

Migranten & Religie

Een onderzoek naar migrantenkerken en moskeeën in Rotterdam

Lieke Withagen
Studentnr.: 268472
Rotterdam, april 2005

Doctoraal scriptie Sociologie
Scriptiebegeleider: Jack Burgers
Erasmus Universiteit Rotterdam

Het is God's plan dat je deze studie gekozen hebt en dat je uiteindelijk de conclusie trekt dat er wel iets bestaat. Maar ik kan niet zeggen dat je in God moet geloven, je hart moet ook willen.

Meseret

Voorwoord

Vorig jaar zomer ben ik begonnen met het schrijven van deze scriptie. Het eerste plan was om in december alles klaar te hebben, maar ongemerkt schoof de inleverdatum steeds een maandje op. Maar eindelijk is het dan zover, het zit erop! Graag zou ik van de gelegenheid gebruik maken om op deze plaats alle mensen te bedanken die me bij de uitvoering van dit onderzoek geholpen hebben.

Allereerst mijn vader en moeder, zonder hen zou ik überhaupt niet in staat geweest zijn aan deze studie te beginnen. Dank voor al jullie steun en motiverende woorden en het stelselmatig aanvullen van mijn bankrekening. Eigenlijk wil ik m'n hele familie bedanken (Pa, Ma, Wout en Jos) maar in het bijzonder mijn zus Mijke. Niet alleen ons wedstrijdje wie-studeert-het-eerste-af, maar vooral ook je hulp bij het zoeken naar respondenten bleek van cruciaal belang. Ook heb ik middels het schrijven van deze scriptie wat meer inzicht gekregen in en begrip voor jouw leefwereld. Je bent en blijft mijn zus en een goeie ook!

Roel, jij ook bedankt natuurlijk! Zonder jouw bemoedigende woorden had ik mijn computer ongetwijfeld al tien keer het raam uitgegooid. Daarnaast wil ik al mijn vrienden bedanken voor het bieden van de nodige en gezellige afleiding buiten het schrijven van de scriptie om.

Ook wil ik graag mijn scriptiebegeleider Jack Burgers bedanken. Voor de leuke gesprekken, je enthousiasme en motiverende adviezen. Verschillende mensen hebben me geholpen bij het vinden van respondenten. Obangs, Eunice, Sony, Hans, bedankt! Uiteraard was het hele onderzoek niet mogelijk geweest zonder de fantastische mensen die ik geïnterviewd heb. Die tijd voor me vrijmaakten en me de gelegenheid gaven een kijkje in hun wereld te nemen. Het waren zonder uitzondering leuke gesprekken die soms nadat de band was stopgezet nog een uur of twee doorgingen. Ook heb ik tweemaal een kerkdienst bezocht en eenmaal een preek in de moskee. Ervaringen die ik voor geen goud zou willen missen. Ik mag dan zelf niet gelovig zijn, religie is en blijft een mooi en interessant verschijnsel.

Lieke Withagen

Rotterdam, april 2005

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inhoudsopgave	3
Hoofdstuk 1 Inleiding en Probleemstelling	5
1.1 Introductie	5
1.2 Probleemstelling	5
1.2.1 Begrippen voortkomend uit de probleemstelling	6
1.3 Onderzoeksopzet	7
1.4 Methodische reflecties	8
1.4.1 Beperkingen voortkomend uit de aard van het onderzoek	8
1.4.2 Invloed van de persoon van de onderzoeker op dit onderzoek	9
1.5 Leeswijzer	9
Hoofdstuk 2 Context: Migrantenkerken en moskeeën in Nederland en Rotterdam	10
2.1 Inleiding	10
2.2 Geschiedenis van moskeeën	10
2.2.1 Algemene geschiedenis	10
2.2.2 Moskeeën in Rotterdam	11
2.3 Geschiedenis van migrantenkerken	12
2.3.1 Algemene geschiedenis	12
2.3.2 Migrantenkerken in Rotterdam	14
2.4 Beleid ten aanzien van moskeeën en migrantenkerken	15
2.5 Afsluiting	17
Hoofdstuk 3 Theorie: Migrantenkerken en moskeeën in godsdienst-sociologisch perspectief	18
3.1 Inleiding	18
3.2 Wat is godsdienstsociologie	18
3.3 Theoretisch raamwerk	19
3.3.1 Secularisatie	21
3.3.2 Religie als sociaal kapitaal	23
3.3.3 De maatschappelijke rol van migrantenkerken en moskeeën	25
3.3.4 Religie en identiteit	26
3.4 Afsluiting	28

Hoofdstuk 4	Selectie en dataverzameling	30
4.1	Inleiding	30
4.2	Selectie van migrantenkerken en moskeeën	30
4.3	Beschrijving van de migrantenkerken en moskeeën	31
4.3.1	Kaapverdiaanse kerk: Onze Lieve Vrouw van de Vrede	31
4.3.2	Ethiopische kerk: Mahber Christelijke Kerk	32
4.3.3	Somalische moskee: Stichting Dar-al-Hijra	33
4.3.4	Marokkaanse moskee: An Nasr Moskee	34
4.4	Selectie van de respondenten	35
4.5	Beschrijving van de respondenten	36
4.5.1	Kaapverdianen	36
4.5.2	Ethiopiërs	39
4.5.3	Somaliërs	40
4.5.4	Marokkanen	42
4.6	Afsluiting	44
Hoofdstuk 5	Data-analyse: Verschillen of overeenkomsten?	45
5.1	Inleiding	45
5.2	Data-analyse	45
5.2.1	Secularisatie of bestendiging en revitalisatie?	45
5.2.2	Bonding en bridging binnen migrantenkerken en moskeeën	54
5.2.3	De maatschappelijke rol nader bekeken	64
5.2.4	Identiteit: religie als ‘identity marker’	73
5.2.5	De vier functies van Shadid en Van Koningsveld vergeleken	80
5.3	Afsluiting	84
Hoofdstuk 6	Conclusie en aanbevelingen	85
6.1	Inleiding	85
6.2	Eindconclusie	85
6.3	Aanbevelingen	87
Literatuur		90
Bijlage 1	Interviewguide bestuurders	91
Bijlage 2	Interviewguide migranten	95
Bijlage 3	Schema migrantenkerken en moskeeën	98
Bijlage 4	Tabel respondenten	99
Bijlage 5	Uitwerking interviews	100
Bijlage 6	Overige verslagen (participerende observaties)	183

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 *Introductie*

In Nederland wordt meer en meer gediscussieerd over de vraag of ‘de islam’ een bedreiging vormt voor ‘de Nederlandse cultuur’. De normen en waarden van de islam zouden onverenigbaar zijn met die van de Nederlandse samenleving en een bron zijn voor het ontstaan van spanningen en conflicten. Het lijkt erop dat de moslims in Nederland een steeds negatiever imago krijgen en op steeds minder begrip kunnen rekenen. De samenleving verhardt is een term die je tegenwoordig in allerlei discussies en debatten rondom migranten en integratie naar voren hoort komen.

Van alle aspecten van de islam zijn het vooral de moskeeën die de laatste tijd in de schijnwerpers zijn komen te staan. Zij zouden niet passen in het Nederlandse stadsbeeld en een broedplaats zijn van extremisme. Bijna dagelijks worden we in het nieuws geconfronteerd met negatieve berichtgeving over moskeeën. Zo was een conflict tussen een moskee en de SGP in Zeist onlangs aanleiding tot het stellen van kamervragen over het oproepen tot gebed via het minaret op vrijdagmiddag, is er in Rotterdam grote discussie ontstaan over het voeren van een nieuw moskeebeleid dat de bouw van nieuwe moskeeën aan banden moet leggen en wil de overheid imams in Nederland gaan opleiden om te voorkomen dat radicale buitenlandse imams oproepen tot geweld of zelfs jihad.

Maar hoe zit het eigenlijk met hun ‘christelijke tegenhanger’ de migrantenkerken? Deze rijzen namelijk als paddestoelen uit de grond. Een stad als Rotterdam telt al meer dan negentig migrantenkerken (en ‘slechts’ dertig moskeeën). De politiek en de media lijken zich hierom echter nauwelijks te bekommeren. De focus ligt veel meer op de komst van moslims en de bouw van moskeeën. Wat is er nou zo anders aan deze twee type gebedshuizen? Het zijn tenslotte allebei plaatsen waar gelovige migranten heengaan om hun religie te belijden. Waarom komen moskeeën voortdurend negatief naar voren in het politieke en publieke debat terwijl migrantenkerken zich geheel aan dit debat lijken te onttrekken? Dat is wat ik in deze scriptie wil gaan onderzoeken. Wat gebeurt er nou eigenlijk in die moskeeën en in die migrantenkerken en is dat echt zoveel anders? Welke betekenis hebben zij en welke functies vervullen zij voor de migranten die de migrantenkerk/moskee bezoeken?

1.2 *Probleemstelling*

Dit onderzoek is gericht op het verschaffen van inzicht in de overeenkomsten en verschillen tussen moskeeën en migrantenkerken. Welke functies vervullen zij voor de religieuze allochtone bevolking in Nederland? Zit er daadwerkelijk zoveel verschil tussen wat er in moskeeën gebeurt en wat er in migrantenkerken plaatsvindt? En hoe valt hieruit de overmatig negatieve publieke en politieke belangstelling voor de één en het gebrek aan deze belangstelling voor de ander te verklaren?

De probleemstelling van mijn onderzoek is als volgt:

Welke rol vervullen migrantenkerken en moskeeën voor migranten en zijn daar verschillen tussen?

1.2.1 Begrippen voortkomend uit de probleemstelling

In de probleemstelling van dit onderzoek komen een aantal begrippen naar voren die nadere uitleg nodig hebben. Wat betekenen zij in dit onderzoek? Het gaat om de volgende begrippen: migrantenkerken, moskeeën, migranten en religie.

Migrantenkerken

Volgens Kathleen Ferrier (2002) is het woord migrantenkerken zeer zeker geen ideaal woord. Het is een verzamelnaam voor een wel heel diverse groep. Toch wordt het woord als zodanig vaak gebruikt omdat er geen beter alternatief voorhanden is. Derhalve zal in deze scriptie het woord migrantenkerken gebruikt worden in de betekenis die ook Kathleen Ferrier (2002) hanteert. De term bevat twee samenstellende delen: migranten en kerken. Waar staat het woord 'migrant' voor en op basis van welke criteria spreken we van een 'kerk'? Met migranten worden mensen bedoeld die, om wat voor reden dan ook hun land verlaten hebben om elders een bestaan op te bouwen. Het begrip migranten zal verderop in deze paragraaf nog verder gespecificeerd worden. Met het woord 'kerk' wordt gerefereerd aan een groep gelovigen die zich tot het christendom rekent, met enige regelmaat samenkomt, waarvan de beginselen en doelstellingen vastliggen in statuten en waarbij sprake is van gespreide verantwoordelijkheid, doordat er een kerkenraad of bestuur aangesteld is.

Moskeeën

Onder een moskee wordt verstaan een gebouw waarin de vijf voorgeschreven gebeden van de islam dagelijks gemeenschappelijk kunnen worden verricht onder leiding van een imam. Alle andere ruimten die bestemd zijn voor het verrichten van de gebeden, zonder aan de hiervoor vermelde voorwaarden te voldoen, zijn gebedsruimten.

Migranten

In deze scriptie wordt de term 'migranten' gebruikt. Er had evenzo goed gekozen kunnen worden voor de term 'allochtonen' of 'etnische minderheden'. Al deze en andere begrippen worden vaak door elkaar heen gebruikt om dezelfde groep mensen aan te duiden. Sommige van deze termen kunnen negatieve associaties oproepen, daarom is hier gekozen voor het meer neutrale woord 'migranten'. Onder migranten verstaan we mensen die, om wat voor reden dan ook hun land verlaten hebben om elders een bestaan op te bouwen. Het CBS hanteert de volgende definitie: migranten zijn alle personen van wie minstens één ouder in het buitenland geboren is. Personen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de eerste generatie en mensen die in Nederland zijn geboren de tweede generatie migranten.

Religie

Deze term is niet direct terug te vinden in de probleemstelling maar is wel een kernbegrip in dit onderzoek. Vandaar ook dat het hier aan de orde komt. In deze scriptie wordt geen onderscheid gemaakt tussen godsdienst of religie. Met beide begrippen wordt hier hetzelfde aangeduid. Maar wat er precies onder godsdienst of religie verstaan wordt is lastig te beschrijven. Er bestaan talloze definities, maar welke is functioneel en bruikbaar in het kader van deze scriptie? Er bestaan functionele en substantiële definities van religie. Een voorbeeld van een functionele definitie is die van Yinger (1970), die godsdienst omschrijft als een systeem van overtuigingen en praktijken, door middel waarvan een groep mensen worstelt met de uiteindelijke problemen van het menselijk leven. Een hele

andere functionele benadering is die van Thomas Luckman (1967), voor wie ieder mens religieus is, omdat hij zijn biologisch bestaan overstijgt, transcendeert. De benadering van Luckman is wel heel consequent maar bruikbaar voor deze scriptie is de substantiële benadering van Mulder (1985) zoals deze ook door Dekker en Stoffels (2001) gehanteerd wordt. In deze definitie wordt godsdienst omschreven als *een betrokkenheid op een als transcendent ervaren werkelijkheid*. Deze definitie valt uiteen in twee delen:

- de aanvaarding van een werkelijkheid achter of boven de zichtbare en grijpbare, empirische werkelijkheid (een werkelijkheid die de onze transcendeert);
- en zich in denken, voelen en handelen, persoonlijk en als lid van de gemeenschap, bepaald en geleid weten door die andere werkelijkheid.

Gekozen is voor deze definitie omdat hierin zowel de kern van het geloof (het geloven in een andere werkelijkheid) als de implicaties van dit geloven voor het dagelijks leven omschreven worden.

1.3 Onderzoeksopzet

Voor de uitvoering van dit onderzoek is gekozen voor een kwalitatief veldonderzoek. Dit heeft plaatsgevonden in de vorm van een casestudy, namelijk onder christelijke en moslim migranten in Rotterdam die regelmatig een migrantenkerk of moskee bezoeken. Braster (2000) omschrijft een casestudy als een onderzoeksstrategie waarvan het voornaamste kenmerk is dat er sprake is van een intensieve bestudering van een sociaal verschijnsel bij één of enkele onderzoekseenheden.

In de voorbereidingsfase ben ik begonnen met literatuurstudie. Met behulp van bestaande studies, rapporten en boeken heb ik geprobeerd inzicht te krijgen in de context van de probleemstelling. Ook heb ik via Internet verschillende beleidsnota's van de overheid gedownload en heb ik verschillende boeken over het verrichten van kwalitatief onderzoek gelezen. Op grond hiervan is de probleemstelling verder uitgewerkt en heb ik twee migrantenkerken en twee moskeeën uitgekozen voor het onderzoek. Het onderzoek verliep globaal via drie sporen, interviews met bestuurders, interviews met bezoekers en participerende observaties. Allereerst werd contact gelegd met de betreffende migrantenkerken en moskeeën. De bestuurders werden geïnterviewd om meer inzicht te krijgen in de migrantenkerken en moskeeën in relatie tot de probleemstelling en tevens om in contact te komen met enkele bezoekers voor verdere interviews. Ook werd in drie gevallen een afspraak met de bestuurders gemaakt om de migrantenkerk of moskee tijdens een dienst of gebed te bezoeken. Dit heeft driemaal een participerend observatieverslag opgeleverd. Alle interviews waren semi-structureerde diepte-interviews. Waarbij de interviews met de bestuurders vooral gericht waren op hun ervaringen als vertegenwoordigers van de migrantenkerk of moskee terwijl de interviews met de bezoekers dieper ingingen op de persoonlijke ervaringen van de respondent als gelovige en bezoeker van de migrantenkerk of moskee. Het onderzoek vond niet plaats in vastomlijnde stappen of fasen, steeds was er ruimte om in de loop van het onderzoek dingen uit een eerdere fase te veranderen of aan te passen indien nodig.

Verder is het nog belangrijk om enige kanttekeningen te plaatsen bij de kwalitatieve onderzoeksmethode gebruikt voor deze scriptie. In tegenstelling tot kwantitatieve onderzoekers zijn kwalitatieve onderzoekers niet op zoek naar de ultieme waarheid over de werkelijkheid, weergegeven in oorzaak-gevolgrelaties. Wat zij wel trachten te doen is standpunten en ervaringen van mensen systematisch onderzoeken en beschrijven (Smaling en Van Zuuren, 1992). In dit onderzoek is via interviews en participerende observaties getracht bepaalde standpunten en ervaringen met betrekking

tot migrantenkerken en moskeeën te achterhalen en op deze manier een antwoord te vinden op de probleemstelling.

1.4 Methodische reflecties

Geen onderzoek is perfect, zo ook niet deze scriptie. Tijdens het schrijven kwam een aantal beperkingen aan het licht. Deze hadden allereerst te maken met de aard van het onderzoek maar ook met de persoon van de onderzoekster.

1.4.1 Beperkingen voortkomend uit de aard van het onderzoek

Dit onderzoek is geschreven ter afronding van de doctoraalfase van de studie sociologie. Het schrijven van een scriptie is iets wat de meeste studenten toch binnen een jaar willen doen. Niet dat een jaar nu veel te kort is om een onderzoek als dit uit te voeren, maar zonder deze tijdsbeperking was er wellicht meer tijd geweest om intensievere contacten te leggen met de respondenten of zelfs het aantal respondenten te vergroten.

Een tweede beperking was het in contact komen met de respondenten. Niet alle religieuze migranten staan te springen om mee te werken aan een scriptieonderzoek. Ik was dus afhankelijk van mijn netwerk en verschillende contactpersonen wat betreft het vinden van respondenten. Ook was ik min of meer aangewezen op die respondenten met wie ik gemakkelijk in contact kwam. De mensen die ik uiteindelijk geïnterviewd heb stonden allen zeer open voor contact, zijn allen zeer betrokken bij de migrantenkerk of moskee die zij bezoeken en hebben een diepe religieuze overtuiging. De respondenten van dit onderzoek zijn niet geheel representatief voor de totale groep christelijke- en moslimmigranten in Rotterdam. Zo heb ik bijvoorbeeld niet met mensen gesproken die slechts zelden de migrantenkerk of moskee bezoeken.

Deze beperkingen hebben zoals gezegd gevolgen voor de representativiteit van dit onderzoek. Het beeld dat in deze scriptie wordt geschetst, is een beeld van twee migrantenkerken en moskeeën zoals er velen zijn in Rotterdam. Maar iedere migrantenkerk of moskee is uniek en ieder heeft zijn eigen specifieke geloofsgemeenschap. Die geloofsgemeenschap bestaat op zijn beurt ook weer uit vele individuen die hun religie op een unieke manier beleven. Toch is geprobeerd op basis van de interviews, gesprekken en ontmoetingen een voorzichtig beeld te schetsen van de migrantenkerken en moskeeën in Rotterdam en de migranten die er komen.

1.4.2 Invloed van de persoon van de onderzoeker op dit onderzoek

Als onderzoeker of wetenschapper probeer je altijd zo objectief mogelijk te werk te gaan. Toch kun je niet voorkomen dat je als onderzoeker zelf het proces beïnvloedt. Opvallend is bijvoorbeeld dat alle respondenten in dit onderzoek niet veel ouder of jonger zijn dan ikzelf. Waarschijnlijk heeft mijn leeftijd ervoor gezorgd dat ik met mensen uit mijn eigen leeftijdscategorie gemakkelijker in contact kwam. In totaal heb ik twaalf mensen geïnterviewd van wie zes vrouwen en zes mannen. Ik had vooraf wel verwacht dat het misschien bij de moskeeën lastiger zou zijn om mannen te spreken te krijgen, maar sekse bleek hier achteraf geen grote rol van betekenis te spelen.

Tijdens de interviews werd mij duidelijk dat ik soms vragen formuleerde waaraan impliciet een bepaalde vooronderstelling ten grondslag lag. Je eigen kijk op de wereld en je eigen mening over

bijvoorbeeld religie spelen altijd op de achtergrond. Dit kan je nooit helemaal uitsluiten, zeker niet bij type interviews als deze. Naast het behandelen van al je items in een interview, raak je ook echt met mensen in gesprek en dan is het soms lastig om je eigen ideeën en standpunten voor je te houden. In de praktijk was het vaak zo dat na het interview, dat wil zeggen nadat ik de ‘band’ had stopgezet, het gesprek nog enkele minuten tot meer dan een uur verder ging. Veel van de respondenten waren ook erg benieuwd naar mijn opvattingen over religie en zo eindigde menig interview in een mooie discussie.

1.5 *Leeswijzer*

In dit eerste hoofdstuk is een beschrijving van de achtergrond en de probleemstelling van dit onderzoek gegeven. In de overige hoofdstukken zullen de volgende zaken aan bod komen. In hoofdstuk twee wordt een korte beschrijving van de context gegeven. Het gaat hier vooral om de geschiedenis en de ontwikkeling van migrantenkerken en moskeeën in Nederland en Rotterdam. In hoofdstuk drie worden de centrale theoretische begrippen die in dit onderzoek gebruikt worden uitgewerkt. Dit theoretische gedeelte is een verdere verdieping van de probleemstelling resulterend in een aantal onderzoekshypothesen. Het vierde hoofdstuk geeft weer op basis waarvan de gekozen migrantenkerken/moskeeën voor het onderzoek geselecteerd zijn en wat de selectiecriteria waren voor de respondenten. Tevens wordt in dit hoofdstuk een kort beeld geschetst van de vier migrantenkerken/moskeeën en van de etnische groepen waartoe de respondenten behoren. In hoofdstuk vijf worden aan de hand van de gehouden interviews de hypothesen onderzocht en verder uitgewerkt. Deze data-analyse vormt de basis voor de eindconclusie in hoofdstuk zes waarin een antwoord wordt gegeven op de probleemstelling. Tot slot worden aanbevelingen geformuleerd ten behoeve van verder onderzoek op het gebied van migrantenkerken en moskeeën.

Hoofdstuk 2 Context: Moskeeën en migrantenkerken in Nederland en Rotterdam

2.1 *Inleiding*

Op 1 januari 2004 woonden er naar schatting bijna 945 duizend islamieten in Nederland. In 1990 waren dat er minder dan een half miljoen. Islamieten maakten 5,8 procent uit van de totale bevolking op 1 januari 2004. Hun aantal zal de komende jaren nog verder toenemen. Naar verwachting zal de grens van één miljoen islamieten in de loop van 2006 worden gepasseerd.

Meer dan 95 procent van de islamieten heeft een niet-westerse herkomst. Maar lang niet alle allochtonen zijn islamiet. Zo'n 54 procent van de niet-westerse allochtonen in Nederland is islamiet. Dat blijkt uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In dit hoofdstuk zal ik niet alleen de ontwikkeling van de islam maar ook die van de overige religieuze overtuigingen van migranten in Nederland beschrijven. Hoe en waarom zijn deze migranten naar Nederland gekomen, welke religieuze overtuigingen namen zij mee uit het land van herkomst, op welke wijze geven zij daar in Nederland uiting aan en hoe reageert de Nederlandse samenleving daarop.

2.2 *Geschiedenis van moskeeën*

2.2.1 *Algemene geschiedenis*

Eind jaren veertig en begin jaren vijftig maakte de Nederlandse samenleving voor het eerst kennis met moslims. Dit als gevolg van de komst van kleine groepen moslims uit de koloniale gebieden, met name Indonesiërs waaronder Molukkers. Midden jaren zeventig kwam een grote groep van circa dertigduizend Surinaamse moslims van Javaanse en Hindoestaanse etnische achtergrond naar Nederland. Maar de grootste en bekendste groep kwam toch wel vanaf de jaren zestig als gevolg van arbeidsmigratie. Deze groep migranten werd 'gastarbeiders' genoemd en waren voornamelijk afkomstig uit Turkije, Marokko en Tunesië. Als gevolg van gezinshereniging is vooral de groep Turken en Marokkanen in de periode 1980-2000 verder gegroeid. Ook hebben vele islamitische vluchtelingen uit Afrika en Azië zich in de laatste decennia in Nederland gevestigd.

We kunnen dus wel stellen dat de moslims in Nederland niet bepaald een homogene groep vormen. Naast de etnische heterogeniteit treft men onder hen ook een grote religieuze diversiteit aan. Behalve de bekende scheiding tussen de soennitische en sjiiitische islam hebben we in Nederland ook een aantal wetsscholen, zoals de hanafitische en de sjafiitische, mystieke genootschappen en religieus-politieke bewegingen (bijvoorbeeld Milli Görüs).

Maar ongeacht hun etnische of religieuze verschillen, de moslims organiseerden zich na aankomst in Nederland allen primair in de vorm van gemeenschappen rondom een gebedsruimte of moskee. Een gebedsruimte is niet hetzelfde als een moskee. Een moskee is een gebouw waarin de vijf voorgeschreven gebeden dagelijks gemeenschappelijk onder leiding van een of meer daartoe aangestelde imams kunnen worden verricht. Alle andere ruimten die bestemd zijn voor het verrichten van gebeden, zonder aan de hiervoor vermelde voorwaarden te voldoen, zijn gebedsruimten.

Aanvankelijk huurden de moslimgemeenschappen op tijdelijke basis ruimten voor het verrichten van hun godsdienstige rituelen, voornamelijk oude verlaten bedrijfsruimten of schoolgebouwen. De huur werd opgebracht door de lokale gemeenschap zelf. Later werden permanente gebedsruimten of moskeeën opgericht. In de grote steden gebeurde dit voornamelijk door middel van de aankoop van leegstaande kerken of andere geschikte gebouwen en de bouw van nieuwe moskeeën.

Behalve dat het aantal moskeeën en gebedsruimten toenam veranderde er in de loop der tijd ook iets in de functies die zij vervulden. Shadid en Van Koningsveld (1997) onderscheiden verschillende functies van gebedsruimten en moskeeën: (a) de zuiver godsdienstige functie, (b) de maatschappelijk-opvoedkundige functie, (c) de sociaal-culturele functie en (d) de functie van de moskee als identiteitssymbool dat de aanwezigheid van de islam publiekelijk manifesteert.

De eerste en belangrijkste functie was natuurlijk die van godsdienstuitoefening, waarbij moslims gezamenlijk de dienst bijwoonden. Op basis hiervan ontstond de behoefte aan ruimten waar ook sociale activiteiten konden plaatsvinden op basis van een gemeenschappelijke religieuze identiteit. Deze twee basisvoorzieningen voor godsdienstig en sociaal leven waren de eerste manifestaties van het institutionaliseringsproces van de islam in Nederland. Later werd er nog een geheel ander element toegevoegd, namelijk het verzorgen van godsdienstonderwijs aan kinderen. Om dit zo goed mogelijk te kunnen doen werden imams benoemd, die naast de dagelijkse taken in de moskee tevens konden optreden als leraar voor de kinderen. Zo kreeg de moskee een duidelijke maatschappelijk-opvoedkundige functie en ontstonden ook de aan de moskeeën verbonden koranscholen.

Door de groei van het aantal gemeenschappelijke activiteiten in de moskee werd de rol van de moskee als ontmoetingsplaats steeds belangrijker. In het land van herkomst was vaak een sociale infrastructuur aanwezig die in de Nederlandse samenleving niet bestond. Gevolg was dat moskeegebouwen in Nederland voor allerlei religieus gekleurde feesten en ceremoniën gebruikt werden (een functie die de moskee in de islamitische landen zelf niet heeft) zoals bruiloften, besnijdenissen en rouwceremoniën. Dit werd in de hand gewerkt door de scheiding van kerk en staat in Nederland. De overheid subsidieert geen religieuze functies van moskeeën, sociale en culturele activiteiten kunnen daarentegen wel rekenen op financiële steun van de overheid. Het gemeenschapsleven in en rondom de moskee groeide en zo kreeg ook de sociaal-culturele functie gestalte.

De laatste functie, die van moskee als identiteitssymbool, lijkt één van de meest omstreden in de hedendaagse samenleving. Veel mensen willen geen moskee in hun buurt juist omdat dit laat zien hoe duidelijk en onomkeerbaar de aanwezigheid van de islam is in de Nederlandse samenleving.

Hoe er door de overheid werd en wordt omgegaan met moskeeën en hun verschillende activiteiten komt in paragraaf 2.4 aan bod.

2.2.2 Moskeeën in Rotterdam

In de stad Rotterdam kwam de eerste moskee tot stand door Turks initiatief. Vanuit de in 1971 opgerichte ‘Vereniging ter Behartiging van de Belangen der Moslims in Nederland’ werd in 1974 de eerste moskee in een woonhuis in de wijk Middelland geopend, de Mevlana moskee. In datzelfde jaar kwam er ook in de wijk Feijenoord een moskee tot stand. Tussen 1980 en 1992 groeide het aantal moskeeën in de stad bijzonder snel. Deze groei werd door een aantal factoren beïnvloed. Ten eerste werd in deze periode duidelijk dat de migranten in Nederland zouden blijven. Zij waren gekomen als gastarbeiders met het plan ooit weer terug te keren naar eigen land, maar rond 1980 veranderde hun toekomstperspectief en velen vestigden zich permanent in Nederland. Ten tweede nam de gezinshereniging in deze periode flink toe. Dit leidde tot een toenemende vraag naar moskeeën, imams en godsdienstonderwijs. Ten derde bleek de groep moslims in Nederland niet zo homogeen te zijn en

werden interne verschillen voelbaar. Zo ontstond er in 1977 onenigheid tussen de Diyanet en de Suleymanli-groep (twee Turkse stromingen) over een imam. Beiden richtten vervolgens een eigen moskee op en zo ontstond de eerste splitsing in Rotterdam tussen Turkse moslims. Vrijwel alle Diyanet moskeeën en die van de Suleymanli's zijn begin jaren tachtig ontstaan. In die tijd kwam ook de splitsing tussen de Diyanet-groep en de Milli Görüs tot stand, en dit leidde tot de komst van weer een nieuwe moskee. Ideologische tegenstellingen waren dus ook een factor van belang bij de groei van het aantal moskeeën in Rotterdam.

De Marokkaanse moskeeën kwamen vooral tot stand op grond van persoonlijke en praktische motieven. De grootste Marokkaanse moskee is in 1976 ontstaan en vanaf 1985 groeide het aantal moskeeën voor Marokkaanse moslims. Ook de Surinaamse en Pakistaanse moskeeën kwamen in deze periode tot stand. In de jaren negentig kwam er een nieuwe stroom migranten vanuit onder andere Somalië en Bosnië naar Nederland, en ook deze groepen stichtten hun eigen moskeeën in Rotterdam.

Ondanks de groei van het aantal islamieten in Rotterdam is het aantal moskeeën sinds 1992 gedaald van 40 naar 30. Hiervoor zijn twee oorzaken aan te wijzen. Allereerst veranderden sommige moskeeën in sociaal-culturele organisaties en gaven zij hun religieuze functies op. Ten tweede sloten verschillende moskeeorganisaties zich aan bij grotere moskeeën, veelal als gevolg van ruimtegebrek.

Momenteel telt Rotterdam 28 moskeeën. Sommige tellingen komen tot een aantal van maar liefst 43 moskeeën, maar dit is onjuist omdat niet elk gebedshuis een moskee is. De meeste Islamitische organisaties in Rotterdam zijn aangesloten bij de Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond. SPIOR werd in 1988 opgericht met als doel de bevordering van de emancipatie en participatie van de soennitische moslims in de regio Rotterdam. Rotterdam was de eerste Nederlandse stad met een dergelijk platform, later werden ze ook in de andere grote steden opgericht. Voornaamste activiteit van SPIOR is het leveren van ondersteunende diensten en activiteiten voor de aangesloten organisaties. Hiertoe behoort ook het ondersteunen van deze organisaties bij eventuele huisvestingsproblemen. Het gaat dan met name om aanvragen voor vestigings- en bouwvergunningen, de inpassing binnen de gemeentelijke bestemmingsplannen en de acceptatie door buurtorganisaties. SPIOR overlegt regelmatig met de gemeente Rotterdam en de dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting over de huisvestingsmogelijkheden van moskeeën in Rotterdam. Behalve overleg met de gemeente vindt er ook een structureel overleg plaats tussen kerken en moskeeën in de deelgemeenten. Belangrijkste doelstelling hierbij is de dialoog tussen verschillende geloofsgemeenschappen.

Naast het traditionele Nederlandse christendom is dus inmiddels ook de islam een belangrijke religie in Rotterdam geworden. Het is dan ook begrijpelijk dat de moskeeën groter en zichtbaarder worden in het Rotterdamse straatbeeld. Hoe dit vorm heeft gekregen in de stad Rotterdam en wat het beleid is geweest van de gemeente ten aanzien van deze ontwikkeling wordt verder uitgewerkt in paragraaf 2.4.

2.3 *Geschiedenis van migrantenkerken*

2.3.1 *Algemene geschiedenis*

Zoals in de paragrafen hierboven reeds beschreven staat groeide het aantal niet-westerse migranten in Nederland aanzienlijk in de laatste decennia. Deze migranten namen hun eigen godsdienst mee uit het land van herkomst. Vaak gaat het hier om niet-christelijke godsdiensten zoals islam, boeddhisme en hindoeïsme. Maar men vergeet soms dat er onder de vele migranten die Nederland rijk is minstens zoveel christenen te vinden zijn. De Stichting Samen Kerk in Nederland (SKIN), een

koepelorganisatie van niet-westerse kerken in Nederland, schat hun aantal zelfs op 700 à 800.000 personen, waarvan er ongeveer 200.000 protestant zijn.

De verschillende kerken die deze migranten uit het land van herkomst meenemen worden vaak aangeduid als migrantenkerken. Veruit de meeste van deze migrantenkerken vinden we in de randstad, met een sterke concentratie in de grote steden. Wat statistieken en onderzoek betreft zijn migrantenkerken een nog onontgonnen gebied. Het exacte aantal migrantenkerken in ons land is dan ook niet bekend, maar volgens onofficiële cijfers zouden er in totaal bijna 350 migrantenkerken actief zijn in Nederland.

Jongeneel (1996) maakt onderscheid tussen historische migrantenkerken en nieuwere migrantenkerken. Onder de historische migrantenkerken vallen bijvoorbeeld de kerken uit Indonesië en Suriname die Nederland kennen uit het koloniale verleden en min of meer vertrouwd zijn met de Nederlandse taal en cultuur. Met de nieuwere of jongere migrantenkerken worden de kerken aangeduid die de afgelopen vijftien à twintig jaar naar Nederland zijn gekomen, zoals bijvoorbeeld de Ghanezen in de Amsterdamse Bijlmermeer.

Behalve bovengenoemd onderscheid maakt Jongeneel ook een indeling naar modellen van gemeenschapsvorming:

1. niet-westerse christenen kunnen zich aansluiten bij in Nederland gevestigde kerken;
2. ze kunnen deel blijven uitmaken van de kerk in hun land van herkomst;
3. ze kunnen eigen onafhankelijke christelijke gemeenschappen stichten.

Het derde model van gemeenschapsvorming is de opvallendste en ook het meest vergelijkbaar met de komst van moskeeën in Nederland. Men kiest hierbij niet voor de eigen kerk in het land van herkomst noch voor de gevestigde kerken in het land van bestemming maar men kiest voor één van de volgende vormen:

- informele gemeenschapsvorming, bijvoorbeeld huisgemeenten zoals een bijbel- of gebedskring.
- kerkelijke gemeentevorming, vooral in de pinksterbeweging en de evangeliekale beweging vindt gemeentevorming op lokaal vlak plaats, vaak gericht op één specifieke bevolkingsgroep. In tegenstelling tot de bijbel- en gebedskringen (die zeer laagkerkelijk zijn) vindt hier institutionalisering plaats, bijvoorbeeld door het instellen van ambten als predikant, ouderling en diaken.
- juridische gemeentevorming, hierdoor kunnen niet-westerse kerkgenootschappen zich als vereniging of stichting publiekelijk manifesteren en deelnemen aan het sociaal-economische verkeer in de Nederlandse samenleving.

Het voornaamste probleem waar de meeste migrantenkerken mee te kampen hebben is het gebrek aan een eigen ruimte om hun godsdienst te belijden en ruimte voor andere religieuze bijeenkomsten. Bij de nieuwe migrantenkerken gaat het primair om het vinden van een plek voor het houden van kerkdiensten. De historische migrantenkerken hebben zo'n plek in veel gevallen al wel, maar voor beiden zijn de mogelijkheden om op het gebied van onderwijs, opvoeding, ethiek en moraal hun eigen principes te kunnen handhaven beperkt. Gevestigde kerken in Nederland weigeren vaak hun gebouw te delen met andere kerkelijke gemeenschappen of vragen extreem hoge huurprijzen. Toch hebben de migrantenkerken, zowel de historische als de nieuwe, zich schijnbaar geruislozer een plek in de Nederlandse samenleving weten te verwerven dan de moskeeën. Zij stuiten duidelijk op minder weerstand bij het vinden en opzetten van een eigen gebedsruimte dan hun islamitische medemigranten. Waar de krant regelmatig vol staat van protesten tegen de komst van een moskee, leest men zelden tot nooit iets over protesten van buurtbewoners tegen de vestiging van een migrantenkerk. In de volgende paragraaf wordt de geschiedenis van migrantenkerken in de stad Rotterdam beschreven.

2.3.2 *Migrantenkerken in Rotterdam*

Over de geschiedenis en ontwikkeling van migrantenkerken is minder bekend en gepubliceerd dan over de geschiedenis van moskeeën. Toch is er wel vanuit de verschillende christelijke stromingen onderzoek gedaan naar de opkomst van migrantenkerken. Zoals bijvoorbeeld door de Stichting Cura Migratorium, de landelijke organisatie verantwoordelijk voor de pastorale voorzieningen voor migranten vanuit de Rooms Katholieke Kerk. Ook zijn er wat relevante artikelen verschenen van medewerkers van de Nederlandse Zendingsraad, het platform van Nederlandse kerken en organisaties op het gebied van zending. Een andere belangrijke bron van informatie is SKIN, Samen Kerken in Nederland, een in 1992 opgerichte vereniging voor migrantenkerken en gemeenschappen. Maar het ontbreekt voorsnog aan een compleet overzicht van de geschiedenis, de ontwikkeling en de betekenis van migrantenkerken in Nederland.

In Rotterdam verscheen onlangs de publicatie “De wereldkerk op een km²” (Hoekema en Van Laar, 2004), dit boekwerk geeft een beknopte inventarisatie van de opkomst en ontwikkeling van migrantenkerken in Rotterdam, en dan met name in de wijk Cool.

Als we kijken naar de geschiedenis van migrantenkerken in Rotterdam kunnen we ook hier een onderscheid maken tussen de oude en nieuwe migrantenkerken. De nieuwe migrantenkerken kunnen we ook weer in twee groepen onderverdelen. We krijgen dan voor Rotterdam de volgende indeling:

1. Oude migrantenkerken
2. Nieuwe migrantenkerken
 - ‘oude’ nieuwe migrantenkerken
 - ‘recente’ nieuwe migrantenkerken

Migranten kwamen al eeuwen geleden naar Nederland en arriveerden ook in de stad Rotterdam. Vanaf 1560 trokken Vlaamse doopsgezinden en kort daarop ook Waalse protestanten richting Nederland wegens bloedige vervolgingen in eigen land. De Waalse gemeente in Rotterdam dateert dan ook van 1590. Eén van de oudste migrantenkerken in Rotterdam is de Schotse kerk, welke dateert van 1643. Deze kerk werd gesticht door handelaars, zeelieden en soldaten. Vanaf 1610 kwamen de eerste Portugese Joden en later ook de Hoogduitse en Poolse Joden naar Rotterdam. Als internationale havenstad kwamen er ook veel zeelieden in Rotterdam en zo ontstonden er ook zeemanskerken, zoals bijvoorbeeld de Noorse Zeemanskerk in 1914.

In de twintigste eeuw kwam er echter een nieuwe toestroom van migranten. Niet alleen christenen, maar ook moslims, hindoes en boeddhisten vestigden zich in de stad Rotterdam. De Chinese, Indonesische en Russisch-orthodoxe christelijke gemeenschappen worden gerekend tot de oudste onder de nieuwe migrantenkerken. De overwegend katholieke Kaapverdianen arriveerden vanaf de jaren zestig. Daarna kwam de grote toestroom van Surinamers, Antillianen, Marokkanen en Turken.

Recent zien we echter weer een nieuwe golf van migranten, voornamelijk afkomstig uit Afrika. Velen van hen, uit Ghana, Nigeria, Siërra Leone, Angola, voelen zich thuis in Pinksterkerken of in onafhankelijke kerken met een pentacostale oriëntatie. Sommige hiervan maken deel uit van een internationaal netwerk en hebben zodoende een stabiele vorm ontwikkeld. Een voorbeeld hiervan is de Victory Outreach, die zijn thuisbasis heeft in Amerika en een netwerk dat de hele wereld bestrijkt. Er zijn ook gemeenten met een ‘moederkerk’ in het land van herkomst. Een mooi voorbeeld is de Portugeessprekende Mana Church. Zij zijn onderdeel van een grote pinksterkerk met het hoofdkwartier in Lissabon. Wekelijks zijn zij tijdens de kerkdienst via een satelliet verbonden met het hoofdkwartier.

De zwakste schakels bevinden zich echter in de laatste categorie, de ‘recente’ nieuwe migrantenkerken. Dit zijn jonge, zelfstandige gemeenten zonder netwerk, vaak grotendeels afhankelijk van het charisma van hun voorganger. Toch zijn ook deze kerken belangrijk in de stad Rotterdam, niet alleen in aantal maar ook in functie. Zij vormen een veilige haven voor mensen die dat nodig hebben in een vreemde, soms vijandige wereld. Net als de groepen die zij bedienen worden ook deze kerken gekenmerkt door een grote mobiliteit. Dit type kerken komt ineens tot bloei maar kan ook in een mum van tijd verschrompelen door plotseling vertrek van de kerkgangers uit Nederland door bijvoorbeeld een strenger asielbeleid of door verbeterde omstandigheden in het land van herkomst. Onzeker is dan ook of deze kleine, onafhankelijke gemeenschappen over tien of twintig jaar nog wel in Rotterdam te vinden zijn. Bovendien lijkt er een tendens te bestaan onder deze kerken om zich aan te sluiten bij grotere en meer stabiele gemeenschappen of zelfs bij gevestigde kerken.

2.4 *Beleid ten aanzien van moskeeën en migrantenkerken*

Beleid van de overheid

Verankerd in onze Nederlandse grondwet is de ‘vrijheid van godsdienst’. Dit houdt in dat een ieder “het recht heeft zijn godsdienst of levensbeschouwing, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet” (artikel 6, lid 1). Dit artikel impliceert dus dat de bouw van moskeeën en migrantenkerken als expressie van godsdienstvrijheid geen probleem zou moeten zijn. De Nederlandse staat behoort zich ook niet te bemoeien met religie als gevolg van de scheiding tussen Kerk en Staat. Met andere woorden, alle religieuze groepen in Nederland hebben de vrijheid om ter uitoefening van hun godsdienst een kerk of moskee te bouwen.

Dit betekent echter niet dat er in Nederland geen beleid wordt gemaakt ten aanzien van moskeeën en migrantenkerken, zij vallen namelijk deels onder het integratiebeleid. Godsdienst en levensovertuiging zijn geen direct voorwerp van integratiebeleid, maar ze vormen wel een belangrijke omgevingsfactor voor het integratieproces van migranten in Nederland. Godsdienst is als een mes dat aan twee kanten snijdt. Enerzijds kan het een bijdrage leveren aan de integratie van etnische minderheden, maar anderzijds kan het juist ook een belemmering vormen voor deze integratie. Wanneer religieuze waarden, praktijken en organisaties het democratisch burgerschap en de rechtsstaat ondersteunen kunnen ze werken als bindmiddel in onze multiculturele samenleving. Wanneer een kerkgenootschap of levensbeschouwelijke organisatie echter waarden en normen uitdraagt die strijdig zijn met de geldende waarden en normen in de Nederlandse samenleving, dan kan dit een ongunstige werking hebben op de integratie van minderheden en zelfs leiden tot spanningen in deze samenleving.

De overheid stelt zich dus, tenzij er overtreding van de wet plaatsvindt, terughoudend op ten aanzien van religieuze zaken. Er zijn echter omstandigheden waaronder de overheid, vanuit haar integratiedoelstellingen of vanuit haar taak om de vrijheid van godsdienst te waarborgen, zich wel genoodzaakt ziet op te treden. Zoals bijvoorbeeld bij de toelating en inburgering van buitenlandse imams, de geestelijke verzorging in overheidsinstellingen en de bevordering van kennis en deskundigheid op het gebied van de islam in Nederland.

Het beleid van de Nederlandse overheid ten aanzien van moskeeën en migrantenkerken kent een lange geschiedenis. Eind jaren zeventig begin jaren tachtig werd duidelijk dat de migranten, die veelal als gastarbeiders waren gekomen, permanent in Nederland zouden blijven. De overheid moest gaan nadenken over welke plek deze migranten in de samenleving in zouden gaan nemen en welke rol hun godsdienst hierbij zou spelen. De focus lag ook toen al op de moslimmigranten en hun moskeeën, dus

zullen we hier verder op ingaan en de migrantenkerken even buiten beschouwing laten. Gezien de centrale plaats die moskeeën en gebedsruimten in het leven van vele moslims innemen, was het van belang dat de overheid hierin een standpunt zou nemen. Na een behoefteonderzoek werd in 1976 de Globale regeling inzake Subsidiëring van Gebedsruimten van kracht. Deze regeling had als doel het proces van de inpassing in de Nederlandse samenleving (met behoud van eigen culturele waarden en religie) mogelijk te maken. Uitgangspunten voor deze subsidieregeling waren:

- 1) moslims onder buitenlandse werknemers hebben niet de mogelijkheden om zich aan te sluiten bij een bestaand kerkgenootschap;
- 2) het belijden van de islam is voor hen één van de voorwaarden voor het behoud van eigen cultuur en identiteit;
- 3) de lasten van het creëren van religieuze voorzieningen kunnen niet door hen alleen gedragen worden.

Sinds deze regeling, die van 1976 tot 1984 van kracht was, is er behoorlijk wat veranderd in het Nederlandse beleid. Het voert te ver om alle wetgeving en regels sindsdien te beschrijven, maar duidelijk is dat de stand van zaken heden ten dage totaal anders is. Langzaam maar zeker werden subsidieregelingen afgeschaft en werd het steeds moeilijker voor de moslimmigranten om een moskee te stichten. Er werd nog wel in speciale omstandigheden financiële steun verleend door de overheid omdat zij de uitoefening van het grondrecht van godsdienstvrijheid mogelijk moest maken. Maar de scheiding tussen kerk en staat werd steeds strikter gehanteerd en vandaag de dag houdt de overheid zich officieel op geen enkele manier bezig met religieuze uitingen en activiteiten. Met betrekking tot de huisvesting van kerken en moskeeën heeft dit tot gevolg dat de overheid slechts faciliterend optreedt, bijvoorbeeld door locaties toe te kennen en grond uit te geven.

Beleid van de gemeente Rotterdam

Het beleid van de gemeente Rotterdam ten aanzien van moskeeën is gebaseerd op het beleid zoals dat door de Rijksoverheid is vastgesteld. Ook in Rotterdam zien we vanaf midden jaren tachtig een omslag plaatsvinden. De gemeente begon toen met de herziening van het subsidiebeleid en een kritische dialoog met islamitische organisaties. Het beleid ten aanzien van moskeeën werd echter nog wel steeds als onderdeel van het migrantenbeleid gezien en derhalve sloot de gemeente Rotterdam niet direct de geldkraan af. In 1988 werd de SPIOR opgericht, de Stichting Platform Islamitische Organisaties Rotterdam. Via de SPIOR subsidieerde de gemeente onder andere taallessen, lezingen, vrouwenactiviteiten en Koranlessen in de moskeeën. In 1992 kwam de gemeente met een eerste aanzet tot moskeebeleid (Moskeeën in Rotterdam, 1992). Aanleiding hiertoe waren de ruimtelijke problemen waarmee veel moskeeën te kampen hadden, alsmede de frequente verzoeken om nieuwe huisvesting. Met dit beleid wilde de gemeente Rotterdam de bouw van een aantal grotere, bouwkundig goede moskeeën, op geschikte locaties mogelijk maken. Naast deze hoofddoelstelling was het beleid tevens gericht op het stimuleren tot samengaan van moskeeorganisaties, de scheiding van religieuze en culturele functies en het benutten van leegstaande kerkgebouwen voor moskeegebruik. In januari 2002 verscheen de eindrapportage 'Huisvesting van Moskeeën'. Conclusie van het gevoerde beleid was tweeledig. De bouw van enkele nieuwe moskeeën en de aanpak van onveilige situaties in bestaande moskeeën mocht tot een succes gerekend worden. De samenwerking en samenvoeging van moskeeorganisaties was echter minder succesvol en de scheiding van religieuze en culturele functies bleek niet of nauwelijks haalbaar. Vooral bij de Turkse moskeeën was de maatschappelijke en religieuze verbondenheid zeer sterk. Ook het benutten van oude kerkgebouwen stuitte in de praktijk op nogal wat weerstand.

Het moskeebeleid 'Moskeeën in Rotterdam' had vooral betrekking op de huisvesting van moskeeorganisaties. De moskeeën moesten niet alleen bouwkundig goed in elkaar zitten en veilig zijn maar ook op geschikte locaties gehuisvest worden. De uiterlijke verschijningsvorm en de inbedding van de moskeeën in het stadsbeeld speelden toen nog geen rol van betekenis. Dat is inmiddels wel veranderd en met de nota 'Ruimtelijk moskeebeleid 2004' wilde de dienst Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting het accent van hun beleid verleggen naar de architectonische inpassing van moskeeën in het stadsbeeld en gehoor geven aan de weerstand van bepaalde groepen uit de samenleving tegen de bouw van nieuwe moskeeën. Deze nota omvatte de volgende vier doelstellingen:

- nieuwe moskeeën verrijzen op die locaties die inpassing in het stadsbeeld mogelijk maken (locatie);
- nieuwe of verbouwde moskeeën passen uiterlijk in het stedelijk weefsel (verschijning);
- nieuwe of verbouwde moskeeën herbergen meer brede, wijkgerichte functies (programma);
- nieuwe en bestaande moskeeën (blijven) voldoen aan de gebruiksvoorschriften (gebruik).

De notitie werd echter niet zonder slag of stoot geaccepteerd in de gemeenteraad en de betrokken wethouder besloot onder druk de notitie terug te trekken. De gemeente Rotterdam is nu in afwachting van de uitkomsten van de debattenreeks 'Islam & Integratie'. Deze reeks debatten wordt afgesloten in april 2005 en daarna pas zal de gemeente met een nieuw moskeebeleid komen.

2.5 Afsluiting

Dit hoofdstuk schetst beeld van de context waarin het onderzoek plaatsvindt. Migrantenkerken en moskeeën zijn geen totaal nieuw fenomeen in onze maatschappij. Al sinds halverwege vorige eeuw waren er moslims in ons land. Pas sinds de komst van de gastarbeiders werd hun aantal groter en werden zij duidelijker zichtbaar in de samenleving. Deze zichtbaarheid uitte zich vooral in de komst van moskeeën in het stadsbeeld. Ook migrantenkerken zijn recent in aantal gestegen, maar wat veel mensen niet weten is dat de eerste migrantenkerk in Rotterdam al in 1590 werd opgericht.

Ook is in dit hoofdstuk gekeken naar het beleid van de overheid, zowel op landelijk als op gemeentelijk niveau. De Nederlandse overheid heeft in haar beleid ten aanzien van migrantenkerken en moskeeën altijd de scheiding van kerk en staat gehanteerd. Toch is het beleid de laatste jaren aanmerkelijk restrictiever geworden. De focus van het beleid ligt nadrukkelijk op de moskeeën, migrantenkerken vallen officieel onder hetzelfde beleid maar worden niet of nauwelijks genoemd. Ook in de stad Rotterdam zijn moskeeën een hot item. Hier vinden onder meer stadsdebatten plaats om tot een nieuw moskeebeleid te komen. Eén van de opvallendste bevindingen uit dit hoofdstuk is dat het aantal migrantenkerken in Rotterdam bijna drie maal zo groot is als het aantal moskeeën. Dit maakt het interessant om beide instituties eens met elkaar te gaan vergelijken.

Hoofdstuk 3 Theorie: Moskeeën en migrantenkerken in godsdienst-sociologisch perspectief

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de theoretische onderbouwing van de probleemstelling centraal. Daar in dit onderzoek een sociologische invalshoek op de functie van religie wordt gekozen ligt het voor de hand de godsdienstsociologie hierbij te betrekken. Allereerst wordt kort ingegaan op het ontstaan en de ontwikkeling van de godsdienstsociologie. Vervolgens wordt een theoretisch raamwerk geschetst waarin bestaande sociologische theorieën over religie en vooronderstellingen naar aanleiding van de probleemstelling samen komen. Dit alles leidt tot een verdere verdieping van de probleemstelling door het formuleren van een aantal hypothesen.

3.2 Wat is godsdienstsociologie

Als men sociologie beschouwt als de wetenschap over de samenleving dan zouden we godsdienstsociologie kunnen beschrijven als de wetenschap die de relatie tussen godsdienst en samenleving bestudeert. Deze wetenschap is niet nieuw, er wordt al jarenlang onderzoek gedaan naar de relatie tussen godsdienst en samenleving.

Dekker en Stoffels (2001) onderscheiden drie fasen in de ontwikkeling van de godsdienstsociologie.

1. de klassieke fase

In deze fase was er eigenlijk geen sprake van een afzonderlijke godsdienstsociologie. Geloof was in die tijd nog veel meer een onderdeel van de samenleving in zijn geheel en dus geen apart onderwerp van studie. Enkele grote namen uit deze tijd zijn Marx, Weber en Durkheim die ieder op hun eigen manier de godsdienst bestudeerden. Marx was vrij kritisch ten opzichte van de godsdienst omdat deze naar zijn mening bijdroeg aan de instandhouding van verkeerde maatschappelijke situaties. Weber legde juist de nadruk op de wisselwerking tussen godsdienst en de ontwikkelingen in de samenleving. Bij Durkheim zijn godsdienst en samenleving onlosmakelijk met elkaar verbonden, vanwege de sociale functie van godsdienst. Bovenstaande klassieken spelen ook in de huidige godsdienstsociologie nog een grote rol.

2. de fase van de kerksociologie

In deze periode komen kerken en het kerkelijk leven onder sterke maatschappelijke druk te staan. Studies worden vaak geïnitieerd vanuit de kerken zelf en centrale thema's zijn: kerkelijke participatie, frequentie van kerkgang, kenmerken van kerkgangers etc. Een belangrijke naam uit deze fase is Gabriel Le Bras.

3. de fase van de moderne godsdienstsociologie

Belangrijk in deze fase was de opkomst van een theoretisch verantwoorde godsdienstsociologie, die het verschijnsel godsdienst in min of meer geïnstitutionaliseerde vorm tot object heeft. Thomas Luckman heeft in deze fase een grote bijdrage geleverd aan de toenemende aandacht voor godsdienstigheid buiten de kerken en voor andere vormen van godsdienstigheid dan de traditioneel-christelijke.

Ondanks deze verschillende fases zijn het vooral de visies van Marx, Weber en Durkheim die nog altijd van grote invloed zijn op het denken over godsdienst en samenleving.

Godsdienstsociologie is dus de wetenschap die zich richt op dat aspect van de werkelijkheid dat we godsdienst noemen. Godsdienstsociologie vindt haar bestaansrecht in het gegeven dat er een relatie bestaat tussen mens en samenleving enerzijds en godsdienst en kerk anderzijds. Juist om deze relatie te kunnen bestuderen, bestaat de godsdienstsociologie. Omdat godsdienst op zoveel aspecten van het (samen)leven betrekking heeft, is het object van de godsdienstsociologie ook veelomvattend. Zo kan men binnen deze tak van wetenschap de relatie tussen godsdienst en economie of tussen godsdienst en politiek bestuderen, maar ook de relatie tussen godsdienst of kerk en individuele persoonskenmerken zoals opleidingsniveau of sociale mobiliteit. Ook godsdienstige groeperingen zelf kunnen onderwerp van studie zijn.

Belangrijk in deze is verder nog op te merken op welke wijze de godsdienstsociologie godsdienst en kerk benadert. Volgens Dekker en Stoffels (2001) loopt dit parallel aan de wijze waarop de sociologie in het algemeen de werkelijkheid benadert, namelijk zo empirisch en objectief mogelijk. Ook in deze scriptie is getracht godsdienst en kerk/moskee te analyseren en te beschrijven zoals we deze in de werkelijkheid tegenkomen, zonder een oordeel te geven over de waarheid of de waarde van godsdienst en kerk/moskee. Onderwerp van studie is de godsdienst als sociaal verschijnsel, met empirisch waarneembare verschijningsvormen, constateerbaar in opvattingen, gedragingen en instellingen. Het gaat hier dus niet om het wezen van de godsdienst, maar om haar functie.

3.3 *Theoretisch raamwerk*

Als uitgangspunt voor het theoretisch raamwerk nemen we de vier functies van gebedsruimten en moskeeën zoals die in paragraaf 2.2 beschreven staan. Deze indeling is gebaseerd op de theorie van Shadid en Van Koningsveld (1997). Zij maken een onderscheid in de volgende functies:

- (a) godsdienstige functie
- (b) sociale functie
- (c) maatschappelijke functie
- (d) identiteits-functie

Op basis van deze vier functies kunnen we vast globaal enkele vooronderstellingen maken met betrekking tot migrantenkerken en moskeeën en de functies die zij vervullen voor de migranten die erheen gaan. In de eerste plaats zoeken migranten bij aankomst in een nieuw land een ruimte/plaats waar zij hun godsdienst kunnen beleven en uitoefenen, dit valt onder de godsdienstige functie. Wat deze functie betreft zijn er niet zoveel verschillen tussen migrantenkerken en moskeeën te verwachten. Iedere gelovige zoekt immers een plaats om zijn of haar geloof te belijden.

Daarnaast zullen de migrantenkerken en moskeeën, zeker wanneer de migranten pas net in Nederland zijn, ook een belangrijke sociale functie vervullen, en dan met name met betrekking tot ondersteuning en sociale netwerken. De kerk of moskee kan dus in de eerste plaats een plek zijn waar de migrant hulp, steun en/of onderdak vindt en pas daarna komt de godsdienst zelf om de hoek kijken.

Naarmate een groep migranten langer in Nederland verblijft, zullen zij zich ook meer bezig gaan houden met hun maatschappelijke bewustwording en identiteit. Dan zullen de maatschappelijke functie en de identiteitsfunctie belangrijker worden. Een goed voorbeeld hiervan zijn de koranscholen in vele moskeeën en de catechisatie in vele migrantenkerken. Niet alleen wordt hier

godsdienstonderwijs gegeven maar er wordt ook voor een belangrijk deel een stukje cultuur en geschiedenis van het land van herkomst doorgegeven. Het zijn veelal de migrantenjongeren die hier geboren zijn die op zoek gaan naar hun 'roots', hun identiteit. Religie kan hen daarbij op weg helpen. In eerste instantie verwachten we dus vooral een verschil tussen de nieuwe en gevestigde migrantengroepen aan te treffen. Pas later zullen we op basis van deze verschillen en de vooronderstellingen naar aanleiding van de vier functies van Shadid en Van Koningsveld kijken naar de verschillende functies die migrantenkerken en moskeeën hebben.

Uitgaande van de vier functies van religie volgens Shadid en Van Koningsveld kunnen we de volgende vooronderstellingen impliceren:

- *voor nieuwe migrantengroepen heeft de kerk/moskee vooral een godsdienstige en een sociale functie;*
- *voor migrantengroepen die al langer in Nederland zijn krijgt de kerk/moskee steeds meer een maatschappelijke- en een identiteitsfunctie.*

(zie ook het schema onderaan deze paragraaf)

Met 'nieuwe' migrantengroepen worden eerste generatie migranten bedoeld en migranten die niet langer dan 20 jaar in Nederland zijn. Met de 'oude' of 'gevestigde' migrantengroepen worden tweede en derde generatie migranten bedoeld en eerste generatie migranten die al langer dan 20 jaar in Nederland verblijven.

Deze vooronderstellingen lijken op het eerste gezicht plausibel en aannemelijk maar behoeven nog wel enige argumentatie. Laten we allereerst eens kijken of er sociologische theorieën bestaan waarmee we deze vooronderstellingen mogelijk kunnen onderbouwen.

Op basis van de eerste vooronderstelling zouden we kunnen kijken of de godsdienstige functie van kerken en moskeeën afneemt naarmate de verschillende migrantengroepen langer in Nederland verblijven. Een theorie die bij uitstek geschikt is om dit te onderzoeken is de secularisatiethese. Met secularisering bedoelen we de afnemende religieuze betrokkenheid en de steeds kleiner wordende invloed van religie in ons dagelijks leven. Deze theorie lijkt vooral op te gaan voor religie in onze westerse samenleving. Interessant is dus te bekijken in hoeverre de religieuze betrokkenheid van migranten uit een niet-westerse samenleving beïnvloed wordt door deze trend wanneer zij zich in een westers land vestigen. In paragraaf 3.3.1 wordt deze theorie nader toegelicht en verder toegespitst op de vraagstelling van dit onderzoek.

Wanneer we kijken naar de sociale functie van religie kunnen we gebruik maken van Robert Putnam's theorie over sociaal kapitaal. Kunnen we migrantenkerken en moskeeën zien als een vorm van sociaal kapitaal voor migranten? In paragraaf 3.3.2 zullen we hier nader op ingaan.

De maatschappelijke functie zal naar verwachting toenemen als weerspiegeling van het institutionaliseringsproces van migrantenkerken en moskeeën in Nederland. Men krijgt behoefte aan eigen sociale en culturele activiteiten en ook godsdienstonderwijs neemt een belangrijke plaats in. Pas wanneer een kerk of moskee een bepaalde mate van institutionalisering heeft bereikt (bijvoorbeeld een eigen ruimte, een kerk- of moskeebestuur, een vast aantal leden/parochianen etc.) zal deze functie een grotere rol gaan spelen. In paragraaf 3.3.3 zal verder worden ingegaan op deze maatschappelijke functie.

Tot slot hebben we dan nog de identiteits-functie. Deze kan mijns inziens op twee verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Shadid en Van Koningsveld (1997) zien in deze functie de migrantenkerk of moskee als identiteitssymbool dat de aanwezigheid van het christendom of de islam publiekelijk manifesteert. Deze interpretatie omvat zeker een belangrijk deel van de identiteitsfunctie, maar in hun theorie ontbreekt de dimensie van de persoonlijke en groepsidentiteit. Veel migranten ontlenen hun identiteit, of althans een deel daarvan, aan het feit dat zij gelovig zijn of lid zijn van een

kerk of moskee. Het zijn dus niet alleen ras of etniciteit die kunnen dienen als een ‘master status’, maar ook religie. Vanuit dit oogpunt is het interessant om te kijken naar de identiteitsfunctie van religie welke in paragraaf 3.3.4 verder aan bod zal komen.

Wanneer we de vier functies van Shadid en Van Koningsveld, de nieuwe en gevestigde migrantengroepen én de godsdienstsociologische theorieën in één schema plaatsen, dan kunnen we dat schema als volgt weergeven:

FUNCTIES VAN MIGRANTENKERKEN EN MOSKEEËN VOLGENS SHADID EN VAN KONINGSVELD			 SECULARISERING
NIEUWE MIGRANTEN GROEPEN	GODSDIENSTIGE FUNCTIE • SECULARISATIE	SOCIAAL-CULTURELE FUNCTIE • SOCIAAL KAPITAAL	
GEVESTIGDE MIGRANTEN GROEPEN	MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIE • MAATSCH. ROL	IDENTITEITS-FUNCTIE • ETNISCH-RELIGIEUZE IDENTITEITEN	

3.3.1 Secularisatie

Eén van de meest onderzochte fenomenen in de godsdienstsociologie is ongetwijfeld de secularisering van onze westerse samenleving. Zoals in de paragraaf hierboven al beschreven staat wordt hiermee de afnemende religieuze betrokkenheid en de steeds kleiner wordende invloed van religie in ons dagelijks leven bedoeld. Deze theorie kan ons echter ook iets vertellen over de rol en functie van religie en religieuze instituties in de samenleving en voor migranten in het bijzonder. Centraal in het wetenschappelijk onderzoek naar secularisatie staat de vraag in welke mate en onder welke voorwaarden religie minder belangrijk wordt in de samenleving, we hebben het hier dus over de godsdienstige functie van religie. Volgens de algemene secularisatiethese leidt modernisering tot secularisatie. Op sociaal-cultureel niveau zou de moderne trend naar rationalisatie de behoefte aan religieuze zingeving verminderen. En hoewel deze these goed empirisch onderbouwd kan worden, bestaat er toch sterke twijfel over de veralgemeenbaarheid ervan naar landen buiten Europa. Veelvuldig onderzoek naar migrantenkerken in de Verenigde Staten wijst namelijk niet op secularisering maar op vitaliteit. Ook in ons land lijken de migrantenkerken alsmaar meer op te bloeien in plaats van mee te gaan in de trend van secularisatie. Op wereldschaal stelt secularisatie dezer dagen niet veel voor. Het marktaandeel van het christelijke geloof is stabiel gebleven, de secularisatie in het Westen wordt grotendeels gecompenseerd door de snelle bevolkingsgroei in de Derde Wereld. Hoe is het mogelijk dat alle sociologen zich met hun voorspellingen over een seculariserende wereld zo vergist hebben? Kees Kraaijeveld (De Volkskrant, 8 januari 2005) geeft hiervoor een aantal verklaringen.

Op de eerste plaats hebben zij ten onrechte voorondersteld dat godsdienst enkel irrationeel bijgeloof is. Religieus gedrag kan wel degelijk rationeel zijn, een overlevingstechniek in een wereld waarin veel mensen eigenlijk niets anders hebben om op te vertrouwen. Dit is een verklaring die zeker ook op kan gaan voor migranten, zij moeten ook een nieuw bestaan opbouwen, zien te overleven, in een nieuw en vreemd land. Religie kan hen iets bieden om op terug te vallen, een vangnet of een ‘safe haven’ zijn.

Ten tweede sluit hij zich aan bij de denkwijze van Britse hoogleraar filosofie John Gray (2003) die stelt dat de mens een religieus dier is en blijft.

Daarnaast heeft een samenleving welvaart om secularisatie te doen plaatsvinden en aan die welvaart ontbreekt het op tal van plekken op onze wereld. Er zijn nog altijd veel mensen die leven onder erbarmelijke omstandigheden en nood leert bidden. Het christendom groeit nog steeds explosief in veel Afrikaanse landen.

De secularisatiethese is dus niet gespaard gebleven van de nodige kritische kanttekeningen en dit heeft geleid tot twee alternatieven voor deze these:

1. Bestendigheidsthese → Religieuze bestending in plaats van secularisatie. Hechte familiebanden met gelijkgelovigen, gezinsvorming met een partner van dezelfde religie, religieuze socialisatie binnen het ouderlijk gezin zijn omstandigheden die ervoor kunnen zorgen dat de religieuze betrokkenheid standhoudt. Inbedding van gelovigen in hechte familie- en gemeenschapsbanden remmen het secularisatieproces af. Met betrekking tot dit onderzoek is het dus interessant om te bekijken in hoeverre er binnen de religieuze migrantengemeenschappen in Nederland ook sprake is van bestending. Hierbij kunnen we vooronderstellen dat hechte gemeenschapsbanden binnen migrantenkerken en moskeeën zorgen dat er nog geen secularisatie heeft plaatsgevonden, ondanks de vestiging in onze Westerse samenleving.

2. Revitalisatiethese → Deze theorie ziet een algemene trend naar religieuze heropleving in moderne samenlevingen. Religieus pluralisme zorgt voor een verhoogde competitie tussen kerken op de 'vrije markt' van de religie en versterkt zo de religieuze betrokkenheid. Het ontbreken van een gevarieerd en aantrekkelijk religieus aanbod in West-Europa heeft geleid tot secularisatie. Nationale religieuze markten worden hier immers gedomineerd door passieve gevestigde kerken, en dit resulteert in een lage participatiegraad. Met de komst van de migranten kwamen er ook een heleboel nieuwe religies en nieuwe vormen van godsdienstbeleving naar ons land. Met name in de steden zien we nu een toenemend religieus pluralisme. En niet alleen migranten maar ook autochtonen worden hierdoor aangetrokken. Ondanks de modernisering en rationalisering in onze samenleving zijn veel mensen toch op zoek naar zingeving. We zouden kunnen vooronderstellen dat deze these een mogelijke verklaring biedt voor de toenemende religieuze betrokkenheid van migranten, en dan met name voor de hoogopgeleiden.

Religie verdwijnt dus niet, maar verandert wel. Niet alleen van vorm maar ook van functie. Kees Kraaijeveld (De Volkskrant, 8 januari 2005) schetst in zijn artikel ook twee trends in de wereld met betrekking tot religie: fundamentalisme en versnippering.

Het is met name de trend van het fundamentalisme die ervoor heeft gezorgd dat de islam en de moskeeën in Nederland, en ook in de rest van de wereld, de laatste tijd zo'n negatief imago hebben gekregen. Maar fundamentalisme is geen exclusieve moslimaangelegenheid. In de marges van bijna elke religie zien we een fanatieke terugkeer naar de fundamentele. Dit fanatisme wordt door velen gezien als een reactie op de modernisering van de traditionele religies. Sommige gelovigen kunnen de nieuwe vrijheden niet aan en vluchten in het fundamentalisme.

De tweede trend is versnippering. Niet alleen geografische versnippering maar ook versnippering van de religies zelf. Bestaande religies vallen uiteen en dagelijks komen er nieuwe geloofsgemeenschappen en sektes bij. Wat vooral in West-Europa en dus ook in Nederland opvalt, is dat een toenemend aantal mensen individueel hun religieuze behoefte probeert te bevredigen. Een soort spirituele zoektocht in een moderniserende wereld. Deze mensen noemen God liever 'iets' en omschrijven zichzelf als 'spiritueel' in plaats van religieus.

Beide trends kunnen we ook plaatsen in de twee alternatieven voor secularisering. Een te ver doorslaan van de bestendigheidsthese kan immers leiden tot een conservatieve of zelfs fundamentalistische manier van godsdienstbeleving. En duidt het religieuze pluralisme van de revitalisatiethese niet op een versnippering van religie?

Ondanks de voorspellingen van velen, zijn de migrantenkerken en moskeeën in ons land kenmerkende voorbeelden die een toenemende secularisering tegenspreken. Religie heeft dus klaarblijkelijk voor migranten die zich gevestigd hebben in de Westerse samenleving nog steeds vele functies en betekenissen waardoor zij nauwelijks aan invloed verliest.

Met behulp van de theorie komen we tot de volgende hypothesen:

- *als gevolg van de bestendigheidsthese zal de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën niet afnemen. De godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën verandert niet ondanks de vestiging in een seculiere samenleving;*
- *als gevolg van de revitalisatiethese zal de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën niet afnemen. Met name bij de hoogopgeleide migranten zien we een toenemende religieuze betrokkenheid.*

3.3.2 Religie als sociaal kapitaal

Sociaal kapitaal is een term die de laatste jaren steeds vaker opduikt. Zeker sinds de publicatie van Robert Putnam's 'Bowling Alone' (2000), over het verdwijnen van sociaal kapitaal in de Amerikaanse samenleving, lijkt het begrip in de sociale wetenschappen aan populariteit te winnen. Toch is de term niet nieuw. Meerdere sociologen gebruikten de term al eerder om het vermogen van mensen aan te duiden om zich te verenigen en om hulpbronnen te mobiliseren uit de netwerken of de gemeenschap waar men deel van uitmaakt. Er worden in de literatuur globaal twee posities ingenomen met betrekking tot sociaal kapitaal:

1. Sociaal kapitaal is iets wat de gehele sociale gemeenschap betreft (Putnam)
2. Sociaal kapitaal is iets waarover het individu beschikt (Bourdieu en Portes)

Volgens Bourdieu (1986) bestaat sociaal kapitaal uit hulpbronnen die het individu ter beschikking heeft. Naast sociaal kapitaal beschikt een mens ook over economisch en cultureel kapitaal. Portes (1998) ziet sociaal kapitaal als het vermogen van mensen om op basis van hun sociale netwerken toegang te verwerven tot hulpbronnen. Putnam benadrukt dat sociaal kapitaal zowel een individuele als een collectieve dimensie bevat. De bekendste bijdrage van Putnam is zijn onderscheid in de twee belangrijkste functies van sociaal kapitaal:

- *bonding* → sociaal netwerk bindt mensen bij elkaar, het sociaal kapitaal dat ontstaat door ingebed te zijn in hechte kringen (strong ties)
- *bridging* → het kan ook een brug slaan naar anderen, het belang van zwakke bindingen die bruggen kunnen vormen tussen verschillende sociale kringen (weak ties)

Deze netwerken waaruit mensen hun sociaal kapitaal putten kunnen zeer divers van aard zijn. Vaak wordt in de theorie de link gelegd met vrijwilligersorganisaties of informele etnische netwerken. Maar zouden we religie ook niet als een netwerk kunnen zien en dus als een vorm van sociaal kapitaal?

Een kerk of moskee is bij uitstek een plaats waar gelijkgestemde mensen samenkomen en een plek die hen bindt. Veel religieuze mensen vinden bij het gaan naar de kerk/moskee niet alleen steun bij God of Allah maar ook steun bij elkaar. Deze strong ties kunnen zeer belangrijk zijn voor migranten, zeker wanneer men pas in Nederland is. De migrantenkerken en moskeeën zijn een soort van 'safe havens'

waarin de migranten zich veilig voelen in een vreemde en nieuwe wereld. Praktische zaken zoals eten, huisvesting en het vinden van werk worden vaak via het sociaal netwerk van de kerk/moskee geregeld. Voor we al te optimistisch worden over de voordelen van de kerk/moskee als sociaal kapitaal dienen we een kleine kanttekening te plaatsen. Strong ties kunnen ook negatief werken voor de migranten. De banden met de geloofsgemeenschap kunnen ook té sterk of té verstikkend worden. Op deze manier kan het sociaal kapitaal van de gelovige migrant dus ook belemmerend werken. De bestendigheidstheorie uit de vorige paragraaf is een goed voorbeeld van hoe bonding tot een versterkte religiositeit kan leiden en zo een drempel kan zijn voor migranten om contacten buiten de kerk of buiten het geloof te zoeken.

Behalve de functie van sociaal kapitaal als bonding onderscheidt Putnam ook nog een tweede functie, namelijk bridging. Vanuit het ingebed zijn in een sociaal netwerk voelen mensen zich sterk en veilig en zijn zij beter in staat contact te maken met andere mensen/netwerken. Migrantengroepen die weten dat ze altijd terug kunnen vallen op hun geloof en hun geloofsgemeenschap zullen zich prettiger bewegen en meer open opstellen in de samenleving. Hierdoor creëren zij voor zichzelf meer kansen en mogelijkheden met behoud van hun eigen religieuze identiteit.

Ook naar aanleiding van deze theorie kunnen we een aantal vooronderstellingen maken. Laten we eerst eens kijken naar de mogelijke verschillen tussen migrantenkerken en moskeeën wat sociaal kapitaal betreft.

Een hoge mate van bonding zullen we bij zowel de migrantenkerken als de moskeeën aantreffen. Te verwachten valt echter dat de bonding in moskeeën groter zal zijn. Zij vormen als moslims in Nederland een dubbele minderheidsgroep, zij zijn niet alleen allochtoon maar hangen daarnaast ook een religie aan die voor Nederlandse begrippen vreemd is. Daarbij heeft de opkomst van het moslim fundamentalisme en de reeks van aanslagen en terreuracties sinds 11 september 2001 de wereld op zijn kop gezet. Als moslim in Nederland wordt het steeds moeilijker om begrepen en geaccepteerd te worden, ook dit zal de bonding tussen geloofsgenoten vergroten. De christelijke migrantengroepen zijn ook allochtoon maar belijden een religie die algemeen bekend en geaccepteerd is in Nederland. Dit alles zou er toe kunnen leiden dat we in moskeeën meer bonding en minder bridging aan zullen treffen dan in migrantenkerken. Moskeeën spelen dan vooral een rol in de versterking van de interne banden binnen de geloofsgemeenschap terwijl de migrantenkerken hun leden ook in staat hebben gesteld om contacten buiten de eigen groep te leggen.

Naast het onderscheid tussen migrantenkerken en moskeeën kunnen we beide ook onderling vergelijken. De gevestigde migrantenkerken en moskeeën bestaan veelal uit een zeer homogene geloofsgemeenschap. Veelal van origine gastarbeiders en nu aangevuld met hun tweede en derde generatie nakomelingen. Er bestaan strong ties tussen de gelovigen en te verwachten valt dat bonding hier een grote speelt. De nieuwe migrantenkerken en moskeeën worden bezocht door een veel heterogenere groep gelovigen. Niet alleen wat etnische afkomst betreft maar ook qua opleidingsniveau. Behalve bonding kunnen we hier ook een grote mate van bridging verwachten.

We komen nu tot de volgende hypothesen:

- *binnen moskeeën ligt de nadruk op bonding en binnen migrantenkerken vinden we naast bonding ook bridging;*
- *in gevestigde migrantenkerken en moskeeën neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bonding;*
- *in nieuwe migrantenkerken en moskeeën neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bonding en bridging.*

VORMEN VAN SOCIAAL KAPITAAL	MIGRANTENKERK VS MOSKEE	GEVESTIGD VS NIEUW
NADRUK OP BONDING	MOSKEEËN	GEVESTIGDE MIGRANTENKERKEN / MOSKEEËN
BONDING & BRIDGING	MIGRANTENKERKEN	NIEUWE MIGRANTENKERKEN / MOSKEEËN

3.3.3 De maatschappelijke rol van migrantenkerken en moskeeën

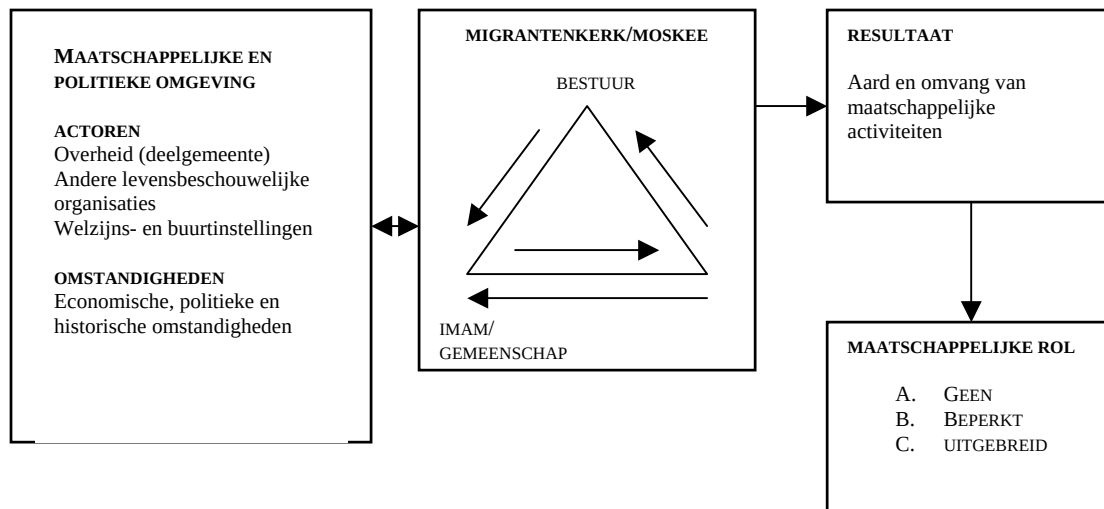
Van moskeeën is bekend dat ze in het land van herkomst vaak een puur religieuze functie hebben. Toch lijken de meeste moskeeën in Nederland, en dus ook in Rotterdam, steeds meer en andere sociaal-culturele activiteiten te gaan organiseren. In 2003 en 2004 zijn er twee rapporten verschenen, in zowel Rotterdam als Amsterdam, die de maatschappelijke rol van moskeeën in de stad onderzocht hebben. Conclusie uit beiden rapporten is dat de moskeeën zeer zeker een maatschappelijke rol vervullen maar dat er onderling nog wel veel verschillen zijn. Voor migrantenkerken is voor zover bekend nog nooit een dergelijk onderzoek uitgevoerd. Interessant is om te kijken in hoeverre de hier onderzochte moskeeën overeenkomen met het beeld wat uit beide rapporten naar voren komt en of we ook een analyse kunnen maken van de maatschappelijke rol van migrantenkerken. Volgens het Rotterdamse rapport (COS, 2003) kunnen we drie typen onderscheiden:

1. moskeeën en migrantenkerken die zich vooral op de religieuze en culturele functies richten;
2. moskeeën en migrantenkerken die een beperkte maatschappelijke rol vervullen;
3. moskeeën en migrantenkerken die een uitgebreide maatschappelijke rol vervullen.

Om het wiel niet opnieuw uit te hoeven vinden maken we gebruik van de analysemodellen zoals deze in het Rotterdamse (COS, 2003) en Amsterdamse rapport (Driessen, 2004) gebruikt worden. Op basis van deze twee modellen, aangevuld met de migrantenkerken, komen we tot een nieuw model waarin de maatschappelijke rol wordt afgeleid van de aard en het aantal niet religieuze activiteiten en de contacten met de omringende samenleving. We onderscheiden de volgende niet religieuze activiteiten:

- *welzijnsactiviteiten*
sport, recreatieve activiteiten, gezondheidsvoorlichting, psycho-sociale zorg etc.
- *activiteiten ter versterking van de eigen identiteit*
Arabische les, koranles, bijbelstudies etc.
- *participatiebevorderende activiteiten*
Nederlandse les, arbeidsbemiddeling, huiswerkbegeleiding, computercursus etc.
- *interculturele en interreligieuze activiteiten*
interreligieuze dialoog, lid van overlegplatforms of koepelorganisaties, gezamenlijke activiteiten met andere culturen/etnische groepen, debatten etc.

Migrantengerken of moskeeën vervullen een maatschappelijke rol wanneer zij aantoonbaar betrokken zijn bij bepaalde maatschappelijke problemen en daarnaast participatiebevorderende en interculturele of interreligieuze activiteiten uitvoeren.

Deze paragraaf resulteert niet zoals de andere in een aantal hypothesen. Dat heeft voor wat de moskeeën betreft weinig zin omdat beiden ook al opgenomen zijn het Rotterdamse rapport en de uitkomsten dus reeds bekend zijn. In plaats daarvan zullen we in de conclusie de onderzochte migrantenkerken en moskeeën plaatsen in het hierboven staande schema en op basis van het aantal en soort activiteiten bepalen of zij geen, een beperkte of een uitgebreide maatschappelijke rol vervullen. Zo kunnen we eenvoudig een vergelijking maken tussen migrantenkerken en moskeeën en de maatschappelijke rol die zij vervullen.

3.3.4 *Religie en identiteit*

Shadid en Van Koningsveld (1997) zijn niet de enige twee auteurs die iets hebben geschreven over de identiteitsfunctie van religie. Zij blijven bovendien vrij beknopt in hun uitleg wat deze functie betreft. Een betere beschrijving vinden we bij Glock en Stark (1965). Zij beschrijven verschillende dimensies van religie. Hoewel de identiteitsdimensie niet tot de door hun omschreven kerndimensies behoort wordt hij wel door vele auteurs aan het rijtje toegevoegd. Religie overlapt vaak met andere etnische markerings, zoals taal, culturele traditie en nationale of etnische herkomst. Maar deze dingen hoeven niet per definitie samen te vallen. Gans (1994) spreekt in deze over symbolische religiositeit, dit zien we wanneer religie primair betekenis krijgt als culturele identiteit, los van religieuze regels, kennis en praktijk. In de Verenigde Staten is hier veel onderzoek naar gedaan en daaruit bleek dat er bij veel migranten een religieuze identiteit ontstaat als plaatsvervanger voor de verloren etnische identiteit. Wat wordt hier nou precies mee bedoeld? Voor veel migranten in Nederland, en dan vooral de islamitische, valt religieus verschil samen met de etnische scheidslijn tussen allochtone en autochtone groepen en culturen. Religie krijgt voor hen een nieuwe betekenis als etnische identiteit, als iets wat hen onderscheidt van hun autochtone omgeving. Er wordt in dit kader ook vaak gesproken over een 'moslimidentiteit'. De islam is altijd een kenmerk geweest van grote groepen migranten in Nederland, toch zien we de laatste tijd veranderingen in de perceptie en beleving ervan. De opkomst van de islam als identiteitsvormende factor moet gezien worden in het licht van twee ontwikkelingen:

1. *factoren binnen moslimgemeenschappen* → voormalige 'identity markers', zoals taal of nationaliteit, blijken niet meer toereikend. Men gaat op zoek naar andere 'identity markers' en deze worden gevonden in het moslim-zijn. Dat religie en identiteit samenhangen is niet verwonderlijk. Diepgewortelde familie- en gemeenschapsbanden zorgen er vooral bij eerste generatie migranten voor dat religie in het teken staat van primaire binding. Maar voor de tweede en derde generatie migranten

is deze binding met het herkomstland minder vanzelfsprekend. Zij zijn in Nederland geboren en soms zelfs nog nooit in het land van herkomst geweest. Voor hen wordt religie belangrijker als 'identity marker'.

2. *contextuele factoren* → het politieke klimaat. Er is een verhoogde aandacht vanuit de samenleving voor de islam en voor de islamitische identiteit van de migranten in Nederland. Waar migranten vroeger werden aangeduid in termen van gastarbeider, allochtoon, Turk of Marokkaan, lijken ze tegenwoordig enkel nog als moslim gedefinieerd te worden. Dit is niet alleen het gevolg van de gebeurtenissen op wereldschaal, zoals 11 september en de aanslagen in Madrid, maar ook een gevolg van veranderingen binnen de moslimgemeenschappen in Nederland zelf. Aanvankelijk waren het gastarbeiders die naar ons land kwamen, maar na de gezinsherenigingen werden ze zichtbaarder als gemeenschap, in woonwijken, op scholen, met eigen winkeltjes en niet te vergeten door de komst van moskeeën.

In veel literatuur over identiteitsvorming van migranten worden 'religie' en 'cultuur' door elkaar heen gebruikt. En hoewel bij veel minderheidsgroepen een nauwe band tussen etnische/culturele en religieuze identiteiten eerder regel dan uitzondering is zijn er wel duidelijke verschillen in de intensiteit van die verwevenheid en in de mate waarin etnische/culturele dan wel religieuze elementen op de voorgrond treden. Hammond en Warner (1998) maken een onderscheid in drie typen etnisch-religieuze identiteiten:

- *etnische fusie* → wanneer etniciteit uiteindelijk is terug te voeren tot religie (bijvoorbeeld de joodse identiteit);
- *etnische religie* → wanneer religie één aspect is van de etnische identiteit (bijvoorbeeld de Grieks-orthodoxe identiteit);
- *religieuze etniciteit* → wanneer de etnische identiteit verbonden is met een religie die met andere etnische groepen wordt gedeeld, religie vormt hier de grootste gemene deler (bijvoorbeeld de Turkse moslimidentiteit).

Er zijn dus verschillende manieren waarop migranten invulling geven aan hun identiteit in combinatie met hun etnische afkomst en religie. Onderzoek met betrekking tot deze etnisch-religieuze identiteit richt zich vooral op islamitische migranten. In dit type onderzoek komt vaak naar voren dat tweede-generatie moslims in Europa en de Verenigde Staten bewust een onderscheid maken tussen etniciteit en religie. Zij zijn op zoek naar een zuiver religieuze vorm van moslimidentiteit en maken zich zodoende los van de etnisch-culturele tradities van de eerste generatie. Religie wordt als het ware de kern van hun identiteit en op die manier zoeken zij aansluiting bij een transnationale geloofsgemeenschap die niet langer georiënteerd is op het land van herkomst. Er ontstaat een soort overkoepelende moslimidentiteit waar islamitische migranten zich bij aan kunnen sluiten ongeacht hun etnische achtergrond.

Daarom voegen we hier nog een vierde type identiteit toe aan het onderscheid van Hammond en Warner, namelijk de *religieuze identiteit*. Etniciteit en cultuur worden losgekoppeld van gelovig zijn. De groep deelt weliswaar de gemeenschappelijke moslimidentiteit maar is in werkelijkheid minder homogeen dan voorondersteld zou kunnen worden. Binnen de groep ontstaan namelijk allerlei subgroeperingen waarvan sommigen zich opwerpen als echte moslims in tegenstelling tot de minder ingewijde of beginselvaste geloofsgenoten. Césary (1998) maakt daarom een onderscheid tussen 'secularisten' en 'praktiserenden', gebaseerd op de manier waarop ze religie een plaats geven in hun leven. De secularisten weten weinig over hun godsdienst, maar voelen zich toch moslim. De praktiserenden verdiepen zich in hun religie en zijn ook zeer actief op religieus vlak.

Behalve het aannemen van een nieuwe religieuze moslimidentiteit kunnen migranten ook meervoudige identiteiten aannemen. We spreken dan van een biculturele identiteit, dat wil zeggen dat men zich Turk, Marokkaan of moslim én Nederlander voelt. Toch lijkt hierbij het accent meestal op de etnische of religieuze identiteit te liggen.

Of religie voor christelijke migranten een soortgelijke betekenis heeft met betrekking tot identiteitsvorming is niet bekend. We kunnen er wel vanuit gaan dat voor migranten, ongeacht welke religie zij aanhangen, geloof een zekere rol zal spelen als 'identity marker' in het nieuwe land. Vaak weggevlucht van huis en haard, familie en vrienden achterlatend komen zij terecht in een vreemd land, met een vreemde cultuur. Hoe zien zij zichzelf in deze omgeving en op welke wijze geven zij opnieuw invulling aan hun identiteit? Religie zal hierbij voor velen van grote invloed zijn en op een zekere manier houvast bieden. Omdat bij islamitische migranten religieus verschil samenvalt met etnisch verschil valt te verwachten dat religie voor hen een sterkere identiteitsfunctie heeft dan voor de christelijke migranten. Bij de christelijke migranten is het niet zozeer hun religie die hen onderscheidt van de autochtone bevolking. Zij zullen hun identiteit dus eerder beïnvloedt zien door etnische en culturele factoren. Deze veranderde islambeleving zal naar verwachting ook effect hebben op de organisatievorming binnen de islam. Ook binnen moskeeën zal dit tot veranderingen leiden.

Hiervan uitgaand kunnen we de volgende hypothesen opstellen:

- *voor moslimmigranten gaat religie een steeds grotere rol spelen als 'identity marker', met als gevolg het ontstaan van een religieuze identiteit;*
- *binnen deze gemeenschappelijke moslimidentiteit zien we een onderscheid tussen 'secularisten' en 'praktiserenden';*
- *christelijke migranten vormen hun identiteit op basis van 'etnische religie';*
- *de opkomst van de islam als identiteitsvormende factor zorgt voor veranderingen binnen moskeeën.*

3.4 Afsluiting

De vier functies van migrantenkerken en moskeeën van Shadid en Van Koningsveld zijn uitgangspunt geweest voor de theorievorming. Op basis van deze vierdeling en met behulp van bestaande godsdienstsociologische theorieën is de probleemstelling verder uitgewerkt en zijn er elf hypothesen opgesteld. De probleemstelling blijft onveranderd:

Welke rol vervullen migrantenkerken en moskeeën voor migranten en zijn daar verschillen tussen?

Maar wordt nu verder aangevuld met de volgende hypothesen:

1. *voor nieuwe migrantengroepen heeft de kerk/moskee vooral een godsdienstige en een sociale functie;*
2. *voor migrantengroepen die al langer in Nederland zijn krijgt de kerk/moskee steeds meer een maatschappelijke en een identiteitsfunctie;*
3. *als gevolg van de bestendigheidsthese zal de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën niet afnemen. De godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën verandert niet ondanks de vestiging in een seculiere samenleving;*

4. *als gevolg van de revitalisatiethese zal de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën niet afnemen. Met name bij de hoogopgeleide migranten zien we een toenemende religieuze betrokkenheid.*
5. *binnen moskeeën ligt de nadruk op bonding en binnen migrantenkerken vinden we naast bonding ook bridging;*
6. *in gevestigde migrantenkerken en moskeeën neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bonding;*
7. *in nieuwe migrantenkerken en moskeeën neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bonding en bridging;*
8. *voor moslimmigranten gaat religie een steeds grotere rol spelen als 'identity marker', met als gevolg het ontstaan van een religieuze identiteit;*
9. *binnen deze gemeenschappelijke moslimidentiteit zien we een onderscheid tussen 'secularisten' en 'praktiserenden';*
10. *christelijke migranten vormen hun identiteit op basis van 'etnische religie';*
11. *de opkomst van de islam als identiteitsvormende factor zorgt voor veranderingen binnen moskeeën.*

Hoofdstuk 4 Selectie en dataverzameling

4.1 *Inleiding*

In dit hoofdstuk zal dieper worden ingegaan op de wijze waarop het onderzoek is opgezet. Welke migrantenkerken en moskeeën zijn gekozen in dit onderzoek en op basis van welke criteria. Ook zal van iedere migrantenkerk en moskee een korte beschrijving worden gegeven. Het verzamelen van de data is gebeurd door middel van kwalitatief onderzoek in de vorm van interviews. In paragraaf 4.4 wordt de selectie van de respondenten verantwoord en vervolgens wordt ook een korte omschrijving gegeven van de verschillende etnische groepen waartoe de respondenten behoren.

4.2 *Selectie van migrantenkerken en moskeeën*

Om mijn probleemstelling zo goed mogelijk te kunnen beantwoorden, heb ik ervoor gekozen om in mijn onderzoek twee migrantenkerken en twee moskeeën te betrekken. De keuze was niet eenvoudig, kerken en moskeeën genoeg, maar welke zijn bruikbaar en relevant en bovenal toegankelijk?

Alvorens de keuze te maken heb ik dus een aantal criteria opgesteld op basis waarvan ik de selectie gemaakt heb.

- *Toegankelijkheid:* Met welke migrantenkerken/moskeeën kan ik contacten leggen en hoe kan ik hierbij mijn eigen netwerk gebruiken? In plaats van in het wilde weg migrantenkerken of moskeeën te gaan bellen heb ik familie en vrienden ingeschakeld om 'binnen te komen'.
- *Vergelijkbaarheid:* Omdat ik n.a.v. de literatuurstudie verschillen verwachtte aan te treffen tussen 'gevestigde' en 'nieuwe' migrantenkerken en moskeeën wilde ik ook graag beide typen bestuderen. Dus een 'gevestigde' migrantenkerk vergelijken met een 'gevestigde' moskee en onderling ook vergelijken tussen de 'gevestigde' en de 'nieuwe' migrantenkerken en de 'gevestigde' en de 'nieuwe' moskeeën. Hier speelt met name de graad van institutionalisering in de Nederlandse maatschappij een rol, maar ook het type mensen dat de migrantenkerk/moskee bezoekt. Voor een migrant die pas in Nederland is, zal de migrantenkerk/moskee misschien een andere rol vervullen dan voor de migrant die hier al langere tijd verblijft. Ook het verschil tussen eerste en tweede generatie migranten is hier een factor van belang.
- *Uitdaging:* Niet de makkelijkste weg kiezen. Turkse moskeeën zijn bijvoorbeeld heel benaderbaar en staan bekend om hun openheid en welwillendheid om mee te werken aan allerlei onderzoeken, questionnaires en interviews. Over de Turkse moskeeën is dan ook al vrij veel bekend en geschreven. Marokkaanse moskeeën daarentegen zijn veel minder vaak bereid mee te werken en zijn nog veel meer gesloten in de Nederlandse samenleving. Juist daarom heb ik ook gekozen voor een Marokkaanse moskee in dit onderzoek.

Op basis van bovenstaande overwegingen heb ik gekozen voor de volgende twee migrantenkerken:

- Kaapverdianse migrantenkerk (rooms-katholiek)
Onze Lieve Vrouw van de Vrede (Nossa Senhora da Paz)
- Ethiopische migrantenkerk (independent/evangelisch)
Mahber Christelijke Kerk

En voor de volgende twee moskeeën:

- Marokkaanse moskee
An Nasr Moskee
- Somalische moskee
Stichting Dar-al-Hijra

Ze bevinden zich allen in de stad Rotterdam, maar wel verspreid over de diverse wijken. De Kaapverdiaanse parochie bevindt zich in Rotterdam-West, de Ethiopische gemeente in het centrum, de Marokkaanse moskee in Delfshaven en de Somalische moskee is gevestigd in Rotterdam-Zuid.

De twee gekozen moskeeën verschillen op een aantal vlakken van elkaar. Belangrijkste verschil en tevens één van de belangrijkste selectiecriteria is hun jaar van oprichting. De Marokkaanse moskee is opgericht in 1976 en behoort daarmee tot één van de ‘oudere moskeeën’ in Rotterdam. De Somalische moskee is nog relatief jong, namelijk opgericht in 1997. Het is interessant om te bekijken in hoeverre deze tijdsfactor van invloed is op de manier waarop beide moskeeën invulling geven aan hun maatschappelijke rol en de integratie van hun leden. Tevens biedt deze keuze de mogelijkheid om te onderzoeken of er verschillen bestaan tussen de functie van een moskee voor ‘oude’ en ‘nieuwe’ migrantengroepen. Dit geldt ook voor de keuze van migrantenkerken. Kaapverdiaanse migranten zijn een groep die al redelijk lang in Nederland verblijft, terwijl Ethiopische migranten vaak vrij recent naar Nederland gekomen zijn.

4.3 Beschrijving van de migrantenkerken en moskeeën

In deze paragraaf worden de geselecteerde migrantenkerken en moskeeën kort beschreven. Om een zo duidelijk mogelijk beeld te schetsen zijn steeds de volgende punten opgenomen: (1) geschiedenis van de kerk/moskee (2) kerk- of moskeetraditie en (3) bestuur, leden en activiteiten. Een schematische samenvatting van deze informatie is te vinden in Bijlage 3.

4.3.1 Kaapverdiaanse kerk: Onze Lieve Vrouw van de Vrede

Geschiedenis van de kerk

De parochie is opgericht begin jaren zeventig. Aanvankelijk kwamen er vooral Portugese gastarbeiders, maar eind jaren zeventig vond ook de Kaapverdiaanse gemeenschap de weg naar deze kerk. Langzaam maar zeker ontstond er een verwijdering tussen de Portugezen en de Kaapverdianen. Omdat veel Portugezen terugkeerden naar eigen land werd de parochie steeds meer een Kaapverdiaanse aangelegenheid. Sinds haar oprichting is de kerk wegens een groeiende belangstelling al vier keer verhuisd binnen de gemeente Rotterdam. De kerk is sinds tien jaar gevestigd in het huidige gebouw aan de Korfmakersstraat in Rotterdam-West.

Kerktraditie

De O.L. Vrouw van de Vrede-kerk is een rooms katholieke kerk. Zij valt als zodanig onder het Bisdom Rotterdam, waarvan zij ook het kerkgebouw huurt. Verder is zij ook onderdeel van het dekenaat Rijnmond (een samenwerkingsverband van vierenveertig rooms-katholieke parochies en pastorale organisaties in Rotterdam en omstreken).

De parochie heeft nog een heel traditionele manier van kerk-zijn. De pastor neemt een zeer belangrijke plaats in en heeft veel gezag. Zijn er problemen dan wordt als eerste de pastor om raad gevraagd. De kerk is niet alleen een plaats voor het religieuze leven van de parochianen maar ook voor een belangrijk deel een plaats voor het sociale leven. Het diaconale werk neemt een prominente plaats in. Veel mensen doen een beroep op de kerk wanneer zij problemen hebben. Ze weten vaak de weg niet te vinden naar de seculiere welzijnsinstellingen en bovendien hebben zij vanuit hun culturele achtergrond vertrouwen in de kerk als hulpverlenende instantie. De parochie speelt dus een belangrijke rol in het sociale leven van veel Kaapverdianen.

De diensten worden zowel in het Portugees als in het Nederlands gehouden. Vooral de oudere generatie migranten is zeer gesteld op het Portugees, maar om de aansluiting met de jongere generatie niet te missen zijn er ook diensten (deels) in het Nederlands.

Bestuur, leden en activiteiten

De kerk draait op vier betaalde krachten: een pastor, een pastoraal medewerker, een maatschappelijk werker en een administratieve kracht. Daarnaast heeft de kerk een kerkbestuur en zo'n 450 actieve vrijwilligers. Deze vrijwilligers verrichten allerlei diensten, van het schoonhouden van het kerkgebouw, schilderen en klussen tot het organiseren van allerlei activiteiten.

Momenteel staan er ongeveer 3500 mensen geregistreerd als parochiaan bij de kerk. Op zondag worden er twee diensten gehouden, één om 10.00 uur en één om 12.00 uur. Deze twee diensten worden wekelijks door zo'n 700 tot 800 mensen bezocht.

Naast Kaapverdianen komen er ook Portugezen, Angolezen, Brazilianen, Moçambicanen en mensen uit Guinee-Bissau naar deze parochie.

Binnen de kerk zijn er ongeveer zesentwintig afzonderlijke groepen die zich met allerlei activiteiten bezighouden. Er is een scoutinggroep voor kinderen en jongeren, Nederlandse les (o.a. voor illegale Kaapverdiaanse jongeren), vakantiekampen, uitwisselingsprojecten, zangkoren, muziekles, een marialegioen, een ontvangstgroep (die toezicht houdt op de orde tijdens de kerkdiensten), een groep voor de kindernevendiensten, een liturgie-groep, een groep die zich bezighoudt met de eigen muziek en literatuur van de Kaapverdianen etc.

Verder organiseert de kerk iedere zomer een parochiefeest waarbij de hele buurt welkom is.

4.3.2 Ethiopische kerk: Mahber Christelijke kerk

Geschiedenis van de kerk

De kerk is zes of zeven jaar geleden opgericht door drie mensen. In het begin waren er alleen zang- en gebedsdiensten in Amsterdam. Tegenwoordig worden er op diverse plaatsen in Nederland (Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Wageningen) diensten gehouden. Aanvankelijk gebeurde dit in Rotterdam vanuit huis, maar toen de gemeente begon te groeien werd naar andere mogelijkheden gezocht. De kerk is dan ook al regelmatig van locatie veranderd. Zo hebben ze gebruik gemaakt van de Schotse kerk, een buurthuis en huren ze momenteel een ruimte in een katholieke kerk aan de Westblaak. De kerk zou erg graag een eigen gebouw willen hebben voor de zondagse diensten en voor overige activiteiten. Opvallend is dat deze kerk ook in Ethiopië blijft groeien, vooral jongeren sluiten zich massaal aan. (Van Kessel, 2000).

Kerktraditie

De Ethiopische kerk is een onafhankelijke christelijke kerk. Zij zijn als zodanig niet aangesloten bij de grotere Ethiopisch-Orthodoxe kerk die lid is van de Wereldraad van kerken. Mogelijk voldoet de

orthodoxe kerk niet altijd aan de gewenste behoefte aan ondersteuning. (Van Kessel, 2000) De kerk wil ook graag onafhankelijk blijven. Vanwege de verschillende religieuze achtergronden van de leden, kan de kerk niet functioneren onder de naam van één grote kerk. Wel is de kerk onderdeel van een geheel van vijf Ethiopische onafhankelijke kerken verspreid over Nederland (Rotterdam, Amsterdam, Den Haag, Eindhoven en Wageningen) die zich Mahber Christian Nederland noemt. Hoewel het soms moeilijk is om als onafhankelijke kerk in je bestaansrecht te voorzien is dit voor hen de beste manier vanwege de verschillende kerkelijke gewoontes en tradities van hun leden. Muziek en gebeden vormen het belangrijkste onderdeel van de dienst. Gospel is het woord dat centraal staat in deze kerktraditie.

Bestuur, leden en activiteiten

De kerk is onderdeel van één van de vijf Ethiopische onafhankelijke christelijke kerken in Nederland. Iedere kerk heeft zijn eigen bestuur, de ouderlingen (elders) genaamd. Deze geven leiding aan de lokale kerken en komen eens per twee of drie maanden bij elkaar in een nationaal comité. De kerk wordt geestelijk geleid door een priester. Dit is vaak één van de ouderlingen. Vanwege gebrek aan financiële middelen is de priester niet voltijd in dienst bij de kerk, maar vervult hij deze functie naast zijn reguliere werkzaamheden. Behalve hun bestuurlijke functie geven de ouderlingen ook hulp, adviezen en ondersteuning aan de leden. De kerk telt tussen de vijftig en de honderd leden (waarschijnlijk wordt het ledental groter wanneer ook de kinderen meegerekend worden). Iedere zondag wordt er om twee uur 's middags een dienst gehouden. Deze duurt meestal tot ongeveer vijf uur, waarna er in de kerk nog koffie gedronken of gegeten wordt. Op woensdagavond is er 'prayertime', de leden van de kerk kunnen dan komen om zelf te bidden. Alle diensten zijn in het Amhaars, dus veruit de meeste leden zijn afkomstig uit Ethiopië en enkelen uit Eritrea.

Naast de wekelijkse dienst en gebedstijd vinden er ook nog andere activiteiten plaats. Zo worden er bijbelstudies georganiseerd, is er een kerkkoor actief, een zondagschool voor de kinderen en eens per twee weken is er een speciaal programma voor de jongeren. Daarnaast biedt de kerk ook geestelijke en financiële steun aan de leden in nood.

4.3.3 Somalische moskee: Stichting Dar-al-Hijra

Geschiedenis van de moskee

De Somalische moskee is opgericht in 1997 en heet voluit Stichting Somalisch Cultureel Centrum Dar-al-Hijra. Het gebouw waarin de moskee gevestigd is, was vroeger eigendom van een Turkse moskee. Het gebouw bleek echter te klein voor de Turkse gemeenschap, zij verhuisden naar een grotere moskee en zodoende kwam het gebouw in handen van de Stichting Dar-al-Hijra. Voorlopig is het gebouw nog groot genoeg voor de gemeenschap. Men heeft wel plannen om een en ander te verbouwen. Men wil op de bovenverdieping lokalen maken voor de jongeren, een soort buurthuis.

Moskeetraditie

Zoals in iedere moskee is er ook in de Somalische moskee een apart gedeelte voor de vrouwen en voor de mannen. Het mannengedeelte is aanzienlijk groter aangezien het voor de mannen verplicht is naar het vrijdaggebed te komen. Iedere moslim dient vijf keer per dag te bidden, men is niet verplicht dit in de moskee te doen, maar als men daar tijd voor heeft wordt het wel aanbevolen. Iedere vrijdag vindt de Gutba (het vrijdaggebed) plaats. Deze wordt afwisselend in het Nederlands en in het Arabisch gegeven. De Somaliërs zijn van huis uit soennieten. Zo'n vijftientig procent van de moslims is soennitisch, de rest is sjiitisch. De belangrijkste geschilpunten tussen deze twee zijn de opvolging van

Mohammed en de rol van de geestelijkheid. De sjiieten staan zichzelf ook veel meer vrijheid toe in het (her)interpreteren van de islam.

Bestuur, leden en activiteiten

Het bestuur van de moskee bestaat uit een voorzitter, een penningmeester, een secretaris en drie algemene leden. Het bestuur komt regelmatig bij elkaar voor vergaderingen en overleggen. Naast het bestuur staat de imam, die op religieus gebied inhoud geeft aan de moskee. Er wordt geen exacte registratie bijgehouden van het aantal leden, maar naar schatting zijn er ongeveer vijfhonderd mensen die regelmatig de moskee bezoeken. De moskee is gevestigd in een multicultureel stukje Rotterdam, dit zie je ook terug in de verschillende etnische achtergronden van de bezoekers. Naast Somalische moslims komen er ook moslims van bijvoorbeeld Turkse, Marokkaanse, Nederlandse, Surinaamse, Antilliaanse en Indonesische afkomst. Naast de dagelijkse gebeden en het vrijdagmiddaggebed vinden er ook andere activiteiten plaats in de moskee. Zo zijn er feestelijke activiteiten rondom het suikerfeest en het slachtfest, worden er Arabische cursussen en cursussen in de koran gegeven (voor kinderen en volwassenen), er zijn activiteiten voor vrouwen, voetbal en andere sportactiviteiten voor jongeren en er worden regelmatig bijeenkomsten georganiseerd waarvoor sprekers worden uitgenodigd.

4.3.4 Marokkaanse moskee: An Nasr

Geschiedenis van de moskee

De moskee is opgericht in 1976 en behoort daarmee tot één van de oudste moskeeën in Rotterdam. In het begin van de jaren tachtig zat de moskee in een bouwvallig, door de gemeente onbewoonbaar verklaard fabriekspand aan het Rauwenhoffplein te Rotterdam. Verhuizen was noodzaak, maar er viel weinig hulp te verwachten van de gemeente Rotterdam. Zowel de voorzitter als een bestuurslid van de moskee waren destijds lid van de Amicales (een rechts-extremistische groepering onder het gezag van koning Hassan van Marokko), en dit bleek een heikel punt. Pas na het aftreden van de omstreden bestuursleden kon er gezocht worden naar een alternatief. Er werd in binnen- en buitenland geld ingezameld en na twee jaar kon met een bedrag van vijfhonderdduizend gulden een nieuwe locatie aangekocht worden. De moskee is thans nog altijd gevestigd op deze locatie, het oude kerkgebouw van de Nederlands Hervormde Gemeente aan de Van Citterstraat. Dankzij een goede samenwerking met deze kerk heeft de moskee het gebouw kunnen kopen, wel op voorwaarde dat het altijd een gebedsplek zou blijven.

Moskeetraditie

De Nasr moskee staat bekend als een Marokkaanse moskee. Hoewel de geloofsgemeenschap al lang niet meer uit louter Marokkanen bestaat, wordt de cultuur binnen de moskee nog wel sterk bepaald door Marokkaanse invloeden. Niet alleen is de preek hier nog in het Marokkaans, de moskee komt in meer opzichten overeen met andere Marokkaanse moskeeën in Nederland en Rotterdam. Hoewel de moskee erg haar best doet wordt hij, niet alleen door buitenstaanders maar ook door moskeebezoekers zelf, gezien als vrij conservatief en behoudend. Waar Turkse moskeeën vaak bekend staan om hun openheid en hun vele maatschappelijke en culturele activiteiten is deze Nasr moskee een goed voorbeeld van hun Marokkaanse tegenhanger waarin het precies omgekeerd is. De moskee was lange tijd moeilijk benaderbaar en gesloten ten opzichte van zijn omgeving en wat activiteiten betreft komt men niet veel verder dan Arabische lessen en koran onderwijs.

Bestuur, leden en activiteiten

Het bestuur van de Nasr moskee is nog bijna hetzelfde als tijdens de oprichting in 1976. Eerste generatie gastarbeiders afkomstig uit Marokko. Het bestuur staat onder leiding van de voorzitter van de moskee. Los van het bestuur staat de imam. Deze is verantwoordelijk voor het religieuze gedeelte en daarnaast wordt nog altijd zijn toestemming gevraagd in financiële kwesties. Er heerst binnen de moskee en binnen het bestuur nog een soort van stammenpolitiek of stammencultuur zoals men vanuit Marokko gewend is. Van welke stam of familie je komt of in welk dorp je geboren bent, bepaalt voor een groot deel iemands positie binnen de hiërarchie van de moskee.

De moskee is één van de grootste moskeeën in Rotterdam. Tijdens de vrijdaggebeden en op feestdagen komen er meer dan duizend gelovigen naar de moskee. Op een doordeweekse dag zijn er gemiddeld zo'n driehonderd bezoekers. De activiteiten van de moskee buiten het gebed om zijn beperkt. Er werden koranlessen gegeven aan kinderen, maar sinds de kelders op last van de brandweer gesloten zijn, is daar eigenlijk geen ruimte meer voor. Wel worden er nog Arabische lessen gegeven en lessen in de islam en de koran. Jaarlijks wordt er tijdens de maand ramadan een Iftar-maaltijd gehouden voor buurtbewoners.

4.4 Selectie van de respondenten

In deze paragraaf zal ik verder ingaan op de selectie van respondenten voor dit onderzoek. De selectie van respondenten komt allereerst voort uit de selectie van migrantenkerken en moskeeën. De respondenten voor de interviews zijn verbonden aan de gekozen migrantenkerken en moskeeën, dus achtereenvolgens Kaapverdiaans, Ethiopisch, Marokkaans of Somalisch.

Vervolgens wilde ik de probleemstelling vanuit twee invalshoeken benaderen. Vanuit de kerk- en moskeegangers zelf, dus de migranten die regelmatig de migrantenkerk/moskee bezoeken. Van hen wilde ik graag weten welke rol de migrantenkerk/moskee in hun leven speelt en welke functie deze voor hen vervult. Ten tweede wilde ik spreken met enkele bestuursleden van een migrantenkerk/moskee. Van hen wilde ik graag weten welke activiteiten in de migrantenkerk/moskee georganiseerd worden, voor wie en waarom. Bij elke migrantenkerk/moskee heb ik gesproken met één bestuurslid en twee bezoekers. Bij de bestuursleden heb ik geen verdere selectiecriteria opgesteld, het enige criterium was dat het respondent-bestuurslid in het bestuur van de migrantenkerk/moskee zou zitten. Geslacht, leeftijd en andere persoonskenmerken speelden hier geen rol.

Bij de selectie van bezoekers heb ik volgende criteria gehanteerd.

1. Afkomstig uit Kaapverdië, Ethiopië, Somalië of Marokko (onder afkomstig worden zowel de eerste generatie als de tweede en derde generatie migranten verstaan);
2. Christelijke of islamitische geloofsovertuiging;
3. Vaste bezoeker van één van de bij het onderzoek betrokken migrantenkerken en moskeeën;
4. Geslacht;
5. Beschikbaarheid (tijd), toegankelijkheid (taal, contacten) en bereidheid tot medewerking.

Alle respondenten voldoen aan het eerste criterium. Vijf van de geïnterviewde bezoekers behoren tot de groep eerste generatie migranten en drie respondenten zijn in Nederland geboren en behoren tot de tweede generatie. Allen hebben een christelijke of islamitische geloofsovertuiging en bezoeken de migrantenkerk of moskee op regelmatige basis. Om seksspecifieke verschillen mee te nemen heb ik geprobeerd evenveel mannen als vrouwen te selecteren. Dit is in bijna alle gevallen gelukt, behalve bij de Kaapverdiaanse kerk, hier heb ik met twee vrouwen gesproken. Het vijfde criterium –

beschikbaarheid, toegankelijkheid en bereidheid tot medewerking – was bepalend voor de overige kenmerken van de respondenten zoals leeftijd, verblijfsduur, opleiding, arbeid/inkomen etc.

Alle respondenten zijn jonge migranten tussen negentien en drieëndertig jaar oud met een gemiddeld tot hoog opleidingsniveau. Dit maakt de groep respondenten onderling goed vergelijkbaar. Al was het misschien nog mooier geweest uit iedere migrantenkerk/moskee een ‘oude’ en ‘jonge’ migrant te interviewen of migranten met een sterk verschillend opleidingsniveau.

De interviews zijn gepland op een tijd en plaats die de te interviewen persoon goed uitkwam. Wel moesten de locatie en de omstandigheden de geïnterviewde niet belemmeren om vrijuit te spreken. Gemiddeld duurde de interviews zo’n anderhalf uur. Er was geen voorgestructureerde vragenlijst, maar wel een lijst met thema’s die aan de orde diende te komen tijdens het gesprek (zie bijlage 1 en 2).

In totaal heb ik twaalf interviews afgenomen, drie bij elke migrantenkerk/moskee. Voor verdere details wat betreft de kenmerken van de respondenten verwijs ik naar Bijlage 4. Voor we overgaan naar het volgende hoofdstuk volgt in paragraaf 4.5 eerst nog wat algemene informatie over de verschillende bevolkingsgroepen waaruit de respondenten afkomstig zijn.

4.5 Beschrijving van de respondenten

4.5.1 Kaapverdianen

Land van herkomst: Kaapverdië

Kaapverdië bestaat als onafhankelijk land sinds 1975. Voor die tijd was Kaapverdië een kolonie van Portugal. De staat Kaapverdië bestaat uit negen bewoonde eilanden, één onbewoond eiland en een aantal mini-eilanden. Deze eilanden liggen op ongeveer 500 kilometer van de Afrikaanse westkust, ter hoogte van het West-Afrikaanse land Senegal. In de landstaal, het Portugees, heet Kaapverdië Cabo Verde wat Groene kaap betekent.

De Kaapverdiaanse eilanden kunnen we onderverdelen in een bovenwindse groep van 6 eilanden, waaronder het grootste eiland Santo Antao, en een benedenwindse groep van 4 eilanden. De bovenwindse eilanden zijn op volgorde van grootte: Santo Antao, Boavista, Sao Nicolau, Sao Vicente, Sal and Santa Luzia. De benedenwindse eilanden zijn naar grootte: Sao Tiago, Fogo Maio en Brava. De hoofdstad Praia met ruim 90.000 inwoners ligt op het grotere eiland SaoTiago. Alles tezamen beslaan de eilanden een oppervlakte van slechts 4.033 km. De bevolkingsdichtheid is 237 personen per vierkante kilometer.

De Kaapverdiaanse Eilanden tellen ruim 455.000 inwoners. De meerderheid van de Kaapverdiaanse bevolking bestaat uit (lichtgekleurde) Creolen. Zij zijn nakomelingen van de vermenging tussen veelal Portugese mannen en Afrikaanse slavinnen. In 2000 bestond de bevolking voor bijna driekwart uit Creolen, bijna een kwart uit donkergekleurde Afrikanen en voor de rest uit Europeanen. De meeste bewoners van Kaapverdië zijn rooms katholiek, waarbij ook de inheemse invloed een rol speelt. De rest is protestant. De kerk van *Nazare* is vrij populair. De officiële taal is Portugees, daarnaast is het *Crioulo*, ontstaan uit menging van voornamelijk het Portugees en West-Afrikaanse talen uit landen zoals Guinee Bissau, de omgangstaal.

Daarnaast wonen er naar schatting zo’n 650.000 Kaapverdianen buiten Kaapverdië. Dit is het gevolg van grootschalige emigratie naar met name de Verenigde Staten maar ook naar verschillende landen in

Europa. Inmiddels wonen er rond de 160.000 Kaapverdianen in Europa. De grootste Kaapverdiaanse gemeenschap binnen Europa bevindt zich in Lissabon (ca. 50.000) en daarna volgt de Kaapverdiaanse gemeenschap in Rotterdam (ca. 15.000). De zogeheten overzeese Kaapverdianen zijn sterk betrokken bij het wel en wee in Kaapverdië. Dit geldt ook voor tweede en volgende generaties. Men gaat regelmatig op vakantie naar Kaapverdië en stuurt geld en goederen naar familie.

Migratie naar Nederland

De vestiging van Kaapverdianen in Nederland vond plaats in drie immigratiegolven:

1. Nog voordat Kaapverdië onafhankelijk werd vestigden zich eind jaren zestig en begin jaren zeventig de eerste Kaapverdianen in Nederland. Velen van hen arriveerden als zeelieden in Rotterdam, en de stad kende in die tijd meer dan 20 Kaapverdiaanse pensions. Voor velen was Rotterdam de aanmonsteringsplaats van hun schip en ook de stad waar ze gingen wonen (negentig procent van de Kaapverdianen in Nederland woont in Rotterdam). Deze eerste migranten beschikten over weinig middelen, een belangrijke ontmoetingsplaats in die tijd was het Heemraadsplein. Dit plein werd ook wel Prazinha de Quebrot genoemd, plein van personen die blut zijn. Delfshaven is later ook het centrum van de Kaapverdiaanse gemeenschap in Rotterdam geworden.
2. Na de onafhankelijkheid in 1975 kwam de tweede immigratiegolf op gang. Ontslagen militairen, schoolverlaters, onderwijzers en lagere ambtenaren verlieten Kaapverdië voor een betere toekomst in Nederland. Tevens kwamen vanaf de jaren zeventig veel vrouwen en kinderen in het kader van gezinshereniging bij hun in Nederland verblijvende mannen wonen.
3. Begin jaren negentig volgt de derde golf. Een toenemend aantal vrouwelijke Kaapverdiaanse immigranten komt naar Nederland. De meeste emigreren niet rechtstreeks naar Nederland, maar werken eerst in Italië, Luxemburg of Portugal als hulp in de huishouding.

De migratie van Kaapverdianen naar Nederland is in de loop der tijd afgenomen. Toch komen er tot op de dag van vandaag nog Kaapverdianen naar Nederland, al zijn het er niet meer dan tweehonderd per jaar. Vaak gaat het om alleenstaande jongeren die hier een opleiding komen volgen.

Kaapverdianen in Nederland

Demografische gegevens

Volgens voorlopige cijfers van het CBS omvat de Kaapverdiaanse populatie per 1 januari 2005 in Nederland 19.919 personen. Het merendeel daarvan is woonachtig in de stad Rotterdam. Daar wonen op 1 januari 2004 15.098 Kaapverdianen, verspreid over alle deelgemeenten. Opmerkelijk is de grote concentratie in de deelgemeente Delfshaven, waar 6.317 Kaapverdianen wonen (dat is ongeveer tweeënveertig procent van het totale aantal Kaapverdianen in Rotterdam). We zien wel een lichte daling van het aantal Kaapverdianen in Delfshaven, in 2000 waren er nog 6.408 Kaapverdianen in deze deelgemeente woonachtig. Naar alle waarschijnlijkheid is de totale Rotterdamse populatie van Kaapverdianen groter dan bovenstaande getallen weergeven. Kaapverdianen met een Portugees paspoort worden als Noord Meditteranen geregistreerd en er wordt geschat dat er in Nederland tussen de 1.500 en 2.000 illegale Kaapverdianen verblijven.

De bevolkingsopbouw van de Kaapverdianen in Rotterdam heeft een aantal opvallende kenmerken. Zesenvieftig procent van de Kaapverdianen is jonger dan vijftientig jaar en de groep Kaapverdianen van vierenzestig jaar en ouder is vooralsnog zeer klein (twee procent). Volgens de statistieken van het ISEO uit 2000, was negenendertig procent van de Kaapverdianen in 1999 in Nederland geboren. Dit percentage wordt gezien als de tweede generatie.

Er is verhoudingsgewijs sprake van een hoog aantal Kaapverdiaanse éénoudergezinnen, te weten zevenentwintig procent. Zeker de helft van de Kaapverdiaanse kinderen groeit op in een gezin met een alleenstaande moeder. Vrouwen spelen een belangrijke rol in de Kaapverdiaanse samenleving. Het familiesysteem op de eilanden kan omschreven worden als matrifocaal. De man is afwezig of bekleedt een marginale positie. In de Kaapverdiaanse cultuur is het niet vreemd dat een vrouw alleen zorg draagt voor de opvoeding van de kinderen. Het alleenstaande moederschap wordt niet gepropageerd maar ook niet afgewezen. Dit matrifocale familiesysteem zien we dus terug bij de Kaapverdianen in Nederland.

Culturele en religieuze aspecten

Kaapverdianen staan bekend als 'stille' migranten. Zij lijken tevreden te zijn met hun positie in Nederland en veroorzaken over het algemeen weinig problemen. Ze laten relatief weinig van zich horen en nemen nauwelijks deel aan activiteiten buiten de eigen gemeenschap. Ze zijn sterk op de eigen groep gericht en hebben een sterke binding met het land van herkomst. Ze vormen een vrij gesloten gemeenschap met sterke onderlinge (familie)banden. Intensieve contacten vinden vooral plaats met leden van de eigen groep en ook de vrijetijdsbesteding vindt voornamelijk in eigen kring plaats.

Kaapverdianen worden als gemeenschap vaak niet (h)erkend. Dit heeft ook te maken met het gegeven dat ze in fysiek opzicht voor derden niet eenvoudig te onderscheiden zijn van Surinamers, Antillianen en soms ook Marokkanen en Turken. Het is moeilijk om hen als lid van een specifiek etnische groep te identificeren omdat zij vaak een etnisch gemengde afkomst hebben.

Religie speelt een belangrijke rol in de Kaapverdiaanse gemeenschap. Ruim driekwart van de Kaapverdianen in Nederland is katholiek. Al vanaf eind jaren zeventig is in Rotterdam een Katholieke parochie actief (O.L.V. van de Vrede) om de Kaapverdiaanse gemeenschap geestelijk en materieel te ondersteunen. De parochie is nog steeds zeer actief. Aan de wekelijkse mis nemen gemiddeld driehonderdenvijftig mensen deel en tijdens heilige feestdagen kan dit aantal oplopen tot ruim zeshonderd. De parochie speelt ook een belangrijke rol in het sociale leven van veel Kaapverdianen. Naast de traditionele activiteiten als catechese en pastoraal werk, zijn er diverse verenigingen bij de parochie aangesloten. Er is een vrouwengroep actief, een jongerenclub, een groep die zich bezighoudt met de eigen muziek en literatuur van de Kaapverdianen en een scoutingclub. Vrijwilligers uit de parochie bezoeken gevangenen en aids-patiënten. Jaarlijks wordt er een bedevaart gemaakt met tien tot vijftien bussen vol Kaapverdianen die de dag met elkaar en in aanwezigheid van het beeld van O.L.V. van de Vrede doorbrengen. Onder de vaste bezoekers van de misvieringen in de parochie zijn de mensen van het eiland Santiago in de meerderheid. Ondanks de sterke concentratie van Kaapverdianen in Delfshaven bereikt de daar gevestigde kerk ook Kaapverdianen afkomstig uit wijken in de gehele stad Rotterdam.

Een andere belangrijke kerk is het Centro Redentor do Racialismo Cristao, een christelijke stroming ontstaan in Brazilië. In 1981 werd het eerste centro in Rotterdam geopend en inmiddels is er nog één bijgekomen. Per bijeenkomst komen er in de centro's zo'n 250 gelovigen. Deze bijeenkomsten of seances zijn er vooral op gericht om mensen (psychisch) te genezen. De aanhang van deze groepering bestaat vooral uit voormalige inwoners van de eilanden São Vicente en Santo Antão. Er is in Rotterdam ook een protestantse kerk die voornamelijk door Kaapverdianen wordt bezocht.

Hoewel religie een grote rol speelt in het leven van Kaapverdianen, is geloofsovertuiging niet de belangrijkste factor bij het bepalen van hun identiteit.

4.5.2 Ethiopiërs

Land van herkomst: Ethiopië

Ethiopië ligt in het noordoosten van Afrika, ook wel de Hoorn van Afrika genoemd. Het land ligt besloten tussen Eritrea, Djibouti, Somalië, Kenia en Soedan. Ethiopië telt bijna achtenzestig miljoen inwoners (qua bevolkingsaantal het derde land van Afrika) en is dertig keer zo groot als Nederland. Ruim driekwart van de bevolking woont in het centrale en noordelijke hoogland, dat daardoor zwaar overbevolkt is. Nog altijd wonen de meeste inwoners op het platteland, maar de aantrekkingskracht van steden als Addis Abeba wordt groter, en naar verwachting zal het aantal stadsbewoners snel stijgen. Ongeveer vijfenveertig procent van de bevolking is moslim. Het percentage christenen ligt iets lager, onder deze christenen vormen de orthodoxen de meerderheid. Een kleine tien procent hangt traditionele godsdiensten aan. De religieuze verdraagzaamheid is in Ethiopië altijd groot geweest. De moslims vormen in Ethiopië dus een kleine meerderheid maar toch heeft de islam nooit zoveel macht ontwikkeld als de orthodoxe kerk, waartoe de meeste christenen behoren. Er zijn in Ethiopië echter ook kleine groepen protestanten en rooms-katholieken, die vaak banden hebben met kerken in de rest van de wereld. Net als elders in Afrika komen ook in Ethiopië evangelische kerken op, evenals de Pinkstergemeente. Naast verschillende godsdiensten kenmerkt de Ethiopische samenleving zich ook door de aanwezigheid van verschillende etnische groepen. De belangrijkste zijn de Oromo, de Amharen en de Tigrayers, maar in totaal zijn er zo'n zeventig etnische groepen verspreid over heel Ethiopië. Deze gevarieerde bevolkingssamenstelling is het gevolg van de komst van zeer uiteenlopende groepen migranten en binnenlands kolonialisme, waarbij de ene groep de andere aan zich onderwierp (Van Beurden, 2004).

In Ethiopië worden ruim tweehonderdenzeventig dialecten gesproken, het bekendst is het Amhaars. Ethiopië is het oudste onafhankelijke land in Afrika en is, afgezien van de vijfjarige bezetting door het Italië van Mussolini, nooit gekoloniseerd. Het kent zelfs een eigen alfabet en een eigen kalender. Toch is het beter bekend om zijn droogteperioden en hongersnoden, de langdurige burgeroorlog en het daaropvolgende grensconflict met Eritrea. Ethiopië is nog steeds een van de armste Afrikaanse staten, met een zeer laag inkomen per hoofd van de bevolking, die bovendien voor bijna tweederde analfabeet is.

Migratie naar Nederland

Van alle Afrikaanse gemeenschappen in Nederland vormen de Ethiopiërs de oudste groep politieke vluchtelingen. Tussen 1976 en 1984 werden circa duizend asielverzoeken ingediend (waarvan er vierhonderd werden gehonoreerd). De vluchtelingenaantallen namen toe tijdens de militaire dictatuur in Ethiopië. Tussen 1983 en 1990 vroegen bijna drieduizend personen uit Ethiopië/Eritrea asiel aan, slechts aan twintig procent van hen werd een verblijfsvergunning toegekend. Een piekjaar was 1990 toen iets meer dan duizend asielverzoeken werden ingediend. Voor Ethiopische vluchtelingen in de jaren negentig was het toelatingsbeleid veel restrictiever. Anders dan de Somalische vluchtelingen arriveerden de Ethiopiërs in fasen en niet in een betrekkelijke korte tijd (Marinelli, 2001). De keuze voor veel Ethiopische vluchtelingen om naar Nederland te komen was geen bewuste keuze. Het waren vaak toevalsfactoren die ertoe geleid hebben dat ze uiteindelijk in Nederland terecht kwamen.

Ethiopiërs in Nederland

Demografische gegevens

Het aantal Ethiopiërs in Nederland per 1 januari 2005 wordt volgens de voorlopige cijfers van het CBS geschat op 10.233. Een klein gedeelte daarvan is woonachtig in Rotterdam, daar telde de bevolking op 1 januari 2004 1.751 Ethiopiërs. Het totale aantal Ethiopiërs in de stad bleef tot 2002 licht stijgen, daarna is het aantal vrij stabiel gebleven en schommelt rond de 1750 personen. Ruim dertig procent van het totale aantal Ethiopiërs is jonger dan vijftien jaar, vrijwel niemand is ouder dan vijfenzestig jaar (slechts drie procent). Dit betekent dat zo'n zeventig procent van de totale Ethiopische bevolking in Nederland tot de potentiële beroepsbevolking behoort. Dit percentage komt vrijwel overeen met het percentage eerste generatie allochtonen van Ethiopische afkomst. Dat betekent dus dat zo'n dertig procent van de Ethiopiërs in Nederland is geboren en tot de tweede generatie behoort. De Ethiopische gezinnen in Nederland zijn doorgaans klein, met één of twee kinderen. Een groot deel van de Ethiopische vluchtelingen behoort tot de middelbaar of hoger opgeleiden, is christelijk en komt uit de steden (Marinelli, 2001).

Culturele en religieuze aspecten

Veel Ethiopiërs houden intensief contact met landgenoten. Zij zoeken hulp en steun binnen hun kring van familie en vrienden. Deze onderlinge banden dienen als een sociaal vangnet en als een netwerk om wegwijs te worden in de Nederlandse samenleving. Maar te sterke sociale banden worden soms als belemmerend ervaren. De cultuurverschillen tussen Ethiopië en Nederland maken het moeilijk om echt in Nederland te aarden. Zo is men niet gewend aan de individualistische instelling van veel Nederlanders en vormt ook de taal een groot struikelblok. Ook wat betreft de opvoeding van kinderen bestaan er grote verschillen. De strenge opvoeding in Ethiopië staat haaks op de onderhandelings-huishoudens die we steeds vaker in Nederlandse gezinnen aantreffen.

Godsdienst betekent voor Ethiopiërs veel meer dan alleen geloof of spirituele behoefte. Religie is voor veel Ethiopiërs nauw verweven met hun taal, literatuur, cultuur en waarden en normen. Religie wordt gezien als een levenswijze, als een identiteit.

4.5.3 Somaliërs

Land van herkomst: Somalië

Somalië bevindt zich aan de Indische Oceaan en de Golf van Aden, in de Hoorn van Afrika. Met een totale oppervlakte van 650.000 m² is het bijna zestien keer zo groot als Nederland. Hoewel exacte gegevens over het totale bevolkingsaantal ontbreken, wordt deze geschat op zo'n zeven à negen miljoen. Van de bevolking is zo'n vijfentachtig procent qua etnische afkomst Somali. Vanwege oorlogen en hongersnoden woont er ook een aanzienlijk aantal Somaliërs buiten de landsgrenzen. In de omringende landen Kenia, Ethiopië en Djibouti wonen ongeveer één miljoen Somaliërs en in Europa verbleven er in 2000 ongeveer 120.000 Somaliërs. Tussen de vijftien en twintig procent van de vooroorlogse bevolking woont momenteel buiten Somalië.

Somaliërs zijn etnisch homogeen, zij spreken een gemeenschappelijke taal, hebben eenzelfde manier van leven en eenzelfde godsdienst. De belangrijkste basis van de Somalische gemeenschap is het familieverband, oftewel: de clan. Een clanfamilie bestaat uit een groot aantal groepen in een omvangrijk geografisch gebied. De clan functioneert als hoogste vorm van sociale en juridische ordening.

Bijna alle Somaliërs zijn praktiserend moslim. Net als de Marokkaanse moslims behoren zij tot de Soennitische stroming. De islam wordt in Somalië gezien als een manier van leven en men neemt dan ook de Sharia als uitgangspunt voor het dagelijks leven. Godsdienstfanatisme of fundamentalisme hebben in de geschiedenis van het Somalische volk nooit een rol gespeeld.

Na de opening van het Suez-kanaal in 1869 arriveerden de Fransen, Britten en Italianen in Somalië en zij deelden het land in drieën. Pas in 1960 ontstond de hedendaagse staat Somalië als nieuwe republiek na samenvoeging van het Britse en Italiaanse deel. Er werd een meerpartijen-democratie naar Westers voorbeeld ingevoerd, maar dit bleek al snel tot spanningen te leiden met de culturele (clan) tradities. Sinds die tijd zijn er enkele staatsgrepen geweest en vele gewapende conflicten tussen clans. Somalië is uiteengevallen in kleine stukjes, waar clans en subclans de dienst uitmaken op vaak gewelddadige wijze.

Migratie naar Nederland

Veruit de meeste Somalische vluchtelingen zijn tussen 1992 en 1995 naar Nederland gekomen. Bijna allemaal hebben zij toelating gevraagd op grond van politiek asiel. In 1991 brak in Somalië een burgeroorlog uit met geweld en anarchie tot gevolg. Velen vluchtten uit angst voor vervolging of overheidsrepresailles, maar er zijn ook personen die weigerden in dienst te gaan of die alle middelen van bestaan verloren hadden vanwege de oorlog. Na 1995 daalde het aantal asielvragen, dit is voornamelijk te wijten aan het restrictievere asielbeleid van de Nederlandse overheid. Na Groot-Brittannië heeft ons land de grootste Somalische gemeenschap. Waarom er verhoudingsgewijs zoveel Somaliërs naar Nederland zijn getrokken is niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk was het Nederlandse asielbeleid in die jaren een doorslaggevende factor. De grote Somalische gemeenschap in Groot-Brittannië is te verklaren door de koloniale banden met Engeland en het feit dat veel Somaliërs Engels spreken. Onder de Somalische vluchtelingen waren veel vrouwen die zonder hun echtgenoot naar Nederland kwamen en veel AMA's (Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers). De meerderheid van de Somalische vluchtelingen in Nederland bestaat echter uit jonge mannen. De vluchtelingen zijn meestal afkomstig uit de steden, relatief goed opgeleid en waren in staat de reis naar Europa te financieren.

Somaliërs in Nederland

Demografische gegevens

Somaliërs vormen één van de grootste nieuwe etnische gemeenschappen in Nederland. Volgens voorlopige cijfers van het CBS wordt het totale aantal Somaliërs in Nederland per 1 januari 2005 geschat op 21.670 personen. Opvallend is het grote verschil met de cijfers van 1 januari 2004, toen waren er nog 25.001 personen van Somalische afkomst in Nederland gevestigd. De meest voor de hand liggende verklaring is het vertrek van veel Somaliërs uit Nederland richting Engeland.

Lange tijd stond Den Haag bekend als 'klein Mogadishu' vanwege de grote Somalische gemeenschap in de stad. Inmiddels herbergt Rotterdam op 1 januari 2004 met 1.972 personen het grootste aantal Somaliërs in Nederland. Tilburg is een goede tweede en daarna volgen Den Haag en Amsterdam. Net als in de rest van Nederland zien we ook in Rotterdam een daling van het aantal Somalische inwoners. Sinds 2002 (in dat jaar bereikte het aantal Somaliërs in Rotterdam haar hoogtepunt met 2.181 personen) is het totale aantal Somaliërs met bijna tien procent gedaald.

De Somalische bevolking is jong, bijna vijftig procent is jonger dan twintig jaar. Het percentage ouderen boven de vijfenzeftig is bijzonder klein. Er zijn veel grote gezinnen onder Somaliërs. Het

aantal gehuwden is ongeveer even groot als het aantal éénoudergezinnen, er vinden veel echtscheidingen plaats onder Somalische echtparen in Nederland. De traditionele man-vrouw verhouding zoals die in Somalië gebruikelijk is komt hier zwaar onder druk te staan, vaak met een echtscheiding als gevolg.

Culturele en religieuze aspecten

De Somalische gemeenschap is gebaseerd op familieverwantschap: de clan. Elke Somaliër behoort tot een bepaalde clan. Een clanfamilie bestaat uit een groot aantal groepen in een bepaald geografisch gebied en functioneert als de hoogste vorm van sociale en juridische ordening. Elke clan kan weer onderverdeeld worden in subclans. De sociale orde wordt in stand gehouden door onderlinge afspraken en regels binnen clanverband of tussen clans. Op de naleving van deze afspraken wordt in Somalië toegezien door ouderen, wijze mannen en lokale religieuze leiders. (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2000) In de organisatievorming van Somaliërs in Nederland zijn nog altijd de sporen van deze clanverbanden terug te vinden. Netwerken en organisaties waren vaak gebaseerd op clanafkomst. Het groeiende aantal jonge Somaliërs zal hierin een verandering teweeg brengen, voor hen is de clanstructuur veel minder belangrijk. Binnen de Somalische gemeenschap bestaan drie vormen van sociale netwerken: clan- en familieleden, culturele huizen/moskeeën en qat-sessies. De clan- of familieband wordt voornamelijk gebruikt voor het oplossen van privé-problemen. De culturele huizen en moskeeën hebben vooral de functie van ontmoetingsplaatsen voor mannen. Behalve een plaats voor ontmoeting is ook het religieuze aspect van de moskeeën zeer belangrijk, niet alleen voor het geestelijk welzijn van het individu maar ook voor het oplossen van sociale problemen. (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2000) De qat-sessies worden ook gebruikt om elkaar te ontmoeten en om problemen te bespreken of juist te vergeten. Qat-gebruik is een groot probleem binnen de Somalische gemeenschap in Nederland, vaak wordt het gebruikt om aan de druk van de dagelijkse realiteit te ontsnappen.

Veel Somaliërs blijken moeite te hebben om te aarden in Nederland. Het cultuurverschil met het land van herkomst is dan ook groot. Het leven in grote sociale verbanden gebaseerd op clan- en familierelaties lijkt in niets op de sterk individualiserende maatschappij die we in Nederland kennen. Somaliërs zijn vaak gewend dat hun leven bepaald wordt door de clangroep en niet door eigen initiatief of eigen handelen. Dit is een grote drempel bij de aanpassing in de Nederlandse samenleving. Toch lijken jonge Somaliërs, die pas in de jaren '90 naar Nederland kwamen of hier in Nederland geboren zijn, een aardig eind op weg om zich een plaats te verwerven in de Nederlandse samenleving.

4.5.4 Marokkanen

Land van herkomst: Marokko

Marokko ligt in het noordwesten van Afrika. Het land telt naar schatting zo'n zevenentwintig tot negenentwintig miljoen inwoners. Veel Marokkanen werken als gastarbeider in het buitenland, het merendeel in Frankrijk maar ook Nederland kent een grote Marokkaanse gemeenschap. Marokko is bijna twaalf keer zo groot als Nederland en wordt vaak ingedeeld in vier bergketens: het Rifgebergte, de Midden Atlas, de Hoge Atlas en de Anti Atlas. Zesendertig procent van de bevolking bestaat uit Berbers, twintig procent is Arabier en veertig procent is gearabiseerd Berber. Daarnaast wonen er ook Fransen, Spanjaarden en Algerijnen in Marokko. De bevolking is ongelijkmatig over het land verspreid, op één tiende van de oppervlakte leeft tweederde van de bevolking. Het dichts bevolkt zijn de vruchtbare gebieden aan de kust.

De staatsgodsdienst in Marokko is de soennitische islam, achtennegentig procent van de bevolking behoort tot deze stroming. De koning van Marokko wordt tevens gezien als religieus leider en zou tot de familie van de profeet Mohammed behoren. Zijn gezag is niet alleen gebaseerd op de Grondwet maar ook op de islamitische wetgeving.

De officiële schrijftaal in Marokko is Arabisch. De gesproken taal is officieel ook Arabisch, maar het overgrote deel van de bevolking, zo'n zestig procent, spreekt Marokkaans Arabisch en dertig tot veertig procent spreekt Berbers. Ook Frans wordt in grote delen van het land gesproken.

De geschiedenis van Marokko wordt gekenmerkt door een aanhoudend verzet van stammen op het platteland tegen het centrale gezag in de steden. Pas in het begin van de vorige eeuw werd met behulp van Europese overheersers een einde gemaakt aan deze voortdurende strijd.

Migratie naar Nederland

De eerste generatie Marokkanen kwam in de tweede helft van de jaren zestig naar ons land. Dit alles gebeurde via werfakkoorden waarmee gastarbeiders geworven werden om in Nederland te komen werken. Lang niet alle Marokkanen kwamen via deze weg ons land binnen, ook kettigmigratie heeft ervoor gezorgd dat veel Marokkanen hun 'geworven' landgenoten volgden. Officieel heeft de werving maar vier jaar geduurd, tot de oliecrisis in 1973. Dit betekende echter niet dat er daarna een einde kwam aan de immigratie. Door het proces van gezinshereniging en gezinsvorming is het aantal Marokkanen sinds die tijd enkel nog toegenomen.

Het grootste deel van de Marokkanen in Nederland is afkomstig uit het Rifgebied (zo'n zeventig tot tachtig procent). Dit gebied was destijds zeer arm en onderontwikkeld, het opleidingsniveau van de Marokkaanse gastarbeiders was dan ook zeer laag. Vanwege de slechte economische omstandigheden besloten velen het geluk elders te beproeven met de gedachte na enkele jaren weer terug te keren naar het land van herkomst. Niet alleen de gastarbeiders zelf, maar ook de Nederlandse overheid ging uit van terugkeer. Het was destijds dus ook niet belangrijk dat zij de Nederlandse taal zouden leren of zich zouden verdiepen in de Nederlandse samenleving. Inmiddels is duidelijk dat de Marokkanen nog steeds een groeiende minderheidsgroep zijn in Nederland. Veel van de gastarbeiders zullen nooit meer terugkeren naar Marokko en ook hun kinderen en kleinkinderen, die zijn opgegroeid in Nederland, zullen hier permanent blijven.

Marokkanen in Nederland

Demografische gegevens

Op 1 januari 2004 bestond de Marokkaanse gemeenschap in Nederland volgens cijfers van het CBS uit 306.219 personen. Het grootste deel hiervan is gevestigd in de randstad. Amsterdam is de stad met de meeste Marokkaanse inwoners. De Marokkanen zijn één van de snelst groeiende bevolkingsgroepen in ons land. Naar verwachting zal hun aantal in tien jaar tijd met veertig procent toenemen. Ook in Rotterdam zien we een sterke stijging van het aantal Marokkanen. In 2000 woonden er volgens gegevens van het COS 30.342 Marokkanen in de stad Rotterdam, op 1 januari 2004 was hun aantal gestegen tot 35.496 personen. De wijk Delfshaven kent een grote Marokkaanse gemeenschap waar ook een duidelijke stijging waarneembaar is, van 8.300 in 2000 naar 9.167 in 2004. Er zijn iets meer Marokkaanse mannen (52%) dan vrouwen (48%) in Nederland. Ook zijn er meer personen van de eerste generatie (53%) dan van de tweede generatie (47%).

Culturele en religieuze aspecten

De Marokkaanse cultuur kenmerkt zich door een sterke groepsgerichtheid. Elk individu is ondergeschikt aan de groep, dit staat in schril contrast tot de sterk individualistische samenleving die we hier in Nederland kennen. Binnen de Marokkaanse gemeenschap wordt een onderscheid gemaakt tussen een 'ingroup' en een 'outgroup'. De ingroup wordt gevormd door familieleden, vrienden, buren, etc. Mensen met wie geen relatie bestaat behoren tot de outgroup en men staat vaak wantrouwend tegenover deze outgroup. Deze groepsgerichtheid zien we ook terug in de Marokkaanse opvoeding waarin niet alleen de ouders verantwoordelijk zijn maar de hele gemeenschap. Gehoorzaamheid aan de ouders is zeer belangrijk, in Marokkaanse gezinnen is vaak nog sprake van een echte bevelshuishouding.

De cultuurverschillen met Nederland zijn dus groot en honderden rapporten, nota's en onderzoeken hebben reeds beschreven hoe het de Marokkaanse gemeenschap in Nederland vergaan is. Hieruit komt geen positief beeld naar voren. De Marokkanen in Nederland hebben problemen op de arbeidsmarkt, in het onderwijs en op de woningmarkt. Behalve deze sociaal-economische achterstand is er de laatste jaren ook een sterke stijging van (en een verhoogde media aandacht voor) de criminaliteit binnen de Marokkaanse gemeenschap. Met name Marokkaanse jongeren lijken een heftige periode door te maken. De grote cultuurverschillen lijken hier debet aan. Vaak heersen in de Marokkaanse gezinnen nog de traditionele waarden en normen terwijl de wereld buiten veel vrijer en losser is. De term 'opgroeien tussen twee culturen' is veelzeggend in deze en verklaart mede waarom de Marokkaanse gemeenschap ondanks de vorderingen van de tweede en de derde generatie nog steeds in een achterstandpositie verkeert.

4.6 Afsluiting

Uit de vele migrantenkerken en moskeeën in Rotterdam is op basis van een aantal criteria een selectie gemaakt. Niet alleen deze criteria maar ook pragmatische redenen hebben een rol gespeeld bij de keuze. Uiteindelijk zijn twee migrantenkerken en twee moskeeën in het onderzoek opgenomen. Behalve een korte beschrijving van de gekozen migrantenkerken en moskeeën is er in dit hoofdstuk ook uiteengezet hoe tot een selectie van de respondenten gekomen is. Het hoofdstuk sluit af met een beschrijving van de etnische groepen waaruit de respondenten afkomstig zijn. Dit om een completer beeld te geven van de context waarin het onderzoek plaatsvindt.

Hoofdstuk 5 Data-analyse: Verschillen of overeenkomsten?

5.1 *Inleiding*

De gehouden interviews en het theoretisch kader vormen nu nog twee aparte delen. In dit hoofdstuk zullen zij door middel van data-analyse samen komen en een eerste aanzet geven voor de beantwoording van de probleemstelling. Om de resultaten zo duidelijk en overzichtelijk mogelijk weer te geven gebruik ik de hypothesen als leidraad. Steeds zullen de hypothesen uitgangspunt zijn voor de uiteindelijke vergelijking tussen migrantenkerken en moskeeën. De eerste en tweede hypothese zullen als laatste aan bod komen omdat deze hypothesen meerdere functies met elkaar vergelijken en dus pas antwoord kunnen krijgen nadat iedere hypothese afzonderlijk bekeken is.

5.2 *Data-analyse*

5.2.1 *Secularisatie of bestendiging en revitalisatie?*

Eén van de meest onderzochte fenomenen binnen de godsdienstsociologie is zonder twijfel het begrip secularisatie. Onder secularisatie verstaan we een afnemende religieuze betrokkenheid en een steeds kleiner wordende invloed van religie op ons dagelijks leven. Secularisatie vertelt ons iets over de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën. Een afnemende godsdienstige functie zou betekenen dat ook binnen de migrantenkerken en moskeeën het proces van secularisatie in gang is gezet. Op basis van de theorie zijn in paragraaf 3.3.1 de volgende hypothesen opgesteld:

- H3 *Als gevolg van de bestendigheidsthese zal de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën niet afnemen. De godsdienstige functie van migrantenkerken/moskeeën verandert niet ondanks de vestiging in een seculiere samenleving.***
- H4 *Als gevolg van de revitalisatiethese zal de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën niet afnemen. Met name bij de hoogopgeleide migranten zien we een toenemende religieuze betrokkenheid.***

We zullen beide hypothesen nader uitwerken om tot een vergelijking tussen migrantenkerken en moskeeën te komen met betrekking tot hun godsdienstige functie.

We beginnen met de derde hypothese. Om met behulp van de hier genoemde bestendigheidsthese een en ander te kunnen verklaren zullen we allereerst moeten nagaan of de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën inderdaad niet afgenomen is. Wat hield de bestendigheidsthese ook al weer in? Volgens deze these wordt het secularisatieproces afgeremd door inbedding van gelovigen in hechte familie- en gemeenschapsbanden. Hierdoor neemt de religieuze betrokkenheid niet af maar zullen we een religieuze bestendiging kunnen waarnemen.

Hieronder wordt beschreven wat de bevindingen naar aanleiding van deze hypothese zijn geweest binnen zowel migrantenkerken als moskeeën, gevolgd door een vergelijking tussen beiden.

Migrantenkerken

Onder de godsdienstige functie verstaan we de betekenis van de migrantenkerk als plek voor migranten om hun godsdienst te belijden of uit te oefenen. Een functie die los staat van bijkomende zaken als sociale contacten of culturele activiteiten, het gaat hier puur om de functie van de migrantenkerk als plaats waar men samenkomt om uiting te geven aan een bepaalde religieuze overtuiging en levenswijze. Om deze godsdienstige functie in kaart te brengen kunnen we op de eerste plaats kijken naar het belang dat wordt gehecht aan deze functie. Uit de interviews bleek dat de migrantenkerk veel meer is dan alleen een plek om godsdienst te belijden. De voorganger van de Ethiopische kerk verwoordt het als volgt:

Our main target is the religious direction, we are believers, we are Christians. But we believe Christianity is not only a spiritual experience, we also have to meet the need of people. So our main priority is for our religious activities and besides, if we have the abilities and the chance we would also like to invest in the other activities. But our main priority is religion.

Beide migrantenkerken zien de godsdienstige functie als de belangrijkste functie van hun kerk. Maar het is zeer zeker niet de enige functie. Ook de andere functies, zoals de sociale en maatschappelijke functie worden zeer hoog gewaardeerd. Maar hoe belangrijk is deze godsdienstige functie nu precies? Hoe denken de bezoekers van de migrantenkerken hierover? De vraag wat voor hen de belangrijkste reden is om de migrantenkerk te bezoeken levert een aantal interessante antwoorden op.

Ik vind er heel veel liefde, heel veel steun en motivatie om wat te maken van mijn leven. (...) Het is een soort gevoel dat je niet kwijt wilt, alsof je verliefd bent. Het is gewoon mijn eigen, het is iets wat ik niet meer loslaat en wat niet meer los te zien is van mijn leven. (...) Saamhorigheid, het gevoel ergens bij te horen. Ik voel me er thuis, en als ik naar de kerk ga, kom ik ook naar huis. En wat betreft het geloofsaspect, ik kom daar voor de rust. Ik laad mezelf op voor de week die komen gaat.

(Ana, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdianse kerk)

In de eerste plaats kom ik er om contact te maken met God. En je kan ook wel zeggen, contact maken met God kan je ook thuis doen. Maar in de bijbel staat letterlijk, in psalm 133, wanneer de mensen die geloven met elkaar zijn, dan komt de 'blessing' van God, hoe zeg je dat, het gezegende tussen jullie. De kerk heeft betekenis, het gezegende komt wanneer wij samenzijn voor God (...) En ten tweede, het contact met mensen is ook heel belangrijk. Sociaal contact is ook heel belangrijk. Dat komt op de tweede plaats, maar God ontmoeten staat op de eerste plaats. (...) Ik verlang gewoon naar de zondag om God te kunnen aanbidden.

(Meseret, 33 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

De antwoorden van de kerkbezoekers laten een duidelijk verschil zien. De respondenten van de Ethiopische kerk zetten het contact met of het zoeken naar God op de eerste plaats. De Kaapverdianse respondenten noemen God niet of nauwelijks in hun antwoord en leggen de nadruk op het sociale aspect van hun kerkbezoek. De godsdienstige functie lijkt voor de bezoekers van de nieuwe migrantenkerk dus iets belangrijker te zijn dan voor de bezoekers van de gevestigde migrantenkerk.

In hoeverre zien we sporen van de bestendigheidsthese bij de onderzochte migrantenkerken? Is het hier zinvol om te kijken naar de respondenten? Zij zijn immers geselecteerd op het feit dat ze zeer regelmatig een migrantenkerk bezoeken en hebben zich dus klaarblijkelijk allen aan het

secularisatieproces onttrokken. Toch is het interessant om na te gaan of de oorzaak van hun onverminderde religieuze betrokkenheid kan liggen in deze hechte familie- en gemeenschapsbanden.

De Kaapverdianen, we zijn een hechte gemeenschap, dat 'wij-gevoel' dat raak je niet zo snel kwijt.(...) De groepen zijn best hecht met elkaar. En met sommige meiden waarmee ik samen de kindernevendienst doe ben ik ook echt vriendinnen geworden. We doen dat nu met z'n vijven om beurten. En ook al hebben we geen 'dienst' we zijn er gewoon, ook voor de gezelligheid en omdat we heel erg veel van elkaar leren en van de kinderen.

(Ana, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdiaanse kerk)

Ik kan wel zeggen dat ik buiten de Ethiopische gemeenschap bijna geen contacten heb.(...) Ethiopische mensen zijn altijd met elkaar.

(Meseret, 33 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Alle respondenten geven aan dat ze zich sterk verbonden voelen met hun geloofsgemeenschap. Zij voelen zich thuis binnen de kerk en tussen hun geloofsgenoten. De banden die binnen de migrantenkerk bestaan, bestaan ook daarbuiten. Het is een beetje "ons kent ons" in de migrantenkerken en er is ook een bepaalde mate van sociale controle aanwezig die ertoe bijdraagt dat mensen regelmatig de kerk blijven bezoeken. Voor de respondenten in dit onderzoek zijn hechte familie- en gemeenschapsbanden dus een belangrijke factor met betrekking tot hun religieuze betrokkenheid en kerkbezoek, iets wat de bestendigheidsthese bevestigt.

Misschien dat we op basis van uitspraken van de respondenten over de rest van de geloofsgemeenschap deze bevinding wat meer kunnen veralgemeniseren. Zien we bijvoorbeeld een bestendiging van het bezoekersaantal in de onderzochte migrantenkerken?

Voordat we hier terechtwamen hebben we drie kerken versleten. De gemeenschap groeide steeds zo sterk dat we op zoek moesten naar een grotere ruimte. (...) Onze kerk heeft een zeer grote geloofsgemeenschap. Elke week komen er tussen de zevenhonderd en achthonderd mensen. (...) De betrokkenheid van de mensen is groot. Wat verder wel opmerkelijk is voor onze kerk is het grote aantal jongeren dat wekelijks naar de dienst komt.

(Eunice, maatschappelijk werker van de Kaapverdiaanse kerk)

I think maybe six or seven years ago three people started the fellowship at home. Last time we had, the children included about one hundred members. It's growing.

(Sony, voorganger van de Ethiopische kerk)

Voor beide migrantenkerken geldt hetzelfde, van secularisatie lijkt geen sprake. De geloofsgemeenschap is zelfs gegroeid in de afgelopen paar jaar. Dat deze stijging niet te verklaren valt door een toename van het aantal Kaapverdianen of Ethiopiërs in Rotterdam blijkt uit de gegevens in paragraaf 4.5.1 en 4.5.2. Het aantal Kaapverdianen in Rotterdam is nagenoeg constant gebleven, zo ook het aantal Ethiopiërs.

Bij de nieuwe migrantenkerken zijn het de waardering van de godsdienstige functie en de hechte gemeenschapsbanden die ervoor zorgen dat de kerken niet meegaan in de algemene trend van secularisatie. Het godsdienstige aspect oefent nog steeds een grote aantrekkingskracht uit op de geloofsgemeenschap en zorgt er mede voor dat zij de kerk blijven bezoeken. Bij de gevestigde migrantenkerken lijkt het hoge bezoekersaantal niet alleen resultaat van de godsdienstige functie van

de kerk maar vooral ook van de aantrekkingskracht die de kerk op sociaal vlak op haar leden uitoefent. Ook hier zien we hechte gemeenschapsbanden die bijdragen aan een versterkte binding met de kerk en het geloof.

Bovenstaande bevindingen lijken dus een goede aanwijzing voor het behoud of zelfs een groei van de religieuze betrokkenheid in plaats van de door velen vooronderstelde secularisatie. De bestendigheidstheze biedt een mogelijke verklaring voor het onveranderde of groeiende bezoekersaantal van de hier onderzochte migrantenkerken. De godsdienstige functie lijkt alleen bij de gevestigde migrantenkerken concurrentie te krijgen van de sociale functie, maar dit heeft geen weerslag op het aantal mensen dat de kerk bezoekt.

Moskeeën

Net als bij de migrantenkerken wordt ook binnen de moskeeën de godsdienstige functie als de belangrijkste gezien, maar daarnaast is er ook ruimte voor andere activiteiten:

De functie van de moskee is absoluut niet puur voor het gebed, het is niet alleen een gebedsplek. Het heeft ook andere functies in de maatschappij. Bijvoorbeeld het vrijdaggebed, het is niet zo dat we hier alleen komen om te bidden, maar ook om mensen aan te spreken over normen, waarden, samenleving, zich goed gedragen (...). De functie van de moskee is dus niet alleen bidden, dat is een recht van God, van Allah, aan ons.

(El Moumni, imam van de Marokkaanse moskee)

Er lijkt hier geen verschil te bestaan tussen de gevestigde en de nieuwe moskeeën voor wat betreft de godsdienstige functie. Dat de moskee op de eerste plaats een plek is waar gelovigen het gebed verrichten staat buiten kijf, maar beiden onderkennen dat de moskee ook andere functies heeft. De vraag wat voor moskeebezoekers de belangrijkste redenen zijn om de moskee te bezoeken levert een vergelijkbaar beeld op.

Over het algemeen is het gewoon om te bidden. Dus op vrijdag en als het feest is, gewoon het gebed te verrichten. Dan kom je natuurlijk wel een heleboel mensen tegen, want er zijn ook een heleboel mensen uit de buurt. Maar in de eerste plaats is het gewoon om te bidden. Dat is de belangrijkste reden, ik ga er niet naartoe om mensen te ontmoeten, dat niet. Daar zijn andere stichtingen voor.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Alle respondenten geven aan dat de moskee voor hen op de eerste plaats een plek is om te bidden. Het sociale aspect wordt als een positieve bijkomstigheid ervaren, maar het bidden tot Allah blijft de belangrijkste reden om een moskee te bezoeken. Ook bij de moskeeën kunnen we vaststellen dat de godsdienstige functie niet minder belangrijk is geworden. Kan ook hier de bestendigheidstheze een mogelijke verklaring bieden? Zien we binnen de onderzochte moskeeën dezelfde sterke gemeenschapsbanden zoals we die bij de migrantenkerken aantreffen?

Dus veel jonge, ook Nederlandse moslima's komen naar die moskee. (...) Na afloop, je ziet ze gewoon en dan is het gewoon van ja, leuk, een soort van vriendenkring of zustergroep zonder dat je elkaar echt hoeft te kennen. Zonder dat je elkaar al jaren kent ofzo.

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Als ik nu naar de moskee ga kom ik niet meer zoveel vrienden tegen als vroeger. (...) Aan de andere kant heb ik dan mijn vrienden en kennissen in de vereniging, daar komen we ook vaak bij elkaar. Dus dat is nu meer de ontmoetingsplek, niet de moskee. (...) Als ik vroeg klaar ben met mijn werk, dan ga ik naar de Nasr moskee. Dan kan ik een plekje vinden. Als ik laat klaar ben ja, dan kijk ik afhankelijk van de tijd waar ik terecht kan. Want ik kan hier al om de hoek naar een moskee. Hier op de 's Gravendijkwal zit een Pakistaanse moskee. En hier achter zit ook een Surinaamse moskee. (...) Ik ga wel eens naar de moskee in Ridderkerk, dat is wel ver weg maar dat is wel een moskee met vloerverwarming. In de winter is dat wel lekker om te bidden. (...) Ik ga ook wel eens naar de Somalische moskee in Maashaven. (...). Als ik geen plek vind bij de Nasr ga ik ook vaak naar de Mevlana.
(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

De gemeenschapsbanden lijken binnen de moskee een stuk losser. Niet alleen zijn de contacten binnen de moskee minder hecht, ook de band die de bezoekers met de moskee hebben is minder sterk dan die van de christelijke migranten met hun kerk. Binnen de moslinggemeenschap bestaan wel hechte familie- en gemeenschapsbanden maar deze zien we niet zozeer binnen de moskee terug maar meer daarbuiten in culturele of religieuze stichtingen. De bestendigheidsthese lijkt dus binnen de moskeeën niet direct bij te dragen aan de belangrijkheid van de godsdienstige functie. Alhoewel binnen de moslinggemeenschap wel degelijk sterke onderlinge banden bestaan is de binding met de moskee minder sterk dan we zouden verwachten. Betekent dit dan ook dat we een dalend bezoekersaantal zien in de onderzochte moskeeën?

Doordeweeks, zoals op maandag bijvoorbeeld, praat je over driehonderd aanwezigen. (...) Maar als je het over vrijdagmiddag hebt bijvoorbeeld, dan heb je vanaf duizend. Dus er kunnen wel een paar duizend mensen zijn. (...) Wat we wel merken hier is dat de islam, eigenlijk het aantal moslims, steeds groter wordt. Ook onder de jongeren.
(imam van de Marokkaanse moskee)

Deze moskee is daar echt apart om. Ik weet echt niet hoe het komt, maar je ziet elke week wel een paar nieuwe gezichten.
(Bashir, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee).

Beide moskeeën zien hun bezoekersaantal groeien. Een voor de hand liggende verklaring is het groeiende aantal Marokkanen in de stad Rotterdam, met name ook in Delfshaven (zie paragraaf 4.5.4). Maar hoe kunnen we dan verklaren dat ook de Somalische moskee steeds meer bezoekers trekt? De Somalische gemeenschap in Rotterdam is immers de laatste paar jaren een stuk kleiner geworden. Nu wordt de Somalische moskee niet uitsluitend door Somalische mensen bezocht, dus een groei van het aantal islamitische bewoners in de stad Rotterdam afkomstig uit andere etnische groepen kan hier ook een verklaring bieden. Toch ben ik van mening dat de groei van het aantal Marokkaanse of islamitische inwoners in de stad niet de enige factor is die een rol speelt in het stijgende bezoekersaantal van de onderzochte moskeeën. Bovendien zit deze groei voor een belangrijk deel in een stijgend geboortecijfer, en baby's en jonge kinderen zijn niet degenen die nu al de moskeeën vullen.

We zien dus een groei van het aantal moskeebezoekers en de godsdienstige functie blijft onbetwist de belangrijkste aantrekkingskracht van de moskee. De bestendigheidsthese biedt hiervoor echter geen afdoende verklaring.

Vergelijking

Wanneer we nu de migrantenkerken en moskeeën op dit punt met elkaar vergelijken dan valt een aantal dingen op. Voor beide is de godsdienstige functie nog altijd de belangrijkste functie. Al lijkt binnen de gevestigde migrantenkerk deze functie steeds meer concurrentie te krijgen van de sociale functie. Zowel de migrantenkerken als de moskeeën lijken niet mee te gaan in het secularisatieproces, de bezoekersaantallen blijven groeien. Binnen de migrantenkerken biedt de bestendigheidsthese een goede verklaring. De onderlinge familie- en gemeenschapsbanden binnen de kerk zijn sterk. Men voelt zich niet alleen thuis in de kerk, maar ook verbonden met de kerk en de andere bezoekers. Bij de moskeeën ligt dat iets anders. Binnen de moslimgemeenschap vinden we wel sterke familie- en gemeenschapsbanden maar deze vinden we niet terug binnen de muren van de moskee. Men voelt zich wel verbonden met de grotere moslimgemeenschap, maar niet specifiek met de eigen moskee of de andere moskeebezoekers. Hier biedt de bestendigheidsthese geen verklaring voor de onverminderd sterke positie van de godsdienstige functie en het niet mee gaan in de trend van secularisatie. Wellicht dat de vierde hypothese, die hieronder behandeld zal worden, meer inzicht in dit proces kan geven.

H4 Als gevolg van de revitalisatiethese zal de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën niet afnemen. Met name bij de hoogopgeleide migranten zien we een toenemende religieuze betrokkenheid.

De vierde hypothese vooronderstelt dat niet de hierboven beschreven bestendigheidsthese maar de revitalisatiethese ervoor zorgt dat de godsdienstige functie van migrantenkerken en moskeeën niet afneemt. Een toenemend religieus pluralisme in Nederland heeft geleid tot een competitie tussen de verschillende godsdiensten en levensovertuigingen. Ondanks de modernisering en rationalisering zijn veel mensen toch op zoek naar zingeving en ze kunnen kiezen uit een breed aanbod van religies en spirituele stromingen. Met name hoger opgeleiden, zowel onder migranten als onder autochtonen, lijken in hun zoektocht naar deze zingeving tot een versterkte religieuze betrokkenheid te komen.

Laten we allereerst weer kijken of deze revitalisatiethese van toepassing is op de hier onderzochte migrantenkerken en moskeeën en vervolgens een vergelijking tussen beide maken.

Migrantenkerken

In het eerste deel van deze paragraaf hebben we reeds vastgesteld dat de godsdienstige functie van migrantenkerken niet of nauwelijks afneemt en dat de religieuze betrokkenheid van de bezoekers groot is. Ook zien we een stijging van de bezoekersaantallen, wat erop duidt dat het proces van secularisatie binnen de migrantenkerken (nog) niet is ingezet. Uit het voorgaande bleek ook dat de bestendigheidsthese een mogelijke verklaring biedt voor dit verschijnsel. Is er binnen de migrantenkerken ook sprake van een religieuze heropleving als gevolg van een toenemend religieus pluralisme en zien we hierin duidelijk de hoogopgeleiden naar voren komen? In bijlage 4 kunnen we zien dat twee van de christelijke respondenten een HBO opleidingsniveau hebben en twee respondenten een MBO opleidingsniveau. Hiermee behoren zij tot de hoger en middelbaar opgeleide migranten.

Beide Kaapverdiaanse respondenten hebben pas op latere leeftijd bewust voor het geloof gekozen. Treffend is een citaat van Ana, waaruit duidelijk blijkt hoe een toenemend religieus pluralisme een rol heeft gespeeld in haar geloofsbeleving.

Mijn ouders zijn niet echt kerkelijke mensen, ik ben dus vrij opgevoed. (...) Ik werd op een gegeven moment nieuwsgierig naar het geloof, naar religie in het algemeen. Ik heb dus eerst onderzoek gedaan, ik heb de koran gelezen en me verdiept in het boeddhisme. Zoals je naar de winkel gaat en iets uitzoekt wat bij je past, zo ben ik bij deze kerk terecht gekomen. (...) Ik kan me niet voorstellen dat ik ooit zonder de kerk zou leven. Je leert zoveel en dan zie je het landschap weer heel anders dan je het gisteren hebt gezien. Het houdt me wakker.

(Ana, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdianse kerk)

In haar zoektocht naar zingeving heeft zij de 'religieuze markt' bezocht en uiteindelijk gekozen voor de Kaapverdianse rooms katholieke kerk. Bij de Ethiopische respondenten ligt het iets anders. Zij zijn allebei zeer gelovig opgevoed.

Ik was toen zestien jaar oud, toen ik naar Nederland kwam. Het verschil denk ik dan, is dat ik toen volwassen werd en dat het geloof toen persoonlijk voor mij belangrijk werd. Toen ik nog in Ethiopië woonde ging ik met mijn ouders mee naar de kerk. Maar toen ik in Nederland kwam was het mijn eigen wil om naar de kerk te gaan, snap je.

(Jacob, 28 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Ondanks hun religieuze opvoeding hebben ook de Ethiopische respondenten heel bewust voor hun geloof gekozen. Wellicht dat hun komst naar Nederland en de confrontatie met andere religies en geloofsovertuigingen ervoor heeft gezorgd dat zij zich opnieuw in hun eigen geloof gingen verdiepen. De respondenten hebben allen behoefte aan zingeving en religiositeit in hun leven. Voor de niet gelovig opgevoede respondenten betekende dat een exploratie van de 'religieuze markt' en de keuze voor een bepaalde kerk en voor de gelovig opgevoede respondenten betekende dat een verdere verdieping van hun eigen geloof. Opvallend is ook dat de respondenten een duidelijk onderscheid maken tussen hoe zij zelf het geloof beleven en hoe anderen dat in hun ogen doen.

Ik denk dat heel veel Kaapverdianen gelovig zijn. Dat er maar weinig zeggen, nou ik geloof niet. En ik denk, ook als ik naar mijn eigen familie kijk, dat er met name een groep is die gewoon altijd gaat en een groep die alleen gaat met belangrijke missen zoals bijvoorbeeld Pasen en Kerstmis.

(Ana, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdianse kerk)

Bij ons zit het geloof in je ziel. (...) Maar als je het verhaal mist van het contact maken met God, het aanbidden van God, dan kom je om de verkeerde redenen naar de kerk. Bij ons in de kerk komen ook heel veel mensen met problemen. Dan wordt er voor hun gebeden, maar als ze weer beter zijn of hun problemen over zijn, dan gaan ze gewoon weer weg. Die mensen vind ik zielig.

(Meseret, 33 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Aan de ene kant staan de mensen die minder religieus betrokken zijn, alleen de kerk bezoeken wanneer het slecht met ze gaat of met de feestdagen, en aan de andere kant staan mensen die bewust voor het geloof gekozen hebben en zich verdiept hebben in het geloof, mensen die een sterke religieuze betrokkenheid tonen. De vraag of dit onderscheid evenredig loopt aan de scheiding tussen laag- en hoogopgeleiden kan op basis van de hier verzamelde gegevens niet beantwoord worden.

Daarvoor is het aantal respondenten te klein en bovendien kan hier geen goede vergelijking gemaakt worden omdat geen van de respondenten tot de laag opgeleiden behoort.

Naast de bestendigheidsthese biedt dus ook de revitalisatiethese een mogelijke verklaring voor het groeiend aantal gelovigen binnen de migrantenkerken. De zoektocht naar zingeving ging gepaard met een toenemende kennis over religie(s) en dit heeft bij de respondenten in kwestie geleid tot een versterkte religieuze betrokkenheid. De godsdienstige functie van migrantenkerken blijft dus belangrijk, want verdieping in het geloof zorgt er voor dat het kerkbezoek niet alleen wordt gezien als een gezellige sociale happening, maar dat het geloof een antwoord biedt op existentiële levensvragen van de respondenten en de kerk een plek is voor zingeving.

Moskeeën

Zoals we hiervoor gezien hebben biedt de bestendigheidsthese geen verklaring voor de toenemende religieuze betrokkenheid onder moskeebezoekers en de onverminderde belangrijkheid van de godsdienstige functie van moskeeën. Wellicht dat de revitalisatiethese meer licht op de zaak kan werpen. Zien we ook onder de moskeebezoekers een groeiende behoefte aan zingeving en heeft dit ook hier geleid tot verdieping en een toenemende religieuze betrokkenheid? Laten we eerst eens kijken naar het opleidingsniveau van de onderzochte moslimmigranten. Eén respondent is nog bezig met het afronden van de Havo, de overige drie hebben een HBO of WO opleidingsniveau. Daarmee behoren zij allen tot wat we noemen de hoger opgeleiden.

Ook bij de moslim respondenten zien we de behoefte aan zingeving en een zeer bewuste keuze voor het geloof.

Maar op een bepaalde leeftijd, als je wat ouder wordt (...) dan ga je natuurlijk wel denken, waarom doe ik dit? En toen heb ik de keuze gemaakt van ja, ik ga ermee door. (...) Kijk, mijn geloof heb ik niet zomaar aangenomen, ik denk er elke dag over na. Over wat ik doe, en ik sta er ook voor honderd procent achter.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Alle respondenten hebben een islamitische opvoeding genoten. Opvallend hier is dat zij allen aangeven op een bepaald moment in hun leven heel bewust de keuze voor de islam gemaakt hebben. Je kunt je natuurlijk afvragen in hoeverre men na een islamitische opvoeding nog vrij is voor een bepaald geloof te kiezen, maar duidelijk is dat alle respondenten ook kritisch staan ten opzichte van hun eigen geloof en geloofsgenoten. Zij hebben hun godsdienst niet zonder meer als waar aangenomen. De confrontatie met andere religies en geloofsovertuigingen heeft hier ook zeker een rol in gespeeld.

Binnen de moskeeën wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de moslims die zich verdiept hebben in hun religie en de geloofsgenoten die zich vanwege hun islamitische achtergrond of opvoeding wel moslim noemen maar bij wie het ontbreekt aan kennis over de islam en een 'echte' religieuze betrokkenheid.

Kijk, onder de moslims heb je heel veel jongeren (...) die zijn gewoon moslim en ze doen niets aan het geloof. Het is een te grote stap voor hen om te zeggen, ik ben geen moslim meer. (...)

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Er zijn maar heel weinig jongeren die nadenken over religie. Er zijn echt weinig jongeren, nu steeds meer, maar je komt toch eerst naar de moskee omdat je vader gaat of je oom gaat.
(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Ook binnen de moslimgemeenschap zien we dus een duidelijke scheiding. Aan de ene kant staan de moslims die zich verdiept hebben, kritisch over het geloof nadenken en koranlessen en Arabische lessen volgen. Aan de andere kant zien we gelovigen die zich wel moslim noemen maar veel minder weten over het geloof, minder vaak de moskee bezoeken en lang niet zo religieus betrokken zijn. Alle respondenten in dit onderzoek behoren tot de groep hoger opgeleiden en de revitalisatiethese lijkt voor hen dus op te gaan. Helaas ontbreekt het ook hier aan lager opgeleiden in de onderzoeksgroep, dus een vergelijking kunnen we niet maken. Toch lijken de bevindingen hier te wijzen op een revitalisatie onder de hoog opgeleide moslimjongeren. Deze these biedt dus een mogelijke verklaring voor de toenemende religieuze betrokkenheid onder (hoogopgeleide) moskeebezoekers.

Vergelijking

De vierde hypothese heeft duidelijk gemaakt dat de revitalisatiethese voor zowel migrantenkerken als moskeeën een mogelijke verklaring biedt voor de toenemende religieuze betrokkenheid van de gelovigen. Omdat de onderzoeksgroep alleen bestond uit respondenten met een gemiddeld tot hoog opleidingsniveau kon geen vergelijking worden gemaakt met laag opgeleide moskee- of kerkbezoekers. Desondanks lijken de bevindingen zoals hierboven weergegeven toch een duidelijke indicatie voor een revitalisatieproces onder (hoog opgeleide) migranten. Zowel binnen migrantenkerken als moskeeën zien we een duidelijk onderscheid optreden. Enerzijds de bezoekers die via revitalisatie, dat wil zeggen een zoektocht naar zingeving of een verdieping van het eigen geloof, actief betrokken zijn bij het geloof en de migrantenkerk/moskee. En anderzijds bezoekers die slechts zelden naar de migrantenkerk/moskee komen of alleen komen vanuit traditie of gewoonte zonder zich echt in het geloof verdiept te hebben.

Wat moskeeën betreft is het hier belangrijk op te merken dat ook de negatieve houding van grote delen van de Nederlandse samenleving ten opzichte van de islam in het algemeen, en moskeeën in het bijzonder, ertoe geleidt kan hebben dat er een versneld proces van revitalisatie op gang is gekomen.

En ik denk gewoon door het wantrouwen wat is gecreëerd, met name de laatste tijd door Ayaan Hirsi Ali en Wilders. En ook door de aanslagen van 11 september en de situatie in het Midden Oosten. (...) Maar in Nederland hebben we zoiets van, ja al die moslims, en wij worden straks ook aangevallen en zus en zo en dit. (...) Ik ging me daarna echt in die dingen verdiepen.

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Tot slot

Nu we de derde en vierde hypothese verder hebben uitgewerkt kunnen we de migrantenkerken en moskeeën gaan vergelijken met betrekking tot de godsdienstige functie die zij vervullen. Ten eerste hebben we vastgesteld dat de godsdienstige functie voor zowel migrantenkerken als moskeeën nog steeds de belangrijkste functie is. Alleen bij de gevestigde migrantenkerk zien we een lichte verschuiving richting de sociale functie optreden.

De godsdienstige functie staat dus in alle gevallen op nummer één, als we hierbij optellen dat de bezoekersaantallen van zowel de migrantenkerken als de moskeeën nog altijd stijgen, kunnen we maar tot één conclusie komen: het secularisatieproces heeft hier (nog) niet zijn intrede gedaan. De religieuze

betrokkenheid van de moslimmigranten en christelijke migranten blijft constant of neemt zelfs toe. In hoeverre bieden de theorieën uit paragraaf 3.3.1 hiervoor een verklaring?

Hier zien we voor het eerst een duidelijk verschil tussen migrantenkerken en moskeeën. De bestendigheidstheorie lijkt alleen op te gaan voor de migrantenkerken. Binnen de islamitische gemeenschap bestaan wel sterke familie- en gemeenschapsbanden maar deze vinden we niet terug binnen de moskee. De banden tussen moskeebezoekers en de binding met de moskee is veel minder sterk dan de banden die binnen en met de migrantenkerken bestaan. Binnen de migrantenkerken zijn hechte banden tussen bezoekers eerder regel dan uitzondering, men voelt zich sterk met elkaar en met de kerk verbonden, en dit versterkt de religieuze betrokkenheid.

De revitalisatietheorie lijkt voor zowel de migrantenkerken als moskeeën op te gaan. Met de kanttekening dat dit proces binnen moskeeën versterkt lijkt te worden door de (vaak negatieve) houding van de Nederlandse samenleving ten opzichte van de islam.

5.2.2 Bonding en bridging binnen migrantenkerken en moskeeën

Van Bourdieu (1986) komt het onderscheid tussen de verschillende soorten kapitaal waarover de mens beschikt. Naast cultureel kapitaal en economisch kapitaal beschikt ieder mens ook over sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal is het geheel van bestaande of potentiële hulpbronnen die voortvloeien uit iemands sociale netwerk. Sociaal kapitaal heeft twee belangrijke functies, bonding en bridging. Een sociaal netwerk is niet alleen iets wat mensen bij elkaar bindt maar ook iets wat een brug kan slaan naar anderen. Hoe kunnen we nou migrantenkerken en moskeeën plaatsen binnen deze theorie? Beiden vormen voor hun bezoekers een netwerk, een bron van sociaal kapitaal. Het is interessant om te kijken of dit vooral op het vlak van bonding of op het vlak van bridging plaatsvindt. In paragraaf 3.3.2 hebben we daarom de volgende hypothesen opgesteld:

H5 *Binnen moskeeën ligt de nadruk op bonding en binnen migrantenkerken vinden we naast bonding ook bridging.*

H6 *In gevestigde migrantenkerken en moskeeën neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bonding.*

H7 *In nieuwe migrantenkerken en moskeeën neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bonding en bridging.*

We verwachten dus niet alleen een verschil aan te treffen tussen migrantenkerken en moskeeën maar ook tussen de gevestigde en nieuwe migrantenkerken en moskeeën. Laten we allereerst eens onderzoeken of er verschillen zijn waar te nemen tussen de mate waarin we vormen van bonding en bridging aantreffen in de onderzochte migrantenkerken en moskeeën? Daarna kunnen we kijken of er daadwerkelijk verschillen bestaan tussen de gevestigde en nieuwe migrantenkerken en moskeeën.

Migrantenkerken

De geloofsgemeenschappen binnen migrantenkerken vormen een netwerk voor de bezoekers, een vorm van sociaal kapitaal. Kunnen we aan de hand van de gehouden interviews iets zeggen over dit sociale kapitaal? We verwachten binnen de migrantenkerken niet alleen bonding maar ook bridging

aan te treffen. Om dit te onderzoeken gaan we kijken naar de netwerken binnen de migrantenkerken. Wat voor netwerken treffen we aan, zijn ze vooral gericht op bonding of ook op bridging? Het eerste wat opvalt en wat ook in paragraaf 5.2.1 beschreven staat is dat de banden binnen de geloofsgemeenschap sterk zijn. Men vindt niet alleen sociale contacten binnen de kerk maar zoekt ook steun bij elkaar.

Er zijn mensen ook die worden geholpen. Zeg maar financieel of geestelijk. We helpen elkaar onderling. Zodra je sociale contacten hebt dan help je elkaar ook als je problemen krijgt.
(Jacob, 28 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Kijk, mensen komen bij elkaar en als iemand van ons een probleem heeft dan proberen we met elkaar om die persoon te helpen. Of het nou veel is of weinig, maar toch we proberen altijd om iets te doen wat die persoon kan helpen. We hebben gewoon een sterke band met elkaar.
(Carla, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdianse kerk)

De sterke banden (strong ties) binnen de kerk zorgen ervoor dat de kerk een plaats wordt waar mensen steun vinden. De migrantenkerk wordt een netwerk waar mensen op terug kunnen vallen. Niet alleen de bezoekers van de kerk, maar ook de pastoor of voorganger speelt hierbij een belangrijke rol.

De pastor is zeer belangrijk. Hij heeft wel een status, en dan in positieve zin. Hij doet heel veel. Je moet je voorstellen, als de dienst afgelopen is dan staan ze in de rij daar bij zijn kantoor om met hem te praten. Hij is psycholoog, hij is bemiddelaar. (...) Hij is erg belangrijk, en het opvallende is, ook bij jongeren. Ik heb best wel vaak mijn ei kwijt gekund bij hem.
(Ana, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdianse kerk)

Hoe belangrijk is nu dit netwerk voor de respondenten en voor de sociale contacten die zij hebben. Wat is de omvang van hun sociale netwerk en speelt zich dit grotendeels binnen of buiten de migrantenkerk af? Dit blijkt heel verschillend voor de respondenten.

Mijn vrienden bestaan uit Marokkanen, Surinamers, Antillianen, Nederlanders, echt alles. De kerk is voor mij ook een gelegenheid om Kaapverdianen te zien, want in mijn dagelijks leven doe ik dat niet zo in die mate.
(Ana, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdianse kerk)

Nou, om eerlijk te zeggen heb ik vooral contact met Ethiopische mensen. Ik heb wel één Turkse en één Kaapverdianse vriendin waarmee ik contact heb. Ik ben niet iemand die met heel veel mensen omgaat. Ik werk natuurlijk vijf dagen in de week en op zaterdag en zondag ben ik met de kerk bezig. (...) Ik kan wel zeggen dat ik buiten de Ethiopische gemeenschap bijna geen contacten heb.
(Meseret, 33 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Verderop in deze paragraaf wanneer we hypothese zes en zeven onderzoeken zullen we zien of dit verschil misschien parallel loopt aan het verschil tussen gevestigde en nieuwe migrantenkerken. Wel is duidelijk dat de migrantenkerk voor alle respondenten een belangrijk deel van hun sociale netwerk vormt. Voor sommigen is het slechts een onderdeel, voor anderen is het alles wat ze hebben.

Opvallend is verder dat geen van de respondenten in zijn/haar vrije tijd buiten de kerk om nog lid is van een andere organisatie of sportclub.

We hebben dus vast kunnen stellen dat er sprake is van bonding binnen beide onderzochte migrantenkerken. Maar hoe zit het met bridging, het vormen van bruggen tussen verschillende sociale kringen? Vinden we ook hiervoor aanwijzingen in de gehouden interviews? Om dit te onderzoeken kunnen we kijken naar bridging van de migrantenkerk als geheel en naar bridging van de bezoekers afzonderlijk. Bridging is het geheel van contacten of activiteiten die de kerk of de bezoekers in gelegenheid stellen om een brug te slaan naar anderen. Deze contacten of activiteiten zijn niet gebaseerd op sterke onderlinge banden zoals bij bonding het geval is, maar gebaseerd op zwakke bindingen. Deze zijn belangrijk omdat ze mensen in staat stellen te beschikken over informatie uit andere netwerken of systemen. Weak ties zijn volgens Veenman (2003) als het ware de contactpunten in de samenleving die een brug slaan tussen verschillende netwerken. Dit kan belangrijk zijn voor veel migranten omdat bridging bruggen slaat over sociale en maatschappelijke scheidslijnen heen.

Beide migrantenkerken onderhouden goede contacten met instellingen of kerken in de buurt. Vooral de Kaapverdiaanse kerk lijkt onderdeel te zijn van een groot netwerk met volop bruggen naar buiten toe.

We organiseren ieder jaar een parochiefeest in de zomer, de hele buurt is dan welkom. We hebben verder een goed contact met de buurt en allerlei instanties in de buurt. (...) We zijn als parochie ook vertegenwoordigd bij verschillende vergaderingen, zoals met GGZ/GGD bijvoorbeeld. (...) Verder hebben we wel contacten met de deelgemeente en onderhouden we goede relaties met de Kaapverdiaanse koepelorganisatie Avanco.

(Eunice, maatschappelijk werkster van de Kaapverdiaanse kerk)

Ook binnen de Ethiopische kerk zien we bridging. De kerk is actief op zoek naar contacten met andere kerken en instellingen. Hun netwerk is nog niet zo uitgebreid als dat van de Kaapverdiaanse kerk maar wordt wel steeds groter.

But we have a good connection with the Dutch Reformed Church in Delfshaven (...). We approach churches, actually denominations, to see if they can support us.

(Sony, voorganger van de Ethiopische kerk)

Deze kerk wil haar sociaal kapitaal in de vorm van bridging niet alleen uitbreiden maar ziet daar ook de noodzaak van in. Het is een nieuwe migrantenkerk en contacten met andere kerken of instellingen buiten hun eigen netwerk kunnen hen een hoop voordelen opleveren.

Really, it's wonderful, because we don't know the system. I think you know that Nederland is the land of the system. You have to know the way, and that is really a big challenge. We don't know the system we don't know how we can reach on that point. So that is why we really need help.

(Sony, voorganger van de Ethiopische kerk)

Voor de bezoekers van de migrantenkerk zijn deze bruggen met andere kerken en instellingen ook belangrijk. De kerk vormt voor de bezoekers als het ware een brug naar andere netwerken, naar instellingen of personen met wie zij anders nooit in contact zouden komen.

Ja, wat er ook gebeurt, je gaat naar de ouderen voor hulp. Ook als wij wat nodig hebben van de regering, ook van een bedrijf, weet je, dan maak je contact met de ouderen. Ouderen hebben zo'n functie denk ik.

(Jacob, 28 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Zij zoeken in eerste instantie contacten en steun binnen de eigen kerkgemeenschap, maar contacten daarbuiten worden ook als waardevol ervaren. Vaak zien zij bonding als voorwaarde voor bridging.

Ik denk bijvoorbeeld ook, dan gaan ze naar school in de kerk en dan leren ze Nederlands en dan kunnen ze van daar uit bijvoorbeeld denken, hé ik ga die opleiding volgen, waarom niet. Het is ook een beetje hun zelfvertrouwen. Ook bijvoorbeeld met de muzikles, het wordt niet uitgebreid gedaan, maar ze leren wel de basis en ze leren wel hoe met instrumenten om te gaan. Misschien dat ze later wel denken, ik wil naar het conservatorium.

(Ana, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdiaanse kerk)

Het ingebed zijn in de hechte banden binnen de kerkgemeenschap kan er dus ook voor zorgen dat mensen verder durven te kijken. De veiligheid en zekerheid van het netwerk zorgen ervoor dat mensen bruggen durven slaan buiten de vertrouwdheid van het eigen netwerk. Maar zoals we al in paragraaf 3.3.2 hebben gezien leveren deze hechte banden in een veilig netwerk niet alleen voordelen op.

Ik moet ook de negatieve dingen zeggen. Ethiopische mensen zijn altijd met elkaar. Omdat wij altijd samen zijn, hebben wij niet genoeg informatie over hoe we dingen moeten krijgen of doen. Dat is onze negatieve kant. (...) Om eerlijk te zeggen, met bepaalde dingen zijn wij achter.

(Meseret, 33 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

De (te) sterke banden binnen de Ethiopische gemeenschap werken in dit geval dus nadelig. Men is zo sterk gefocust op het eigen netwerk dat het een belemmerende factor wordt voor de migrant. Behalve dat deze vorm van bonding belemmerend werkt, kan zij ook verstikkend werken.

Er zijn bepaalde dingen die je niet mag van de kerk zeg maar, van je pastor. Ik kan wel zeggen, onze kerk is vrij streng. (...) Nou bijvoorbeeld als mensen tegen mij zeggen, kijk Jacob er staat hier geschreven dat je dit niet mag doen, maar toch doe ik het. Ja, wat dan? (...) Als je orthodox bent mag je wel naar de discotheek. Soms heb ik het idee, als ik orthodox was, dan hoefde ik die dingen niet achter te houden.

(Jacob, 28 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

De strong ties binnen de kerk brengen dus ook een zekere mate van sociale controle met zich mee. Bepaalde dingen mogen niet van de kerk en de gemeenschap ziet er ook op toe dat iedereen zich aan de regels houdt. Dit kan mensen ervan weerhouden om bepaalde activiteiten buiten het netwerk te ondernemen of ervoor zorgen dat ze zich schuldig voelen en het verzwijgen.

We vooronderstelden in de vijfde hypothese dat we binnen migrantenkerken niet alleen bonding maar ook bridging zouden aantreffen. Deze hypothese lijkt op te gaan voor beide migrantenkerken in het onderzoek. Beide kerken kennen een hechte geloofsgemeenschap, een sterk sociaal netwerk dat gezien kan worden als een vorm van sociaal kapitaal voor de bezoekers. Naast bonding zien we ook bridging,

beide kerken hebben en zoeken contacten buiten hun eigen netwerk. Contacten die als zeer waardevol worden ervaren en ook een positieve bijdrage leveren aan het sociaal kapitaal van de bezoekers. De sterke banden binnen de geloofsgemeenschap kunnen in sommige gevallen echter ook belemmerend en verstikkend werken en gezien worden als een negatieve vorm van sociaal kapitaal.

Moskeeën

Op basis van de theorie in paragraaf 3.3.2 verwachten we binnen moskeeën vooral bonding aan te treffen. Moslims vormen in Nederland een dubbele minderheidsgroep, behalve dat ze migranten zijn hangen ze ook een religie aan die niet gewoon is in de Westerse wereld. Ook de opkomst van het moslimfundamentalisme en het negatieve imago dat de islam in Nederland heeft zal naar verwachting de bonding binnen de geloofsgemeenschap vergroten. We vooronderstellen dus dat de nadruk binnen moskeeën vooral op bonding zal liggen. We hebben echter reeds in paragraaf 5.2.1 geconcludeerd dat de banden binnen de onderzochte moskeeën niet zo sterk zijn als de banden binnen de onderzochte migrantenkerken. Toch behoeft deze constatering nog enige nuancering. Uit de interviews komt naar voren dat de respondenten zelf geen deel uitmaken van een hechte gemeenschap binnen de moskee.

Al blijf ik meestal niet zo heel lang in de moskee na het gebed. Maar vaak blijf ik wel even kletsen met iedereen, zeker als ik mensen tegenkom die ik ken. (...) Maar het is voor mij niet zo dat ik daar kom om het sociale gebeuren. Aan de ene kant wel, want je wil natuurlijk weten hoe het met iedereen gaat, maar ik zie ze niet buiten de moskee om.

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Met name de jongeren zoeken hun sociale netwerk niet binnen de moskee. Zoals we ook in paragraaf 5.2.3 zullen zien organiseren zij zich veelal in stichtingen buiten de moskee om. Er bestaan wel banden tussen de migranten in de moskee, men voelt zich wel lid van de gemeenschap, maar de onderlinge banden zijn losser.

Het is natuurlijk heel belangrijk om bij die gemeenschap, ja ze moeten weten dat jij een lid bent van die gemeenschap. Want als jij in de problemen zit kunnen zij je helpen. Maar als jij je als een soort kluizenaar afzondert...

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Voor de eerste generatie moslimmigranten ligt dit echter anders. Zij zijn voor hun sociale contacten nog wel erg afhankelijk van de moskee.

Vooraf ook ouderen, die willen liever helemaal nergens aan mee doen, behalve aan de moskee. Maar dan denk je, in de moskee daar zitten ze de hele dag te bidden. Nou, nee hoor. In de Nasr moskee zitten ze gewoon de hele dag te kletsen. (...) En die zitten daar dan met elkaar, er zijn echt mensen van zeventig die daar elke dag nog komen, en dan echt vijf keer per dag. Omdat ze gewoon helemaal niks te doen hebben.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

We kunnen dus concluderen dat onze hypothese niet klopt. Binnen de onderzochte moskeeën ligt de nadruk niet specifiek op bonding. Sterker nog, de onderlinge banden zijn veel losser dan we verwacht hadden. De dubbele minderheidsstatus van moslimmigranten en het negatieve imago van de islam in

onze samenleving hebben niet geleid tot meer bonding in de moskeeën. De moskee is alleen voor de oudere migranten nog de belangrijkste bron van sociaal kapitaal.

Het sociale netwerk van de respondenten bevindt zich grotendeels buiten de moskee. Hoe zit het met de contacten en activiteiten in de vrije tijd? Zien we in plaats van een sterke oriëntatie op de moskee wel een sterke oriëntatie op de islam? Alle respondenten zijn in hun vrije tijd lid van een andere organisatie of stichting dan de moskee. De vrouwelijke respondenten beide van een islamitische vrouwenorganisatie en de mannelijke respondenten zijn respectievelijk lid van een Somalische voetbalclub en lid van een Marokkaanse islamitische organisatie en een scoutingclub voor moslims. Het netwerk dat zij hebben buiten de moskee om blijkt dus wel sterk godsdienstgeoriënteerd.

Dat is Stichting Dar al Arqam. Dat is een stichting voor Nederlandssprekende moslimvrouwen. Ik geef daar lessen en op zondag één keer in de maand hebben we een bijeenkomst of een lezing. Daar ga ik ook naartoe. Verder organiseren ze soms van die conferenties met workshops enzo over een bepaald thema. Dan help ik ook actief mee met organiseren enzo. Dus daar gaat ook best wel veel tijd inzitten.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Deze stichtingen en organisaties vormen dus een belangrijke factor in de sociale netwerken van de respondenten. Zij ontmoeten elkaar niet meer in de moskee, maar buiten de moskee.

Maar bijvoorbeeld de Marokkaanse vereniging El Tahweed, die is dan wel heel actief. (...) Maar dat is dan geen moskee, wel een culturele ontmoetingsplek, een alternatief. Ik ga er vaak op zaterdag wel heen. En dan is het een beetje een ontmoetingscentrum of zijn er lezingen.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Alle respondenten is gevraagd naar hun sociale contacten. Zonder uitzondering gaven de respondenten aan dat hun vriendenkring voornamelijk uit moslims bestaat. Hierbij speelt niet alleen etnische afkomst maar vooral het moslim-zijn een belangrijke rol.

Voornamelijk islamitisch en dan van alle culturen. Ik heb ook wel contact met Nederlanders, via school dan. Maar niet echt dat je je problemen en je dingen met hun bespreekt. Dat is meer oppervlakkig wat studie betreft. Maar ik denk, omdat je niet dezelfde godsdienst deelt, zij hebben hun onderwerpen, zij gaan in het weekend uit, ze gaan zuipen, daar kan jij niet over meepraten. Dus dan heb je toch minder raakvlakken. Je hebt een heel andere manier van leven. Je kan over de normale dingen praten, het weer en studie, maar niet echt innige vriendschappen. (...) Maar de dichtste vrienden en vriendinnen dat zijn toch de islamitische, omdat je daar toch dingen mee deelt.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Vriendschappen met niet-moslims komen wel voor, maar zijn minder diepgaand. Men heeft toch meer raakvlakken en binding met iemand die dezelfde religie aanhangt.

De meeste van mijn vrienden zijn wel gelovig ja. Maar iemand hoeft voor mij niet persé gelovig te zijn om een vriend te zijn. Het karakter vormt iemand en niet het geloof. Maar met mensen die ook gelovig zijn heb je meer begrip.

(Bashir, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Binnen moskeeën bestaat dus minder bonding dan we verwacht hadden. Het sociale netwerk van de moskeebezoekers krijgt vooral vorm buiten de moskee. Het geloof blijft hier wel een belangrijke rol spelen, zowel in de organisaties of stichtingen waar men lid van is als in de vriendschappen die men heeft.

Het is nu interessant om te kijken of we op basis van de interviews ook iets kunnen zeggen over bridging binnen moskeeën. In het theoretische gedeelte hebben we voorondersteld dat er weinig bridging plaatsvindt in moskeeën. Het tegendeel blijkt waar. Net als de migrantenkerken zijn ook de moskeeën sterk gefocust op het onderhouden en leggen van contacten met andere organisaties en instellingen. De Somalische moskee loopt op dit vlak iets voor op de Marokkaanse moskee. Beiden onderkennen echter het belang van het deze bruggen met instellingen of mensen buiten het eigen netwerk.

Ja, we hebben contact met onze buurt en onze buurtbewoners. Ze kennen onze moskee en we hebben met veel organisaties in Rotterdam contact. (...) We zijn ook lid van SPIOR. (...) Wij kunnen gewoon samenwerken. Zulke dingen die wij nodig hebben dat doen zij voor ons en zulke dingen die zij van ons willen dat doen wij voor hen. Het is heel nuttig.
(voorzitter van de Somalische moskee)

Bridging is hier niet alleen het gevolg van een toenemend inzicht in de waarde van deze netwerkoeverstijgende contacten het is ook het gevolg van omgevingsfactoren. Negatieve spanningen in de samenleving ten opzichte van de islam heeft zoals eerder gezegd niet direct gezorgd voor meer bonding, althans niet waarneembaar binnen moskeeën, maar heeft indirect wel bijgedragen tot meer bridging. Dit komt onder meer tot uiting in een toenemend aantal interculturele en interreligieuze activiteiten binnen moskeeën. Een ontwikkeling die in de volgende paragraaf uitgebreider aan bod zal komen.

Vergelijking

Op basis van bovenstaande bevindingen kunnen we concluderen dat onze vijfde hypothese niet klopt. We vinden binnen migrantenkerken weliswaar bonding en bridging, maar binnen moskeeën ligt de nadruk niet op bonding. In tegenstelling tot de verwachtingen zijn de banden binnen migrantenkerken zelfs sterker dan die binnen de moskeeën. Dit heeft aan de ene kant een positieve werking voor de kerkbezoekers. Zij vinden in de kerk een sociaal netwerk waar ze op terug kunnen vallen, een netwerk waar ze sociale contacten en steun uithalen. Bonding kan een basis zijn voor bridging, om 'verder te kijken dan je netwerk lang is' en zo meer kansen en mogelijkheden voor jezelf te creëren. Aan de andere kant hebben we gezien dat deze sterke banden ook negatief kunnen werken, ze kunnen een belemmering zijn om contacten buiten het netwerk aan te gaan en de sociale controle kan verstikkend werken. Voor moslimmigranten vormt de moskee niet de belangrijkste bron van sociaal kapitaal. Hier bevinden de belangrijkste sociale netwerken zich vooral buiten de muren van moskee.

Behalve het verschil tussen migrantenkerken en moskeeën wilden we ook onderzoeken of er wellicht verschillen zijn waar te nemen tussen gevestigde migrantenkerken en moskeeën en nieuwe migrantenkerken en moskeeën. Omdat veel gevestigde migrantenkerken en moskeeën een homogene geloofsgemeenschap kennen verwachten we hier vooral bonding aan te treffen. De nieuwe migrantenkerken en moskeeën zijn niet alleen belangrijk als sociale vangnetten voor nieuwe migranten maar hebben daarnaast ook een heterogener ledenbestand. Daarom verwachten we hier naast bonding ook bridging aan te treffen. Deze vooronderstellingen hebben in paragraaf 3.3.2 geleid tot de volgende twee hypothesen:

H6 *In gevestigde migrantenkerken en moskeeën neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bonding.*

H7 *In nieuwe migrantenkerken en moskeeën neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bonding en bridging*

We zullen nu eerst de gevestigde met de nieuwe migrantenkerken vergelijken, daarna de gevestigde moskeeën met de nieuwe moskeeën en tot slot weer een overall vergelijking maken tussen migrantenkerken en moskeeën

Migrantenkerken

We hebben in het eerste deel van deze paragraaf al gezien dat er zowel in de gevestigde als in de nieuwe migrantenkerk sprake is van bonding. Het is moeilijk vast te stellen in welke migrantenkerk de onderlinge banden het sterkst zijn. Beide kerken kenmerken zich door een hechte geloofsgemeenschap. Tussen de geloofsgemeenschap van de Kaapverdianse kerk en de Ethiopische kerk blijkt niet zoveel verschil te zitten. De ene groep mag dan misschien tien keer zo groot zijn als de andere, maar qua samenstelling komen ze overeen. Beide kerken worden vooral bezocht door mensen van de eigen etnische groep. In de Kaapverdianse kerk komen voornamelijk Kaapverdianen en in de Ethiopische kerk vooral Ethiopiërs. Taal speelt hier nog altijd een belangrijke rol, wie geen Portugees of Amhaars verstaat heeft ook weinig in de kerk te zoeken. De bezoekers blijken dus vrij homogeen op dat gebied. Wellicht dat dit mede de sterke bonding verklaart. Er zijn geen verdere aanwijzingen gevonden die het eerder geconstateerde verschil verklaren tussen christelijke migranten voor wie de kerk het enige sociale netwerk is en christelijke migranten die ook buiten de kerk nog een sociaal netwerk onderhouden. Zowel bij de Kaapverdianse als bij de Ethiopische respondenten is de verhouding één op één. Één respondent van wie het sociale netwerk volledig bestaat uit contacten in en via de kerk en één respondent voor wie de kerk slechts een onderdeel is van het sociale netwerk. Hypothese zeven vooronderstelt dat we in de nieuwe migrantenkerk meer bridging zullen zien dan in de gevestigde migrantenkerk. Ook deze verwachting blijkt niet te kloppen. Het is juist de gevestigde Kaapverdianse kerk die veel meer interculturele en interreligieuze activiteiten organiseert en die meer netwerkoverstijgende contacten onderhoudt. De Ethiopische kerk onderkent het belang van bridging maar is nog niet in staat tot het slaan van bruggen naar anderen. Het ontbreekt hen vooralsnog aan kennis en inzicht in de Nederlandse samenleving en de wegen die bewandeld moeten worden. Ook hebben zij nog niet de beschikking over een eigen kerkgebouw. Voortdurend verhuizen van de kerk van het ene gebouw naar het andere gebouw is ook niet bevorderlijk voor structurele contacten in een buurt of deelgemeente.

Moskeeën

Wat betreft de moskeeën lijken we beter een onderscheid te kunnen maken tussen gevestigde en nieuwe migrantengroepen dan tussen gevestigde en nieuwe moskeeën. Tussen beide moskeeën zien we weinig verschillen op het vlak van bonding. De banden binnen de moskee zijn los, hechte banden vinden we vooral buiten de moskee, in religieuze organisaties of stichtingen of binnen de vriendenkring. Er is echter wel een duidelijk verschil tussen de oudere migranten en de jongere migranten. Met name de oudere generatie onderhoudt nog wel sterke banden binnen de moskee.

Het is wel zo, voor bijvoorbeeld de oudere generatie, heel veel oudere Marokkaanse mannen en vrouwen, die gaan daar wel naar toe om gewoon elkaar te zien.
(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Voor deze groep is de moskee nog altijd een ontmoetingsplek, een bron voor sociale contacten. Het verschil in bonding is dus niet moskee- maar generatiegebonden.

Tevens verwachtten we in de nieuwe moskeeën meer bridging aan te treffen. De groep gelovigen zou hier heterogener zijn, niet alleen wat etnische afkomst maar ook wat opleidingsniveau betreft. Hier zien we wel een duidelijk verschil tussen de gevestigde en de nieuwe moskee. Vroeger bestond het bezoekersbestand van de Marokkaanse moskee alleen uit gastarbeiders van Marokkaanse afkomst, tegenwoordig komen er ook moslims van andere nationaliteiten. Toch staat de moskee nog altijd bekend als een traditionele Marokkaanse moskee, zowel het bestuur als de bezoekers zijn voor een groot deel nog steeds diezelfde Marokkaanse gastarbeiders en hun gezinnen.

De Somalische moskee staat juist bekend om de enorme diversiteit onder de bezoekers. Er komen niet alleen Somalische maar ook Nederlandse, Turkse, Antilliaanse, Marokkaanse en Afrikaanse moslims.

Het is voor mij echt een opluchting dat als ik naar de Somalische moskee ga en daar komen ook heel veel Nederlandse moslima's of moslima's uit andere gebieden, uit Nigeria en Marokkaanse meiden die Nederlands praten en niet alleen maar in het Marokkaans kletsen en dat soort dingen.

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

De respondenten geven aan dat ze deze diversiteit prettig vinden. Zij verkiezen losse banden met mensen van een andere etniciteit/cultuur boven sterke banden met iemand van de eigen etniciteit/cultuur binnen de moskee. Wellicht dat dit verschijnsel binnen de Somalische moskee ook verklaard wordt door de steeds kleiner wordende Somalische gemeenschap in Nederland, zie hiervoor ook paragraaf 4.5.3.

Deze losse banden kunnen toch heel goed van pas komen voor veel migranten, bijvoorbeeld bij het zoeken naar woonruimte of werk. In de Somalische moskee worden bijvoorbeeld briefjes op de deur gehangen met 'gevraagd' en 'aangeboden'. Je hoeft geen hechte persoonlijke band met iemand te hebben om op deze manier een ander huis te vinden.

Behalve praktische zaken als woonruimte of werk kan bridging ook op andere manieren een belangrijke rol spelen. Één van de Somalische respondenten geeft hiervan een mooi voorbeeld.

En je zit met problemen en er komt daar een jongen die is dan drie vier jaar ouder dan jij en die heeft precies dezelfde weg begaan als jij maar die heeft zijn leven nu weer bij elkaar. Die kan jou zeggen van, hé je kan het ook zo aanpakken. Je kan je vader zo steunen en je moeder zo begrip tonen, dat is een soort van broederschap weet je wel. Zonder dat je elkaars vriendjes hoeft te zijn.

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Tussen de gevestigde en de nieuwe moskeeën zien we dus wel een verschil met betrekking tot bridging. De geloofsgemeenschap van de nieuwe moskee bestaat uit een meer heterogene groep en dit levert zijn voordelen op wat bridging betreft. Het is hier makkelijker om bruggen te slaan naar mensen die niet direct tot je sociale netwerk behoren, mensen met een andere etnische of culturele achtergrond

of mensen van een ander sociaal of maatschappelijk niveau. Wat betreft bonding moeten we niet een onderscheid maken tussen gevestigde en nieuwe moskeeën maar tussen oude en jonge migranten.

Vergelijking

De beantwoording van deze twee hypothesen bevestigt wederom de sterke onderlinge banden binnen migrantenkerken en de losse banden binnen moskeeën. Daarnaast hebben we gezien dat er tussen de gevestigde en nieuwe migrantenkerk alleen op het vlak van bridging verschillen bestaan. Deze kunnen verklaard worden door het feit dat de nieuwe migrantenkerken nog niet over een groot netwerk beschikken, daarvoor bestaan zij nog te kort. Zie hiervoor ook paragraaf 2.3.2.

Beide type moskeeën kenmerken zich door weinig bonding, maar daarnaast vinden we wel een toenemend aantal activiteiten en contacten op het vlak van bridging. Binnen de Marokkaanse moskee lijkt dit vooral ingegeven door externe omstandigheden en krijgt bridging vooral vorm in het contact dat de moskee zoekt met de omgeving, het opener worden van de moskee. De Somalische moskee moet het vooral hebben van haar heterogene geloofsgemeenschap. Een gegeven dat op zich al aanknopingspunten genoeg biedt voor bridging, niet alleen komen er mensen van zeer veel verschillende nationaliteiten, ook verschillende maatschappelijke en sociale klassen en verschillende opleidingsniveaus zijn binnen de moskee ruimschoots vertegenwoordigd. Dit laatste is iets wat we niet terugvinden in de migrantenkerken.

Tot slot

Nu we alle hypothesen met betrekking tot de sociale functie van migrantenkerken en moskeeën onderzocht hebben kunnen we een aantal dingen vaststellen. Zowel migrantenkerken als moskeeën zijn een bron van sociaal kapitaal voor de bezoekers. Migrantenkerken kenmerken zich door een zeer sterke bonding, er bestaan hechte banden tussen geloofsgenoten. De kerk vormt een netwerk van mensen die elkaar steunen en stimuleren. We spreken ook wel van bonding als voorwaarde voor bridging. Vanuit het ingebed zijn in dit sociale netwerk durven de migranten ook contacten aan te gaan en activiteiten te ondernemen buiten het eigen netwerk. Bridging zien we binnen de migrantenkerken vooral in de vorm van interculturele en interreligieuze activiteiten die door de migrantenkerken georganiseerd worden. Hier is wel een verschil waar te nemen tussen de gevestigde en de nieuwe migrantenkerken. Deze laatste beschikken door hun vaak recente oprichting nog niet over dezelfde netwerken en kennis als de gevestigde migrantenkerken.

Moskeeën kenmerken zich juist door losse onderlinge banden. Hier neemt sociaal kapitaal vooral de vorm aan van bridging. Hechte banden vinden we vooral buiten de moskee, in religieuze organisaties of stichtingen of binnen de familie- en vriendenkring. Opvallend hier is het verschil tussen gevestigde en nieuwe moskeeën wat betreft bridging. De nieuwe moskeeën zijn een geval apart, niet te vergelijken met de gevestigde moskeeën nog met één van de migrantenkerken. De geloofsgemeenschap in de nieuwe moskeeën kenmerkt zich door een grote diversiteit. We zien hier dus niet zoals bij de migrantenkerken en de gevestigde moskeeën bridging in de vorm van bruggen slaan naar buiten toe, vaak naar mensen of groepen met een andere of geen geloofsovertuiging. Maar binnen de nieuwe moskeeën is sprake van een intern proces van bridging. Bruggen slaan tussen mensen van hetzelfde geloof maar van verschillende nationaliteiten, culturen en opleidingsniveaus. Kort gezegd kunnen we concluderen dat sociaal kapitaal binnen migrantenkerken vooral de vorm aanneemt van bonding en binnen moskeeën vooral de vorm van bridging.

5.2.3 De maatschappelijke rol nader bekeken

Zoals al in paragraaf 3.3.3 beschreven staat, zijn de conclusies met betrekking tot de maatschappelijke rol niet het resultaat van vooraf opgestelde hypothesen. We gaan hier de vier onderzochte migrantenkerken en moskeeën onderzoeken met behulp van de activiteitenindeling uit paragraaf 3.3.3 om te bepalen of zij een geen, een beperkte of een uitgebreide maatschappelijke rol vervullen.

Alle onderzochte migrantenkerken en moskeeën zien de maatschappelijke rol als onlosmakelijk onderdeel van hun kerk of moskee. Men komt er in de eerste plaats om te bidden maar daarnaast is het ook een plek voor ontmoeting, onderwijs of culturele activiteiten. Deze maatschappelijke rol wordt vaak geïnspireerd door het christendom of de islam.

Because in Christianity the foundation is love. We have to love, we have to share. (...) We as a church do something good for the society. There are people who come from deprivation, from loneliness and rejection, and we're really busy to support the community. (...) We can tell what real Christianity means.

(Sony, voorganger van de Ethiopische kerk)

Want de moskee was in de tijd van de profeet Mohammed ook gewoon een ontmoetingsplek waar mensen bij elkaar kwamen om te vergaderen en het was niet alleen om te bidden. Ja, een soort centrum eigenlijk in het midden waar je terecht kan, want in die tijd sliepen er ook reizigers in de moskee.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Op basis van de interviews met de bestuursleden en de bezoekers is een inventarisatie gemaakt van de maatschappelijke activiteiten die vanuit de migrantenkerken en moskeeën georganiseerd worden. We onderscheiden achtereenvolgens welzijnsactiviteiten, activiteiten ter versterking van de eigen identiteit, participatiebevorderende activiteiten en interculturele en interreligieuze activiteiten. Hieronder volgt een beschrijving van de verschillende activiteiten uitgesplitst naar de onderzochte migrantenkerken en moskeeën

MIGRANTENKERK/MOSKEE	WELZIJSACTIVITEITEN
Kaapverdiaanse kerk	- scouting voor kinderen en jongeren - vakantiecampen - uitwisselingsprojecten - muzieklessen - maatschappelijk werk - overleg met GGZ/GGD - bewustwording Kaapverdiaanse moeders - individuele hulpverlening via de pastor
Ethiopische kerk	- regelmatig uitjes voor de jongeren, zoals bowling - geestelijke ondersteuning (door de ouderlingen) - financiële ondersteuning

Somalische moskee	- vrouwenactiviteiten, zoals kookcursussen of naaicursussen - voetbal voor jongeren - feestelijke activiteiten rondom slachtfest en suikerfest
Marokkaanse moskee	- individuele hulpverlening via de imam (vaak wordt de imam om raad gevraagd)

MIGRANTENKERK/MOSKEE	ACTIVITEITEN TER VERSTERKING VAN DE EIGEN IDENTITEIT
Kaapverdiaanse kerk	- kindernevendienst - liturgiegroepen - diverse zangkoren - marialegioen - activiteiten gericht op de Kaapverdiaanse literatuur en muziek
Ethiopische kerk	- bijbelstudie - koor - zondagschool voor de kinderen - jongerenprogramma gericht op het geloof
Somalische moskee	- Arabische cursus (kinderen en volwassenen) - Koran cursus (kinderen en volwassenen) - ontmoetingsruimte voor jongeren - regelmatig worden sprekers uitgenodigd voor themabijeenkomsten
Marokkaanse moskee	- Koran lessen - cursussen in de islam

MIGRANTENKERK/MOSKEE	PARTICIPATIEBEVORDERENDE ACTIVITEITEN
Kaapverdiaanse kerk	- Nederlandse les - 450 vrijwilligers actief binnen de kerk
Ethiopische kerk	-
Somalische moskee	-
Marokkaanse moskee	-

MIGRANTENKERK/MOSKEE	INTERCULTURELE EN INTERRELIGIEUZE ACTIVITEITEN
Kaapverdiaanse kerk	- lid van Kaapverdiaanse koepelorganisatie Avanco - onderhoudt contacten met Pax Christi kerk - onderdeel van Bisdom Rotterdam (het gebouw van de kerk wordt gehuurd van het Bisdom) - uitwisselingsprojecten - parochiefeest voor de buurt - deelname aan het project 'Veelkleurige religies'
Ethiopische kerk	- onderdeel van de Mahber Christelijke Kerk Nederland (een organisatie van vijf onafhankelijke Ethiopische kerken in Nederland) - onderhoudt goede contacten met de Gereformeerde kerk in Delfshaven
Somalische moskee	- lid van islamitische koepelorganisatie SPIOR - thema-bijeenkomsten
Marokkaanse moskee	- Iftarmaaltijd voor de buurt - lid van islamitische koepelorganisatie SPIOR - lid van de Marokkaanse koepelorganisatie UMMON - deelname aan het project 'Veelkleurige religies'

Met behulp van deze indeling kunnen we een aantal dingen vaststellen met betrekking tot de diverse activiteiten en de verschillen tussen migrantenkerken en moskeeën. Laten we achtereenvolgens kijken naar deze vier typen activiteiten en onderzoeken op welke manier de migrantenkerken en moskeeën op ieder vlak verschillen.

Welzijnsactiviteiten

Het eerste wat opvalt is het grote aantal welzijnsactiviteiten binnen de Kaapverdiaanse kerk. Maar zegt dit iets over migrantenkerken in het algemeen? Bij de Ethiopische kerk zien we immers niet dezelfde grote hoeveelheid welzijnsactiviteiten. Deze kerk droomt echter wel van een 'community centre' waarin allerlei activiteiten kunnen plaatsvinden maar heeft dit nog niet kunnen realiseren. Het lijkt erop dat vooral het gebrek aan financiële middelen het verschil verklaart.

We have the vision to start a community centre. To help the society with the social problems, like child day-care and legal-help, these kinds of things. Somehow we already do it, just a little bit.

(Sony, voorganger van de Ethiopische kerk)

Laten we nu eens naar de moskeeën kijken. Ook hier zien we een opvallend verschil tussen de Somalische moskee en de Marokkaanse moskee. De Somalische moskee organiseert diverse activiteiten die vallen onder de noemer welzijnsactiviteiten terwijl binnen de Marokkaanse moskee alleen individuele hulpverlening via de imam plaatsvindt.

Hoe kunnen we het gebrek aan welzijnsactiviteiten binnen de Marokkaanse moskee verklaren? In het rapport “De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën” (COS, 2003) blijkt dat de opstelling van het bestuur van grote invloed is op het organiseren van welzijnsactiviteiten. Naarmate bestuursleden jonger zijn, worden er meer activiteiten georganiseerd. Zoals we in paragraaf 4.3.4 hebben kunnen lezen bestaat het bestuur van Marokkaanse moskee bijna uitsluitend uit oudere mannen van de eerste generatie. Een bezoeker van deze moskee omschrijft het als volgt:

Het heeft ook weer te maken met het bestuur want dat zijn toch wel eerste generatie Marokkanen, ex-gastarbeiders, en die zijn niet zo impulsief en creatief om iets anders te verzinnen. (...) En dan zie je, vooral in een land dat niet islamitisch is, heeft de moskee ook een sociale rol. Als we kijken naar de Marokkaanse moskeeën, en als voorbeeld de Nasr, hebben we dat niet omdat de mensen die in het bestuur zitten geen weet hebben van wat nodig is.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Met betrekking tot welzijnsactiviteiten zien we dus een aantal duidelijke verschillen. De migrantenkerken organiseren een breed aanbod aan welzijnsactiviteiten of hebben in ieder geval de intentie dat te doen.

Bij de moskeeën is het activiteitenaanbod op welzijnsgebied een stuk kleiner. De Somalische moskee organiseert al wel iets en wil dit type activiteiten ook in de toekomst uitbreiden.

We zijn ook bezig met de lokalen boven de moskee. Hier willen we tafeltennistafels plaatsen voor de jongeren, voor de vrije tijd. We zijn met een verbouwing bezig boven. En als het klaar is is het de bedoeling dat er ook koffie en thee gedronken kan worden. Dat het een soort buurthuis wordt, een buurtcentrum.

(Penningmeester van de Somalische moskee)

Ook bij de Somalische moskee lijkt het gebrek aan financiële middelen de belangrijkste reden voor het vooralsnog beperkte aanbod aan welzijnsactiviteiten. Bij de Marokkaanse moskee ligt de oorzaak op een ander vlak, daar is het de starheid van de eerste generatie bestuurders die er voor zorgt dat er nog maar weinig activiteiten op welzijnsgebied georganiseerd worden. Binnen de gemeenschap lijkt hier wel behoefte aan te zijn. Alleen vernieuwing en verjonging van de moskeebesturen kan hier verandering in brengen.

Activiteiten ter versterking van de eigen identiteit

Ook hier steekt de Kaapverdiaanse kerk met kop en schouders boven de rest uit. De Ethiopische kerk biedt ondanks het hiervoor al genoemde gebrek aan financiële middelen toch een behoorlijk aantal activiteiten op dit gebied. Wel is het passen en meten voor de Ethiopiërs:

Bijvoorbeeld het koor en de bijbelstudies vinden gewoon bij mensen thuis plaats, omdat we geen eigen ruimte hebben. Zelf zit ik ook in het koor, dus we repeteren ook vaak bij mij thuis.

(Meseret, 33 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Ook hier valt dus te verwachten dat het aantal activiteiten ter versterking van de eigen identiteit binnen deze nieuwe migrantenkerk zal toenemen zodra zij over meer middelen beschikken, zoals een eigen kerkgebouw bijvoorbeeld. Bij de moskeeën zien we ook weer een verschil tussen de nieuwe en de

gevestigde moskee. Waar de activiteiten van de Marokkaanse moskee zich beperken tot Koran lessen en cursussen in de islam, is het aanbod van de Somalische moskee iets breder. Hier worden bijvoorbeeld ook themabijeenkomsten georganiseerd. Wat betreft de activiteiten ter versterking van de eigen identiteit is wederom de Marokkaanse moskee het buitenbeentje. De migrantenkerken en de Somalische moskee bieden meer activiteiten op dit vlak, vaak ondanks beperkte middelen en mogelijkheden.

Participatiebevorderende activiteiten

Hier scoren alle onderzochte migrantenkerken en moskeeën bijzonder laag. De Kaapverdiaanse kerk organiseert als enige participatiebevorderende activiteiten. Naast Nederlandse les hebben zij ook een groot vrijwilligersnetwerk. Omdat het doen van vrijwilligerswerk over het algemeen participatie bevorderend werkt, plaatsen we deze vrijwilligers ook onder de noemer participatiebevorderende activiteiten. Bij de Ethiopische kerk speelt wederom het gebrek aan middelen een belangrijke rol. Zij zouden dit soort activiteiten graag willen organiseren maar zijn hier vooralsnog niet toe in staat.

Like I told you, our ambition is to start a community centre. That is our main target. Because we want to reach our community, not only the believers but also the non-believers. (...) Some of them really experience a cultural shock, so we try to really help our societies to come to the right pathway, to integrate. These very simple things can change the life of people. And some of the people get isolated. They stay at home, they do nothing. We believe that first we have to meet the needs of the people and then after we can tell them about the gospel.

(Sony, voorganger van de Ethiopische kerk)

Volgens het al eerder aangehaalde rapport “De maatschappelijke rol van Rotterdamse moskeeën” (COS, 2003) beschouwen veel moskeeën het organiseren van participatiebevorderende activiteiten niet als hun taak. Dit is met name het geval bij de Marokkaanse moskeeën, wat betreft de Somalische moskee bestaat hierover geen zekerheid, maar wellicht speelt deze factor ook hier een rol. Een andere verklaring is dat veel islamitische jongeren buiten de moskee om lid zijn van een zelforganisatie of een anderszins cultureel-religieuze stichting.

We hebben pas een Somalische stichting opgericht in Rotterdam zeg maar. Dat is nieuw, en met de stichting hebben we een eigen voetbalteam gemaakt. Het team bestaat alleen uit Somalische jongens.

(Bashir, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Ook binnen de Marokkaanse gemeenschap zien we allerlei organisaties en stichtingen ontstaan waarin deze participatiebevorderende activiteiten wel een plekje krijgen.

Dat is stichting Stichting Dar al-Arqam. Dat is een stichting voor Nederlandssprekende moslimsvrouwen. Ik geef daar lessen en op zondag één keer in de maand hebben we een bijeenkomst of een lezing. Daar ga ik ook naartoe. Verder organiseren ze soms van die conferenties met workshops enzo over een bepaald thema.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Maar bijvoorbeeld de Marokkaanse vereniging El-Tahweed, die is dan wel heel actief. Daar zitten ook wat meer ontwikkelde mensen. Maar dat is geen moskee, wel een culturele ontmoetingsplek, een alternatief. Ik ga er vaak op zaterdag wel heen. En dan is het een beetje een ontmoetingscentrum of zijn er lezingen.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Wanneer we nu de migrantenkerken en moskeeën op dit punt met elkaar vergelijken zien we weer een opvallend verschil. De migrantenkerken organiseren, zij het op beperkte schaal, participatiebevorderende activiteiten of hebben in ieder geval de intentie daartoe. De moskeeën beschouwen het niet als hun taak dergelijke activiteiten te organiseren. Resultaat is dat (voornamelijk) jongeren zich organiseren in stichtingen buiten de moskee om waarin wel ruimte is voor deze activiteiten.

Interculturele en interreligieuze activiteiten

Het zal geen verrassing zijn dat ook hier de Kaapverdianse kerk de lijst aanvoert. Niet alleen zijn zij lid van een Kaapverdianse koepelorganisatie en het bisdom Rotterdam, zij onderhouden ook contacten met een nabijgelegen kerk en organiseren ieder jaar een parochiefeest voor de buurt. Uit het interview met de maatschappelijk werkster van deze kerk kwam bovendien naar voren dat zij graag in contact zouden komen met andere religies, dus ook moskeeën. De Ethiopische kerk is vanwege onduidelijke redenen geen lid van de koepelorganisatie SKIN, maar is wel onderdeel van een vijftal onafhankelijke Ethiopische kerken in Nederland. Ook hebben zij goede contacten met de Gereformeerde Kerk in Delfshaven, regelmatig wonen leden van deze kerk een dienst in de Ethiopische kerk bij. Het is onduidelijk of het gebrek aan middelen ook van invloed is op het aantal interculturele en interreligieuze activiteiten van de Ethiopische kerk. Het kost immers geen geld om contacten te leggen met andere kerken of met instellingen in de buurt. Dat de kerk geen eigen gebouw heeft speelt hier waarschijnlijk een grotere rol. Waarom contacten leggen met kerken of instellingen in de buurt als de kans groot is dat je binnen afzienbare tijd je diensten in een ander gebouw en dus een andere buurt moet gaan houden?

Beide moskeeën zijn lid van de Rotterdamse koepelorganisatie SPIOR. Vooral de Somalische moskee maakt hier optimaal gebruik van.

Wij kunnen gewoon samenwerken. Zulke dingen die wij nodig hebben dat doen zij voor ons en zulke dingen die zij van ons willen dat doen wij voor hen. Het is heel nuttig.

(voorzitter van de Somalische moskee)

De Marokkaanse moskee is niet alleen lid van SPIOR maar ook van de Marokkaanse koepelorganisatie UMMON. Daarnaast organiseert de moskee ook ieder jaar tijdens de vastenmaand een Iftar-maaltijd voor buurtbewoners. Opvallend is een uitspraak van de imam die erop wijst dat hij persoonlijk in ieder geval wel belang hecht aan interculturele en interreligieuze activiteiten.

Samenwerking met andere mensen, want er is heel veel broederschap tussen mensen. Broederschap in het geloof, tussen de moslims en de christenen onderling. Maar wat je hebt is ook broederschap in de menselijkheid.(...) En het is ook om een beter verband te brengen tussen bepaalde mensen in de moskee of buiten de moskee.

(El Moumni, imam van de Marokkaanse moskee)

Ook heeft de moskee onlangs deelgenomen aan het project 'Veelkleurige Religies Rotterdam'. Een project dat als doel heeft ontmoetingen tot stand te brengen tussen mensen met verschillende religieuze achtergronden. Er zijn dus wel ontwikkelingen gaande binnen de Marokkaanse moskee op dit gebied. Mogelijk ook ingegeven door de veranderende houding binnen de Nederlandse samenleving ten opzichte van moskeeën.

Aan de ene kant heb je Nederlanders die weinig weten over de moskee en weinig weten over de islam en aan de andere kant zijn wij misschien niet open genoeg geweest.(...) Wij hebben wel tekortgeschoten op dit domein. En als mensen weinig weten over iets, in dit geval de islam, dan heb je natuurlijk afstand. (...) Vandaar dat de meeste Nederlanders de islam kennen vanuit de media, uit de kranten etcetera. En dat is de islam van hoofden afsnijden, van vermoorden. Maar dit wordt teveel gegeneraliseerd.

(El Moumni, imam van de Marokkaanse moskee)

Deze veranderende houding lijkt er dus voor te zorgen dat de moskeeën hun deuren open zetten voor de samenleving. Zij ondervinden negatieve gevolgen van het beeld dat in Nederland leeft ten opzichte van de islam. Juist door activiteiten op intercultureel en interreligieus vlak kunnen zij deze beeldvorming weer in positieve zin veranderen.

Wat de migrantenkerken betreft zien we dat de Kaapverdiaanse kerk zich ruimschoots heeft ontwikkeld in interculturele en interreligieuze activiteiten en bovendien van plan is deze activiteiten nog verder uit te breiden. De Ethiopische kerk blijft vooralsnog achter met activiteiten op intercultureel en interreligieus gebied. Waarschijnlijk is het feit dat zij geen eigen kerkgebouw bezitten en steeds van locatie wisselen hier debet aan.

De moskeeën organiseren relatief weinig activiteiten op dit vlak, zeker wanneer we ze vergelijken met de Kaapverdiaanse kerk. Ze zijn vooral lid van eigen islamitische of Marokkaanse koepelorganisaties. Toch zien we een zekere ontwikkeling binnen de moskeeën. Met name de Marokkaanse moskee is zich ervan bewust geworden dat contacten en dialoog met andere culturen en religies van groot belang is. Naar verwachting zal het aantal activiteiten in deze categorie dus ook toenemen in de toekomst.

In paragraaf 3.3.3 staat dat we op basis van het aantal en soort activiteiten dat georganiseerd wordt iets kunnen zeggen over de maatschappelijke rol van migrantenkerken en moskeeën. Naar aanleiding van de hier geïnventariseerde activiteiten kunnen we het volgende concluderen. De Kaapverdiaanse kerk vervult als enige een uitgebreide maatschappelijke rol. De Ethiopische kerk en de Somalische moskee vervullen beiden een beperkte maatschappelijke rol. De Marokkaanse moskee behoort tot de categorie migrantenkerken en moskeeën die niet of nauwelijks een maatschappelijke rol vervullen. Op welke punten verschillen de migrantenkerken en moskeeën onderling en van elkaar en komt dit overeen met bevindingen uit eerdere onderzoeken?

Migrantenkerken

Binnen migrantenkerken ligt de nadruk op welzijnsactiviteiten en activiteiten ter versterking van de eigen identiteit. De gevestigde migrantenkerk biedt een breed scala aan activiteiten. De nieuwe migrantenkerk organiseert wat met de beschikbare mensen en middelen mogelijk is, maar zou graag nog meer willen doen. Participatiebevorderende activiteiten vinden we ook hier nauwelijks terug. De gevestigde migrantenkerk organiseert wel taallessen en heeft een groot vrijwilligersnetwerk, maar legt in het totale activiteitenaanbod niet de nadruk op participatie. De maatschappelijk werkster geeft de volgende verklaring:

Als kerk stimuleren wij de mensen om wel te integreren maar niet ten koste van hun eigen identiteit en culturele achtergrond. Het liefst zouden we zien dat mensen het beste van beide culturen samenvoegen. Veel van onze parochianen zijn al vijf of zes dagen in de week bezig met integreren en aanpassen aan de Nederlandse samenleving, voor hen is het belangrijk dat ze op zondag in de kerk gewoon zichzelf kunnen zijn onder landgenoten met dezelfde religieuze en culturele achtergrond.

(Eunice, maatschappelijk werkster van de Kaapverdiaanse kerk)

Moskeeën

Laten we nu eens kijken naar de maatschappelijke rol van moskeeën. Op basis van de onderzochte moskeeën komt een beeld naar voren dat overeenkomt met de resultaten uit de Rotterdamse en Amsterdamse onderzoeken. De moskeeën zijn met name actief op het terrein van activiteiten ter versterking van de eigen identiteit. Vooral Arabische lessen, Koran lessen en lessen in de islam zijn activiteiten die hoog op de agenda staan. Welzijnsactiviteiten zien we al wel opkomen binnen de nieuwe moskeeën, de gevestigde moskeeën hebben vaak nog een bestuur dat bestaat uit eerste generatie migranten en dit blijkt een belangrijke belemmering voor het ontwikkelen van welzijnsactiviteiten, met name bij de Marokkaanse moskeeën. Bij de tweede generatie migranten bestaat wel de behoefte aan dergelijke activiteiten en naar verwachting zullen veel moskeeën op dit vlak dan ook een verandering gaan doormaken. We zien dit al bij veel Turkse moskeeën (COS, 2003). Participatiebevorderende activiteiten zijn bij de hier onderzochte moskeeën niet teruggevonden. Enerzijds omdat veel moskeeën dit niet als hun taak zien, anderzijds ontbreekt het vaak ook aan de mensen en middelen om dit op poten te zetten. Met betrekking tot de interculturele en interreligieuze activiteiten zien we een duidelijke ontwikkeling optreden. De moskeeën worden steeds actiever op dit vlak, men heeft zich gerealiseerd dat openheid en dialoog belangrijk zijn in de onze samenleving en dit komt tot uiting in een toenemend aantal activiteiten op intercultureel en interreligieus vlak.

Vergelijking

Wat we dus zien is dat de moskeeën steeds meer de richting van migrantenkerken opgaan. Activiteiten ter versterking van de eigen identiteit zijn voor zowel migrantenkerken als moskeeën erg belangrijk. Ontwikkeling en behoud van de eigen cultuur en religie mag niet verloren gaan en biedt bovendien een goed uitgangspunt voor de versterking van de eigen identiteit en dat geeft mensen een goede basis voor een volwaardige deelname aan de maatschappij. Welzijnsactiviteiten worden steeds belangrijker in het totale aanbod. Migrantkerken organiseren al veel op dit vlak en binnen moskeeën zien we ook steeds meer aanwijzingen voor een trend in deze richting. Met name de Turkse moskeeën zijn al vergevorderd op dit vlak en zijn voor veel moslims, en dan vooral voor de jongeren, een succesvoorbeeld.

Als voorbeeld, elke Turkse moskee die je kent, zo zou ik het ook willen. Goeie sociale omgeving, buiten de gebedsruimte op zich hebben ze ook andere projecten, een cafeetje waar ze koffie kunnen drinken, een plek voor de ouderen, een plek waar de jongeren kunnen poolen of tafeltennis. (...) Dat je daar naar toe gaat, niet alleen voor het gebed, maar ook om sociale contacten te maken, dat je elkaar kunt treffen daar, dat je misschien ook wat kan leren. Computercursussen bijvoorbeeld, de Mevlana moskee heeft een E-centre opgericht met behulp van de Dienst Stedelijke Ontwikkeling. En dat is dus ook heel goed, er zijn zoveel dingen die je kan doen.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Participatiebevorderende activiteiten zijn voor zowel de migrantenkerken als de moskeeën van ondergeschikt belang. Men vindt het belangrijker om de eigen identiteit te behouden en te versterken. Zoals het in het Amsterdamse rapport over de maatschappelijke rol van moskeeën (2004) beschreven wordt, *het idee van ‘bonding’ met de eigen cultuur als voorwaarde voor ‘bridging’ met een andere cultuur*. Dit uitgangspunt lijkt voor zowel de migrantenkerken als moskeeën op te gaan. Interculturele en interreligieuze activiteiten zijn binnen de moskeeën sterk in opkomst, waarschijnlijk als gevolg van de toenemende spanningen in de samenleving. Binnen migrantenkerken worden ook interculturele en interreligieuze activiteiten georganiseerd, de gevestigde migrantenkerk is op dit vlak actiever dan de nieuwe migrantenkerk. Dit is voornamelijk te wijten aan het feit dat de Ethiopische kerk nog geen eigen kerkgebouw heeft en ook de weg in de Nederlandse samenleving nog moet vinden.

Because we don't know the system. I think you know that, Nederland is the land of the system. You have to know the way, and that is really a big challenge. We don't know the system, we don't know how we can reach on that point. So that is why we really need help.
(Sony, voorganger van de Ethiopische kerk)

Tot slot

We kunnen dus concluderen dat de migrantenkerken een grotere maatschappelijke rol vervullen dan de moskeeën. De nieuwe migrantenkerk is nog volop in ontwikkeling maar heeft wel de ambities om in de toekomst een belangrijke maatschappelijke rol te vervullen. Daartoe dient de kerk allereerst de beschikking te krijgen over meer mensen en middelen en daarnaast meer inzicht te krijgen in de structuur en de mogelijkheden van de Nederlandse samenleving. De moskeeën lijken in hun ontwikkeling de migrantenkerken te volgen. Welzijnsactiviteiten worden al op kleine schaal georganiseerd en met name onder de jongeren zien we een toenemende behoefte aan dergelijke activiteiten. Uit eerder onderzoek is ook gebleken dat moskeeën waar jongeren, dertigers, als bestuurders en als actieve vrijwilligers een belangrijke rol spelen, meer activiteiten georganiseerd worden dan in moskeeën waar de ouderen de dienst uitmaken. Dit verklaart ook het verschil tussen de Somalische en de Marokkaanse moskee. Te verwachten valt dat zodra de oude besturen vervangen worden door jonge besturen, er een hoop veranderingen zullen plaatsvinden. Dit zien we al bij veel Turkse moskeeën. Tevens valt te verwachten dat binnen de moskeeën ook steeds meer aandacht komt voor interculturele en interreligieuze activiteiten. Het lijkt een noodzaak ook dit soort activiteiten te gaan organiseren om als moskee goed te kunnen blijven functioneren in een buurt of in een stad. Dialoog en openheid om ervoor te zorgen dat de negatieve houding ten opzichte van moskeeën in positieve zin verandert in een houding van wederzijds begrip en respect. Voor migrantenkerken is deze noodzaak er niet omdat zij veel makkelijker geaccepteerd zijn in de samenleving en niet of nauwelijks te maken hebben met negatieve attitudes. We sluiten deze paragraaf af met een citaat van één van de Marokkaanse respondenten die de vergelijking tussen migrantenkerken en moskeeën als volgt omschreef:

De Kaapverdiaanse kerk is ook heel anders dan een gewone Nederlandse katholieke kerk. Die zijn veel conservatiever en doen het gebed nog ouderwets. Heel saai eigenlijk, ik ben er zelf ook wel eens geweest. De Nasr moskee zou je gewoon letterlijk kunnen vergelijken met een katholieke kerk. En een Turkse moskee is bijvoorbeeld meer te vergelijken met een protestante kerk of zo'n migrantenkerk als de Kaapverdiaanse. Veel activiteiten, zang enzo, muziek. Ze hebben er ook meer omheen dan alleen de gebedsruimte, computeren etcetera.
(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

5.2.4 Religie als ‘identity marker’

Shadid en Van Koningsveld beschouwen migrantenkerken en moskeeën in het licht van de identiteitsfunctie vooral als symbolen die de aanwezigheid van een religie publiekelijk manifesteren. Maar naast deze symbolische functie hebben we in paragraaf 3.3.3 gezien dat vooral voor moslimmigranten religie steeds belangrijker wordt als ‘identity marker’. Over christelijke migranten en de rol die religie voor hen speelt bij identiteitsvorming is weinig bekend. Toch hebben we op basis van beschikbare theorieën en literatuur enkele hypothesen opgesteld met betrekking tot religie en identiteit. Omdat de hypothesen behorend bij de identiteitsfunctie steeds op één van de twee van toepassing zijn, dus moskeeën óf migrantenkerken, zal de opbouw van deze paragraaf weer iets verschillen van de voorgaande. De hypothesen zullen onderzocht worden zonder bij iedere hypothese migrantenkerken en moskeeën apart te behandelen en pas aan het eind van deze paragraaf zal de vergelijking tussen beiden gemaakt worden.

H8 Voor moslimmigranten gaat religie een steeds grotere rol spelen als ‘identity marker’, met als gevolg het ontstaan van een religieuze identiteit.

In paragraaf 3.3.4 hebben we gezien hoe onder invloed van verschillende processen, zowel binnen de moslimsgemeenschap als in relatie met de omgeving, de islam belangrijker is geworden als identiteitsvormende factor. We vooronderstellen in bovenstaande hypothese dat de islam een steeds grotere rol gaat spelen als ‘identity marker’. Bij de eerste generatie migranten is het moslim-zijn nog sterk verbonden met de etniciteit en spreken we van identiteitsvorming op basis van religieuze etniciteit. Voor tweede generatie migranten ligt dit vaak wat lastiger, zij voelen zich minder verbonden met het land van herkomst en zoeken andere manieren om hun identiteit vorm te geven. Wat we hier willen onderzoeken is of ze dit doen door middel van een religieuze identiteit.

Uit de interviews met de moskeebezoekers blijkt dat ‘moslim-zijn’ voor hen steeds belangrijker wordt.

En mijn identiteit, dat is gewoon moslim. Daar zit niks naast. Want identiteit, kijk moslim-zijn daar zit alles in.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Alle respondenten geven aan dat zij zich op de eerste plaats moslim voelen. Niet alleen omdat de maatschappij hen in toenemende mate als zodanig benoemd maar ook omdat het moslim-zijn bepaald wie zij zijn en hoe zij invulling geven aan hun leven.

Maar religie voor mij, islam dat is gewoon een levenswijze. Je staat er mee op en je gaat er mee naar bed. Het is gewoon je hele, het is niet zo dat je in je dag een uurtje inroostert van nu doe ik aan mijn religie, het beïnvloedt gewoon je hele leven. In al je keuzes houd je er rekening mee, van mag dat van mijn religie. Dat is natuurlijk ook met schoolkeuzes, studiekeuzes, met partnerkeuzes, met van alles. Met wat je eet, met wat je drinkt, met wie je omgaat, naar welke plaatsen je toegaat.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Kenmerkend voor de constructie van een religieuze identiteit is dat religie wordt losgekoppeld van etniciteit en cultuur. Er wordt aansluiting gezocht bij een transnationale geloofsgemeenschap die niet

langer georiënteerd is op het land van herkomst. Dit zien we ook duidelijk naar voren komen bij de respondenten.

Dus op zich zit ik ook tussen twee culturen in. Kijk, moslim-zijn dat gaat over alle volkeren en alle dingen heen, dus vooral wij die tussen twee volkeren inzitten en tussen allerlei culturen is moslim-zijn eigenlijk het enige dat er bovenuit steekt. De islam is niet verbonden aan één bepaald land of één bepaald volk.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Het onderscheid tussen wat cultuur is en wat religie is wordt belangrijker. Met name jongeren lijken bewust te kiezen voor een islam die zonder invloeden vanuit culturele tradities, voor een zuivere en pure islam.

Als een soort van nieuwe identiteit. Dat is voor mij in ieder geval wel belangrijk op dit moment. Omdat ik, ik ben sowieso altijd erg argwanend tegen traditionele zaken in mijn cultuur, dus heb ik al heel snel zoiets van ja, als iemand mij iets zegt of verteld van, ja het is zo, vraag ik al heel snel is het religie of is het cultuur? En als die persoon zegt van ja, het is zus en zus en zo, waar in de koran staat dat dan? En welk persoon heeft dat ooit gezegd of gedaan? Ja niemand, dan zijn we toch klaar.

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Want er zijn verschillende culturen en dan worden er dingen die eigenlijk bij de cultuur horen, worden dan toegeschreven aan de islam. Dan zeggen mensen ja, dat moet van de islam, terwijl het eigenlijk hun eigen cultuur is. Maar ja dat weten ze niet en dan zijn er toch onduidelijkheden. Dat is toch een probleem. Want vroeger, die mensen hebben de islam aangenomen en die dingen worden doorgegeven en dan slijpen er elementen van de cultuur in en omdat mensen doorgeven zonder kennis slijpen die dingen er in en dan nemen ze het aan als de islam. Bijvoorbeeld vrouwenbesnijdenis en al die dingen.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Op basis van bovenstaande gegevens kunnen we concluderen dat bij de respondenten in dit onderzoek inderdaad sprake is van een religieuze identiteit. Het moslim-zijn wordt losgekoppeld van de etnisch-culturele tradities van de eerste generatie en men gaat op zoek naar een pure vorm van religie, een vorm die niet cultuur of landgebonden is. Vaak zitten tweede generatie moslims tussen twee culturen in, ze voelen zich geen Nederlander maar ook geen Marokkaan of Somaliër.

En zeker de laatste tijd, als jij mij niet accepteert en jij ziet mij niet als een Nederlander, het gekke is, als ik naar het buitenland ga, dan ben ik wel ineens een Nederlander. Niet alleen omdat ik een Nederlands paspoort heb, maar ik word ook als Nederlander gezien. Ik ben bijvoorbeeld twee jaar geleden teruggegaan naar Somaliland, het gedeelte waar ik vandaan kom, dat is wel veilig nu, en toen zeiden de mensen tegen mij, ga terug naar je eigen land. Echt serieus, want ze zien aan jou dat jij daar niet vandaan komt. En dan zeggen ze al heel snel van, ga terug naar je eigen land. En dan heb ik zoiets van en hier word je er ook uitgeknikkerd, waar ga je dan heen?

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Religie, islam in zijn pure vorm, biedt hen een mogelijkheid om opnieuw invulling te geven aan hun identiteit. Mogelijk is deze ontwikkeling ook van invloed op de revitalisatie van de islam, zoals beschreven in paragraaf 5.2.1. Wanneer invulling wordt gegeven aan identiteit op basis van religie valt ook een toenemende religieuze betrokkenheid te verwachten.

We kunnen dus concluderen dat religie voor veel moslims een steeds grotere rol gaat spelen als 'identity marker'.

H9 Binnen deze gemeenschappelijke moslimidentiteit zien we een onderscheid tussen 'secularisten' en 'praktiserenden'.

In het theoretische gedeelte hebben we kunnen lezen dat Césari (1998) een onderscheid maakt tussen 'secularisten' en 'praktiserenden'. We kunnen er zonder meer van uit gaan dat alle respondenten in dit onderzoek tot de praktiserenden behoren. Zij zijn immers geselecteerd op het feit dat zij regelmatig de moskee bezoeken en uit de interviews is gebleken dat de religieuze betrokkenheid onder de respondenten zonder uitzondering zeer groot is. Kunnen we uit de interviews toch informatie halen die er op duidt dat er ook een groep 'secularisten' bestaat binnen de moslimgemeenschap? Hiermee bedoelen we een groep die zich toch moslim voelt en noemt terwijl ze maar weinig over de islam weten en de moskee sporadisch bezoeken.

Daarom hamert de imam altijd erop wanneer er heel veel mensen komen, waar blijven jullie normaal gesproken dan? Hij zegt, waar blijven jullie? Want de God van ramadan is ook de God van de andere maanden. Hij zegt dat elke keer. Maar mensen denken, het is een beetje speciaal, ik kan dit gebed niet missen, dus ik ga maar gewoon.

(Bashir, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Naast moslims die slechts zelden de moskee bezoeken heerst er onder de respondenten ook een beeld van mensen die zich wel moslim noemen maar te weinig van het geloof afweten.

Kijk, ook onder de moslims heb je veel jongeren die... het is gewoon hun identiteit denk ik. Ze worden geboren als Marokkaan en als moslim. Je bent Marokkaan of je bent het niet, je kan daar niks aan veranderen. Je kunt wel zeggen, ik wil chinees zijn, maar daar kan je gewoon helemaal niks aan veranderen. En zo zien ze dat moslim-zijn ook. Ze zijn gewoon moslim en ze doen niks aan het geloof, maar die naam hebben ze wel. Het is een te grote stap voor hen om te zeggen, ik ben geen moslim meer. Want je hebt je omgeving, je familie, iedereen is moslim, je doet aan de ramadan. Kijk, er niet aan meedoen is één maar om dan te zeggen ik geloof totaal niet meer, dat is toch een te grote stap. Misschien is dat bij christelijke mensen ook wel zo. Ze doen niks aan het geloof maar die naam is toch wel een soort zekerheid.

(Jamila, 19 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Uit bovenstaand citaat blijkt ook hoe moeilijk het is voor met name de tweede generatie moslims om vorm te geven aan hun identiteit. De buitenwereld bestempelt hen als moslim en velen zien zichzelf ook nog steeds als moslim, maar bij de secularisten lijkt het aan echte religieuze betrokkenheid te ontbreken. De stap is echter te groot om afstand te doen van hun moslim-identiteit, dus gemakshalve blijven ze zich verschuilen achter deze identiteit zonder hier op religieus vlak invulling aan te geven. Volgens één van de respondenten is geloof zelfs meetbaar, afhankelijk van hoe vaak je het gebed verricht, hoeveel je leert en hoeveel tijd je in het geloof stopt.

Maar ik ben zelf ook geen super-moslim hoor. Dat moet je ook niet denken. Ik doe ook heel veel dingen slecht hoor. (...) Want wij moslims zien het geloof als iet wat je kunt peilen wat je kan meten zeg maar. Begrijp je? Dus hoe groter jouw geloof is zeg maar, hoe meer goeie dingen je doet. En hoe lager je geloofspeil is, hoe minder goeie dingen je doet. (...) Zolang je maar tijd in het geloof stopt, dan gaat het groeien.

(Bashir, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Er bestaat dus een duidelijk onderscheid tussen de ‘praktiserenden’ en de ‘secularisten’ binnen de moslingemeenschap.

H10 Christelijke migranten vormen hun identiteit op basis van ‘etnische religie’.

Hoe zit het nu met de identiteitsvorming bij christelijke migranten? We vooronderstelden in paragraaf 3.3.4 dat ook voor hen religie zeker een rol speelt als ‘identity marker’ maar dat ook etnische en culturele factoren van invloed zijn. We spreken over ‘etnische religie’ wanneer religie één aspect is van de etnische identiteit. Beide Kaapverdiaanse respondenten geven aan zich niet thuis te voelen in Nederland. Voor hen is het lastig hun identiteit vorm te geven, ze voelen zich niet Nederlands maar ook niet helemaal Kaapverdiaans.

Weet je, als je van iemand houdt, dan weet je vaak dat het wederzijds is, en dat is een heel fijn gevoel. Maar ik heb niet het idee dat de Nederlandse samenleving van mij houdt en dat vind ik heel triest. (...) En dan heb je soms zelf zo’n goed gevoel, van ik woon hier en ik maak wat van mijn leven, ik ben succesvol. En dan krijg je toch dat stempel opgedrukt van, je bent niet van hier. (...) En dan denk ik bij mezelf, ik betaal ook belasting, ik spreek de Nederlandse taal, ik heb gestudeerd, mijn kinderen spreken perfect Nederlands, ik woon en ik leef hier en ik kan niet anders. Als ik vandaag of morgen terug ga naar Kaapverdië dan red ik het daar niet.

(Ana, 30 jaar, bezoeker van de Kaapverdiaanse kerk)

Cultuur en taal zijn belangrijke aspecten van hun identiteit. Dat is niet alleen wat ze het meeste missen hier in Nederland, maar ook waarnaar ze op zoek gaan in de kerk. Zij zien zichzelf niet in de eerste plaats als christen, maar identificeren zich vooral met de cultuur en de taal uit het land van herkomst.

Nog steeds, ik heb nog steeds moeite om te wennen. Ik mis mijn land gewoon. Mijn eigen cultuur, ik mis het en ik heb me niet echt kunnen aanpassen in Nederland. (...) Ja, via de kerk krijg ik een stuk van mijn land terug. Elke zondagochtend leef ik een beetje in Portugal. Iedereen om me heen praat dan Portugees.

(Carla, 33 jaar, bezoeker van de Kaapverdiaanse kerk)

Bij de Ethiopische respondenten zien we een soortgelijke identiteitsvorming. Ook zij baseren hun identiteit in de eerste plaats op hun etnische afkomst en de taal die zij spreken. Hun geloof is slechts een onderdeel van hun identiteitsvorming en niet de belangrijkste pijler. Één van de respondenten verwoordt het als volgt:

Ik denk dat ik een mens ben. Daarna komt wat voor kleur je hebt. Je kijkt naar jezelf, naar waar je vandaan komt.

(Jacob, 28 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Etniciteit en afkomst spelen hier duidelijk een belangrijke rol bij de identiteitsconstructie. Geloof speelt ook mee, maar men voelt zich op de eerste plaats Kaapverdiaan of Ethiopiër en daarna pas christen. We kunnen dus concluderen dat de christelijke respondenten in dit onderzoek in tegenstelling tot de moslim respondenten hun identiteit niet vormen op basis van religie maar dat religie hier slechts één aspect is van hun etnische identiteit.

H11 De opkomst van de islam als identiteitsvormende factor zorgt voor veranderingen binnen moskeeën.

In het theoretische gedeelte hebben we gezien dat een veranderde islambeleving wel eens van invloed zou kunnen zijn op de organisatievorming binnen de islam. Wanneer men in de identiteitsvorming de islam loskoppelt van de thuislanden, van etniciteit, cultuur en taal, zal dat ook gevolgen hebben voor moskeeën. Zo zijn veel moskeeën in de jaren zeventig en tachtig opgericht op basis van nationaliteit, taal of regio van herkomst. Interessant is om na te gaan of de opkomst van de islam als identiteitsvormende factor ook voor veranderingen zal gaan zorgen binnen de moskeeën in ons land. De twee onderzochte moskeeën zijn steeds beschreven als de Somalische en de Marokkaanse moskee, maar zien de bestuurders en de bezoekers hun moskee ook zo?

Een moskee is een moskee. De Somalische moskee ook, daar komen niet alleen Somaliërs. Er komt van alles, Nederlanders, Antillianen, Marokkanen iedereen komt daar, iedereen.(...) Van buiten is het best een oude moskee. Maar van binnen is het voor mij de mooiste moskee van Rotterdam want in deze moskee komen echt zoveel verschillende mensen. En dat vind ik het mooiste aan deze moskee.

(Bashir, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Er staat niet in de islam dat er een Marokkaanse moskee is, of een Turkse moskee of een Afrikaanse moskee. Alleen hier noemen we het zo, maar het enige verschil is dat de imam de mensen aanspreekt in hun taal zeg maar. (...) Er is geen Turkse of Marokkaanse islam, er is maar één islam.

(El Moumni, imam van de Marokkaanse moskee)

Toch worden de onderzochte moskeeën nog altijd aangeduid in termen van het land van herkomst van de oprichters ook al worden de moskeeën inmiddels bezocht door tal van nationaliteiten. De preek wordt vaak ook nog gegeven in de taal van het land van herkomst. Uit sommige uitspraken van de respondenten blijkt echter dat er een verandering op handen is.

Kijk, het liefst had ik gewoon dat alle moskeeën multicultureel waren. De sfeer en de mensen enzovoorts, dan kan je gewoon overal terecht. Dan maakt het niet meer uit, zo is het ook in islamitische landen. Je bent daar nooit gebonden aan een moskee.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Deze verandering blijkt vooral ook uit het 'gemak' waarmee alle respondenten de Nederlandse taal de moskee binnen willen halen. Zij willen niet langer een moskee gebaseerd op een cultuur die zij niet kennen en een taal die zij niet spreken. Net zoals ze ook in hun identiteitsvorming afstand nemen van deze dingen zien zij dit het liefst ook terug in de moskee.

En later gingen ze daar ook de preek in het Nederlands organiseren, dus dat was ook wel heel makkelijk voor mij. Meestal worden die preken gedaan door een jonge man dat is Remy Soekirman, en hij spreekt gewoon altijd de Nederlandse taal. Het is een Indonesische broeder. En ik ga daar gewoon heel vaak heen omdat hij daar komt preken. Hij zegt hetzelfde als wat de imam in de An Nasr moskee zegt, maar dan in het Nederlands snap je. (...) We moeten er rekening mee houden dat men Nederlands kan spreken, dat men desnoods de preken vertaald. Bijvoorbeeld met een soort van ondertiteling.

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

En niet alleen de bezoekers van de moskee, ook de bestuurders lijken in te zien dat een taalverandering wenselijk en noodzakelijk is.

We hebben wel jongeren, die kennen nog steeds Marokkaans of Arabisch, ze kunnen nog steeds met hun ouders communiceren. Maar in de toekomst zal dat anders zijn. (...) Maar daarom komen er wel andere activiteiten in de toekomst, zoals taalplicht voor de imams. Dat is wel een goede toekomst voor de jongeren. Dan kunnen wij Nederlands met ze spreken, dan kunnen wij ze dingen uitleggen over de islam etcetera.

(El Moumni, imam van de Marokkaanse moskee)

Ook nieuwe technologieën zoals computers, beamers en een website worden niet geschuwd binnen de muren van de moskee. De Somalische moskee heeft zelfs al een eigen website.

Toen was ook duidelijk dat er behoefte was bij jongeren aan ondertiteling of koptelefoons in de moskee. (...) Dat hoeft niet duur te zijn, geen punt. (...) In zulk soort dingen moet je gewoon investeren. Dat vinden jongeren echt belangrijk. En de grootste droom is dan gewoon een multiculturele moskee waar ze gewoon in het Nederlands preken. (...) Maar die mensen weten ook niet wat PR is. Die kunnen nu misschien wel lezen en schrijven met heel veel moeite, maar het is te laat om hun nog uit te leggen wat PR is, en een website.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Behalve de hierboven beschreven taalverandering binnen moskeeën, de verandering van etnisch georiënteerde moskeeën naar multiculturele moskeeën en de toepassing van moderne technologieën binnen moskeeën kunnen we nog een verandering onderscheiden. Afstand nemen van de cultuur van het land van herkomst met betrekking tot identiteitsvorming betekent immers ook dat de cultuur binnen moskeeën aan verandering onderhevig is. Vanuit de landen van herkomst heerst in veel moskeeën nog altijd een vrij gesloten cultuur. Met name bij de Marokkaanse moskeeën zien we dit in sterke mate terug. Niet alleen een geslotenheid naar de buitenwereld toe, maar ook binnen in de moskee ontbreekt het aan transparantie.

Maar in de Marokkaanse cultuur ligt dat anders weet je. Als het hoofd van die stam het goed vindt en het gecontroleerd heeft dan is het goed, dan geef je hem gewoon een mandaat. Zo gaat dat daar, maar de jongeren die hebben dat niet. Die hebben zoiets van, als ik wat uitgeef, wil ik ook zien waar het naartoe gaat. (...) En wat ik de moslimgemeenschap het meeste verwijt is het gebrek aan transparantie. Dat is heel belangrijk. In Nederland is het een onderdeel van de cultuur, je hoort transparant te zijn.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

We kunnen dus concluderen dat de opkomst van de islam als identiteitsvormende factor zorgt of zal gaan zorgen voor veranderingen binnen moskeeën. Vooral onder de jonge moslims is de roep om verandering groot. De islam is hun belangrijkste 'identity marker', een islam die los staat van de taal, cultuur en tradities uit het land van herkomst, een islam die etnische grenzen overschrijdt. Binnen moskeeën zal dat onvermijdelijk een aantal veranderingen tot gevolg hebben. Zo zullen we steeds meer moskeeën krijgen die niet langer etnisch georiënteerd zijn, maar die zich multicultureel noemen, moskeeën waarin moslims van alle nationaliteiten terecht kunnen. Daarnaast willen veel jongeren ook kunnen verstaan waar de preek over gaat. Via moderne technologieën als koptelefoons en beamers zal de preek eerst vertaald worden in het Nederlands en uiteindelijk gewoon, zoals in sommige moskeeën al gebeurt, in het Nederlands gehouden gaan worden. Ook zullen moskeeën in de toekomst meer open worden, niet alleen naar de buitenwereld toe, maar ook intern. Deze veranderingen zijn al gaande, maar kan vooral voor de jongere generatie niet snel genoeg gaan.

Want nu pas beginnen we wat meer met elkaar te praten. De discussie begint wel op te komen en vooral nu binnenkort met die imamopleidingen, moskeeën komen in het geding. Want ik ben echt aan het wachten van wanneer sluiten ze de Nasr moskee want dan worden ze eindelijk wakker, begrijp je. Soms denk ik dat stiekem wel. En het is niet goed als moslim zijnde om dat te denken, omdat er ook heel veel mensen daar het gebed doen en dan ineens nergens meer terecht zouden kunnen. Dat is wel een nadeel. Maar aan de andere kant is het wel een beetje opwakkeren dat eindelijk misschien het oude bestuur opzij gaat. En die verandering, die loopt wel, het ontwikkelt wel, maar het gaat zo langzaam. En ik hoop dat dit, de maatschappelijke verandering die plaats heeft gevonden, een duwtje geeft aan die ontwikkeling. Dat het wat extra sneller gaat.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Tot slot

Met betrekking tot identiteitsvorming zien we een duidelijk verschil tussen de moslim en de christelijke respondenten en de plaats die religie inneemt als 'identity marker'. Voor de bezoekers van de migrantenkerk is geloof slechts één van de dingen die hun identiteit bepaalt, naast religie spelen ook cultuur en taal een belangrijke rol. Voor de bezoekers van de moskee ligt dat anders. Voor hen wordt religie in toenemende mate een identiteitsbepalende factor. We zien hier wel een duidelijk verschil tussen 'secularisten' en 'praktiserenden'. Moskeebezoekers die zich wel beroepen op hun moslim-identiteit maar in werkelijkheid niet religieus betrokken zijn en weinig van het geloof afweten. Daar tegenover staan de 'praktiserenden', een groep die sterk religieus betrokken is en op zoek is naar een pure islam los van culturele tradities. Deze groep 'praktiserenden' deelt een aantal kenmerken met de groep migranten op wie de revitalisatiethese uit paragraaf 5.2.1 van toepassing is. Waarschijnlijk is dan ook dat deze twee trends met elkaar in verbinding staan.

Naast de verschillen tussen migrantenkerken en moskeeën en de plaats die religie inneemt in de identiteitsvorming van de bezoekers hebben we ook gezien dat binnen moskeeën een verandering gaande is. Religie wordt voor de moskeebezoekers steeds belangrijk als 'identity marker'. Dit heeft tot gevolg dat we verschuivingen zullen gaan zien met betrekking tot multiculturalisme, taal, technologieën en cultuur binnen moskeeën.

5.2.5 De vier functies van Shadid en Van Koningsveld vergeleken

Met de vier bovenstaande paragrafen in ons achterhoofd kunnen we nu de functies van Shadid en Van Koningsveld met elkaar gaan vergelijken om een antwoord te krijgen op onze eerste twee hypothesen.

H1 Voor nieuwe migrantengroepen heeft de kerk/moskee vooral een godsdienstige en sociale functie.

H2 Voor migrantengroepen die al langer in Nederland zijn krijgt de kerk/moskee steeds meer een maatschappelijke- en identiteitsfunctie.

Met ‘nieuwe’ migrantengroepen worden eerste generatie migranten bedoeld en migranten die niet langer dan twintig jaar in Nederland verblijven. Met de ‘oude’ of ‘gevestigde’ migrantengroepen worden tweede en derde generatie migranten bedoeld en eerste generatie migranten die al langer dan twintig jaar in Nederland verblijven.

Van alle respondenten behoren de bezoekers van de Ethiopische kerk en de bezoekers van de Somalische moskee volgens deze criteria tot de groep ‘nieuwe’ migranten. Ook één van Kaapverdiaanse respondenten behoort tot deze nieuwe migranten. Tot de ‘gevestigde’ migrantengroepen rekenen we hier de bezoekers van de Marokkaanse moskee en de overgebleven bezoeker van de Kaapverdiaanse kerk.

De eerste hypothese vooronderstelt dat voor nieuwe migrantengroepen de migrantenkerk of moskee vooral een godsdienstige en sociale functie heeft. Hypothese twee stelt dat voor gevestigde migrantengroepen juist de andere twee functies, de maatschappelijk en de identiteitsfunctie, het belangrijkst zijn. We gaan eerst kijken of deze vooronderstellingen opgaan voor de hier onderzochte migrantenkerken en moskeeën en vervolgens maken we weer een vergelijking tussen beiden.

Migrantenkerken

In paragraaf 5.2.1 hebben we gezien dat de godsdienstige functie van migrantenkerken voor de nieuwe migranten erg belangrijk is. Zij komen in de eerste plaats naar de kerk om hun godsdienst te belijden, of zoals ze dat zelf zeggen om ‘contact te maken met God’. Ook de sociale functie is voor deze groep erg belangrijk. Voor hun sociaal netwerk zijn ze voor een groot deel afhankelijk van de kerk, ze komen er ook voor de sociale contacten en de ondersteuning. We zien vooral veel bonding tussen de geloofsgenoten, een hecht sociaal netwerk binnen de kerk. Voor deze nieuwe migranten is de kerk nog altijd een ‘safe haven’, een plek waar ze terecht kunnen voor steun en hulp en waar ze zich veilig en geborgen voelen tussen mensen met dezelfde culturele achtergrond en die hun taal spreken. Deze nieuwe migranten hebben in de eerste plaats behoefte aan een plek waar ze hun godsdienst kunnen uitoefenen en een plek waar ze zich thuis voelen en in contact kunnen komen met landgenoten. Wanneer we kijken naar de kerk die deze nieuwe migranten bezoeken, de Ethiopische kerk, dan biedt deze kerk haar bezoekers ook de mogelijkheden daartoe. De diensten worden in de taal van het thuisland gehouden en ook de manier waarop gebeden en gezongen wordt doet sterk denken aan Ethiopië.

Er is veel anders. De liedjes zijn bijvoorbeeld anders en bij ons in de kerk wordt ook meer gedanst. Dat is het werk van de heilige geest denk ik. Die heilige geest beweegt iets in mensen, mensen weten dan niet wat ze doen. Je voelt gewoon iets en dan ga je dansen en zingen. (...)

Maar de meeste Nederlandse kerken zijn heel rustig. Dat heeft denk ik te maken met de manier waarop de mensen God aanbidden.

(Meseret, 33 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

De diensten vinden plaats op zondag. Na de dienst wordt er koffie gedronken of gezamenlijk gegeten wat ook het sociale aspect benadrukt. De nieuwe migranten zouden op sociaal gebied nog wel meer willen doen, maar hier is vanwege beperkte middelen geen mogelijkheid toe. De kerk heeft geen vaste bron van inkomsten en geen eigen kerkgebouw.

Ja, de kerk heeft nu weinig capaciteiten om een heleboel activiteiten te doen. Nu is het vooral prediken en mensen helpen die leden zijn van de kerk. (...) Maar het is heel belangrijk om een eigen plek te hebben. (...) Misschien zouden mensen dan ook geholpen kunnen worden met slaapplekken, maaltijden.

(Jacob, 28 jaar, bezoeker van de Ethiopische kerk)

Het lijkt een tegenstrijdige zaak te zijn. Juist nieuwe migrantengroepen hebben sterk de behoefte aan basale ondersteuning zoals slaapplekken of maaltijden. Nadeel is dat deze nieuwe migranten vaak terecht komen in de nieuwe migrantenkerken, kerken die vaak pas net zijn opgericht en over weinig middelen en mogelijkheden beschikken om deze ondersteuning te bieden. Pas wanneer deze nieuwe kerken hun zaakjes op orde hebben, een eigen kerkgebouw een vast ledenbestand en vaste bronnen van inkomsten, kunnen ze zich hierop richten. Maar tegen de tijd dat deze nieuwe migrantenkerken zich een plaats in de samenleving hebben verworven hebben de nieuwe migranten dit vaak ook gedaan en is de behoefte aan dit soort ondersteuning verdwenen. Wat betreft de nieuwe migranten die de migrantenkerk bezoeken gaat deze hypothese dus op. De twee voornaamste redenen voor deze groep om de kerk te bezoeken zijn de godsdienstige en de sociale functie.

Laten we nu eens kijken naar de gevestigde migrantengroepen. We hebben voorondersteld dat de migrantenkerk voor deze groep vooral een maatschappelijke en een identiteitsfunctie heeft. De Kaapverdianse kerk is bij uitstek een kerk die bezocht wordt door een gevestigde migrantengroep. Hoewel voor de bezoekers van deze kerk de godsdienstige functie nog altijd erg belangrijk is zien we dat het grote activiteitenaanbod van de kerk ook een belangrijke aantrekkingskracht is. Deze gevestigde migranten bezoeken de kerk niet alleen om hun godsdienst te belijden maar ook om deel te nemen aan allerlei activiteiten. Tevens is de kerk een plaats om allerlei culturele tradities door te geven, de Kaapverdianse geschiedenis en cultuur wordt van generatie op generatie overgedragen. Het is voor de bezoekers ook belangrijk om op basis hiervan hun identiteit vorm te geven.

Op cultureel gebied doen we van alles wat met de Kaapverdianse cultuur te maken heeft. Met name Kaapverdianse jongeren vinden het soms moeilijk om te bepalen waar ze nu bij horen. (...) Het is voor hen soms belangrijk om met behulp van de kerk terug te gaan naar hun 'roots' om te ontdekken waar ze vandaan komen. Meer te leren over de geschiedenis en cultuur van hun land.

(Eunice, maatschappelijk werker van de Kaapverdianse kerk)

Voor de groep 'gevestigde' christelijke migranten geldt dus dat zij de kerk steeds meer gaan zien als een plek waar je ook heengaat vanwege de vele activiteiten die georganiseerd worden en het doorgeven van culturele waarden en tradities. Al blijven de godsdienstige functie en de sociale functie

ook hier een belangrijke rol spelen, zij vormen nog altijd de basis voor het kerkbezoek. Maar naarmate migranten langer in Nederland verblijven verwachten zij meer van hun kerk.

Moskeeën

We hebben hierboven gezien dat de eerste twee vooronderstellingen opgaan voor de christelijke nieuwe en gevestigde migrantengroepen. Maar geldt dit ook voor de moslimmigranten? Wanneer we naar de moslim respondenten kijken dan zien we dat voor allemaal, ongeacht of ze tot de nieuwe of gevestigde groep behoren, de moskee in de eerste plaats een godsdienstige functie heeft. Deze functie wordt niet minder belangrijk naarmate de migranten langer in Nederland verblijven. Voor de nieuwe migranten, in dit geval de bezoekers van de Somalische moskee, is de godsdienstige functie even belangrijk als voor de gevestigde migranten, de bezoekers van de Marokkaanse moskee.

Is de sociale functie voor de nieuwe migrantengroepen dan wel in het bijzonder van belang? Ook dit blijkt niet het geval te zijn. We hebben immers gezien dat zowel binnen de gevestigde als de nieuwe moskeeën weinig hechte banden bestaan. Nieuwe migranten richten wel vaak zelforganisaties op wanneer zij pas in Nederland zijn. Het zijn deze organisaties die een functie op sociaal vlak vervullen en niet de moskeeën.

Mijn moeder en mensen uit mijn directe vriendenkring die hebben wel toen er nog veel Somaliërs in Nederland waren een soort van Somalische organisatie in Rijnmond opgericht. En dan konden ze dus allerlei dingen zelf regelen.

(Nimco, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

In tegenstelling tot wat we verwachtten blijkt de moskee alleen voor een specifieke groep nog een sterke sociale functie vervullen, de eerste generatie gastarbeiders. Zij zien de moskee nog altijd als een ontmoetingsplek. De eerste hypothese gaat dus niet op voor de moslimmigranten. De belangrijkheid van de godsdienstige functie is geen uniek kenmerk voor nieuwe migrantenkerken, maar blijkt voor alle groepen moslimmigranten, nieuw en gevestigd, even belangrijk. De sociale functie is niet zoals we verwachtten voor de nieuwe migranten belangrijk maar juist voor de gevestigde migranten van de eerste generatie.

De tweede hypothese vooronderstelt dat voor de gevestigde migranten de maatschappelijke functie en de identiteitsfunctie van de moskee steeds belangrijker worden. Ook deze hypothese gaat niet op voor de moslimmigranten. We hebben in paragraaf 5.2.4 gezien dat de identiteitsfunctie voor alle respondenten zeer belangrijk is. Dit heeft niet zozeer te maken met het feit of ze tot de nieuwe of gevestigde migrantengroepen behoren maar lijkt in verband te staan met de leeftijdscategorie en het opleidingsniveau waartoe alle respondenten behoren. Wat betreft de maatschappelijke functie van de moskee zien we wel een verschil tussen de verschillende migrantengroepen. Hier zien we dat met name onder de nieuwe migranten en de tweede en derde generatie migranten steeds meer behoefte bestaat aan een maatschappelijke functie van de moskee. Het zijn de oude migranten van de eerste generatie die deze ontwikkeling tegenhouden, vooral binnen de Marokkaanse moskeeën.

Vergelijking

Wederom kunnen we op basis van de hypothesen een vergelijking maken tussen migrantenkerken en moskeeën. Migrantengerken hebben voor nieuwe migrantengroepen vooral een godsdienstige en een sociale functie. Voor christelijke migrantengroepen die al langer in Nederland zijn wordt de functie van de migrantenkerk groter. Hoewel de godsdienstige en de sociale functie voor hen belangrijk blijven bezoeken zij hun kerk ook vanwege de maatschappelijke en identiteitsfuncties die de kerk

vervult. Voor de nieuwe migrantengroepen zijn deze laatste twee functies niet zozeer van belang, zij hebben primair behoefte aan een kerk die invulling geeft aan godsdienstige en sociale functies. Moskeeën hebben voor zowel de nieuwe als de gevestigde migrantengroepen in de eerste plaats een godsdienstige functie. De sociale functie is alleen voor de eerste generatie migranten onder de gevestigde migrantengroepen van groot belang. Zij zien de moskee als ontmoetingsplek. Voor de overige migrantengroepen is de sociale functie van ondergeschikt belang. Zij hebben zelforganisaties of culturele en religieuze stichtingen buiten de muren van de moskee waarin de sociale functie wel belangrijk is. De identiteitsfunctie blijkt ook voor alle migrantengroepen belangrijk en houdt eerder verband met leeftijd en opleidingsniveau dan met de duur van het verblijf in Nederland. Ook kunnen recente ontwikkelingen in onze samenleving, zoals beschreven in paragraaf 5.2.4, hier een rol bij spelen. De maatschappelijke functie lijkt steeds belangrijker te worden voor de moslimmigranten, zowel voor de nieuwe als de gevestigde groepen. Met uitzondering van de eerste generatie oude migranten. Waar de nieuwe migranten en de tweede of derde generatie gevestigde migranten de maatschappelijke functie van de moskee willen uitbreiden, wil de eerste generatie oude migranten de moskeeën het liefst laten zoals ze zijn.

De eerste generatie Marokkanen heeft toch een heel ander beeld, heel conservatief enzo. (...) Misschien denken ze wel, dit is een moskee, dit moeten we heilig houden en er geen tafeltennis bijdoen ofzo, in hun gedachten kan ik dat wel zo lezen. (...) Maar in Nederland is het gewoon zo dat ook de mensen die naar Nederland zijn gekomen, dat zijn merendeels gastarbeiders. Onderontwikkeld, niet naar school geweest. Je zal het pas merken in de derde generatie, de echte ontwikkeling. (...) Maar we slepen wel een groot stuk ijzer aan ons voet mee, en dat is de eerste generatie.

(Mokdad, 25 jaar, bezoeker van de Marokkaanse moskee)

De twee hypothesen gaan dus wel op voor de christelijke migranten en hun kerken maar niet voor de moslimmigranten en hun moskeeën. Bij de christelijke migranten en binnen de migrantenkerken zien we een duidelijke verschuiving van een godsdienstige en sociale functie naar een maatschappelijke en identiteitsfunctie naarmate een groep migranten langer in Nederland is. Deze verschuiving zien we terug in de redenen waarom migranten de kerk bezoeken en de activiteiten die binnen de migrantenkerk plaatsvinden. Bij de moslimmigranten zien we dat de nadruk vooral ligt op de godsdienstige en de identiteitsfunctie van de moskee, zowel voor de nieuwe als de gevestigde groepen. De sociale functie is vooral belangrijk voor de eerste generatie gastarbeiders. De maatschappelijke functie wordt steeds belangrijker, maar de ontwikkeling van deze functie wordt nog gehinderd door deze zelfde eerste generatie.

Tot slot

Pas in de eindconclusie zullen we alle puntjes op de i zetten, maar we kunnen vast wel iets zeggen over de vier functies van Shadid en Van Koningsveld. Wat migrantenkerken betreft lijkt de nadruk vooral te liggen op de godsdienstige en sociale functie en voor de gevestigde migrantengroepen wordt de maatschappelijke functie steeds belangrijker. Wat moskeeën betreft blijft de godsdienstige functie onbetwist de belangrijkste functie. Opvallend is dat de sociale functie van de moskee beperkt is, alleen de eerste generatie gastarbeiders bezoekt de moskee vanwege de sociale contacten. Voor hen is de moskee nog altijd hun belangrijkste sociale netwerk terwijl de jongere generatie zich op dit vlak vooral lijkt te organiseren in organisaties en stichtingen buiten de moskee om. De identiteitsfunctie is met name voor jonge hoogopgeleide moslims van groot belang, mede ingegeven door recente

ontwikkelingen met betrekking tot de islam. De maatschappelijke functie, die vooral binnen de gevestigde migrantenkerken van groot belang is, lijkt ook binnen moskeeën aan een opmars bezig. De conservatieve invloeden van de eerste generatie vormen nog wel een struikelblok, maar te verwachten valt dat de moskeeën op dit vlak een grote ontwikkeling zullen gaan doormaken.

5.3 Afsluiting

In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat er een aantal opvallende overeenkomsten en verschillen bestaan tussen migrantenkerken en moskeeën. Wat hun godsdienstige functie betreft is het interessant te zien hoe beiden zich aan het secularisatieproces lijken te onttrekken. In tegenstelling tot de Nederlandse kerken zien we bij zowel de migrantenkerken als de moskeeën een groeiende geloofsgemeenschap en een toenemende religieuze betrokkenheid. Met betrekking tot de maatschappelijke en identiteitsfunctie troffen we een aantal verwachte verschillen aan. Meest verrassend was het verschil in de sociale functie. Niet binnen moskeeën maar juist binnen migrantenkerken bleek de bonding sterker. Hoe de gevonden verschillen en overeenkomsten een antwoord geven op de probleemstelling zal beschreven worden in het volgende en laatste hoofdstuk.

Hoofdstuk 6 Conclusies en aanbevelingen

6.1 *Inleiding*

De probleemstelling waar deze scriptie mee begonnen is heeft achtereenvolgens geleid tot een beschrijving van de context, theorievorming, dataverzameling en data-analyse, maar het belangrijkste ontbreekt nog: het antwoord op de probleemstelling! Met behulp van de theorie, de gehouden interviews en de data-analyse zal in dit hoofdstuk een antwoord worden gegeven op de volgende vraag:

Welke rol vervullen migrantenkerken en moskeeën voor migranten en zijn daar verschillen tussen?

In dit afsluitende hoofdstuk worden alle resultaten voortkomend uit de data-analyse bij elkaar gebracht in de eindconclusie die uiteindelijk een antwoord vormt op de probleemstelling. Op basis van deze eindconclusie zal de scriptie worden afgesloten met een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

6.2 *Eindconclusie*

Hoewel migrantenkerken en moskeeën vergelijkbare instituties zijn hebben we uit de data-analyse in het vorige hoofdstuk kunnen opmaken dat er niet alleen veel overeenkomsten maar ook veel verschillen bestaan tussen beiden. Het is nu dan ook tijd om de probleemstelling te beantwoorden.

Bij de beantwoording hebben we gebruik gemaakt van de vier functies van Shadid en Van Koningsveld: de godsdienstige, de sociale, de maatschappelijke en de identiteitsfunctie. Aan de hand van deze functies wordt duidelijk waar de opvallendste overeenkomsten en verschillen liggen.

De godsdienstige functie is voor alle migranten de belangrijkste reden om de migrantenkerk/moskee te bezoeken. In de eerste plaats vervullen beide instituties dus een godsdienstige functie, een functie die belangrijker is dan alle andere functies in het schema van Shadid en Van Koningsveld. Wanneer we deze informatie bekijken in combinatie met de stijgende bezoekersaantallen in alle onderzochte migrantenkerken/moskeeën kunnen we concluderen dat hier in geen geval sprake is van secularisatie. De religieuze betrokkenheid is en blijft groot onder de migranten, zowel binnen de migrantenkerken als binnen de moskeeën. De zoektocht naar verklaringen hiervoor bracht echter wel verschillen aan het licht.

Binnen migrantenkerken vinden we de verklaring in twee theorieën, de bestendigheidstheorie en de revitalisatietheorie. Bezoekers van migrantenkerken voelen zich sterk verbonden met elkaar en met hun kerk. Deze hechte banden (strong ties) versterken de religieuze betrokkenheid. Daarnaast zien we ook een religieuze ervaring binnen migrantenkerken als gevolg van een zoektocht naar zingeving en spiritualiteit. Binnen moskeeën moet de verklaring gezocht worden in de revitalisatietheorie. De bestendigheidstheorie gaat hier niet op, in tegenstelling tot wat we verwachtten bestaan er geen sterke banden binnen de moskee, niet tussen de bezoekers onderling en ook niet met de moskee. Met name bij hoogopgeleide moslimjongeren is een toenemende religieuze betrokkenheid het gevolg van revitalisatie. Een proces dat versterkt lijkt te worden door een toenemende negatieve houding in onze samenleving ten opzichte van de islam.

Wat de sociale functie betreft hebben we kunnen vaststellen dat zowel migrantenkerken als moskeeën een bron van sociaal kapitaal vormen voor migranten. Binnen migrantenkerken neemt dit sociale kapitaal vooral de vorm aan van bonding en binnen moskeeën zien we vooral bridging. Dit houdt in dat migrantenkerken zich kenmerken door hechte banden en dat moskeeën zich kenmerken door losse banden. Hechte banden vinden we vooral buiten de moskee, in religieuze organisaties of stichtingen of binnen de familie- of vriendenkring. Beide vormen van sociaal kapitaal zijn belangrijk voor migranten. Voor de christelijke migranten is de kerk een netwerk van mensen die elkaar steunen en stimuleren, een 'safe haven' waar je terecht kunt wanneer je het moeilijk hebt. We hebben echter gezien dat deze bonding ook negatieve kanten heeft. Het kan mensen ervan weerhouden contacten te leggen of activiteiten te ondernemen buiten het eigen netwerk.

Voor de moslimmigranten is de moskee ook een netwerk, geen netwerk met sterke onderlinge banden, maar een netwerk met zwakke bindingen. Juist deze zwakke bindingen stellen de migranten in staat om bruggen te slaan naar anderen. Met name multiculturele moskeeën zijn een grote bron van sociaal kapitaal in de vorm van bridging. Er komen bezoekers van alle nationaliteiten, culturen en opleidingsniveaus.

Wanneer we migrantenkerken en moskeeën vergelijken met betrekking tot de maatschappelijke functie die zij vervullen zien we wederom een aantal verschillen. Migrantenkerken vervullen een grotere maatschappelijke rol dan moskeeën. Met name de gevestigde migrantenkerken kenmerken zich door breed activiteitenaanbod. De nieuwe migrantenkerken beschikken nog niet over de middelen maar hebben wel de intentie een grote maatschappelijke rol te vervullen.

De hier onderzochte moskeeën vervullen een beperkte maatschappelijke rol. Er zijn op dit vlak wel een hoop ontwikkelingen gaande. Met name de Turkse moskeeën hebben een goede manier gevonden om invulling te geven aan hun maatschappelijke rol, een voorbeeld dat door veel moskeeën gevolgd wordt. De moskeeën in dit onderzoek zijn nog niet zover. De Somalische moskee beschikt evenals de Ethiopische kerk nog niet over voldoende middelen. Binnen de Marokkaanse moskee worden ontwikkelingen in deze richting afgeremd door het conservatieve gedachtegoed van het bestuur. Naar verwachting zal de maatschappelijke rol van moskeeën in de toekomst wel groter worden. Opvallend is verder dat binnen de moskeeën steeds meer aandacht komt voor interculturele en interreligieuze activiteiten. Zelfs binnen de Marokkaanse moskee wil men de deuren openzetten, hoewel dit type moskeeën toch vaak bekend staan als vrij gesloten bolwerken. Dialoog en openheid worden gezocht in het licht van de negatieve houding ten opzichte van moskeeën in grote delen van onze samenleving.

Tot slot de identiteitsfunctie. Ook hier zien we een duidelijk verschil. Binnen migrantenkerken krijgt de identiteitsfunctie vooral vorm in activiteiten die erop gericht zijn de eigen taal, cultuur en geschiedenis door te geven aan de jongere generatie. Binnen moskeeën gaat het niet zozeer om activiteiten maar om de plaats die de islam inneemt in de identiteitsvorming van migranten. Voor bezoekers van de migrantenkerk is religie slechts één van de dingen die hun identiteit bepaalt. Naast religie spelen ook cultuur en taal een belangrijke rol. Voor bezoekers van de moskee wordt religie in toenemende mate een identiteitsbepalende factor. We zien wel een duidelijk onderscheid tussen 'praktiserenden' en 'secularisten'. Een onderscheid dat mogelijk samenvalt met een onderscheid tussen groepen die door 'revitalisatie' dan wel door 'bestendiging' de moskee bezoeken. Religie wordt voor moskeebezoekers dus steeds belangrijker als 'identity marker' een ontwikkeling die ook veranderingen binnen moskeeën teweeg zal brengen. In de toekomst zullen we steeds meer multiculturele moskeeën zien, niet langer georiënteerd op het land van herkomst, maar op een landsgrenzen overschrijdende islam. Tevens zullen we veranderingen zien met betrekking tot taal, in

steeds meer moskeeën zal de preek in het Nederland gegeven gaan worden. Ook nieuwe technologieën zullen hun intrede doen, computers, beamers en moskeeën met een eigen website. Dit alles zal ook gepaard gaan met een cultuurverandering binnen de moskeeën, meer openheid en transparantie naar binnen en naar buiten toe.

Migrantenkerken en moskeeën vervullen dus een godsdienstige, sociale, maatschappelijke en identiteitsvormende rol voor migranten. Beiden geven hier op een verschillende manier invulling aan. Het belangrijkste en meest verrassende verschil vinden we op het sociale vlak. Binnen migrantenkerken zien we voornamelijk sociaal kapitaal in de vorm van bonding en binnen moskeeën treffen we vooral bridging aan. Dit is een interessante uitkomst omdat het precies het tegenovergestelde is van wat we verwacht hadden. Vaak wordt kritiek geuit op de geslotenheid van moskeeën en het idee leeft dat het islamitische bolwerken zijn die migranten ervan weerhouden te integreren in de Nederlandse samenleving. Maar op basis van de bevindingen uit dit onderzoek lijkt deze kritiek onterecht. Ook zijn er zijn grote veranderingen gaande binnen moskeeën. Ze willen investeren in de toekomst, en deze investering betekent niet alleen een uitbreiding van de maatschappelijke activiteiten maar ook meer openheid naar de Nederlandse samenleving toe. Hoe dit alles zich zal gaan ontwikkelen is nog onzeker. Als de verwachte trend doorzet zullen we over een aantal jaar steeds meer multiculturele moskeeën zien waarin moslims van allerlei nationaliteiten samenkomen. Moskeeën die zich kenmerken door een breed activiteiten aanbod en waarin de preek steeds vaker in het Nederlands gehouden zal worden. Of deze ontwikkeling er voor zal zorgen dat moskeeën net als migrantenkerken minder negatief bejegend zullen worden is moeilijk in te schatten. De islam blijft voor veel Nederlanders een vreemde godsdienst en het is nog maar de vraag of de beeldvorming ten opzichte van moskeeën, ondanks initiatieven en ontwikkelingen vanuit de moslingemeenschap, in positieve zin zal veranderen.

6.3 *Aanbevelingen*

De interviews bleken een schat aan informatie te bevatten. Veel meer informatie dan nodig was om mijn probleemstelling te beantwoorden. Hele interessante uitspraken die ik ook graag verder had onderzocht maar waar in deze scriptie geen ruimte voor was. Ik zou dan ook graag een aantal aanbevelingen willen doen voor vervolgonderzoek. Het zou interessant zijn om eens te kijken naar de verschillen tussen Nederlandse kerken en migrantenkerken en mogelijke aanknopingspunten voor verdere samenwerking. Veel migrantenkerken blijken niet over voldoende financiële middelen of zelfs een eigen gebouw te beschikken terwijl veel Nederlandse kerken “op hun geld zitten” en hun kerkbanken leeg blijven. Sowieso ontbreekt het nog aan literatuur, data en onderzoek ten aanzien van migrantenkerken. De focus ligt veelal op moskeeën, terwijl migrantenkerken ook zeker in sociologisch oogpunt een waardevolle bron van informatie zijn.

Het zou ook zeer de moeite waard zijn om dieper in te gaan op de rol die migrantenkerken en moskeeën kunnen spelen bij de integratie van migranten. Vaak wordt er negatief gedacht over religie in relatie tot integratie, maar in plaats van een belemmerende factor kan het juist ook een stimulerende factor zijn.

Opvallend ook vond ik de constatering dat de bonding binnen migrantenkerken zoveel sterker was dan binnen moskeeën, ik had anders verwacht. Moslimmigranten en dan met name de jongeren, organiseren zich veelal in culturele of religieuze stichtingen buiten de moskee om. Ook dit zou

buitengewoon interessant zijn om eens nader te bestuderen. Gebeurt dit alleen omdat er binnen de moskee geen ruimte is voor dit soort activiteiten of hebben deze stichtingen nog een andere betekenis? Het onderzoeken van de identiteitsfunctie vond ik persoonlijk zeer interessant. Dit had al een scriptie op zich op kunnen leveren. Hoe religie zich verder gaat ontwikkelen als 'identity marker' voor moslimmigranten is een spannende ontwikkeling. Wat voor impact heeft dit of zal dit hebben op moskeeën in Nederland?

Verder zou ik alle mensen met een negatief beeld over religie of over migrantenkerken/moskeeën willen uitnodigen deze scriptie te lezen of gewoon eens een migrantenkerk of moskee te bezoeken. Graag wil ik afsluiten met een citaat van één van de respondenten.

Pas geleden waren er een paar Nederlandse jongeren naar onze moskee gekomen. Jongens en meisjes door elkaar want ze moesten van school een opdracht maken over de islam. En zo kwamen ze de moskee binnen. Ze waren eerst bang, ze stonden buiten . Toen werden ze binnengelaten door iemand. Toen vroegen we wat is jullie ervaring met de moskee. Toen zeiden ze, goh, we dachten dat het eng was en dat er allemaal dingen gebeurden. Maar het is heel normaal zeiden ze.

(Bashir, 21 jaar, bezoeker van de Somalische moskee)

Literatuur

Barber, B.R. (2001). *Jihad vs. McWorld. Terrorisme en globalisering als bedreigingen voor de democratie*. Rotterdam: Lemniscaat.

Beurden, Jos van (2004). *Ethiopië. Landenreeks*. Amsterdam: KIT Publishers.

Blaauw, Johan e.a. (2000). *Eén van Geest. Over migrantenchristenen in Nederland. Remonstrants vlugschrift 16*, hoofdstuk 1 en 2.

Bourdieu, Pierre (1986). *The forms of capital*. In: Richardson, J.G. (red.) (1986). *The Handbook of Theory: Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, hoofdstuk 9, pag. 241-258.

Braster, Dr. J.F.A. (2000). *De kern van casestudy's*. Assen: Van Gorcum.

Centrum voor Onderzoek en Statistiek (2003). *De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën*. Rotterdam: COS, opdrachtgever: Bestuursdienst, directie SEZ, Gemeente Rotterdam.

Césari, J. (1998). *Islam in France: Social Challenge or Challenge of Secularism?* In: Vertovec, S. en A. Rogers (red.). *Muslim European Youth – Reproducing ethnicity, religion, culture*. London: Ashgate. pag. 25-28.

Dekker, G. Dr. en Dr. H.C. Stoffels (2001). *Godsdienst en samenleving. Een introductie in de godsdienstsociologie*. Kampen: Uitgeverij Kok.

Driessen, Danielle en Marieke van der Werf (2004). *Laat het van twee kanten komen. De maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*. Amsterdam: Nieuwe Maan Communicatie Adviesgroep, opdrachtgever: Gemeente Amsterdam.

Dros-PCC (1992). *Geloven in de toekomst. Moskeeën in Rotterdam (concept beleidsnota)*. Gemeente Rotterdam.

Engbersen, Godfried en René Gabriëls (red.) (1995). *Sferen van integratie. Naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*. Amsterdam: Boom.

Ferrier, Kathleen (2002). *Migrantenkerken. Om vertrouwen en aanvaarding*. Kampen: Uitgeverij Kok.

Gans, H.J. (1994). *Symbolic ethnicity and symbolic religiosity: Towards a comparison of ethnic and religious acculturation*. *Ethnic and Racial Studies* 17, p. 577-592.

Glock, C.N. en R. Stark (1965). *Religion and society in tension*. Chicago: Rand McNally.

Gray, John (2003). *Al-Qaida en de moderne tijd*. Amsterdam: Ambo.

Gruijter, Drs. Marjan de (2003). *Community report: Kaapverdianen in Rotterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Hammond, P.E. en K. Warner (1998). *Religion and the persistence of identity in late-twentieth century America*. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 527, p. 55-56.

Hampsink, René en Judith Roosblad (1992). *Nederland en de islam*. Reeks Recht & Samenleving nr. 5. Nijmegen: Katholieke Universiteit, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Hoekema, Alle en Wout van Laar (red.) (2004). *De Wereldkerk op een km². Migrantenkerken in Rotterdam*. Utrecht: Nederlandse Zendingsraad.

Hoens, D.J., J.H. Kamstra en D.C. Mulder (red.) (1985). *Inleiding tot de studie van godsdiensten*. Kampen: Kok.

Huntington, S. (1997). *Botsende beschavingen. Cultuur en conflict in de 21^e eeuw*. Baarn: Anthos.

Kessel, Ineke van en Nina Tellegen (2000). *Afrikanen in Nederland*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Luckman, Thomas (1967). *The invisible religion*. New York: Macmillan.

Luyendijk, Joris (2001). *Een tipje van de sluier. Islam voor beginners*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.

Maaskant, J.E. (1999). *Afrikaans en katholiek in Rotterdam: waar kerk je dan? Kerkelijke verwachtingen van Afrikaanse katholieken in Rotterdam en het migrantenbeleid van de RKK*. Nijmegen: Wetenschapswinkel Nijmegen.

Marinelli, Vera (2001). *Nieuwe groepen: een verkenning*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden (2000). *Somaliërs in Nederland. Een profiel*. Den Haag: Directie Informatievoorziening.

Ministerie van Justitie. Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden (2004). *Kaapverdianen in Nederland. Een profiel*. Breda: Koninklijke drukkerij Broese & Peereboom.

Phalet, Karen en Jessika ter Wal (red.) (2004). *Moslim in Nederland. Deel A, Religie en migratie: sociaal-wetenschappelijke databronnen en literatuur*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Phalet, Karen, Claudia van Lotringen en Han Entzinger (2000). *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: Ercomer, Universiteit Utrecht.

Portes, A. (1998). *Social capital: its origins and applications in modern sociology*. In: *Annual Reviews of Sociology*, 24, pag. 1-24.

Roberts, O. M. Mc (2003). *Streets of glory*. The University of Chicago.

Shadid, W.A.R. en P.S. van Koningsveld (1997). *Moslims in Nederland. Minderheden en religie in een multiculturele samenleving*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.

Smaling, Adri en Florence van Zuuren (1992). *De praktijk van kwalitatief onderzoek. Voorbeelden en reflecties*. Meppel: Boom.

Snel, E. (2003). *De vermeende kloof tussen culturen*. Universiteit Twente.

Taifel, H. en J.C. Turner (1986). *The social identity theory of intergroup behavior*. In: S. Worchel en W.G. Austin (eds), *Psychology of intergroup relations* (p. 7-24). Chicago: Nelson Hall.

Veenman, J. (2003). *Allochtonen en hun sociaal kapitaal*. In: ESB-Dossier Sociaal Kapitaal, 27 maart 2003, jr. 88, nr. 4398, pag. 24-25.

Yinger, J.M. (1970). *The scientific study of religion*. New York: Macmillan.

Krantenartikelen en het Internet

CBS. Centraal Bureau voor de Statistiek. www.cbs.nl en StatLine, www.statline.cbs.nl

COS. Centrum voor Onderzoek en Statistiek, Gemeente Rotterdam. www.cos.rotterdam.nl

Gemeente Zeist, Persberichten: www.zeist.nl, *SGP en moskeebestuur wachten beantwoording kamervragen door minister af*, van internet gehaald op 19 september 2004.

SPIOR (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond), Algemene informatie, van www.spior.nl.

NRC (2004). *Kamer wil stop op imams uit buitenland*, NRC Handelsblad, 19 mei 2004.

Volkskrant (2004). *Bouwregels voor moskee verscherpt*, De Volkskrant, 24 juni 2004.

Volkskrant (2005). *God versplintert*. Een artikel van Kees Kraaijeveld. De Volkskrant, 8 januari 2005.

Bijlage 1

Interviewguide bestuurders (NL)

- Kunt u mij kort iets vertellen over uw kerk/moskee?
 - o Wanneer is uw kerk/moskee opgericht?
 - o Hoeveel mensen komen er naar uw kerk/moskee?
 - o Komen er alleen Kaapverdiaanse/Ethiopische of Marokkaanse/Somalische mensen naar uw kerk/moskee of ook andere etnische groepen?
 - o Hoe is uw kerk/moskee op deze plaats/in dit gebouw terecht gekomen?
- Organiseert uw kerk/moskee sociaal culturele-en/of maatschappelijke activiteiten?
- Sinds wanneer worden deze activiteiten georganiseerd?
- Wat houden de activiteiten in en hoe vaak worden ze georganiseerd?
- Wie komen er op deze activiteiten af? Voornamelijk mannen/vrouwen, ouderen/jongeren? Eventueel andere kenmerken?
- Is men naar buiten gericht, m.a.w. betreft men de buurt bij de activiteiten? Houdt men bijvoorbeeld af en toe open huis, zijn er contacten met en/of doorverwijzingen naar algemene instellingen e.d.?
- Contacten met de deelgemeente en de buurt. Welke contacten heeft men en hoe verlopen die? Doet men bijvoorbeeld mee aan de wijkaanpak, aan opzoomeren en dergelijke buurtgerichte activiteiten?
- Hoe is de relatie met de koepelorganisatie (SPIOR, SKIN)
- Hoe denken de bestuurders over de scheiding tussen kerk en staat? Brengen zij hun maatschappelijke activiteiten onder in een aparte organisatie? Waarom wel/niet?
- Welke kenmerken hebben bestuursleden, pastors/imams en de achterban? Hoe groot is de geloofsgemeenschap van de kerk/moskee?
- Wat zijn de inkomstenbronnen van de kerk/moskee? Krijgen zij subsidie uit het land van herkomst?
- Welke ambities hebben de kerken/moskeeën voor de toekomst en welke belemmeringen ervaren zij hierbij?

Interviewguide bestuurders (ENG)

- Could you briefly tell me something about your church/mosque?
 - o When was the church/mosque founded?
 - o How many people visit your church/mosque? How big is the community/congregation? How many of them visit the church/mosque on a regular basis?
 - o What kind of people come to your church/mosque? Only people from Somalia/Ethiopia or also people from other countries?
 - o How did the church/mosque come to this building/this location?
- Does your church/mosque organise any cultural or social activities?
- Since when are these activities organized?
- What kind of activities are organized and how often?

- What kind of people participate in these activities? Mainly men or women, older people or younger people, any other characteristics?
- Do you organise special activities to keep the youths involved with the church/mosque?
- Do you as a church/mosque feel that the emphasis of your activities should be on the religious area or do you find the other activities equally important?
- Is the church/mosque focussed on the outside-world, do you involve the neighbourhood in your activities? For example: do you have an open-house-day, are there connections with or references to common institutions etc.?
- Are there any contacts with the 'deelgemeente' and the neighbourhood? What kind of contacts do you have and how do you feel towards these contacts? For example: do you participate in communal activities, 'opzoomeren' and other kinds of projects?
- Do you feel accepted as a church/mosque in your neighbourhood or do you experience hostility towards the church/mosque? And if so, how do you react to this?
- Are you related to an umbrella-organisation? (like SKIN or SPIOR)
- What is your opinion as a policy-maker about the separation of church and state in The Netherlands? Do you place your cultural and social activities in a separate organisation and why?
- How do you as a church/mosque think about the integration-debate in our country? Do you think your church/mosque can play an important role in this discussion?
- What are the characteristics of the committee members, the preacher/imam and the community?
- How important is the preacher/imam for the church/mosque?
- What are the main income-resources for the church/mosque? Are they subsidized by their native country? Or do they receive allowances in any other way?
- What are the ambitions of the church/mosque for the future and do they experience any obstacles in trying to fulfil these ambitions?

Bijlage 2

Interviewguide migranten (NL)

Vragen m.b.t. kerk- en/of moskeebezoek

1. Kunt u mij iets vertellen over uw religieuze achtergrond in uw eigen land?

- Welke kerk/moskee bezocht u daar? Beschrijf hoe die kerk/moskee was: grootte, activiteiten, sfeer, pastor/imam etc.
- Was u een actief lid? (hoe vaak naar dienst/gebed, andere activiteiten, hoeveel tijd daarin)

2. Religieuze betrokkenheid in Nederland.

- Is uw geloof veranderd sinds u in Nederland bent? In welke zin?
- Hoe bent u bij deze kerk/moskee terecht gekomen? Wat voor kerk/moskee zocht u, waar, via wie?
- Waarom heeft u voor deze kerk/moskee gekozen?
- Wat betekent deze kerk/moskee voor u? (religieuze zingeving, contact met anderen, hulp/steun van leider/leden, etc.)
- Hoe vaak bezoekt u de kerk/moskee? Neemt u ook deel aan andere activiteiten, welke, hoeveel tijd per week daarmee bezig?

3. Verwachtingen van kerk/moskee.

- Welke activiteiten worden er in uw kerk/moskee georganiseerd? Godsdienstonderwijs, taalcursussen, hulp bij het vinden van woonruimte, belastingpapieren invullen etc.
- Neemt u zelf deel aan deze activiteiten?
- Wat is de belangrijkste reden om wel/niet deel te nemen aan deze activiteiten?
- Vindt u dat een kerk/moskee zich met het sociale leven van de gelovigen mag bezighouden of moet deze zich alleen richten op het geloof?
- Moet ze zich alleen richten op haar leden of er ook zijn voor mensen van buiten?
- Wat is uw mening over uw pastor/imam en wat verwacht u van deze persoon?
- Vindt u dat uw kerk/moskee een rol kan spelen bij het oplossen van problemen die u in het dagelijks leven tegenkomt? Zo ja, op welke manier?
- Wat zijn voor u belangrijke redenen om naar de kerk/moskee te gaan?

Vragen m.b.t. de maatschappelijke en sociaal-economische positie van de respondent

1. Tijdens het gesprek proberen kennis te nemen van de volgende indicatoren: verblijfsstatus, arbeid, taalkennis, huisvesting, onderwijs, gezondheid, contacten in de vrije tijd, media, gebruik van sociale en andere voorzieningen, politieke betrokkenheid, etc.

2. Wat is de mening van de respondent over de Nederlandse samenleving: positieve en negatieve aspecten.

3. Vestiging in Rotterdam

- datum (+ reden) migratie

- ontvangst in Rotterdam: onderdak, werk, school, inkomen. Rol van landgenoten, kerk, hulporganisaties, informele netwerken etc.
- voelde men zich welkom?
- kennis van de Nederlandse taal
- lid van eigen etnische/nationale organisaties (geweest)
- contact met Nederlanders? Hoe vaak, welke, waarom?
- contact met landgenoten? Hoe vaak, welke, waarom?
- voelt men zich thuis in Nederland? En de kinderen?
- terugkeerwens?
- ervaart men discriminatie, racisme: wat/hoe?

Interviewguide migranten (ENG)

Questions regarding church- or mosque-attendance

1. Could you tell me something about your religious background in your native country?

- What kind of church/mosque did you visit there? Can you describe that church/mosque: size, activities, priest/imam etc.
- Were you an active member (how often did you attend the service, other activities, how much time did you put in it)

2. Religious involvement in the Netherlands.

- Has your religion changed since you came to the Netherlands? In what way?
- How did you end up at this church/mosque? What kind of church/mosque were you looking for, where, through whom?
- Why did you choose this particular church/mosque?
- What does this church/mosque mean to you? (religious meaning, contacts with others, help/support from leader/members, etc.)
- How often do you visit the church/mosque? Do you participate in other activities, what kind of activities, how much time does that take per week?

3. Expectations of the church/mosque?

- What kind of activities are being organised in your church/mosque? Catechism/Koran-lessons, language courses, support in finding a house or a job, help with filling in tax-papers etc.
- Do you yourself take part in these activities?
- What is the most important reason to take or not to take part in these activities?
- Do you think a church/mosque should interfere with the social life of its followers or should the church/mosque focus only on the religious aspect?
- Do you think the church/mosque should first of all be focussed on its members or also be there for people outside the church?
- What is your opinion about your priest/imam and what do you expect of him?
- Do you feel your church/mosque can play a role in solving problems you encounter in every day life? If yes, how?
- What are for you personally the most important reasons to go to church/mosque?

Questions regarding the social and social-economic position of the respondent

1. During the interview try to get acquainted with the following indicators: status of the residence permit, labour, Dutch linguistics, housing, education, health, contacts in leisure time, media, the use of social and other facilities, political engagement, etc.

2. What is the respondent's opinion about the Dutch society? Positive and negative aspects.

3. Settlement in Rotterdam

- date (+ motive) migration
- arrival in Rotterdam: housing, work, school, income. Importance of fellow-countrymen, church/mosque, help organisations, informal networks etc.
- did they feel welcome?
- knowledge of the Dutch language?
- member of own ethnical organisations? (or in the past)
- contacts with Dutch people? How often, what kind of contacts and why?
- contacts with fellow-countrymen? How often, what kind of contacts and why?
- do they feel at home in the Netherlands? How about the children?
- is there a wish to return to the native country?
- do they experience discrimination, racism? What and how?

Bijlage 3

Schema migrantenkerken en moskeeën

	Religie/Stroming	Etniciteit	Oprichting	Taal	Aantal leden/ bezoekers	Diensten/gebeds- tijden	Overige activiteiten
Migrantenkerken							
- Onze Lieve Vrouw van de Vrede	rooms katholiek	Kaapverdiaans	Begin jaren '70	Portugees	± 3500	dienst iedere zondag twee keer, om 10.00 uur en 12.00 uur	Scouting voor kinderen en jongeren, Nederlandse les, vakantiekampen, uitwisselingsprojecten, verschillende koren, muzieklessen, maatschappelijk werk, kindernevendiensten, liturgiegroep, activiteiten gericht op de Kaapverdiaanse literatuur en muziek, ontvangstgroep, marialegioen, jaarlijks een parochiefeest etc. (26 groepen die een activiteit doen)
- Mahber Christelijke Kerk	christelijk onafhankelijk / evangelisch	Ethiopisch	1997/1998	Ethiopisch	± 100	dienst iedere zondag om 14.00 uur iedere woensdag-avond 'prayertime'	Bijbelstudies, koor, één keer per twee weken een jongerenprogramma (bidden en zingen of uitjes zoals bijvoorbeeld bowlen), zondagschool voor de kinderen, de kerk biedt ook geestelijke en financiële ondersteuning aan haar leden
Moskeeën							
- Stichting Dar-al-Hijra	islamitisch (soennitisch)	Somalisch	1997	Somalisch/ Nederlands	± 500	geopend voor het gebed iedere dag + vrijdagmiddaggebed	Activiteiten rondom suikerfeest en slachtfest, Arabische cursus en Koran cursus (apart voor kinderen en volwassenen), activiteiten voor vrouwen, voetbalactiviteiten voor de jongeren, bijeenkomsten waarbij sprekers worden uitgenodigd
- An Nasr Moskee	islamitisch (soennitisch)	Marokkaans	1976	Marokkaans/ Arabisch	> 1000	geopend voor het gebed iedere dag + vrijdagmiddaggebed	Iftar-maaltijd tijdens de ramadan (ook voor buurtbewoners), koranlessen, cursussen in de islam

Bijlage 4

Respondenten naar land van herkomst, geboorteland, komst naar Nederland, sekse, religie, leeftijd, opleidingsniveau en beroep.
Kerk- en moskeegangers

	Land van herkomst	Geboorteland	Komst naar NL	Sekse	Religie	Leeftijd	Opleidings-niveau	Beroep
1	Kaapverdië	Nederland	n.v.t.	vrouw	RK	30	MBO/HBO	Werkzaam bij de bestuursdienst
2	Kaapverdië	Portugal	1992	vrouw	RK	30	MBO	Peuterleidster
3	Ethiopië	Ethiopië	1992	man	christelijk	28	HBO, niet afgerond	Magazijnmederwerker
4	Ethiopië	Ethiopië	1989	vrouw	christelijk	33	MBO	Chemisch laborante
5	Somalië	Somalië	1995	man	islamitisch	21	Havo	Student volwassenonderwijs
6	Somalië	Somalië	1990	vrouw	islamitisch	21	HBO	3 ^e jaars studente Medische Biologie
7	Marokko	Nederland	n.v.t.	man	islamitisch	25	HBO	ICT-medewerker op een basisschool + HBO student media en communicatie
8	Marokko	Nederland	n.v.t.	vrouw	islamitisch	19	WO	2 ^e jaars studente Farmaceutische Wetenschappen

Respondenten naar kerk/moskee, functie, sekse, land van herkomst en taal.
Kerk- en moskeebestuurders

	Kerk/moskee	Functie	Sekse	Land van herkomst	Interview in het:
9	Kaapverdiaanse kerk	Maatschappelijk werkster van de kerk	vrouw	Kaapverdië	Nederlands
10	Ethiopische kerk	voorganger	man	Ethiopië	Engels
11	Somalische moskee	voorzitter	man	Somalië	Nederlands
12	Marokkaanse moskee	imam	man	Marokko	Arabisch, m.b.v. tolk

Migranten & Religie

Een onderzoek naar migrantenkerken en
moskeeën in Rotterdam

Bijlage 5 & 6

Uitwerking interviews en
Overige verslagen

Lieke Withagen
Studentnr.: 268472
Rotterdam, april 2005

Doctoraal scriptie Sociologie
Scriptiebegeleider: Jack Burgers
Erasmus Universiteit Rotterdam

Bijlage 5

Uitwerking interviews

A. Interviews Kaapverdianse kerk

Interview met Eunice de Carvalho (maatschappelijk werkster van de Kaapverdianse kerk)

Datum: maandag 8 november

Tijd: van 15.00 uur tot 16.00 uur

Locatie: Kantoor Eunice in de Kaapverdianse kerk aan de Korfmakersstraat

Wanneer is jullie kerk opgericht?

Dat weet ik niet precies, maar ik denk dat de kerk in het begin van de zeventiger jaren opgericht is. We zitten nu al weer zo'n tien jaar in dit gebouw, omdat het vorige te klein werd. En dit gebouw is ook nog maar net groot genoeg. Als je op zondag een zitplaats wilt tijdens de dienst, moet je echt op tijd komen, anders zit het helemaal vol.

Hoeveel mensen komen er dan wel niet naar jullie kerk?

Onze kerk heeft een zeer grote geloofsgemeenschap. Elke week komen er ongeveer tussen de 700 en 800 mensen naar de kerk. De dienst is op zondag, verdeeld over twee vieringen. De eerste is om 10.00 uur en de tweede begint om 12.00 uur.

Hoeveel mensen staan er geregistreerd bij de kerk?

Dat zijn er nog veel meer, er staan ongeveer 3500 mensen geregistreerd als parochiaan bij onze kerk.

Komen er alleen Kaapverdianse mensen naar de kerk of ook andere etnische groepen?

Nee, er komen niet alleen maar Kaapverdianen. We hebben ook Portugezen in de kerk en Angolezen, Brazilianen, Moçambicanen en mensen uit Guinee-Bissau.

Hoe is de kerk hier op de Korfmakersstraat terecht gekomen?

Voordat we hier terecht kwamen hebben we drie kerken versleten. De gemeenschap groeide steeds zo sterk dat we op zoek moesten naar een grotere ruimte. We huren dit kerkgebouw van het bisdom Rotterdam. Helaas beschikken we zelf over te weinig financiële middelen om alles te kunnen realiseren wat we zouden willen.

Organiseert de kerk ook sociaal culturele en/of maatschappelijke activiteiten?

Er zijn ongeveer 26 afzonderlijke groepen die zich met van alles en nog wat bezighouden. Er is een scoutinggroep voor kinderen en jongeren, Nederlandse les onder andere voor illegale Kaapverdianse jongeren, vakantiecampen, uitwisselingsprojecten, verschillende koren, muziekles etc. etc. Verder heeft de kerk in 2001 een maatschappelijk- en opbouwwerkster aangesteld, dat is mijn functie dus. Daarvoor werkte er een zuster die diaconale en maatschappelijke activiteiten uitvoerde.

Sinds wanneer worden deze activiteiten georganiseerd?

Eigenlijk al zolang als de parochie bestaat.

Kan je iets meer vertellen over de activiteiten, wat ze inhouden en hoe vaak ze georganiseerd worden?

Op cultureel gebied doen we van alles wat met de Kaapverdianse cultuur te maken heeft. Met name Kaapverdianse jongeren vinden het soms moeilijk om te bepalen waar ze nu bij horen. Wanneer ze in Kaapverdië zijn worden ze niet aangezien voor 'echte' Kaapverdianen en soms voelen ze zich in Nederland ook niet helemaal Nederlander. Het is voor hen soms belangrijk om met behulp van de kerk terug te gaan naar hun 'roots' om te ontdekken waar ze vandaan komen. Meer te leren over de geschiedenis en cultuur van hun land. De scoutinggroep is ook zeer actief. Zij hebben een eigen ruimte in de kerk. Die is eigenlijk te klein, er wordt binnenkort een soort van blokhut hier achter de kerk gebouwd voor de scouting. De meeste activiteiten vinden wekelijks plaats. En dan vooral in het weekend, doordeweeks is er niet zoveel activiteit in de kerk. Als maatschappelijk werkster doe ik gewoon iedere week mijn werk. Momenteel ben ik bezig met de bewustwording van Kaapverdianse moeders. Ik wil graag bepaalde patronen doorbreken, Kaapverdianse vrouwen doen alles in het gezin. Van werken, tot schoonmaken, koken en de kinderen opvoeden. Ze klagen erover dat hun man niks doet, maar veranderen er niets aan en voeden hun eigen kinderen volgens dezelfde rolpatronen op.

Wie komen er op deze activiteiten af? Voornamelijk mannen/vrouwen, ouderen/jongeren of zijn er nog andere kenmerkende eigenschappen van de deelnemers?

Niet alleen parochianen, maar ook mensen van buiten de parochie komen op onze activiteiten af. We hebben eigenlijk activiteiten voor alle leeftijden. We organiseren wel vrij veel voor jongeren, om ze bij de kerk te betrekken.

Betrekken jullie de buurt ook bij jullie activiteiten? Houden jullie bijvoorbeeld af en toe open huis, zijn er contacten met of doorverwijzingen naar algemene instellingen?

We organiseren ieder jaar een parochiefeest in de zomer, de hele buurt is dan welkom. We hebben verder een goed contact met de buurt en allerlei instanties in de buurt. In het schoolgebouw hiernaast huren we een ruimte op zondag voor kinderopvang tijdens de kerkdiensten. We zijn als parochie ook vertegenwoordigd bij verschillende vergaderingen, zoals met GGZ/GGD bijvoorbeeld. Wanneer mensen met problemen te maken hebben zoeken ze vaak eerst hulp binnen de parochie en bij pastor Stevens. Wanneer de problemen te heftig zijn zullen we ze wel doorverwijzen naar andere instellingen. De kerk is zeer laagdrempelig voor onze parochianen. Mensen aarzelen niet om bij de kerk om hulp te vragen, vaak weten ze ook niet direct de weg naar de Nederlandse hulpinstanties.

Hebben jullie contacten met de deelgemeente en de buurt? Doen jullie bijvoorbeeld mee aan opzomeren en dat soort acties?

We organiseren dus het parochiefeest iedere zomer, voor de hele buurt. Verder hebben we wel contacten met de deelgemeente, dan gaat het vooral om hulp bij het aanvragen van subsidies.

Hebben jullie ook relaties met andere organisaties? Zoals bijvoorbeeld met SKIN?

Voor zover ik weet zijn wij niet aangesloten bij SKIN. We onderhouden wel goede relaties met de Kaapverdiaanse koepelorganisatie Avanço.

Hoe denken jullie over de scheiding tussen kerk en staat? Is er een aparte organisatie voor jullie maatschappelijke activiteiten.

Scheiding tussen kerk en staat? Jeetje, dat zou ik niet weten hoor. We hebben geen aparte stichting voor onze activiteiten.

Welke kenmerken hebben bestuursleden, pastors en de achterban?

We zijn allemaal rooms-katholiek en afkomstig uit een Portugees sprekend land. De kerk draait op vier betaalde krachten. De pastor, de pastoraal medewerker, een administratieve kracht en ikzelf als maatschappelijk werkster. Daarnaast heeft de kerk een bestuur en ongeveer 450 vrijwilligers die actief zijn in en voor de kerk. Die doen van alles, ze maken de kerk schoon, ze schilderen en klussen en velen zijn ook betrokken bij de organisatie van de activiteiten. De betrokkenheid van de mensen is groot. Wat verder wel opmerkelijk is voor onze kerk is het grote aantal jongeren dat wekelijks naar de dienst komt. Er zijn ook kindernevendiensten en jongeren krijgen ook zelf inspraak.

Welke rol speelt de pastor in de kerk?

De pastor speelt een heel belangrijke rol binnen onze kerk. Zijn mening wordt vaak gevraagd bij te nemen beslissingen, bemiddeling tussen gehuwden, kinderen en dat soort dingen. Zijn er problemen in het gezin dan wordt als eerste de pastor om hulp gevraagd.

Wat zijn de inkomstenbronnen van de kerk? Krijgen zij subsidie uit het land van herkomst of misschien via andere wegen?

De inkomsten van onze parochie bestaan uit collecten, giften, kerkbijdragen, hulp vanuit het bisdom en uit fondsen, vooral religieuze fondsen. De parochie krijgt geen subsidie of andere middelen uit Kaapverdië.

Welke ambities heeft de kerk voor de toekomst en welke belemmeringen ervaren zij hierbij?

De parochie wil in de toekomst zelfstandig functioneren, ook op financieel gebied. Op dit moment is het kerkbestuur hiermee bezig om het te organiseren.

Denk je dat jullie als kerk een rol kunnen spelen bij de integratie van migranten?

Als kerk stimuleren wij de mensen wel om te integreren maar niet ten koste van hun eigen identiteit en culturele achtergrond. Het liefst zouden we zien dat mensen het beste van beide culturen samenvoegen. Veel van onze parochianen zijn al vijf of zes dagen in de week bezig met integreren en aanpassen aan de Nederlandse samenleving, voor hen is het belangrijk dat ze op zondag in de kerk gewoon zichzelf kunnen zijn onder landgenoten met dezelfde religieuze en culturele achtergrond.

Interview met Ana Lopez (parochiaan van de Kaapverdiaanse kerk)

Datum: vrijdag 12 november
Tijd: van 19.00 uur tot 21.00 uur
Locatie: Westerpaviljoen

Vragen m.b.t. kerkbezoek

Ik had een vraag m.b.t. religieuze achtergrond in eigen land. Maar die is voor jou niet echt van toepassing omdat je in Nederland geboren bent. Maar misschien heb je wel een idee over of er verschillen bestaan tussen de functie die de kerk heeft in Kaapverdië en de functie die de kerk heeft hier in Nederland?

Nou die discussie wordt vaak gevoerd, ook vanuit de kerk. De kerk bij ons is een vrij liberale kerk. Je wordt hier niet zo snel aangesproken op je fouten, op je leefsituatie. Je wordt niet op het matje geroepen, minder sociale controle. Van vriendinnen heb ik bijvoorbeeld gehoord dat ze naar Kaapverdië op vakantie gingen en dat de pastor in de kerk daar dan twijfelt of hij ze wel het brood moet geven. Verdienen ze het wel? En hier in Nederland bijvoorbeeld als je ouders niet getrouwd zijn kun je gewoon je eerste communie doen, maar in Kaapverdië kan dat absoluut niet.

Is de kerk hier in Nederland dan iets meer gemoderniseerd?

Ja, inderdaad. Wij zijn hier iets liberaler en moderner.

Hoe ben je eigenlijk bij deze kerk terecht gekomen?

Mijn ouders zijn niet echt kerkelijke mensen, ik ben dus vrij opgevoed. Mijn moeder gaat wel naar de kerk, maar dat is ook pas iets van de laatste jaren. Ik werd op een gegeven moment nieuwsgierig naar het geloof, naar religie in het algemeen. Ik heb dus eerst onderzoek gedaan, ik heb de koran gelezen en me verdiept in het boeddhisme. Zoals je naar de winkel gaat en iets uitzoekt wat bij je past, zo ben ik bij deze kerk terecht gekomen. Ik heb het dus niet echt van huis uit meegekregen maar uiteindelijk zit ik er toch, dat had ik niet echt gedacht.

Wanneer ben je echt actief daarin geworden dan?

Toen ik een jaar of 23, 24 was.

Wat betekent de kerk nu voor jou? Ga je alleen voor de religieuze aspecten of is er meer? Wat is het belangrijkste wat je daar vindt?

Saamhorigheid, het gevoel ergens bij te horen. Ik voel me er thuis, als ik naar de kerk ga, kom ik ook naar huis. En ik ben natuurlijk redelijk actief, ik zit ook in het bestuur en ik neem deel aan groepen. En ik voel me ook nuttig. En wat betreft het geloofsaspect, ik kom daar voor de rust. Ik laad mezelf op voor de week die komen gaat.

En hoe vaak ga je eigenlijk naar de kerk dan?

Ik ga eigenlijk iedere zondag, op een paar uitzonderingen na. En ik doe ook de kindernevendienst met de kinderen van het voortgezet onderwijs en dat is ook een hele leuke bezigheid. Soms wat leuker dan een andere keer, maar ja, kinderen hé.

Ik heb echt gewoon lol daar. De ene keer heb je een hele zware preek, waar je twee dagen later nog over aan het nadenken bent. En de andere keer ga je zo met een happy gevoel daar weg, dat je zoiets hebt van ja hé weet je wel, ik ben hier echt trots op.

Wat worden er nog meer activiteiten georganiseerd in de kerk? Bijvoorbeeld godsdienstonderwijs, taalcursussen, hulp bij het vinden van woonruimte etc.?

Wat activiteiten betreft heb je een groep die heet 'onze toekomst'. Die doen heel veel met de kinderen erop uitgaan en die zijn heel veel met cultuur bezig. Niet alleen met de Kaapverdianse cultuur maar ook gewoon met cultuur in het algemeen. Die kinderen zijn volgens mij tussen de 12 en 16 jaar oud. We hebben ook een scoutinggroep. Die zijn heel erg onafhankelijk, daar mogen we ons niet teveel mee bemoeien. We hebben een muziekschool, op zaterdag krijgen daar kinderen muziekles. Verder hebben we vier of vijf zangkoren en daar komt nog een kinderkoor bij. Mensen komen ook bij elkaar om de rozenkrans te bidden.

Dat is inderdaad een hele hoop. Eunice vertelde mij ook dat alles draait op vrijwilligers.

Dat klopt ja. Wat ik zelf ook wel merk op een gegeven moment, ik probeer dan wel een beetje te minderen, maar je bent zo begaan met de kerk. Zo is er een man die verzorgt samen met andere mensen de muziek in de kerk en die is er op zaterdag om de kinderen les te geven, hij werkt op zondag bij alle twee de diensten. Nou soms vraag ik me af, heeft hij wel een leven? Maar je bent zo betrokken.

Het mooiste vind ik dat iedereen heeft zijn kwaliteiten en die benut je gewoon daar, je vindt daar je plek.

Je zit zelf in de organisatie van een aantal activiteiten, maar neem je zelf ook deel aan activiteiten?

Ik zit meer aan de organisatiekant en heb ook niet zoveel tijd om ook nog deel te nemen aan de activiteiten. Ik heb ook een druk sociaal leven.

Nu kwam jezelf natuurlijk pas op latere leeftijd bij de kerk. Als je van jongs af aan al bij de kerk had gezeten had je dan bijvoorbeeld wel deelgenomen aan de activiteiten die je nu zelf organiseert?

Dan was ik misschien wel muzikaal geweest. Ik merk wel dat heel veel mensen daaraan deelnemen en eigenlijk als je lid bent van een groep dan ben je al actief bezig.

Is het voor de mensen in de kerk ook een extra pluspunt dat de groepen waar ze aan deelnemen uit Kaapverdianen bestaan?

De groepen zijn ook best hecht met elkaar. En met sommige meiden waarmee ik samen de kindernevendienst doe ben ik ook echt vriendinnen geworden. We doen dat nu met z'n vijven om beuren. En ook al hebben we geen 'dienst' we zijn er gewoon, ook voor de gezelligheid en omdat we heel erg veel van elkaar leren en van de kinderen.

Jij hebt zelf ook kinderen, gaan die ook mee naar de kerk?

Nou, haha. Ik heb ze heel bewust naar een protestantse school gedaan. Ten eerste omdat het gewoon een goede school is, maar ten tweede ook wel omdat ze de bijbel echt praktiseren. Meer dan op katholieke scholen. Het is geen kritiek hoor, maar dat heb ik zo ondervonden. Dat heb ik dus expres gedaan want dan krijgen ze in ieder geval de basis mee. De bijbel is tenslotte één boek en die lezen zowel de katholieken als de protestanten, alleen ze noemen zichzelf anders.

Maar mijn kinderen gaan niet mee naar de kerk.

Willen ze niet?

Nee, ze willen niet.

En dat vind jij prima?

Ik vind het op zich prima, ik wil ze natuurlijk niet met tegenzin daar hebben. Maar ik maak me er niet druk over, ik heb het geloof tenslotte ook op latere leeftijd pas ontdekt. Misschien is het voor hen gewoon de tijd nog niet. Ze gaan wel eens mee, maar dan dwing ik ze niet, dan gaan ze echt uit zichzelf.

Vind jij dat een kerk die functie ook moet hebben die jullie kerk heeft? Mag een kerk zich ook met het sociale leven bezighouden of moet deze zich alleen richten op het geloof?

Tja, hoe moet ik dat zeggen. Ik denk dat wij voor de Kaapverdianen de drempels verlagen. Omdat ze dan eerder bij instanties aankloppen. Om een voorbeeld te geven er wordt bij ons Nederlandse les gegeven. Als we dat niet zouden omroepen in de kerk, van ja, het kan allemaal en waarom niet, dan zullen mensen niet zo snel daar naartoe gaan. De drempel ligt veel lager.

Dan zou je wel haast kunnen verwachten dat naarmate de groep Kaapverdianen langer en langer in Nederland is, deze functie van de kerk wel zal veranderen.

De Kaapverdianen, we zijn een hechte gemeenschap, dat 'wij-gevoel' dat raak je niet zo snel kwijt. Ik denk bijvoorbeeld ook dan gaan ze naar school in de kerk en dan leren ze Nederlands en dan kunnen ze daarvan uit bijvoorbeeld denken, hé ik ga die opleiding volgen waarom niet. Het is ook een beetje hun zelfvertrouwen. Ook bijvoorbeeld met de muziekles, het wordt niet uitgebreid gedaan, maar ze leren wel de basis en ze leren wel hoe met instrumenten om te gaan. Misschien dat ze later wel denken, ik wil naar het conservatorium.

Maar je denkt niet dat ze ooit rechtstreeks contact zullen zoeken met de Nederlandse instanties?

Niet gauw. Want de eerste generatie is heel erg bezig geweest met het overleven. Dat je in een vreemd land terechtkomt dat je de weg niet kent. Je hebt kinderen op te voeden, je weet niet hoe de maatschappij in elkaar zit. En op een gegeven moment dan is dat erin, maar van daaruit moet je natuurlijk wel ergens naartoe gaan. En dat heeft de tweede generatie wel, van hé, dit moeten we leren en daar moeten we naartoe gaan. Maar aan de andere kant hebben ze dus misschien ook minder ambities, want ze redden zich nu al.

Komen er eigenlijk alleen Kaapverdianen in jullie kerk of ook andere bevolkingsgroepen?

Ook Brazilianen, Angolezen en Portugezen. Maar niet zoveel als de rest. Het overgrote deel is dus Kaapverdiaans.

Jullie richten je dus voornamelijk op de Kaapverdiaanse gemeenschap maar hebben jullie ook contacten met andere kerken of met de buurt of de gemeente?

Met Pax Christi, dat is bij ons in de buurt, met oudere parochianen, daar hebben we goed contact mee. En voor de rest heb ik als bestuurslid ook heel veel contact met 'anders kerken', want je komt natuurlijk vaak genoeg bij elkaar om bepaalde crisissen bespreekbaar te maken. En daar ga ik ook graag naar toe omdat je dan ook verhalen hoort van een en ander. Zo was ik bijvoorbeeld laatst bij een bijeenkomst dat ging over jongere bestuursleden, dat zijn er niet veel trouwens, en dan hadden ze het erover dat het zo moeilijk was om vrijwilligers te krijgen en dan denk ik bij mezelf, hé dat kennen we helemaal niet bij ons in de kerk.

Dat is op zich ook wel vreemd, want er wordt ook vrij veel onderzoek gedaan naar vrijwilligerswerk onder allochtonen en dan blijken veel Nederlandse organisaties grote moeite te hebben om allochtone vrijwilligers te werven?

Als je vrijwilligerswerk doet, dan doe je iets waar je interesse naar uitgaat, waar je nieuwsgierig naar bent. Als je mij vraagt om bij de marathon bekertjes water uit te delen, doe ik dat ook niet, daar heb ik totaal geen affiniteit mee.

Zie je bij jullie in de kerk bijvoorbeeld ook dat er minder jongeren komen en meer ouderen? Of blijven er ook gewoon heel veel jonge mensen naar de kerk komen?

Ik zal je zeggen, en dan heb ik het over kinderen, van 4 tot 12 jaar, de gemiddelde nevendienstbezetting is ongeveer zeventig of tachtig kinderen. En dan hebben we ook nog de oudere kinderen, dat zijn er ook ongeveer tachtig. En dan heb ik het alleen nog maar over kinderen en niet over jongeren. Ik vind wel dat wij aardig bezet zijn.

Worden er nog speciale dingen gedaan in de kerk om ervoor te zorgen dat de kinderen/jongeren geïnteresseerd blijven en zich aangesproken blijven voelen door de kerk?

Sowieso wel, want er wordt jongeren ook de gelegenheid gegeven om te spreken tijdens de dienst. Omdat de jongeren ook wat verantwoordelijkheid wordt gegeven van je kan dit doen of je kan dat doen maakt het ook dat je je thuis voelt. En als jij als jongere iemand van twintig bij het altaar ziet dan denk je ook van hé, jij begrijpt wat ik bedoel. Dus het is niet zo dat de ouderen overheersen, totaal niet.

En heb je nou het idee dat je binnen de Kaapverdiaanse gemeenschap een soort van tweedeling hebt van mensen die naar de kerk gaan en mensen die dat niet doen?

Ik denk dat heel veel Kaapverdianen gelovig zijn. Dat er maar weinig zijn die zeggen, nou ik geloof niet. En ik denk, ook als ik naar mijn eigen familie kijk, dat er met name een groep is die gewoon altijd gaat en een groep die alleen gaat met belangrijke missen zoals bijvoorbeeld Pasen en Kerstmis. Dan is het bij ons in de kerk soms zelf zo druk dat we beneden een beeldscherm neerzetten en de mensen vanaf daar de mis volgen.

Worden mensen daar niet op aangekeken dat ze alleen maar komen bij belangrijke diensten?

Nou, ik heb dat commentaar ook wel eens geleverd. Maar voor mij persoonlijk, als er een Kerstmis is dan ga ik nooit, dan vind ik het veel te druk. Dan steek ik thuis wel extra kaarsjes aan. Maar ja, wie ben ik om daarover te oordelen. Maar je zal natuurlijk wel mensen hebben die opmerkingen maken. Die mensen staan ook wel in hun gelijk, maar iedereen is natuurlijk vrij om te komen.

Wat voor rol neemt de pastor in bij jullie kerk?

De pastor is zeer belangrijk. Hij heeft wel een status, en dan in positieve zin. Hij doet heel veel. Je moet je voorstellen, dat zal je zondag wel zien, als de dienst afgelopen is dan staan ze in de rij daar bij zijn kantoor om met hem te praten. Hij is psycholoog, hij is bemiddelaar. Er zitten vaak genoeg mensen daar die elkaar niet meer kunnen uitstaan en dan met hem gaan praten om er samen weer uit te komen. Hij is heel erg belangrijk, en het opvallende is, ook bij jongeren. Ik heb best wel vaak mijn ei kwijt gekund bij hem.

Bemoeit hij zich ook nog met het beleid van de kerk en de activiteiten die georganiseerd worden?

Hij kan je best wel veel vrijheid geven, maar hij is wel aanwezig. Hij is best wel een begeleidende, een stimulerende man, hij zegt gewoon, hé kom op. Je moet er niet aan denken dat hij er ineens niet meer zou zijn.

Eunice vertelde mij ook dat de dienst soms wordt overgenomen door iemand anders als de pastor verhinderd is.

Nou je merkt wel, want er is van tevoren bekend of de pastor de dienst doet of iemand anders, dat er minder mensen komen als de pastor er niet is. En iedereen heeft wel zijn kwaliteiten maar onze pastor heeft een manier van prediken, dat is zo rustgevend. En ook tegelijk, ja, je kan soms zitten in de kerk

en dan voelt het wel alsof hij alleen tegen jou praat. Hij is ook heel erg adviserend. Hij is gewoon een hele steun. Die gave heeft hij gewoon.

Ben jij van mening dat de kerk een rol kan of moet spelen bij allerlei problemen die de mensen in het dagelijks leven tegenkomen?

Het zou natuurlijk wel handig zijn. En er zijn wel van allerlei mensen in de kerk, die anderen kunnen helpen. Ik ben zelf psycholoog en we hebben een personeelsfunctionaris en iemand die bij de GGD werkt, maar we zijn natuurlijk geen professionele hulpverleningsinstelling. Als kerk zouden we best nog wat bij kunnen leren over hoe om te gaan met bepaalde probleemsituaties.

En stel nou dat je zelf op enigerlei wijze problemen in je leven zou ervaren, zou je dan ook hulp of steun zoeken bij de kerk of bij andere instanties?

Als ik moest kiezen tussen naar een instantie of naar de kerk, dan zou ik naar de kerk gaan voor hulp. En daar ben ik heel erg beschaamd om. Ik schaam me diep omdat ik dat zo zeg. En ik denk dat het voor de meeste mensen geldt dat ze voor de kerk kiezen in plaats van andere instanties. Maar ja, ik ken de wegen wel en toch kies ik voor de kerk. Ik weet wel waar ik aan moet kloppen en hoe ik er zonder de kerk uit kan komen.

Maar de kerk biedt dan toch iets, waardoor jij denkt, daar kan ik het beste terecht?

Ja, je gaat daar naartoe met wat voor probleem je ook hebt. Ik ben zelf een tijdje geleden best wel zwaar depressief geweest en ik heb ellentlange gesprekken gehad met de pastor. En ik kwam uit bed omdat ik naar de kerk moest, om met die kinderen bezig te zijn. En ik ben toen twee keer naar de Riagg geweest en toen dacht ik bij mezelf, nou nee, forget it.

Maar stel je voor dat jij nou iemand uit jullie kerk zou moeten adviseren, iemand met bijvoorbeeld psychische problemen, zou je dan die iemand adviseren om naar een psycholoog te gaan of om hulp binnen de kerk te zoeken?

Ik zou ze in eerste instantie naar de kerk sturen, om het ijs te breken. En als het niet opgelost kan worden alsnog verder verwijzen. Maar ik vind wel, de problemen van een autochtoon van mijn leeftijd zijn heel anders dan die ik zou hebben. Dat heeft met je achtergrond te maken, met je cultuur. Dus dat is zo anders, dan kan je bij een psycholoog zitten en die luistert wel naar je. Maar als je met een Kaapverdiaans iemand praat dan kan je met zo weinig woorden al zoveel duidelijk maken. Want wat Kaapverdianen hebben, ze praten heel moeilijk als het op gevoelens of emotie aankomt. Ze zijn heel sociaal en heel gastvrij en heel lollig, maar als het op praten over problemen aankomt, zijn ze vaak niet thuis. Dat taboe is er gewoon nog. Als de pastor bijvoorbeeld ziet dat ergens een gezinssituatie onhoudbaar is dan kan hij de mensen wel aansporen om professionele hulp te zoeken. De kloof naar de Nederlandse instanties is te groot. Als ik bijvoorbeeld aan jou vertel dat mijn vriend vanochtend pas om 5 uur was en dat ik dat zo erg vind. Dan heb jij zoiets van, hé, waarom doet hij dat dan? En dan moet ik aan jou uitleggen van ja, het zit zus en zo. Terwijl een Kaapverdiaanse leeftijdgenoot van mij zou zeggen, ja wat een klootzak, of die heeft het zelf ook meegemaakt. Dus je hebt heel weinig communicatieve vaardigheden nodig om eruit te komen met iemand die jouw achtergrond begrijpt.

Wat is voor jou nou de allerbelangrijkste reden om naar de kerk te gaan?

Ik vind er heel veel liefde, heel veel steun en motivatie om wat te maken van mijn leven. Ik denk dat de kerk er heel veel aan heeft meegedragen dat ik wat verder kijk dan m'n neus lang is. Ik ben me veel meer bewust van dingen dan tien jaar geleden. Want ik merk wel dat we in een maatschappij leven waarin iedereen zo erg met zichzelf bezig is. Als je je moeder één keer in de week ziet, dan is dat bij wijze van spreken veel. En als ik dan soms met iemand mee naar de dokter ga om tolk te spelen, dan heb ik het idee dat ik met zo weinig al zoveel kan doen en dat geeft me gewoon een goed gevoel. Het is een soort gevoel dat je niet kwijt wilt, alsof je verliefd bent. Het is gewoon m'n eigen, het is iets wat ik niet meer loslaat en wat niet meer los te zien is van m'n leven. Ik kan me niet voorstellen dat ik ooit zonder de kerk zou leven. Je leert zoveel en dan zie je het landschap weer heel anders dan je het gisteren hebt gezien. Het houdt me wakker.

Naam: Ana Lopez

Leeftijd: 30 jaar

Gezinssituatie: Ik ben moeder van twee kinderen, twee zoontjes van 10 en 12. Je zou me dus ook een ‘tienermoeder’ kunnen noemen, al was de komst van het eerste kind wel bewust. Ik ben niet meer samen met de vader van de kinderen.

Woonplaats: Rotterdam

Geboren in Rotterdam, opgegroeid in Rotterdam-West.

Werk/opleiding: Ik ben werkzaam bij de bestuursdienst van de gemeente Rotterdam, waar ik me bezighoud met horecavergunningen en ik heb tevens een opleiding gedaan tot psycholoog. Ik heb het erg mijn haar zin op mijn werk. In mijn werk ben ik vaak heel zakelijk en al mijn sociale vaardigheden kan ik in de kerk tot uiting brengen.

Mening over de Nederlandse samenleving: Ik erger me verschrikkelijk aan alle discussie omtrent integratie, ik ben het zo spuugzat. Heel veel Surinamers, Antillianen en Indiërs die hebben al in hun eigen land geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Die hebben in die landen daar al zoveel van de westerse samenleving moeten overnemen omdat ze dus gekoloniseerd waren. Waar praat je dan over. En ik vind het echt onterecht, als je je cultuur verloochent is het alsof je een fiets hebt met maar één wiel. En natuurlijk moet je niet achterblijven in de maatschappij, je moet wel mee kunnen stromen, dat is gewoon belangrijker. Maar een schoonmaakster die geen Nederlands kan spreken en die elke dag de WC’s op mijn werk schoonmaakt, het kan me echt geen donder schelen dat ze geen Nederlands spreekt, want ze doet haar werk en daar gaat het om. En ik onderhoud haar niet, mijn belastingcenten gaan niet naar haar.

Zou het voor die schoonmaakster niet prettiger zijn om wel Nederlands te kunnen spreken?

Het lijkt mij verschrikkelijk moeilijk om ergens te leven waar je de taal niet spreekt. Maar als zij zich redt en als zij daar geen problemen mee heeft, wie ben ik dan om te zeggen dat zij Nederlands moet leren. Je moet wel reëel blijven. Je moet je voorstellen, de gemiddelde doorsnee Kaapverdiaanse vrouw van vijftig jaar. De kans is groot dat ze schoonmaakwerk doet en dat ze vier tot zes uur op een dag werkt. ’s Ochtends vroeg twee uur, tussen de middag twee uur en ’s avonds twee uur. Waar gaat die vrouw de tijd vandaan halen om ’s avonds ook nog Nederlandse les te gaan volgen, terwijl ze ook nog haar kinderen moet opvoeden en het huishouden moet doen.

Het is natuurlijk wel een pluspunt wanneer je de taal spreekt, omdat je dan kan meestromen met de samenleving en met de ontwikkelingen.

Je moet denk ik ook niet onderschatten hoe veel moeite en energie het kan kosten om de Nederlandse taal te leren, maar als je de taal niet spreekt gaat er naar mijn idee zoveel langs je heen van wat er in de samenleving gebeurt.

Maar ja kan toch niet alle analfabeten in Nederland verplichten om Nederlands te leren. Je kan mensen niet dwingen om de taal te leren.

Als je mij tien jaar geleden had gevraagd, voel je je Nederlands, dan had ik daar niet eens over na hoeven denken en had ik gezegd, ja. Want ik ben hier geboren en ik zie geen verschil. Maar als je het nu vraagt dan zeg ik, nee. Want je wordt zo negatief geconfronteerd met het feit dat je hier niet vandaan komt. Weet je, als je van iemand houdt, dan weet je vaak dat het wederzijds is, en dat is een heel fijn gevoel. Maar ik heb niet het idee dat de Nederlandse samenleving van mij houdt en dat vind ik heel triest. Ik heb tenslotte twee kinderen die hier groot moeten worden.

Om een voorbeeld te geven, een jaar geleden was ik voor de kerk bij een andere kerk, en toen ging het erover dat de Kaapverdianen, ook al wonen ze in een ander deel van Rotterdam of een andere gemeente, ze komen toch naar onze kerk. Al moeten ze er een half uur voor reizen om er te komen. En de man van die andere kerk, vond dat wij zijn parochianen inpikten. Dus we waren daar en op een gegeven moment sta ik daar met andere kerkbestuurders te praten en ik was als enige donkere vrouw daar, en die man komt naar mij toe en die vraagt aan mij “waar kom jij vandaan?”. En ik kijk ‘m aan, van wat bedoel je. Dus ik zeg van Kaapverdië. En hij zegt “maar je bent toch hier geboren, waarom zeg je dan dat je uit Kaapverdië komt?”. Dus ik zeg “waarom vraag je dat dan, aan mijn buurman vraag je niet waar hij vandaan komt?”. En toen zei die man die naast mij stond “ja, ik kom uit Zweden”.

En dan heb je soms zelf zo’n goed gevoel, van ik woon hier en ik maak wat van mijn leven, ik ben succesvol. En dan krijg je toch dat stempel opgedrukt van, je bent niet van hier.

Vind jij dan wel dat er sprake is van een multiculturele samenleving?

Voor de laatste tijd, zeker sinds de moord op Theo van Gogh, merk je elke dag dan voel je je happy en dan gebeurt er weer iets, en dan wordt je weer op je plaats gezet in de samenleving. Bijvoorbeeld afgelopen weekend ging ik een Marokkaanse vriend van mij naar Schiphol brengen en toen hij zijn bagagekarretje na gebruik aan andere mensen wilden geven zei hij tegen die mensen "hier een bagagekarretje, alsjeblieft het is toch gratis". En toen zei die vrouw terug "Ja omdat we nog in een vrij Nederland wonen". En dan denk ik bij mezelf, ik betaal ook belasting, ik spreek de Nederlandse taal, ik heb gestudeerd, mijn kinderen die spreken perfect Nederlands, ik woon en ik leef hier en ik kan niet anders. Als ik vandaag of morgen terug ga naar Kaapverdië dan red ik het daar niet.

Ik voel me ook snel aangesproken als het over allochtonen gaat. Als je het bijvoorbeeld hebt over allochtonen die geen Nederlands spreken, dan heb je het ook over mijn ouders. Dus je voelt je aangesproken, je voelt je aangevallen. En dan vraag ik me af, mijn moeder, dat is een zevenzestigjarige vrouw, die heeft haar hele leven huisvrouw moeten zijn, die oppasmoeder geweest om de eindjes aan elkaar te knopen, die was vroeger vooral bezig met het gezin. Ze is analfabeet, ze heeft nooit leren lezen of schrijven, ook niet in het land van herkomst. Toen mijn vader acht jaar was moest hij al gaan vissen elke dag om op de markt te verkopen en ervoor te zorgen dat zijn broertjes en zusjes te eten hadden. En dan vraag je van zo'n vrouw, die heel haar leven hard heeft gewerkt, die gepensioneerd is, die alles opzij heeft gezet om haar kinderen een goede opvoeding te bieden, die haar kinderen heeft klaargestoomd om wat te maken van hun leven, dan vraag je van haar of ze nog even Nederlands gaat leren. En dan maak je het ook nog duur en ontoegankelijk. Een neef van mij die is hier nu drie jaar, hij heeft vorige week donderdag een intake-gesprek gehad voor een Nederlandse taal cursus, daar heeft hij drie jaar op moeten wachten. Die wachtlijsten die zijn verschrikkelijk lang.

Maar stel nou dat bijvoorbeeld jou moeder zelf heel graag Nederlands zou willen leren?

Als ze het zelf wil doen, dan moet ze dat doen. Dan zou ik haar helpen en steunen daarbij. Maar ik voel me niet verantwoordelijk om tegen haar te zeggen dat ze de taal moet leren. Maar ik zou het geweldig vinden als ze het zelf zou willen. Ik zeg nogmaals, het is een noodzaak eigenlijk, als je je niet weet te bewegen in de maatschappij. Ik zou het iedereen aanraden, maar verplichten, kom nou!

Ben je ook nog lid van andere organisaties, naast de kerk?

Vroeger was ik wel met van alles druk, nu heb ik het voornamelijk heel erg druk met de kerk. Ik ben er best wel veel, om je een voorbeeld te geven. Vorige week was ik daar twee middagen en drie avonden.

En de meeste van je vrienden en je sociale contacten zijn dat ook Kaapverdianen?

Nee, dat is heel breed, echt heel breed. Mijn vrienden bestaan uit Marokkanen, Surinamers, Anillianen, Nederlanders, echt alles. De kerk is voor mij ook een gelegenheid om Kaapverdianen te zien, want in m'n dagelijks leven doe ik dat niet zo in die mate. Ik ben ook hier in Rotterdam-West opgegroeid en daar loopt natuurlijk van alles rond.

Ga jij ook nog wel eens op vakantie naar Kaapverdië of zou je er voor langere tijd heen willen?

Wat ik wel zie is dat veel Kaapverdianen gebruik maken van een studiebeurs. Als ze dan studeren gaan ze met deze beurs naar Rusland, naar Amerika of naar Portugal of Spanje. En vaak gaan ze weg en dan blijven ze ook weg. En ik vind het wel jammer dat er zoveel Kaapverdianen met kwaliteiten zijn, maar dat het niet terugkomt in het land van herkomst. En ik zou best willen, als ik straks wat ouder ben, als ik flink heb doorgespaard, dan zou ik daar best een huisje willen hebben. Mijn ouders hebben daar ook een huisje, dus wat dat betreft heb ik het ook heel makkelijk. Maar ik denk dat iedere Nederlander, ongeacht zijn achtergrond wel een huisje in een warm land zou willen hebben. En ik geloof ook dat oudere mensen beter af zijn in een tropisch land. Want hier wordt je zo eenzaam, dan zit je in een flat en de kinderen hebben het te druk om langs te komen, ja wat doe je hier dan?

Ik zie mezelf toch niet tot mijn zestigste ergens in een kantoortje werken. Dat ga ik toch liever ergens lekker in de zon zitten.

Interview met Carla Fonseca (parochiaan van de Kaapverdiaanse kerk)

Datum: woensdag 24 november

Tijd: van 16.30 tot 17.15 uur

Locatie: Kaapverdiaanse kerk aan de Korfmakersstraat

Vragen m.b.t. kerkbezoek

Ik zou graag iets willen weten over jouw religieuze achtergrond. Ben je in Nederland geboren of in Kaapverdië?

Ik ben in Portugal geboren.

Ging je toen je daar woonde ook al naar de kerk?

Nee, pas sinds ik hier ben. Vier jaar geleden zo iets. Sinds kort eigenlijk dus.

Hé, dat is wel apart, meestal zie je toch dat kinderen via hun ouders of opvoeding bij de kerk terecht komen.

Mijn ouders zijn wel katholiek, maar er was een klein probleem toen ik klein was. Toen kreeg ik nog twee broertjes erbij en toen was er een discussie over wie de peetmoeder en peetvader zouden worden. Daar kwamen ze niet uit en toen is het dopen niet doorgegaan. Mijn moeder ging wel naar de kerk toen ik klein was, maar toen kreeg ze nog twee zoons erbij en toen had ze geen tijd meer. Ze moest thuis voor de kinderen zorgen enzo. Maar toen we in Nederland kwamen in 1992, is het zo gekomen, er waren hier ook een paar andere soort geloven en kerken en mijn moeder die ging een beetje uitproberen en kijken wat het was enzo. Toen ben ik ook meegegaan natuurlijk. We zijn eerst bij de Igreja Universal do Reino geweest, dat is een soort Braziliaanse kerk.

Daar heb ik iets over gelezen geloof ik, is dat niet een heel spirituele kerk?

Dat is inderdaad spiritueel, maar mijn moeder vond het niet zo daar. Ze vond het een beetje te zwaar. Maar als er bijvoorbeeld een doop was of iemand die was overleden dan ging ze hier altijd naar de kerk. En ze zei altijd zo van nou ach, iedere keer als ik daar ging, voelde ik daar een soort vrede, een soort lekker voelen.

Dus eigenlijk doordat ze hier al heenging wanneer er bepaalde plechtigheden of begrafenissen waren is ze meer in contact gekomen met deze kerk?

Ja, daardoor kwam ze er steeds vaker en vaker. Toch is ze ook nog wel in andere kerken gaan kijken. Bij een christelijke kerk, en dacht ze echt dat ze een plek had gevonden, maar toch niet. Er was toch iets wat niet klopte.

Was dat dan een protestante kerk?

Nee, het was een Surinaamse kerk. Ik ben daar ook gedoopt in die kerk. Maar daarna kreeg ik ook privé problemen erbij enzo en toen heb ik ook een beetje afstand genomen en toen ben ik hier terecht gekomen. En hier ben ik uiteindelijk echt naar de steun gaan zoeken en een oplossing gaan zoeken voor mijn problemen. En hier ben ik ook in aanraking gekomen met pater Pedro, die me heel erg veel heeft geholpen, ja... en hier ben ik. En hier ben ik ook nog een keer gedoopt.

Dus jouw geloof is wel heel erg veranderd sinds je vanuit Portugal naar Nederland bent gekomen?

God heeft wel altijd bestaan voor mij, hij is er wel altijd geweest. Maar hoe ik daarmee omging was nog niet echt duidelijk. Hoe ik naar een antwoord ging zoeken, aan wie moest ik vragen, en hoe ik het moest meekrijgen, dat was daarvoor nog niet echt duidelijk voor mij.

Waarom heb je uiteindelijk toch voor deze kerk gekozen terwijl je moeder in eerste instantie naar een andere kerk in Rotterdam ging?

Bij deze kerk voelde ik me meer thuis. De taal was ook heel belangrijk voor mij. Het is mijn eigen taal. En ook de sfeer en de verhalen. Alles wat om het geloven gaat spreekt mij gewoon aan.

En als je nou kijkt naar wat de kerk voor jou betekent, is het dan voornamelijk een stukje religieuze zingeving of is het ook het contact met de andere mensen hier of de steun die je krijgt van pater Stevens?

Het is eigenlijk van alles een beetje. Ja echt. Ik voel me echt hier op mijn gemak. Ik voel me lekker hier en ik kan mensen helpen, ik doe dat heel graag. Het in aanraking komen met andere mensen en met andere problemen. Het gevoel om nodig te zijn, dan kan je ook een beetje van jezelf geven. Dat is ook belangrijk, elkaar helpen en elkaar steunen. Naar elkaar luisteren.

Hoe vaak ga jij naar de kerk? En doe je ook nog mee aan activiteiten?

Ik ga elke zondag naar de kerk en ik doe mee aan de activiteit liturgie.

Wat is dat precies liturgie?

Lezen, voorlezen in de kerk uit de bijbel. We hebben eerste lezing en tweede lezing.

En verder, want er wordt hier natuurlijk nog zoveel meer georganiseerd?

Ja, we hebben muziek en een koor. We hebben groepen voor de jongeren. We hebben ook een crèche voor ouders die geen oppas kunnen vinden op zondag. Dus we hebben heel veel groepen.

Maar zelf doe je alleen liturgie?

Ik heb vorig jaar de crèche gedaan en dit jaar dan de liturgie, maar meer tijd heb ik niet om dingen te doen. Ik zit echt vol.

Vind jij dat een kerk ook al die andere activiteiten zou moeten organiseren of moet de kerk zich voornamelijk bezig houden met de godsdienstige kant?

Ik vind het heel belangrijk dat ze meer dingen doen want het gaat om het contact met mensen en hoe je dat doet, hoe beter om mensen te roepen. Vooral nu tegenwoordig alles wat buiten gebeurt met al die criminaliteit en dingen. Het is belangrijk dat we de jongeren ook naar ons toe roepen. Een beetje uitleggen hoe en wat en hoe het gaat, en waarom kan het niet en hoe kan je het op een betere manier doen. Dat vind ik wel belangrijk. En ik moet zeggen, wij doen het hier hartstikke goed.

Ja, ik was ook wel onder de indruk van hoeveel jongeren er in de kerk waren toen ik laatst bij de dienst was op zondag.

Het is echt ongelooflijk. In één jaar tijd, hoe het is gegroeid.

Is het aantal jongeren echt zoveel toegenomen dan?

Toen ik hier vier jaar geleden kwam, was het niet zo zoals het nu is. Het is echt gegroeid.

In deze kerk komen voornamelijk Kaapverdiaanse mensen.

Portugeestalige mensen, dus niet alleen Kaapverdianen maar ook mensen uit Angola, Brazilië en Portugal zelf en Guinee.

Je zei net al dat pastor Stevens je heel erg geholpen had. Ik heb ook begrepen dat hij heel belangrijk is voor de mensen hier in de kerk.

Hij is heel belangrijk, iedereen gaat naar hem toe. Als er iets is, is de eerste die ze roepen pater Pedro.

Wat verwachten de mensen en wat verwacht jij van hem als pastor?

Het is gewoon zo, altijd als ik bij pater Pedro kom met een probleem dan is het gelijk opgelost. Nou ja, natuurlijk niet gelijk in eerste instantie, maar met veel praten. Het heeft me heel erg geholpen. En wat hij heel goed kan doen is luisteren en praten met mensen.

Vind je ook dat de kerk een rol moet of kan spelen bij allerlei problemen die mensen in het dagelijks leven tegenkomen?

Ja, om steun te zoeken. Kijk, mensen komen bij elkaar en als iemand van ons een probleem heeft dan proberen we met elkaar om die persoon te helpen. Of het nou veel is of weinig, maar toch we proberen altijd om iets te doen wat die persoon kan helpen. We hebben gewoon een sterke band met elkaar.

Dat is natuurlijk heel mooi.

Je bent zelf in Portugal geboren, hoe ging het toen je naar Nederland kwam? Had je veel moeite met de taal bijvoorbeeld of had je moeite om te wennen?

Nog steeds, ik heb nog steeds moeite om te wennen. Ik mis mijn land gewoon. Mijn eigen cultuur, ik mis het en ik heb me niet echt kunnen inpassen hier in Nederland.

Heeft de kerk jou wel op één of andere manier geholpen dan om je meer thuis te voelen?

Ja, via de kerk krijg ik een stuk van mijn land terug. Elke zondagochtend leef ik een beetje in Portugal. Iedereen om me heen praat dan Portugees.

Vragen m.b.t. de maatschappelijke en sociaal-economische positie van de respondent

Dan heb ik nog wat algemene vragen over bijvoorbeeld je leeftijd?

Ik ben dertig.

En wat voor werk je doet?

Ik ben peuterleidster, al acht jaar zoiets. En ik heb twee kinderen, van negen en vier.

Ook nog.

Ja, daarom heb ik het ook zo druk.

En ben je ook getrouwd of woon je samen?

Ik woon samen, niet met de vader van mijn kinderen, maar met mijn nieuwe vriend. Sinds ongeveer een half jaar. Dus ik heb een hele zware tijd achter de rug.

En in je vrije tijd, doe je naast de tijd die je aan de kerk besteed ook nog andere dingen?

Nee, daar heb ik geen tijd voor. Eigenlijk wil ik veel meer doen hier in de kerk. Maar ja, ik kan er geen tijd voor krijgen, misschien later ofzo. Op dit moment zit het er niet in.

En de contacten die je hebt in je vrije tijd, met vrienden en kennissen, zijn dat dan voornamelijk ook Portugees sprekende mensen?

Ja, de meeste van mijn vrienden zijn Portugees sprekend. Nederlandse mensen met wie ik kan praten zijn gewoon mijn collega's op mijn werk of burens.

Toen je naar Rotterdam toekwam wat het toen makkelijk om aan werk te komen of een opleiding te volgen?

Toen wel, in 1992 was het vrij makkelijk. En qua werk kan ik me nog herinneren, was wel makkelijk. Nu is het veel moeilijker.

Was werk ook de reden voor jullie komst naar Nederland?

Ja, mijn vader is zeeman. Het probleem was dat hij zo vaak weg was. En ook in verband met de toekomst voor ons dacht mijn moeder dat het wel beter was dat we naar Nederland zouden gaan.

En wat vind jij van de Nederlandse samenleving? Wat zie jij als positieve en negatieve punten?

Er zijn dingen waar ik het wel mee eens ben en andere dingen niet.

Kun je voorbeelden geven?

Mensen die zijn hier heel open, voor vragen. Ik bedoel qua opvoeding van de kinderen. Dat vind ik wel goed, want als je naar onze cultuur kijkt, het meeste is gewoon taboe. Als naar je ouders toe met een vraag zit, bijvoorbeeld over seksualiteit, daar zeggen ze niks van. En Nederlandse mensen zijn heel anders, heel open en heel eerlijk.

Maar aan de andere kant vind ik het stom dat ze toch de kinderen, en ik bedoel meer de tieners zegmaar, vanaf 16/17 jaar dat die heel vrij gelaten worden.

Te weinig controle?

Ja, dan zie je vaak jongere meiden die al alleen wonen of samen wonen of al een kind hebben. Dat vind ik een beetje nalatig. Ze laten hun kind heel vroeg zelfstandig worden.

Maar dat is bij de Kaapverdianen toch ook zo?

Nee, nee.

Bij het radio-interview waar ik toen bij was met Ana, kwam dat juist net wel naar voren. Dat Kaapverdiaanse kinderen ook al heel jong allerlei dingen zelfstandig moeten doen.

Misschien in huis, qua taken in huis. Schoonmaken, bedden opmaken, afwassen, boodschappen doen of hun eigen brood klaarmaken voor school, dat soort dingen. Maar niet zo naar het volwassen-zijn toe, met meer verantwoordelijkheid.

Voel je je thuis in Nederland?

Nee, niet echt. Jaren geleden had ik gezegd dat ik wel naar Portugal terug zou gaan. Toen had ik nog maar één kind, maar nu heb ik er twee. En ook omdat mijn oudste kind op het speciaal onderwijs zit, dan ga ik wel twee keer nadenken of het wel goed zou zijn om terug te gaan. Omdat het daar qua scholen en dat soort dingen niet zo goed is. Het makkelijke dat je hier hebt als je kind een probleem heeft en hoe ze je kunnen helpen, dat heb je daar niet. Dus dan moet ik hier blijven.

Spreken je kinderen wel Portugees?

Ja, dus wat taal betreft zou het geen probleem zijn.

Heb je dat ook bewust gedaan?

Ja, en je praat toch gewoon makkelijk en lekker in je eigen taal.

Maar als het zou kunnen, als de omstandigheden anders waren, zou je dan wel terugwillen? Zou je dan naar Portugal terugwillen of naar Kaapverdië?

Ik ben nog nooit in Kaapverdië geweest. Ik zou er wel graag een keer naartoe willen maar ik ben er nog nooit geweest. En wat ik ken van hun cultuur dat hoor ik van mijn familie.

En jou kinderen, zouden die ook willen verhuizen?

De oudste wil wel graag naar Portugal. Dat vind ik wel grappig om te horen. Dat zou je niet zeggen he, een kind dat hier geboren is en z'n vrienden heeft.

Ik ken Portugal alleen maar als vakantieland, ik vond het er wel mooi.

Ja, de mensen zijn heel warm daar, maar hier zijn ze wat meer beleefd. Ze zeggen of doen dingen uit beleefdheid, maar niet uit het hart en dat vind ik een beetje koud. Bij ons bijvoorbeeld als je bij

iemand gaat eten hoeft je niet van tevoren te bellen, iedereen kan gewoon aanschuiven, bord erbij. Kom maar lekker bij ons eten. Maar als je bij een Nederlands gezin komt en ze zijn aan het eten, dan moet je eerst wachten tot ze klaar zijn. En dat vond ik heel raar toen ik hier kwam. Bij ons is dat niet, je bent altijd welkom.

Waar heb je gewoond in Portugal?

In Lissabon, je kan daar ook lekker uitgaan en het is er vrolijk. Het is meer feestelijk, hier is het zo donker. Ook in café's enzo, donker met die lichtjes erboven. Maar in Portugal kom je in een café, heb je gewoon lekker zonlicht, met muziek erbij en de mensen. Heel anders, echt heel anders.

Ervaar jij ook discriminatie hier in Nederland?

Ja, een beetje toch wel.

Voel je je daardoor ook niet echt thuis in Nederland?

Dat heeft er zeker wel mee te maken ja. Je wordt toch meer op dingen aangesproken omdat je niet van hier bent.

Als je nou in één woord of in één zin moest omschrijven wat de kerk voor jou betekent, wat zou je dan zeggen?

Dat is moeilijk om in het Nederlands te zeggen. Het is gewoon een goeie arm om je heen. Als je problemen hebt of als je verdrietig bent dan denk je en dan ga je praten met hem en dan voel je je gewoon een stuk rustiger en dan ga je goed nadenken.

Praten met hem, daarmee bedoel je praten met God?

Ja, praten met God.

Stel nou dat je niet naar Nederland was gekomen, maar in Portugal was gebleven, zou je dan ook net zo betrokken bij de kerk zijn als nu?

Ik denk dat ik dan minder betrokken zou zijn geweest. Mijn ervaringen daar waren dan anders geweest dan wat ik nu hier heb meegemaakt. Ik kwam hier naartoe tegen mijn zin, ik heb daar alles achtergelaten. Alles wat ik liefhad.

Want hoe oud was je ook al weer toen je hier heen kwam?

Achttien was ik toen. En dan moet je een andere taal leren die je niet echt mooi vindt. En dan moet je naar een ander huis. Door de problemen die ik heb meegemaakt en al die dingen, ik denk dat ik daardoor ben gaan zoeken naar steun.

En die heb je wel gevonden hier denk ik?

Ja, dat heb ik hier zeker gevonden. Mensen zeggen bijvoorbeeld als je dan problemen hebt, ga je naar God zoeken. En als je geen problemen hebt, dan gaat alles lekker enzo, dan denk je niet eens aan hem. En het is wel zo, dat heb ik ook meegemaakt bij mezelf. Soms lopen de dingen zo lekker en dat vergeet je gewoon om dankjewel te zeggen, om God daarvoor te bedanken. Je moet niet alleen aan hem denken als je problemen hebt, maar ook als je blij bent, als alles goed loopt. Het is wel iets heel fijns.

Dus je denkt wel dat je altijd op deze manier verbonden zult blijven met God en met de kerk?

Ja zeker weten. En als ik meer tijd zou hebben dan ga ik ook meer dingen doen in de kerk.

En je kinderen, voed je die ook op met de kerk en met God?

Ja, ik praat altijd over Jezus. En als ze vragen hebben dan probeer ik altijd antwoord te geven.

Dus ze gaan ook hier naar de kerk?

Ja, de jongste gaat naar de crèche dan tijdens de dienst. De oudste is nog op zoek, die moet nog zijn eigen weg vinden. Hij is nog niet gedoopt, dus hij moet ook nog catechisatie volgen. Maar niet hier, want hij heeft toch wel een beetje moeilijkheden met het in Portugees schrijven. Dus dan ben ik van plan dat hij het toch gewoon in het Nederlands doet.

Ja, ik vraag me dan ook af hoe dat hier gaat. Want al die kinderen en jongeren die hier in de kerk komen spreken en schrijven misschien niet allemaal Portugees of Kaapverdiaans? Is er dan ook een kans dat de diensten in de toekomst in het Nederlands zullen worden gehouden?

Dat doen we ook. We lezen in het Portugees, maar ook in het Nederlands. En pater Pedro doet het ook in twee talen. De mis van tien uur is meestal alleen maar in het Portugees of Kaapverdiaans voor de oude mensen en om twaalf uur dan komen de jongeren en andere mensen die een andere taal spreken. En daarom zijn we ook heel hard op zoek naar een vervolg voor pater Pedro. Iemand die ook tweetalig de diensten kan doen. Maar er zijn steeds minder priesters, niet alleen Portugeessprekende, maar ook minder Nederlandse priesters.

B. Interviews Ethiopische kerk

Interview met Sony Shiferaw (voorganger van de Ethiopische kerk)

Datum: dinsdag 14 december

Tijd: van 19.00 uur tot 21.00 uur

Locatie: bij mij thuis

When was your church founded here in Rotterdam?

Let me think. I think maybe six or seven years ago three people started the fellowship at home. In their own home.

How many people visit your church?

Last time we had, the children included, about one hundred members.

So you started with three people and now one hundred people come to your church.

It's growing.

Do you think it's going to grow even more in the future?

Yes, yes. Quite a lot yes. That's what we expect and what we hope.

Do they all visit the church on a regular basis?

No, actually, the members they come every week, every Sunday at worship time. But we have visitors they come maybe only once.

So your church is open for everyone, members and visitors?

Yes, of course.

What kind of people come to your church? Mostly people from Ethiopia or also from other countries?

Most of them are from Ethiopia and some from Eritrea too. Because our service is in our own native language.

So other people wouldn't understand the service.

But we have a good connection with the Dutch Reformed Church in Delfshaven. And some Dutch people from that church came to visit our church and we had translation-instruments. We translated for them.

In the future when most Ethiopian people will be here in the Netherlands for a longer period, do you think you might change the language of your services from Ethiopian to Dutch?

No, I think for the first generation it will never be changed. But for the second and the third generation I think it will change. Because they speak the Dutch language and they adapt the culture. We already have Sunday schools for our children. They stay at least one third of the program in the church and after that, they go to their own Sunday school. And they learn in Dutch.

Because it is also very important to keep the children involved in the church?

It's very difficult for the children if they don't understand the language.

Where do you keep your weekly services?

We don't have our own building. We went to the Scottish Church first, then we rented a buurthuis and now we are in a church at the Westblaak. But we would like to have our own building because we also have activities during the week.

Does your church organise any cultural or social activities?

That kind of vision we have. We approach churches, actually denominations, to see if they can support us. We have the vision to start a community centre. To help the society with the social problems, like child day-care and legal-help, these kinds of things. Somehow we already do it, just a little bit. Some people have different kinds of problems, like social problems or psychological problems, and somehow we are involved to work in the social sector.

People come to your church not only for religion but sometimes also for some sort of social support?

Yeah, if they need that.

Do you as a church feel that the emphasis of your activities should be on the religious area or do you find the other activities equally important?

Our main target is the religious direction, we are believers, we are Christians. But we believe Christianity is not only a spiritual experience, we also have to meet the need of the people. So our main priority is for our religious activities and besides if we have the abilities and the chance we would also like invest in the other activities. But our main priority is religion.

You told me earlier you don't have your own church building. Do you get any help, maybe from other churches or the city of Rotterdam, in your search for an own building?

Nothing, nothing. We want to do it by our own. We try to raise funds and we try to approach.

Your church is not a member of a bigger world-wide church-organisation?

No.

You're an independent church?

Obviously, yes. But there are churches maybe who are interested to support us with this kind of activities.

There are a lot of Dutch churches whose congregations get smaller and smaller and they still have very large church buildings of their own. And your church is attracting more and more people and you don't have your own building. Do you see any options for cooperation with these Dutch churches perhaps?

We do look for these kinds of opportunities. We try to approach people here in the Netherlands, they can support us with our needs. But until now I can say that all doors are closed. But we do rent a place now to come together and we pay in the wintertime 120 euro for one meeting each Sunday.

That's quite a lot of money I think. So it might be more difficult to be an independent church because you don't get any help from a larger organisation.

We need to be independent because our members they come from different kinds of church-backgrounds and denominations. Some of them were Christians back home, so they came here with their own denominations. We can not function under the umbrella of one big denomination. We prefer to stay independent.

I also have some questions about the relation you have as a church with your direct environment, with your neighbourhood. As we say it in Holland, with 'de buurt' were the church is localised. Questions like do you feel accepted by your environment, by you neighbours? But since you do not have your own building and you're a church moving around, maybe those questions are not suitable for your situation?

When we once had a meeting in the Scottish Church near Central Station, there were some problems with the neighbours. That neighbourhood is also a Muslim-area and sometimes they bothered us, they opened the door.

Are you related to any umbrella-organisation, like SKIN for instance?

We know the organisation, but we are not a member. They did approach us to become a member. But because of other reasons we are not yet a member of SKIN.

What is your opinion of your church about the separation of church and state in The Netherlands?

I think it's good that church and state are separated. But what I think in the Netherlands, the church, how can I say it, there is not enough just normal support. It's not because the government and the church do not interfere. But organisations, like the churches, they have to get some support if they need it. If they are doing good things, things to support the community, the government at least, they need to have some space to participate and to motivate it.

Some churches and mosque's place their cultural and social activities in a separate organisation, in that way they can get support from the government.

That's true. There are so many burdens to get support. But if you use smart ways, there are opportunities. That's why I think it has to be loosened up. The government is sometimes maybe to strict in the separation. The government is very strict.

Do you think you could get support from Dutch churches, because some Dutch churches are very rich, and they do nothing else but literally sitting on their money?

We do approach Dutch churches. But even when we ask for a place for our Sunday programs, they ask us an unbelievable amount of money. We need to have this kingdom mindset, you know. We work for the kingdom of God. If you have that kind of concept...

There is a lot going on in the Netherlands right now about religion, and the focus is mainly on Muslims, but do you think your church can also play a role in this discussion?

I don't understand, can you explain the question.

Well, the discussions nowadays are not only about Muslims, but also about religion in general. It has been said that religion is no good for society, that it is bad if people believe in a God. Do you as a church have an opinion about religion and what it means for society?

I think there is a big difference between Islam and Christianity. Because in Christianity the foundation is love. We have to love, we have to share. Even the Bible says that we have to love our enemy. So there is no reason that if we are really Christians and if we follow the principles of the Bible, we'll never be a problem for societies. But if you do not experience what are the real principles of Christianity, we can be a problem for the society. We as a church do something good for society. There are people who came from deprivation, from loneliness and rejection, and we're really busy to support the community. And not only the first generation, we have a plan to invest in the second generation, to be a good citizen for this community. So of course I think we can share our experience and we can share our vision. We can tell what real Christianity means. So I think there is a probability. *What is your perspective on the connection between religion and integration? Do you think religion has a positive or a negative effect on integration?*

You know, the question that we have to ask is, if these people didn't get the churches with their own languages and own cultures, would they go to Dutch churches and participate, or would they become isolated and stay at home? That is the question that we have to ask. Because it is not a burden, it's not difficult, it doesn't make a problem for integration when you're relating. I can say that 70 percent of our members they become Christian believers here in Holland. And some of them they stay maybe five, ten or twelve years in Holland. There comfortable to have their own language and culture, the way of worship, the way of preaching. And the language is really the biggest barrier. When I came here about fourteen years ago, I went to Dutch churches. They tried to translate for me in English. I can say that I could only participate in half of the Dutch program, the other half I could not participate. We have to see it in this way, there are advantages to have migrant churches for these people and Christianity has it's own advantages for a society, is that best or do we just leave them? Which one is good? In which direction do we have to go to be successful to reach those people? In my own experience it's an advantage to have migrant churches to reach your own people. Actually it has it's own advantages somehow, but we have to just see it. It's good to have migrant churches to tell them the gospel.

Could you tell me something about how your church is organised? Do you have a committee to lead the church? And what is your position in the church?

Actually, the Ethiopian church, we have five churches in Holland. Not only in Rotterdam, we have churches in Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Wageningen and we have also a small group in Breda. Every local church has it's own leadership, elders. We have also communication between the five local churches. Our leadership is formed by the elders and those elders lead the church. And we have also one national committee and organisation and all the elders come together once every two or three months to discuss about everything.

How important is your role as a preacher? Do people come to you if they have problems?

Yes, of course. Especially, like I told you, most of our people are immigrants, some of them even live in camps or their asylum procedure is not yet decided. So they face so many problems and difficulties and they need encouragement and counselling. And the elders have this kind of responsibility, and the people they need it. So we have to go to our members if they have difficulties and problems, we have to help them. Leadership plays a major role. And of course we can't solve all problems, because some of the problems are beyond our abilities. Like some people stay ten or twelve years in the Netherlands, but they don't get a residence permit. We can do nothing, the only thing that we can do is share their burden and we pray together. We consult them and they have to be encouraged. They believe and they hope, and that helps you know, the encouragement.

What if the problems are too big for you to solve? Like when people have serious mental or physical problems? Do you have connections with Dutch organisations for social work for instance? Or do you help these people to find the ways to get to these Dutch professional organisations?

Sometimes we have these kinds of problems. Especially four or five years ago, there were some 'uitgeprocedeerden'. And after some time they got sick and they had no place to go. We have no organisation where we can send them. But we have a good connection, like I told you, with the Dutch Reformed Church in Delfshaven. And one good friend of us, Jaap Beukema, most of the time just if we need something we contact him and we ask his advice. And he tries his best for us.

So it's good to have these contacts?

Really, it's wonderful, because we don't know the system. I think you know that, Nederland is the land of the system. You have to know the way, and that is really a big challenge. We don't know the

system, we don't know how we can reach on that point. So that is why we really need help. And he helps us a lot.

What are the main income-resources for your church?

We ask 'tienden', it means in the bible that people pay ten percent of their income to the church. And the other one is collection during the Sunday program, that is the only means of our income.

You don't get any support from Ethiopia?

No, no. We support the churches in Ethiopia. We don't even expect that they support us. Because we are in a better situation than the churches in Ethiopia are. I mean, at least the people can work here, so they have income and they can pay. We have this kind of help organisations, we have help for sick children back home in Ethiopia and a help organisation called 'De Naasten'. So we try our best to support back home, the home of the church.

So it's very important for you to support the people in Ethiopia?

We try our best, we try our best.

What are the ambitions of your church for the future? How would you like to see your church within five or ten years?

Like I told you, our ambition is to start a community centre. That is our main target. Because we want to reach our community, not only the believers but also the non-believers. Why do we have this kind of initiatives, if we can not invest in this society we could lose the second generation. So our main concern is to reach the society. There is a big gap, a cultural gap, between someone who came from Ethiopia to stay here in Holland, some of them really experience a cultural shock, so we try to really help our societies to come to the right pathway, to integrate. They have to know what their rights are and what are not their rights. These very simple things can change the life of the people. And some of the people get isolated. They stay at home, they do nothing. There are so many barriers when they come here, not only language but also cultural differences. Our main concern is just to help the society in the same way, we want to evangelise the gospel of Jesus. We believe that first we have to meet the needs of the people and then after we can tell them about the gospel.

Do you think you will succeed in starting this community centre in the near future?

I think so, because we are really busy. We are even approaching people from other countries if they are interested to support us.

You want to start the community centre together with other churches?

Some other denominations. Like you said, some have so much in their own bank. If they want to invest in these kinds of situations, it's good for the kingdom of God. So if you take that opportunity to raise a fund, I think it will be successful. Because our story has a positive impact. Because we started with three people and we are still growing. First of all we are believers and we believe in God that he will help us. And our story tells us that we can make it.

Interview met Meseret (lid van de Ethiopische kerk)

Datum: dinsdag 21 december

Tijd: van 14.00 tot 16.00 uur

Locatie: bij Meseret thuis

Vragen m.b.t. kerkbezoek

Ik zou graag een paar vragen willen stellen over jouw religieuze achtergrond. Je komt uit Ethiopië, ging je toen je daar nog woonde ook al naar de kerk?

Ja.

Naar wat voor kerk ging je daar? Was het een grote kerk en wat voor activiteiten werden er gedaan?

Het was een grote kerk. Elke wijk heeft daar zijn eigen kerk. De wijk waar je woont, die heeft een eigen gemeente zeg maar. Wel redelijk groot dus.

En wat werden er aan activiteiten georganiseerd?

Ik ben niet opgevoed met de protestante kerk, maar ik ben opgevoed met de orthodoxe kerk. De meeste Ethiopische mensen zijn met de orthodoxe kerk opgevoed. Ik ging daar vier of vijf keer per week naar de kerk. We hadden twee keer in de week een dienst, zaterdag- en zondagmiddag. En zondagochtend ging ik dan ook al naar de kerk voor een soort culturele bijeenkomst. 's Ochtends ga je dan naar de kerk en 's middags hadden wij jongeren een dienst waarin we bijbelles kregen en zingen. En 's morgens is de dienst voor algemeen, voor moeders en vaders, iedereen bij elkaar.

Dan was je gewoon bijna een hele dag in de kerk?

Ja, precies.

Als je er nou op terug kijkt denk je dan dat je geloof veranderd is sinds je naar Nederland bent gekomen?

Ik ben wel overgestapt naar een andere kerk, maar het geloof is voor mij even belangrijk gebleven. Want het geloof zit in je hart hè. Dus waar je ook gaat, God gaat met jou mee. Die blijft gewoon hetzelfde. De cultuur is hier wel heel anders dan in Ethiopië. Hier is het een beetje koel, het geloof. Daar in Ethiopië is veel meer sfeer. Daar gaat iedereen op zondag naar de kerk, de sfeer is heel anders, dan wat je hier ziet. Maar het geloof is niet minder geworden nu ik hier ben.

Hoe ben je eigenlijk bij deze kerk hier in Rotterdam terecht gekomen?

Toen ik naar hier kwam wilde ik ook naar de kerk gaan. Toen ben ik begonnen met de Nederlandse kerk. Maar omdat ik de Nederlandse taal niet zo goed sprak, kwam de boodschap van de predikant niet over. Dus in de eerste plaats vanwege de taal ben ik bij deze kerk gekomen.

Er is nog een Ethiopische kerk in Rotterdam toch, ben je daar ook geweest?

Dat is een orthodoxe kerk inderdaad. Maar die zijn pas gekomen ná onze kerk.

Wat betekent de kerk voor jou? Kom je er voor jouw band met God of ook voor de contacten met andere leden bijvoorbeeld?

In de eerste plaats kom ik er om contact te maken met God. En je kan ook wel zeggen, contact maken met God kan je ook thuis doen. Maar in de bijbel staat letterlijk, in psalm 133, wanneer de mensen die geloven met elkaar zijn, dan komt de 'blessing' van God, hoe zeg je dat, het gezegende tussen jullie. Ik zeg het misschien niet helemaal goed, maar het staat in psalm 133. De kerk heeft betekenis, het gezegende komt wanneer wij samenzijn voor God.

Dus het betekent voor jou meer wanneer je samen met andere mensen bidt, dan wanneer je alleen bidt?

Ja, dat klopt. En ten tweede, wat je net ook zei, het contact met mensen is ook heel belangrijk. Sociaal contact is ook heel belangrijk. Dat komt op de tweede plaats, maar God ontmoeten staat op de eerste plaats.

Je vertelde me net dat je vooral vanwege de taal voor de Ethiopische kerk gekozen hebt, maar zie jij nog meer verschillen behalve de taal tussen de Ethiopische kerk hier in Rotterdam en de Nederlandse kerken die je bezocht hebt?

Er is veel meer anders. De liedjes zijn bijvoorbeeld anders en bij ons in de kerk wordt ook meer gedanst. Dat is het werk van de heilige geest denk ik. Die heilige geest beweegt iets in mensen, mensen weten dan niet wat ze doen. Je voelt gewoon iets en dan ga je dansen en zingen. En sommige

Nederlandse kerken hebben hetzelfde als ons. Maar de meeste Nederlandse kerken zijn heel rustig. Dat heeft denk ik te maken met de manier waarop de mensen God aanbidden.

Past de Ethiopische kerk gewoon beter bij jou?

Ja ja. Maar het is gewoon het werk van de heilige geest.

Je vertelde net dat jullie één keer per week een dienst hebben en op woensdagavond tijd om te bidden. Worden er daarnaast ook nog andere activiteiten georganiseerd door de kerk?

We hebben elke zondag kerkdienst en op woensdag 'prayertime', en we hebben bijbelstudie. We hebben ook een koor, zij oefenen elke vrijdag. Daarnaast hebben we één keer per twee weken een jongerenprogramma, dat is op zaterdag. Jongeren kunnen dan activiteiten doen, bidden of zingen en af en toe erop uitgaan en bowlen ofzo.

Waar vinden die activiteiten plaats? Want Sony vertelde me dat jullie geen eigen gebouw hebben, vinden alle activiteiten dan ook plaats in de ruimte die jullie huren?

Bijvoorbeeld het koor en de bijbelstudie vinden gewoon bij mensen thuis plaats, omdat we geen eigen ruimte hebben. Zelf zit ik ook in het koor, dus we repeteren ook vaak bij mij thuis.

Wat zie jij als de belangrijkste taak van de kerk? Puur het geloof in God, of zijn er meer dingen die ook belangrijk zijn?

Ik vind de andere activiteiten ook belangrijk. Het maakt mij niet uit, als er maar genoeg ruimte is om God te aanbidden en daarnaast ook andere activiteiten doen.

Er komen voornamelijk Ethiopische mensen in jullie kerk. Vind jij dat jullie kerk zich ook op andere groepen zou moeten richten?

Wij zijn heel blij als er ook mensen komen die een andere taal spreken. Wij willen gewoon, onze visie is niet alleen voor Ethiopiërs, maar voor iedereen. God is voor iedereen, niet alleen voor Ethiopiërs. Iedereen is welkom.

Nu worden de diensten bij jullie in de kerk nog in het Ethiopisch gehouden. Maar ik zag ook heel veel kinderen in de kerk afgelopen zondag. Denk je dat de taal altijd Ethiopisch zal blijven of dat jullie na verloop van tijd overgaan op het Nederlands?

De kinderen spreken ook Nederlands. Sommige verstaan wel Ethiopisch, maar sommige ook niet. De les voor de kinderen op zondag is ook al in het Nederlands. Voor ons maakt het niet zoveel uit in welke taal, als we maar in God blijven geloven en hem blijven aanbidden. Als we ook maar goede, gelovige kinderen opvoeden. Dan praat ik wel over mezelf hé, ik weet niet of iedereen er zo over denkt.

Jullie hebben ouderlingen bij de kerk en een voorganger. Hoe belangrijk zijn deze personen in de kerk en voor de mensen?

Wij willen één pastor of één ouderling. Die hebben we nodig. Elke zondag hebben we een dienst en dan komen er heel veel mensen bij elkaar. En er zitten heel veel mensen tussen die problemen hebben, geestelijke problemen of problemen thuis. En we kunnen op zo'n dag niet alles oplossen. Dus als iemand al zijn tijd in dit werk zou kunnen stoppen dan zou dat beter zijn voor de mensen die in de problemen zitten. Als we een fulltime pastor zouden hebben voor de kerk, dat is heel belangrijk voor de mensen. Een pastor is nodig om te bidden. Bijvoorbeeld wanneer ik ziek ben of als ik een probleem heb, dan kan ik de pastor bellen. Als hij fulltime voor de kerk werkt dan kan hij gelijk komen maar anders niet.

Want Sony is nu ook niet fulltime pastor.

Nee, wij hebben geen echte pastor. Want Sony doet nu de activiteiten maar daarnaast heeft ie ook gewoon zijn werk. De pastor is ook nodig voor mensen die nieuw zijn. Hoe moeten ze anders tot het woord van God komen. De pastor moet controleren, hoe zit nou je leven, hoe zit het met je geloof, met je contact met God. Dat doet de pastor, die gaat dat controleren en kijken hoe je bent.

Vind je dat de kerk een rol kan of moet spelen bij allerlei problemen die de mensen tegenkomen in het dagelijks leven?

In de bijbel staan alle oplossingen. Noem maar op wat voor probleem je hebt en God kan het oplossen. Het woord van God is heel belangrijk, die lost alle problemen die de mensen niet kunnen oplossen. Hij is almachtig. Dus de kerk is heel belangrijk om alle problemen op te lossen.

Kan God alle problemen oplossen of zijn er ook problemen waarbij misschien toch de hulp nodig is van andere instanties?

Kijk, volgens mij en wat ik geloof, lossen alle problemen op. Als ik ziek ben bijvoorbeeld moet ik wel 100% geloven in God. En de mensen die voor mij bidden moeten ook 100% geloven in God. Zij

moeten geloven dat God het kan oplossen. Maar niet alle problemen kunnen altijd voor 100% opgelost worden. Wij adviseren gewoon op God te wachten, maar als de persoon er zelf voor kiest om andere hulp te zoeken dan is hij daar vrij in.

Als je nou in één woord of in één zin kon zeggen wat voor jou de belangrijkste reden is om naar de kerk te gaan, wat zou dat dan zijn?

Voor mij is, hoe moet ik dat zeggen. Naar de kerk gaan doe ik om te laten zien dat God bestaat. Als ik niet naar de kerk zou gaan, als iedereen God thuis zou aanbidden, dan ziet niemand het. Maar als we naar de kerk gaan kan iedereen zien dat God bestaat. Als ik openbaar over God ga prediken of naar de kerk ga, dan kan iedereen, ook de mensen die niet gelovig zijn, zien dat God bestaat. Om te komen luisteren naar het woord van God, dat is belangrijk.

En kijk je er ook echt naar uit, dat je elke zondag weer naar de kerk kan gaan?

Ja zeker wel. Ik heb echt zin om te gaan. Als er iets tussenkomt ook. Kerk staat altijd op de eerste plaats, afspraken komen daarna. Ik verlang gewoon naar de zondag om God te kunnen aanbidden. Dat is voor mij echt heel belangrijk.

Vragen m.b.t. de maatschappelijke en sociaal-economische positie van de respondent

Wanneer ben je vanuit Ethiopië naar Nederland gekomen?

Ik ben in 1989 naar Nederland gekomen. Dus dat is 15 jaar geleden.

Wat is de reden dat je hierheen bent gekomen?

Dat is een heel lang verhaal, maar ik zal het kort houden. Het komt gewoon omdat...iedereen heeft daar een probleem, vooral jongeren. Die kunnen daar niet echt goed leven. Daarom ben ik hier gekomen, om mijn leven te bewaren, te 'safen'. Naar een veilige plaats.

Ben je alleen hierheen gekomen?

Nee, samen met mijn zussen.

Ben je meteen ook al in Rotterdam terechtgekomen?

Ja.

Hoe werd je hier ontvangen toen je hier kwam?

Het is onderdeel van de Ethiopische cultuur dat je wordt geholpen. Dus een Ethiopische man die al lang in Nederland woont en getrouwd is met een Nederlandse vrouw heeft ons toen geholpen. Ik ben bij hem terechtgekomen en we hebben daar vijf dagen in huis gelogd tot we de weg gevonden hadden. Toen hebben we asiel aangevraagd en ben ik naar een opvangplaats gegaan. Daar heb ik vier of vijf maanden gezeten. Toen heb ik samen met mijn zussen een huisje gekregen waar we zelfstandig ons leven konden opbouwen. Ik ben gelijk begonnen met een Nederlandse cursus enzo, op school gezeten, cursus gevolgd en toen geslaagd. En hier ben ik nu.

Wat doe je nu voor werk?

Ik ben laborante.

In het ziekenhuis?

Nee, ik werk in de chemische industriële sector. Dus niet een medisch maar een chemisch laboratorium.

Hoe oud was je eigenlijk toen je hier heen kwam?

Ik was achttien ofzo.

Dat lijkt me wel een moeilijke leeftijd om naar een ander land te gaan.

Ja dat was het ook wel. Maar toch, ik dacht aan God en dat hielp me.

En voelde je je welkom toen je hier in Nederland aankwam?

Om eerlijk te zeggen, in het begin was het moeilijk. Ik had wel een moeilijke tijd toen. Het is toch gelukt, maar in het begin was het wel moeilijk.

Wat voor soort contacten heb je in je vrije tijd? Met Ethiopische mensen of ook met bijvoorbeeld Nederlandse mensen?

Nou, om eerlijk te zeggen heb ik vooral contact met Ethiopische mensen. Ik heb wel één Turkse en één Kaapverdiaanse vriendin waarmee ik contact heb. Ik ben niet iemand die met heel veel mensen omgaat. Ik werk natuurlijk vijf dagen in de week en op zaterdag en zondag ben ik met de kerk bezig. Dus heel veel tijd blijft er niet over. Ik kan wel zeggen dat ik buiten de Ethiopische gemeenschap bijna geen contacten heb.

Ben je getrouwd en heb je kinderen?

Ik ben getrouwd met een Ethiopische man. Wij hebben geen kinderen.

Zou je nog ooit terug willen naar Ethiopië?

Ik weet het niet. Ik heb er niet zo over nagedacht, maar ik denk het wel. Als daar alles goed is, dan denk ik dat ik wel terug wil. Maar ik denk er niet dagelijks aan. Mijn zusjes zijn in Ethiopië geweest voor vakantie. Maar ik ben nu 15 jaar hier en ik ben nog nooit teruggeweest.

Zou je niet voor vakantie een keertje terugwillen?

Ja, ik wil het wel. Maar toch, ik verlang er niet naar om daar op vakantie te gaan. Ik weet niet wat het is. Elke zomer staat het in de planning, maar ik stel het steeds uit naar volgend jaar en dan volgend jaar. Liever wil ik in een ander land op vakantie gaan dan in Ethiopië.

Maar je hebt vast nog wel familie in Ethiopië wonen, zou je die dan niet nog eens willen bezoeken?

Ja, mijn moeder woont daar nog. Dus dat is wel een goeie reden om toch nog een keer daarheen te gaan.

Ervaar je hier in Nederland soms ook discriminatie of racisme?

(diepe zucht). Discriminatie bestaat overal hè. Niet alleen maar in Nederland. In Ethiopië komt ook discriminatie voor. Ik ben niet verbaasd wanneer ik gediscrimineerd word want ik ben niet een Nederlander. Het gebeurt, ook op het werk enzo. Dat heb ik wel meegemaakt.

Hoe ervaar jij de Nederlandse samenleving? Welke positieve of negatieve aspecten zie jij?

Ik zie wel positieve dingen van Nederlanders, maar ook negatief. Kijk, ik kom zelf van een andere cultuur. En mijn cultuur heeft ook positieve en negatieve dingen. Maar omdat ik gewoon anders opgevoed ben zie ik ook negatieve dingen van Nederland en ik heb zelf ook positieve dingen meegenomen vanuit mijn cultuur. Positief van Nederland is dat ze ons de gelegenheid gegeven hebben om hierheen te komen. Dat ze vluchtelingen opnemen en een kans bieden.

Maar dat is nu natuurlijk wel een stuk strenger geworden.

Nu wel, dat is waar. Maar toch, dat doet de politiek, dat zal moeten gebeuren. Maar dat ik toen een kans gekregen heb dat vind ik heel positief. Ik heb een stuk veiligheid gekregen. Ik voel me veilig hier, dat is positief. Wanneer ik naar een ander land gevlucht was had ik die gelegenheid misschien niet gekregen.

Heb je toen met je zussen er ook bewust voor gekozen om naar Nederland te vluchten?

Nee het was gewoon toeval. Ik had nog nooit over Nederland gehoord.

Kijk het is algemeen hè, als ik bijvoorbeeld de straat opga en ik wil iets vragen, dat reageren de mensen spontaan en leggen ze alles goed uit. Dat heb ik geleerd van Nederlanders. En negatief is ja, de cultuur hè, de cultuur. De meeste Nederlanders zijn niet gastvrij. De gastvrijheid bekijk ik negatief. Dat komt waarschijnlijk omdat ik anders opgevoed ben, dat mis ik gewoon in Nederland.

Als je nou kijkt naar de Nederlandse kerken, daar gaan steeds minder mensen naartoe, vooral steeds minder jongeren. Denk je dat het in de toekomst bij jullie kerk ook zal gaan gebeuren?

Nou, ik ben ook wel bang voor de toekomst van de Nederlandse kerken. Als je over die dingen denkt, dan word je gewoon teleurgesteld. Het zou bij onze kerk ook kunnen gebeuren. Voor de mensen, de Nederlandse mensen is de geloofsbetekenis anders. Bij ons zit het geloof in je ziel. Je ziel moet tot bekering komen. Het is niet belangrijk wat je hebt, een auto, geld of werk. Die dingen maken jou niet blij. Maar als je ziel en je geest tevreden zijn dan ben je tevreden met wat je hebt. Ik denk dat het geloof door sommige mensen verkeerd begrepen wordt. Daarom zeggen veel mensen, ik heb een auto, ik heb dit ik heb dat, waarom zou ik nog naar de kerk gaan. De bedoeling van de kerk is niet om je meer materiele goederen te geven, de bedoeling van de kerk is om jouw ziel en jouw geest contact te laten maken met God. Wij geloven ook dat er na dit leven een ander leven is. Om het leven samen met God goed te maken gaan we naar de kerk. Kijk als je dood bent, dan ben je dood klaar. Maar daarna hebben we een ander, een nieuw leven. Dat geloof ik, daarom ga ik naar de kerk. Als je dat vergeet, dat je ziel in de kerk contact maakt met God dan kan je gemakkelijk zeggen, ik ga niet meer naar de kerk want ik heb het niet nodig. De mensen die niet meer naar de kerk gaan die missen dat stukje.

Mensen zoeken vaak steun bij de kerk of bij het geloof wanneer ze het moeilijk hebben. Hoe kijk jij daar tegenaan dan?

Het ligt er gewoon aan hoe sterk je bent met je geloof. Hoe is je band met God. En wat is jouw doel? Is jouw doel altijd contact te maken met God dan is het goed. Stel ik heb geld nodig, dan kan ik daar ook om bidden, maar geld is niet de eerste plaats. Maar als je het verhaal mist van het contact maken met God, het aanbidden van God, dan kom je om de verkeerde redenen naar de kerk. Bij ons in de kerk komen ook heel veel mensen met problemen. Dan wordt er voor hun gebeden, maar als ze weer

beter zijn of hun problemen over zijn, dan gaan ze gewoon weer weg. Die mensen vind ik zielig. Zij zijn naar de kerk gekomen om hun persoonlijke problemen op te lossen niet om contact te maken met God.

Dus dat zie jij als een belangrijk verschil of je naar de kerk komt voor jezelf of dat je naar de kerk komt voor God.

Ja dat klopt. En dat zie je nu in Nederlandse kerken. Als het leven beter of luxer wordt dan wordt de kerk leger.

Jullie kerk heeft moeite met het vinden of huren van een kerkgebouw terwijl de Nederlandse kerken leeg blijven, wat vind je daarvan?

Wat ik ook vind, als je bijvoorbeeld een kerk wilt kopen dan maken ze je het heel moeilijk hier. Dat vind ik heel jammer van de regeling met de regering hier. Wij hebben gewoon heel veel problemen gehad de afgelopen veertien jaar. We moeten steeds van het ene naar het andere kerkgebouw verhuizen.

Na afloop van het interview hebben we nog even doorgepraat. Meseret bleek in het huis te wonen van een oud teamgenootje van volleybal van mij. Meseret vertelde toen dat ze in Ethiopië ook volleybal gespeeld heeft. Toen ze hier kwam wilde ze ook weer gaan volleyballen, ze heeft naar mensen gezocht om mee te volleyballen maar kon niemand vinden. Uiteindelijk is ze toen gaan zwemmen bij de Oostervant in Rotterdam-West en heeft daar wel wat mensen ontmoet om mee te volleyballen. Ze hebben toen een paar maanden wedstrijden gespeeld, maar ze kenden de regels niet goed en zijn gestopt.

In Ethiopië heeft ze ook aan hardlopen gedaan. Toen ze pas in Nederland was en een taalcursus volgde, heeft de docent tegen haar gezegd dat ze maar weer moest gaan hardlopen. Hij heeft haar het adres gegeven van een atletiekclub, maar ze is niet gegaan. Als ze toen was begonnen had ze best goed kunnen worden denkt ze. Momenteel doet ze helemaal niets aan sport. Met haar zussen loopt ze nog wel eens een rondje rond de Kralingse Plas.

Meseret merkt dan op dat dat dus ook een nadeel is van haar cultuur. “Ik moet ook de negatieve dingen zeggen. Ethiopische mensen zijn altijd met elkaar. Omdat wij altijd samen zijn, hebben wij niet genoeg informatie over hoe we dingen moeten krijgen of doen. Dat is onze negatieve kant. We zijn verlegen wat dat betreft. Ik durf niet bij jou te komen om te vragen waar is dit en dit. Wij doen dat soort dingen niet. Om eerlijk te zeggen, met bepaalde dingen zijn wij achter.”

Daarna wil Meseret graag weten hoe het mijn geloof zit. Ik leg haar uit dat ik erg geïnteresseerd ben in de verschillende godsdiensten maar dat ik zelf niet gelovig ben. Ik ben wel katholiek opgevoed maar ga nooit naar de kerk en geloof ook niet in het bestaan van God. Meseret merkt op dat mijn doel dus is om mijn scriptie af te schrijven en een goed cijfer te halen. “Maar om iets te krijgen moet je zoeken. Omdat je met deze studie bezig bent, hoor je allerlei verhalen over het geloof. Maar je weet niet welke de waarheid is, welke echt is. Wat ik jou zou adviseren, kijk alle geloven zeggen dat ze verwijzen naar God. Dat zeggen ze wel, maar nee, dat doen ze niet. Er is één God en die God die zegt, ik ben de waarheid, ik ben de weg, ik ben het leven. Voor iedereen is deze God de ware God. Ik ga ook voor jou bidden, dat je in de toekomst weer terugkeert naar je oorspronkelijke geloof. Dat vind ik gewoon tof voor jou. Om iets te vinden moet je zoeken.”

Ik leg Meseret uit dat ik niet op zoek ben. Ze kan maar moeilijk begrijpen dat ik geen vragen heb over het leven of over wat er met je gebeurt als je doodgaat. “Voor mensen die doodgaan hebben ze een plek. Voor mensen die geloven is dat de hemel en voor mensen die niet geloven is dat de hel. Ook al geloof je niet in God, de hemel en de hel bestaan wel, sowieso. Maar dat je niet gelooft in God, maakt je nog geen slecht mens. Niemand is perfect, behalve God. Maar niemand is goed in zijn hart zonder God. Als ik niet gelovig was, was ik misschien wel iemand die mensen zou vermoorden. Niemand is slecht en niemand is perfect. Mensen kunnen je wel veroordelen, je bent een slecht persoon of dit of dat. Maar het mooie van God is, hij kijkt naar iedereen hetzelfde. De liefde van God is niet hetzelfde als de liefde van mensen. Ik had heel veel slechte dingen in mijn hart, maar God heeft me laten zien en geduld met me gehad, hij heeft bewezen hoe zijn liefde is. Maar de hemel bestaat wel en de hel bestaat ook. En je weet niet of je morgen misschien ineens gelovig bent, je weet het niet. Op dit moment weet je misschien zeker dat je nooit gelovig gaat zijn of nooit op zoek gaat naar God, maar je weet maar nooit wat er vanavond of overmorgen ineens gebeurt. God kan zomaar in je leven komen. Ik kan niet beoordelen of je een slecht persoon bent of niet, dan kan alleen God, want God weet alles.”

Volgens Meseret heeft God me naar deze studie gestuurd. “Om je te laten zien welke geloven er zijn en dat je uiteindelijk een conclusie trekt en dat je naar Hem komt. Als er in mijn leven iets gebeurt dan heeft God dat gedaan. Het is God’s plan dat je deze studie gekozen hebt en dat je uiteindelijk de conclusie trekt dat er wel iets bestaat.” Ik leg haar uit dat ik denk dat alles wat er in je leven gebeurt het gevolg is van je eigen keuzes en niet die van God. Meseret is er van overtuigd dat God voor ieders leven een planning heeft.

Volgens Meseret heeft het geloof ook niks met opvoeding te maken “God zit in onze ziel. God heeft van zijn adem de mensen gemaakt, dus hij zit in onze ziel. Onze ziel zegt dat we iets moeten zoeken, maar we weten niet wat dat precies is. Tot we tot de conclusie komen dat we God nodig hebben. Maar ik kan niet zeggen dat je in God moet geloven, je hart moet ook willen.”

Aan het einde van het gesprek vertelt Meseret dat ze voor mij zal gaan bidden, dat ik een mooi cijfer mag krijgen voor mijn scriptie en dat het goed zal komen met mijn geloof in God.

Interview met Jacob (lid van de Ethiopische kerk))

Datum: woensdag 22 december
Tijd: van 20.00 tot uur 22.00 uur
Locatie: bij Jacob thuis

Vragen m.b.t. kerkbezoek

Ik zou graag iets meer willen weten over jouw religieuze achtergrond. Toen je nog in Ethiopië woonde, ging je toen ook al naar de kerk?

Ja, ik ben christelijk opgevoed. Zeg maar met dezelfde kerk.

Wat voor soort kerk was dat die je daar bezocht?

Het was dezelfde soort kerk als hier in Rotterdam. Eigenlijk ben ik met de pinksterkerk opgegroeid zegmaar. Maar hier in de kerk zijn sommige van ons ook baptisten, sommige van ons zijn van de pinksterkerk. Allemaal kleine denominaties, maar die brengen we hier samen.

Was dat een grote kerk in Ethiopië waar je toen heenging?

Dat was zeker een grote kerk, met 300 of 400 mensen. En dat zijn alleen nog maar de volwassenen, als je de kinderen ook meetelt, dan kom je op 500 of 600 ofzo. Een hele grote kerk hoor.

En hoe vaak ging je naar die kerk?

Elke zondag. Soms ook zaterdagavond. Ik zat vroeger ook in een koor, in een kinderkoor.

Ik was afgelopen zondag bij jullie in de kerk hier in Rotterdam en die dienst die duurde best lang, was dat daar in Ethiopië ook zo?

Het is altijd bij ons zo. In Ethiopië duurde het zo lang en hier in Nederland ook. Ik zou het misschien beter vinden als we kleinere programma's zouden maken op zondag, zodat mensen een beetje goed genieten enzo. Maar iedereen heeft daar een verschillende mening over.

Je vertelde net dat je in Ethiopië in het kinderkoor hebt gezongen, deed je behalve dat nog meer activiteiten in de kerk daar?

Om eerlijk te zeggen was het toen zo, mijn ouders hebben me daar geleid weet je. Ik was jong, ik zong in de kerk, ik vond het leuk. Dat was het meer.

Dus er waren geen andere activiteiten?

Jawel, ik deed ook wel bijbelstudie. Maar ik was niet aan het belijden. Ik gaf zelf geen bijbelstudie.

Op een gegeven moment ben je naar Nederland gekomen. Is er toen iets veranderd met betrekking tot je geloof?

Ja, ik denk, ik was toen 16 jaar oud, toen ik naar Nederland kwam. Het verschil denk ik dan, is dat ik toen volwassen werd en dat het geloof toen persoonlijk voor mij belangrijk werd. Toen ik nog in Ethiopië woonde ging ik met mijn ouders mee naar de kerk. Maar toen ik naar Nederland kwam was het mijn eigen wil om naar de kerk te gaan, snap je. Ik wist dat ik Christen was, dus toen ik hier kwam ging ik een kerk zoeken. Een kerk waar mijn soort mensen samenkwamen, die op dezelfde manier geloofden als ik.

Ben je toen gelijk bij deze kerk hier in Rotterdam terechtgekomen?

Toen was ik naar een Nederlandse kerk gegaan. Dat was een baptistenkerk, bijna hetzelfde als mijn kerk in Ethiopië, alleen de taal was anders en de cultuur, verschillende mensen. Ik ging toen naar een Nederlandse kerk.

Maar je bent niet bij die kerk gebleven?

Nee, omdat ik moest verhuizen. Dat was maar voor acht maanden ofzo, dat ik daar was. Daarna moest ik naar Rotterdam verhuizen omdat veel Ethiopische mensen hier wonen.

En toen ben je dus bij deze kerk terecht gekomen?

Ja, ja.

Was je ook naar iets speciaals op zoek in de nieuwe kerk die je toen moest zoeken? Of was je liever bij die baptistenkerk gebleven?

Het was absoluut oké geweest als ik bij die Nederlandse kerk gebleven was. Maar voor mij was belangrijk, waar zijn mijn mensen, waar zijn de mensen die mijn taal spreken, waar ik goed mee op kan schieten. Als ik bij een Nederlandse kerk was gebleven was het geloof, het gevoel hetzelfde geweest.

Alleen waren die diensten in de Nederlandse kerk wel in de Nederlandse taal, was dat geen probleem voor jou?

Ja dat was wel lastig. Dat was het enige ook, want taal is gewoon moeilijk. Ik was toen twee jaar hier in Nederland, dus de meeste dingen die in de kerk werden gepreekt begreep ik toen niet.

Als je nu kijkt naar de kerk waar je naartoe gaat, wat betekent die kerk dan voor jou?

Er zijn een paar belangrijke redenen. Op de eerste plaats ben ik christen, dus ik wil naar de kerk voor Jezus Christus omdat hij ook voor mij gekruisigd is enzo. Dat is het belangrijkste, de spirituele kant. Op de tweede plaats krijg ik ook sociale contacten met mensen, dat is ook belangrijk. Je maakt er vrienden en broeders en zusters. Maar in de eerste plaats denk ik, omdat ik gelovig ben, zoek ik God, waar mensen samenkomen.

Hoe vaak bezoek je de kerk waar je nu heengaat?

De laatste paar jaren ga ik alleen één keer per week. Alleen zondag ga ik naar de kerk. Al sinds drie jaar ofzo.

Er is ook maar één dienst elke week toch?

Ja, maar we hebben ook bijbelstudies, dat is één keer per week. Gewoon huis aan huis bijbelstudies zegmaar. En we hebben ook gebedsavond, dat is iedere woensdag. Maar daar ga ik meestal niet heen. Ik werk in ploegendienst, de ene week heb ik normale diensten en de andere week niet. Dus de enige dag dat ik naar de kerk ga is op zondag.

Volgens mij zag ik jou afgelopen zondag wel op het keyboard spelen, moet je daar ook niet voor repeteren samen met het koor?

We repeteren voor de dienst op zondag, dat doen we zelf een half uurtje voor de dienst.

Dus jullie hebben een kerkdienst elke zondag, gebedstijd op woensdagavond en de bijbelstudies.

Worden er daarnaast nog meer dingen gedaan of georganiseerd?

Er zijn mensen ook die worden geholpen. Zeg maar financieel of geestelijk. We helpen elkaar onderling. Zodra je sociale contacten hebt dan help je ook elkaar als je problemen krijgt.

Sony had het ook over een community-centre waarin dit soort hulp ook zou kunnen gaan plaatsvinden en nog meer activiteiten.

Ik hoop ook dat dat gaat gebeuren, want wij hebben heel lang gezocht om iets te kopen. Een eigen gebouw. Maar dat is wel heel lastig. Wij hebben niet zoveel mensen in de kerk, 56 mensen. Dus wij kunnen niet iets groots kopen. Maar het is heel belangrijk om een eigen plek te hebben. Snap je, je kan ieder moment binnenkomen en alles doen wat je wil.

Stel nou dat het gaat lukken met het krijgen van een eigen gebouw, wat denk jij dan dat er aan activiteiten georganiseerd zouden kunnen of moeten worden?

Ik denk aan werk voor de kerk. En alle activiteiten die we nu al doen op verschillende plekken, kunnen we dan gewoon in één gebouw doen. Misschien zouden mensen ook geholpen kunnen worden, slaapplekken, maaltijden.

Dat zijn wel hele praktische zaken. Vind jij dat dat ook tot de taken van de kerk behoort of moet de kerk zich op de eerste plaats bezig houden met het geloof?

Ja, de kerk heeft nu weinig capaciteiten om een heleboel activiteiten te doen. Nu is het vooral prediken en mensen helpen die leden zijn van de kerk. Maar daarnaast maken we ook veel contact met andere kerken. Met Nederlandse kerken en zoveel mogelijk ook met andere culturen. Daarnaast, ik zou het echt niet weten.

Sony is de voorganger van jullie kerk en jullie hebben enkele ouderlingen. Hoe belangrijk zijn deze personen voor jou en voor de mensen die naar de kerk gaan?

Wel heel belangrijk. In de eerste plaats denk ik dat de ouderlingen belangrijk zijn voor een kerk, want zij regelen heel veel activiteiten. En je moet ook iemand hebben die in dienst van de kerk is, zodat de kerk efficiënt geregeld kan worden en goed kan functioneren in de maatschappij.

Komen mensen ook voor raad of advies naar de ouderlingen?

Ja wat er ook gebeurt, je gaat naar de ouderen voor hulp. Ook als wij wat nodig hebben van de regering, ook van een bedrijf, weet je, dan maak je contact met de ouderen. Ouderen hebben zo'n functie denk ik. En ze regelen wat er elke zondag in de kerk gedaan wordt. En wanneer er conferenties worden georganiseerd enzo.

Dus wanneer mensen in het dagelijks leven tegen problemen aanlopen kunnen ze altijd bij de ouderlingen terecht?

Ja, behalve spirituele hulp kunnen ze bijvoorbeeld ook financiële hulp krijgen. De kerk helpt mensen gewoon, dat is de taak van de kerk. De ouderlingen verlenen veel hulp, wat ze kunnen zegmaar.

Vragen m.b.t. de maatschappelijke en sociaal-economische positie van de respondent

Kun je me ook iets meer over jezelf vertellen. Wanneer ben je bijvoorbeeld naar Nederland gekomen?

Ik ben op jonge leeftijd naar Nederland gekomen vanwege politieke redenen. Ik was toen zestien. Ik weet niet of als ik nog in Ethiopië was ik het zou overleefd hebben. Want ik moest op hele jonge leeftijd oorlog meemaken.

Moest je ook het leger in?

Ja, ja. Sowieso moest ik uit het land vluchten.

Ben je toen alleen gevlucht?

Ik ben hier met mijn zusje gekomen in 1992. Mijn zus was tot 1999 hier in Nederland, daarna is ze naar Amerika gegaan.

Toen je hier kwam, waar kwam je toen terecht?

Ik ben toen in een opvangcentrum in Steenwijk. Daar was toen een opvangcentrum, daar was ik terechtgekomen voor negen maanden. Daarna ben ik naar Doetinchem verhuisd. Toen hadden we een opbouwhuis gevonden. Daar hebben wij denk ik nog dertien maanden gewoond. Toen ik daar naar de baptisten Nederlandse kerk ging.

Had je toen ook contact met andere Ethiopische mensen?

Na een paar maanden had ik contact opgenomen. We zijn toen zelf op zoek gegaan naar Ethiopische mensen. Maakt niet uit of ze in Amsterdam of Rotterdam woonden. Maar als eerst heb ik contact gemaakt met mensen in Rotterdam. Daarom ben ik ook hier terechtgekomen.

En hoe vond je het eigenlijk hier in Nederland toen je hier kwam?

Om eerlijk te zeggen, wat veiligheid betreft voor mij, was het hier 100% veilig. Ik hoefde me daar geen zorgen over te maken. Ik werd hier niet gedwongen om mee oorlog te gaan voeren. Dat was een hele opluchting. Maar wat ik niet had verwacht was het weer. En toen dacht ik ook, ik vergeet het nooit. Ik dacht dat in heel Europa alleen maar engels werd gesproken. Toen ik een andere taal hoorde, weet je, oh jé. Dat was echt schrikken.

Hadden jullie dan wel bewust voor Nederland gekozen dan toen jullie wegvluchtten uit Ethiopië?

Op dat moment niet. Ik wilde alleen ergens heen waar het veilig was. Ergens waar ik terecht kon en dat was gewoon Nederland. Toen in die tijd was het ook nog veel makkelijker voor vluchtelingen om in Nederland te komen. Wat economie betreft, sociaal leven en politiek was het echt een goed land toen.

Behalve dat je nu lid bent van de kerk ben je ook nog lid van andere verenigingen in je vrije tijd of lid geweest?

Al heel lang niet meer. Ik zat wel op een voetbalclub. Dat was maar voor eventjes.

Was het niet leuk dan?

Ik heb het wel eventjes meegemaakt en ik heb ook meegespeeld. Maar het duurde niet lang.

Dus op het moment ben je alleen maar lid van de kerk?

Ja. Maar ik heb ook wel vrienden buiten de kerk. Collega's en vrienden die niet mijn geloof hebben.

Daar had ik ook nog wel een vraag over. Wat voor contacten je hebt in je vrije tijd, met Ethiopische mensen of ook mensen van buiten de kerk?

Via mijn werk heb ik ook veel contacten. De meeste mensen op mijn werk zijn Nederlanders. En ik hoop contacten met andere Afrikaanse mensen, niet alleen uit Ethiopië.

Je bent al best wel lang in Nederland inmiddels, voel je je thuis hier?

Ik voel me absoluut thuis hier. Als je zolang in een land woont waar je niet geboren bent. Toch raak je gewend aan allerlei dingen. Het is dertien jaar bijna dat ik hier ben.

Heb je nog wel de wens om ooit terug te gaan naar Ethiopië?

Ja, ja. Dat altijd, dat altijd.

Maar je weet niet wanneer het weer mogelijk is?

Nee, dat zal nog wel even duren denk ik. Misschien nog wel dertien jaar.

Ligt dat aan de situatie daar of aan jouw situatie hier?

Dat ligt aan mij. Het is ook niet dat je het daar al 100% kan vertrouwen wat politiek betreft. Maar wat ik nu denk, als je teruggaat naar je land van herkomst dan moet je iets hebben. Je gaat niet zomaar een land binnen waar je niks hebt.

Ja, je zou daar weer opnieuw werk moeten zoeken en een huis.

Ja alles, alles zou ik daar opnieuw moeten zoeken. Dat is belangrijk denk ik. Maar ik denk dat heel veel van de politieke problemen al wel opgelost zijn daar. Maar je weet nooit. En in de buurlanden is de situatie ook niet stabiel. Vooral de mensen die op macht uit zijn, die zijn echt gek weet je.

Als je nou niet naar Nederland was gekomen maar in Ethiopië was gebleven hoe was je geloof dan nu geweest denk je?

Dat zou ik echt niet weten. De kans was denk ik wel groot geweest dat ik dan niet meer naar de kerk gegaan was. Ik zou niet mijn geloof veranderen, moslim worden ofzo of krishna, maar er is altijd een kans dat je stopt met naar de kerk te gaan.

Was je dan misschien minder betrokken geweest bij het geloof?

Dat denk ik wel, minder betrokken.

Nog even terugkomend op de situatie hier in Nederland. Ervaar jij ook discriminatie of heb je dat ooit meegemaakt?

Ja natuurlijk, dat heb je altijd.

Is dat zo natuurlijk voor jou?

Het woord discriminatie heb ik pas in Europa gehoord. Maar werkelijk had ik het nog nooit meegemaakt. Maar in je eigen land heb je ook discriminatie, daarom zeg ik, je hebt het altijd. Maar pas hier heb ik het werkelijk meegemaakt, op je werkplek, instellingen enzo. Maar misschien voel je soms ook dat je gediscrimineerd wordt, maar het hoeft niet altijd zo te zijn. Misschien heb ik zelf ook wel eens andere soort mensen gediscrimineerd. Daarom, ik zeg, er is altijd discriminatie.

Hoe zie jij de Nederlandse samenleving, wat vind jij de positieve en negatieve kanten van onze samenleving?

Dat is een goede vraag. Ik denk een heel groot positief ding is de humaniteit hier in Nederland. Iedereen wordt gelijk behandeld. Dat vind ik absoluut positief. Dat is gewoon belangrijk.

En negatieve kanten?

Nee, die zou ik zo niet weten.

Je vertelde net dat je in ploegendienst werkt. Mag ik vragen wat voor werk je doet?

Ik doe magazijnwerk. Ik werk bij Hans Textiel in het centraal magazijn in Ridderkerk.

En is het leuk werk?

Ja, het is best leuk. Ik zit al twee jaar daar.

En in ploegendienst werken, vind je dat zwaar?

Ja, dat is wel lastig af en toe. Als ik normale diensten draai dan werk ik gewoon van acht uur 's ochtends tot vijf uur 's avonds. En als ik late dienst heb dan werk ik van twaalf uur 's middags tot negen uur 's avonds. 's Nachts hoef ik niet te werken. Ik was bezig met een opleiding. Maar het was toch niet iets voor mij. Ik heb het twee jaar gedaan. Maar sinds 1998 ben ik nooit meer naar school gegaan.

Wat voor opleiding heb je gevolgd?

Bouwkunde. Maar ja niet afgemaakt.

Liever werken dan leren misschien?

Nou ja, liever. Ik zou liever wel een diploma willen hebben. Dan vind je makkelijker werk en verdienen je ook beter.

Als je nou in één zin of in één woord kon zeggen wat de kerk voor jou betekent, wat zou je dan zeggen?

Geloof. Denk ik. Ik denk dat gewoon geloof belangrijk is voor iedereen. En voor mij is dat het christelijke geloof. Positief is wel dat je in de kerk ook veel sociale contacten maakt. Maar in de eerste plaats is de kerk waar ik tot rust kom. Dus daarom zeg ik, geloof is belangrijk voor mij.

Hoe kijk jij aan tegen andere geloven?

Eigenlijk is voor mij belangrijk dat je een mens bent, wat je geloof ook is. God heeft gewoon de mens geschapen, dat ze elkaar moeten respecteren ook al hebben ze een ander geloof. Dat vind ik gewoon zo. Maar wat hun geloof betreft heb ik altijd kritiek. Wat ik geloof hoeven hun misschien niet te geloven. Maar ik geloof dat Jezus de weg, de waarheid en het leven is. Maar hun zijn gewoon mensen voor mij. Snap je, ze kunnen kiezen wat voor weg ze volgen.

Maar ze zijn welkom in jouw kerk?

Ja natuurlijk. Ik ben ook wel eens in een moskee geweest. Ik ken ook iemand die in Boeddha gelooft, wij zijn gewoon altijd vrienden. Ik vind het niet erg.

Als je nou kijkt naar jezelf, zie je dan jezelf in de eerste plaats als christen of als Ethiopiër, of misschien als iets anders?

Ik denk dat ik een mens ben. Daarna komt wat voor kleur je hebt. Je kijkt naar jezelf, naar waar je vandaag komt. Maar voor mij is belangrijk, wij zijn allemaal mensen en wij zijn allemaal gelijk. En iedereen moet respecteren waar je geest is, wat voor geloof je hebt en waar je vandaan komt. Je moet ook op jezelf een beetje trots zijn. Maar ik kijk altijd naar de mensen dat ze mens zijn op de eerste plaats.

Je hebt heel vrienden bij de kerk, maar ook vrienden buiten de kerk. Ga je met al je vrienden hetzelfde om, of zit daar nog verschil tussen?

Dat is wel moeilijk. Om eerlijk te zeggen haal ik uit allebei wel steun.

Je zei net dat je buiten de kerk nergens lid van bent. Maar doe je nog wel andere activiteiten in je vrije tijd?

Ja zeker wel. Ik ga wel eens naar de film of naar een cafeetje met vrienden die van buiten de kerk zijn. Een danscafeetje ofzo. Ik doe ook mijn eigen ding, waar ik zin in heb. Maar ik ben niet zo'n slechte mens weet je. Ik doe geen illegale activiteiten, maar je moet wel jezelf amuseren.

En gaat dat goed samen met je geloof en de kerk?

Dat ligt aan jezelf weet je. Als je moeilijk doet over het geloof, bijvoorbeeld God houdt niet van dit, of God houdt niet van dat. Het is maar hoe streng je het maakt. Als ik naar mezelf kijk, ik ben een beetje relaxed. Ik doe niet moeilijk in geloof, ik hanteer ook mijn eigen principes.

Als je kijkt naar jullie kerkgemeenschap, is er dan ook een soort van sociale controle?

Ja, zeker. Het is altijd zo. Want in het algemeen, er zijn bepaalde dingen die je niet mag doen van de kerk.

Wat mag je dan bijvoorbeeld niet doen van de kerk?

Er zijn bepaalde dingen die je niet mag van de kerk zeg maar, van je pastor. Ik kan wel zeggen, onze kerk is vrij streng. Je mag bijvoorbeeld geen drugs gebruiken en dat doe ik zelf ook niet. Maar ik drink wel soms eens een biertje ofzo.

Mag dat niet van God, een biertje drinken?

Nee dat mag niet. Ik kan zeggen dat je alles mag doen, wat je verstandig vindt. Maar bijvoorbeeld vreemdgaan, dat soort dingen. Je bent zelf een mens, je weet dat dat niet goed is. Je hoeft niet in de bijbel te lezen om dat te weten. Maar bijvoorbeeld een biertje drinken, alcohol enzo, ik denk dat dat best moet kunnen.

Je moet ook wel plezier kunnen hebben in het leven.

Ja, maar je moet niet dronken worden natuurlijk. De kerk heeft altijd het gezichtspunt van de bijbel. Wat zijn de normen en waarden volgens de bijbel. Ik vind dat een beetje ingewikkeld.

Hoezo, wat vind je dan ingewikkeld?

Nou bijvoorbeeld, als mensen tegen mij zeggen, kijk Jacob er staat hier geschreven dat je dit niet mag doen, maar toch doe ik het. Ja, wat dan?

Ja, wat gaan ze daaraan doen dan?

En wat ga ik doen? Gaan ze mij weigeren? Ik doe ook dingen, weet je. Soms ga ik met vrienden naar de discotheek. Maar dat mag absoluut niet van de kerk.

Zijn er dan ook mensen die jou daarop aanspreken? Weten ze in de kerk dat jij dat soms doet?

Nee, dat weten ze niet. Je moet het ook maar niet in het interview zetten.

Maar zouden ze dat echt heel erg vinden als ze zouden horen dat jij dat af en toe doet?

Ja, ze denken dat dat absoluut niet mag.

Maar vind je dat niet jammer dan, dat de kerk zo streng is?

De meeste Ethiopische kerken of baptisten kerken zijn wel zo streng. Vooral in Ethiopië zijn ze altijd streng, dat soort dingen mag je absoluut niet.

Zijn er in Ethiopië ook geen discotheken dan, want niemand mag er naartoe?

Jawel, natuurlijk zijn er discotheken. Niet iedereen is gelovig. Meer dan de helft van de mensen daar zijn orthodox. En moslims hebben we ook. Als je orthodox bent mag je wel naar de discotheek. Soms heb ik het idee, als ik orthodox was, dan hoefde ik die dingen niet achter te houden.

Gaat het niet moeilijk worden voor jullie kerk om zo streng te blijven? Er zitten natuurlijk ook veel jongeren bij de kerk en ik zag zoveel kinderen. Als die allemaal in de puberteit komen, dan willen ze vast ook wel naar de discotheek.

Ja, dat wordt lastig, heel lastig. Maar het hangt er ook vanaf hoe je ze opvoedt. Een kind is gewoon iets wat je kan programmeren. Er zijn ook soms kinderen die hun eigen weg zoeken, die eigenwijs zijn. Vooral in zo'n maatschappij waar je alles mag doen wat je wil.

Vind je niet dat kinderen ook moeten weten wat er allemaal te koop is in de wereld?

Jawel, dat vind ik ook. Je moet ook zelf uitvinden wat goed is en slecht is als je kind bent.

Maar het lijkt me wel moeilijk voor jullie kerk om in deze maatschappij zulke strenge regels te blijven hanteren. Het lijkt me voor jou persoonlijk ook wel moeilijk.

Ik moet ook altijd zorgen dat mensen uit de kerk er niet achter komen. Maar ik vind het nog belangrijker dat ouders er niet achter komen dan mensen uit de kerk. Je kan ook de band of het contact met je familie kapot maken. Als je problemen hebt dan zoek je toch vrienden die je accepteren zoals je bent. Dat vind ik jammer.

Als je nu kijkt naar het geloof, dan zitten er veel voordelen aan. Je kan je geloof belijden, je komt met mensen in contact, je krijgt er veel steun. Maar er kunnen dus ook negatieve aspecten aanzitten. Wanneer je niet echt jezelf kan zijn bijvoorbeeld. Wanneer jij dingen wil doen, die van je geloof niet mogen.

Ja, soms is het ook wel moeilijk.

Is jullie kerk nou heel verschillend van andere kerken?

Nou, bijvoorbeeld muziekinstrumenten, niet in elke kerk mogen alle muziekinstrumenten. Bij een Nederlandse kerk mag bijvoorbeeld vaak geen drumstel. Wel een orgel of een piano. Maar jongeren zijn meestal geïnteresseerd in muziek snap je. Als ze muziek luisteren wat een beetje goed klinkt voor hun, hiphop ofzo, dan zijn ze altijd geïnteresseerd.

In de Nederlandse kerken komen ook wel steeds minder jongeren. Maar bij jullie in de kerk zag ik best veel jongeren. Hoe komt dat denk je?

Ik denk dat in moderne maatschappijen, God vergeten wordt. Dan wil je liever wat anders dan geloof. Elke dag komen nieuwe films, je hebt computerspelletjes, allerlei dingen. Wat je ook op TV ziet, is niet allemaal goed. Maar het is wel aantrekkelijk voor jongeren. Soms is wat op TV komt direct tegen God. Dus wat jongeren op TV kijken kan hen brainwashen. Zij worden gemakkelijk verleid door entertainment. In moderne maatschappijen is het heel moeilijk om even te stoppen en over God te denken.

Er zijn denk ik maar weinig jongeren denk ik die daar de tijd voor nemen.

Ik ben er eentje. Ik zit niet de hele tijd aan God te denken natuurlijk, maar af en toe moet je daar wel tijd voor nemen.

Denk je dat het geloof minder belangrijk wordt voor mensen in onze moderne samenleving?

Ja, God wordt minder belangrijk. Zo zie ik het gewoon. Mensen geven hun geld uit aan allerlei dingen, je kan bijna alles doen. Men heeft geen tijd voor het geloof. Ik werk ook met een heleboel scholieren, die komen in hun vrije tijd bij ons werken. Jongens en meisjes uit Ridderkerk. En als ik aan hun vraag of ze christelijk zijn opgevoed of naar de kerk gaan, dan zeggen ze vaak nee. Hoe komt dat, ja geen tijd, ik moet dit doen, ik moet dat doen zeggen ze dan.

Toch zijn er ook wel mensen of jongeren die wel weer geïnteresseerd raken in het geloof.

Waar het relaxed is weet je, dat trekt de mensen aan. Niet teveel verplichtingen aan het geloof. Ik vind dat God heel belangrijk is in de samenleving, God is overal belangrijk, economisch, sociaal, politiek. God is de basis van het goede leven. Je hoeft niet elke dag twee uur te bidden of elke zondag naar de kerk te gaan. Maar als je weinig contact hebt met God dan wordt het wel slechter. Want dan ben je blootgesteld aan allerlei slechte dingen. Er zijn ook mensen die geen geloof hebben, maar toch zijn ze goede mensen. Ze zijn tolerant. Maar toch vind ik dat God belangrijk is in de maatschappij, in de samenleving.

C. Interviews Somalische moskee

Interview met de voorzitter en penningmeester van de Somalische moskee

Datum: dinsdag 14 december

Tijd: van 13.00 uur tot 13.30 uur

Locatie: Somalische moskee in Rotterdam-Zuid

V = Voorzitter

P = Penningmeester

Kunt u mij kort iets vertellen over uw moskee?

V: Ja, deze moskee is opgericht in 1997. Deze moskee heet Stichting Somalisch Cultureel Centrum Dar-al-Hijra.

Hoeveel mensen komen er naar uw moskee?

V: Dagelijks of vrijdags?

Op vrijdag zijn het er altijd meer toch? Hoeveel mensen komen er dan?

V: 400 of 500 mensen.

Komen er alleen Somalische mensen naar uw moskee of ook andere etnische groepen?

V: Er komen veel meer dan alleen Somalische mensen. Ook Nederlandse mensen, Turken, Marokkanen, Afrikanen en ook Amerikanen.

In welke taal wordt er dan geprekeerd?

V: Nederlands en Arabisch.

Hoe is uw moskee in dit gebouw terecht gekomen?

V: Dat is echt een mooie vraag. Wij zijn heel dankbaar. Deze moskee was van de Turken eigenlijk, van de Turkse gemeenschap. Maar de Turken zijn gewoon met meer, met veel mensen en zij hebben een andere plek gevonden omdat deze moskee voor hen te klein was. Zo zijn wij hier terechtgekomen.

En voor jullie is deze moskee wel groot genoeg?

V: Ja, voorlopig nog wel.

Organiseert uw moskee sociaal culturele-en/of maatschappelijke activiteiten?

V: Meestal dagelijks doen wij alleen maar gebed en op vrijdag doen wij alleen maar lezing. Die noemen wij Gutba. En verder doen we hier in de moskee zelf niets. We organiseren wel twee feesten in het jaar, dat is het suikerfeest en het slachtfeest. Dat is wel een activiteit.

Dat zijn gewoon mensen uit het bestuur die de feesten organiseren dan?

V: Ja, en we hebben ook een cursus. Niet het hele jaar door, maar een tijdelijke cursus.

Wat is dat dan voor cursus?

V: Een Arabische cursus. We hebben ook een Koran cursus en vrouwenactiviteiten.

Wat voor soort mensen komen er op die cursussen af?

V: Iedereen die het interessant vindt die komt en is welkom.

Organiseren jullie ook speciale activiteiten om jongeren betrokken te laten blijven bij de moskee?

V: Ja, we doen voor jongeren zegmaar activiteiten in de vorm van voetbal. Dat is dan wel buiten de moskee. En we gaan op zoek naar jongeren die het niet goed doen in de gemeenschap. Met die groep gaan we in gesprek om hun weer bij te stellen.

P: We zijn ook bezig met de lokalen boven de moskee. Hier willen we tafeltennistafels plaatsen voor de jongeren, voor de vrije tijd. We zijn met een verbouwing bezig boven. En als het klaar is is het de bedoeling dat er ook koffie en thee gedronken kan worden. Dat het een soort buurthuis wordt, een buurtcentrum.

Dus een buurthuis, maar dan in de moskee?

P: Het is niet in de moskee, maar wel in hetzelfde gebouw. Het heeft een eigen deur.

Vinden jullie als moskee dat de nadruk van jullie activiteiten op het religieuze vlak moet liggen of zijn de activiteiten daarom heen minstens zo belangrijk?

V: De islam is eigenlijk heel breed. Het is niet alleen om sociale dingen te doen maar ook om het gebed te richten. Want als moslims moeten we naar twee kanten kijken, onze rechten en onze plichten. Allah de Barmhartige wil van ons dat wij naar hem bidden en wij moeten ook dienaren zijn en goed omgaan met de sociale contacten. Dus dat doen wij ook.

Je zou natuurlijk kunnen zeggen, het feit dat mensen hier heenkomen en samenzijn met andere mensen, dat is al een sociale activiteit op zich?

V: Sociaal, gezellig en sociaal ja. Sommige mensen, wanneer ze twee of drie dagen niet in de moskee komen, dan voelen ze zich ziek. Dan missen ze het gewoon om mensen te zien, om een praatje te maken.

Zijn jullie als moskee ook naar buiten gericht, hoe is het contact met de buurt?

V: Ja, we hebben contact met onze buurt en onze buurtbewoners. Ze kennen onze moskee en we hebben met veel organisaties in Rotterdam contact.

Hebben jullie ook contacten met de deelgemeente?

V: Onze imam had vroeger in Rotterdam elke twee maanden een vergadering op het stadhuis. Dus dat kennen we wel.

Voelen jullie je als kerk/moskee geaccepteerd in de buurt of ervaren jullie ook negatieve opvattingen tegenover jullie kerk/moskee? En zo ja, hoe gaan jullie hier mee om?

V: Ja, wij voelen ons 100% door de buurt geaccepteerd. De buurt is heel positief.

Hoe is de relatie met de koepelorganisatie SPIOR?

V: Ja, ik ben daar ook lid van.

Wat biedt deze samenwerking aan voordelen?

V: Wij kunnen gewoon samenwerken. Zulke dingen die wij nodig hebben dat doen zij voor ons en zulke dingen die zij van ons willen dat doen wij voor hen. Het is heel nuttig.

Hoe denken jullie als moskeebestuur over de scheiding tussen kerk en staat in Nederland?

V: Ik vind het heel goed. En mevrouw Verdonk, zij moet van ons afblijven. Zo hoort het. Jullie hebben deze wet in Nederland toch al eeuwenlang, jarenlang.

Maar laatst hoorde ik ook mensen die het wel jammer vonden dat er soms zo strikt aan vastgehouden wordt. Soms kun je als overheid ook proberen samenwerking te zoeken met moskeeën.

P: Alles heeft nadelen en voordelen. Aan de ene kant is het goed om het gescheiden te houden, wij mogen zelf weten wat we gaan doen. Maar het nadeel is ook als je kijkt naar wat de laatste tijd gebeurt, iedereen gaat zeggen wat hij wil, dan is er geen controle meer. Dat is echt een nadeel voor ons. Daar kunnen we ook niks aan doen, daar kan alleen de regering iets aan doen.

Hoe denken jullie als moskee over het debat wat de afgelopen tijd in Nederland gevoerd is? Denk je dat jullie moskee een belangrijke rol in deze discussie kan spelen? Of denken jullie van nou, zoek het maar uit?

V: In deze situatie denk ik, zoek het maar uit. Even pauzeren. De regering moet een grote rol spelen.

P: Je gaat toch niet zo maar, de laatste tijd als iemand iemand anders kwetst, dan krijgt hij wel straf. Maar godslastering vinden ze niet kwetsend, ik weet niet waarom ze dat vinden. Als de problemen bijvoorbeeld twee jaar geleden waren begonnen, klein waren begonnen en op een gegeven moment komt het tot een moordenaar. De regering heeft gewoon gewacht tot de moordenaar kwam. Maar ze hadden ook van tevoren ook kunnen zeggen dat het moest stoppen, dan hadden we deze situatie nu niet gehad.

Ik denk ook wel dat je best moet kunnen zeggen wat je vindt van iets, maar dat je dat wel op een beschaafde manier moet doen. De grens tussen vrijuit van meningsuiting en discriminatie ligt soms dicht bij elkaar.

V: Als ik imam zou zijn dan voelde ik echt heel erg veel pijn, echt veel pijn.

P: Maar die film waar alle problemen door begonnen zijn, die gaat ook niet over mening. Als je bewijs brengt dan praat je niet over mening. Je ziet in de film vrouwen aanwezig dit doen, dat doen.

V: En geschreven de koran, de heilige koran. Dat accepteer ik nooit als ik imam ben.

P: Dat gaat te ver. Ik kan in mijn mening zeggen, jij ben zo. Maar als ik bewijs breng dat jij gek bent of foto's dat jij zeg maar op straat slaapt dan heb ik bewijs, dat is geen mening.

V: Als ik imam ben zou ik deze film nooit accepteren. Maar wat kan ik doen? Ik zou met mevrouw Hirshi Ali wel een echte dialoog willen hebben. Dat heb ik ook geprobeerd, maar dat lukt niet.

P: Nog één ding ook. Kijk als twee personen of één persoon die over die film gaat, die hebben alleen maar kleine groeperingen achter zich. Maar in Nederland waar ongeveer één miljoen moslims wonen, als je aan iedere moslim in Nederland vraagt wat ze van deze film vinden, ze accepteren de film niet. En waarom wordt er niet naar één miljoen mensen geluisterd of naar dertig duizend of naar driehonderd duizend, zodra deze groeperingen heel groot zijn. Dat is de vraag, maar niemand ziet dat, dat is het probleem.

V: De leden van onze moskee accepteren de film ook niet, totaal niet.

Ik ben zelf geen moslim, maar kan me best vanuit jullie positie voorstellen dat je niet blij bent met deze film, dat het beledigend en kwetsend is.

Ja, ook de minister van Economische zaken, hij is geen moslim. Maar hij zei ook deze film is onnodig. *Ze gaat ook nog een deel 2 maken las ik.*

P: Maar ook iets anders. Kijk ze zeggen bijvoorbeeld vaak dat moslimmensen vrouwen onderdrukken. Maar dat heb je overal, in Nederland, er zijn ook niet-moslimmannen die hun vrouw onderdrukken. Er zijn wel moslimmannen die hun vrouw onderdrukken, maar ik heb een vrouw, ik ga niet mijn vrouw onderdrukken en hij ook niet. Waarom alleen de ene kant, de slechte kant in het nieuws brengen?

Zo werkt de media. Slecht nieuws lijkt soms meer nieuwswaarde te hebben dan goed nieuws.

V: Als bijvoorbeeld morgen een Nederlandse jongen een Marokkaanse of Somalische jongen vermoordt, dan zeggen wij toch ook niet de christenen hebben dat gedaan. Want dat is niet zo. Alleen maar één iemand heeft dat gedaan en niet alle christenen.

P: Maar als één moslim iets doet, dan worden wij er gelijk allemaal op aangekeken.

V: Ik vind het echt belachelijk wat er gebeurt in de wereld en in de media.

Er wordt inderdaad heel makkelijk gegeneraliseerd in de media wanneer het om allochtonen gaat.

P: Nog een voorbeeld laatst het interview met Abdul-Jabbar. De media had hem zo onder druk gezet. Ze vragen en vragen maar, bedoel je kanker. Dan zegt hij ja. Dan staat er in de kranten hij heeft kanker gezegd, maar dat heeft hij niet gezegd, hij werd geduwd door de media.

Ik heb dat interview ook gezien ja.

V: Heeft hij ooit gezegd dat hij van plan zou zijn een moord te plegen?

P: Nee, hij zegt alleen maar, ik vind het zo. Maar de media vroeg, wat bedoel jij, wat bedoel jij.

(De voorzitter verlaat het gesprek vanwege een andere afspraak)

Hoe zit de moskee bestuurlijk gezien in elkaar?

P: Je hebt een imam en een bestuur. Het bestuur bestaat uit een voorzitter, een secretaris, een penningmeester en drie leden. Die drie leden doen mee aan vergaderingen en overleggen.

Iedere vrijdag komen er zo'n 500 mensen naar het gebed, maar hebben jullie ook een registratie van het aantal leden?

P: Nee, dat zou niet te doen zijn, het zijn meer dan 500 mensen. Maar onze moskee staat altijd open. We gaan niet aan iedereen die binnenkomt vragen, wie ben jij, wat kom je doen. Iedereen die voor het gebed komt is welkom. Maar als ze iets anders willen doen dan bidden, dan moeten ze wel toestemming hebben.

Wat zijn de inkomstenbronnen van jullie moskee? Krijgen jullie bijvoorbeeld subsidies of geld uit Somalië?

P: We krijgen geen subsidies. We verzamelen om de week vrijdags of één keer in de maand geld.

En is dat genoeg om alles mee te financieren? Zoals bijvoorbeeld jullie verbouwingsplannen van de lokalen boven?

P: We hebben in de maand van de ramadan, de heilige maand, zoveel verzameld om de verbouwing af te kunnen maken. En voor de kosten van belasting en dat soort dingen verzamelen we één keer in de maand geld. Andere moskeeën laten hun leden bijvoorbeeld een vast bedrag per maand betalen om alles te financieren, maar dat hebben wij niet.

En jullie krijgen ook geen geld vanuit Somalië?

Nee, nee. We hebben ook geen regering in Somalië en geen contacten ook. Als bijvoorbeeld Turken of Marokkanen iets hebben, dan hebben ze veel contacten in hun landen, maar wij niet dus.

Jullie moeten het dus echt hebben van de mensen die hier naar de moskee komen.

Ja, dat is alles.

Wat hebben jullie als bestuur voor ambities voor de toekomst?

Het grote plan is, de vraag is of het mogelijk is, totale renovatie van dit gebouw. Vanaf de grond helemaal opnieuw opbouwen. Dat is het plan, maar of dat gaat gebeuren is de grote vraag. Daar hebben we meer dan een half miljoen voor nodig. Maar we zijn nu te arm om dat te realiseren.

Interview met Nimco (bezoekster van de Somalische moskee)

Datum: dinsdag 25 januari

Tijd: van 12.30 uur tot 14.30 uur

Locatie: Kantine Hogeschool Rotterdam

Vragen m.b.t. kerkbezoek

Ik zou graag iets meer willen weten over jouw religieuze achtergrond. Toen je nog in Somalië woonde, ging je toen ook naar de moskee?

Nee, ik was toen nog te jong. Ik was acht toen we hier aankwamen en ik was zes toen daar de oorlog uitbrak. In die periode, ik was daar toen helemaal niet mee bezig. Ik ging niet eens naar school toen.

En je ouders, bezochten die wel een moskee daar?

M'n ouders denk ik wel. Maar de moskeeën daar, die horen er gewoon bij. Dat is gewoon iets wat je doet, op vrijdagmiddag naar het gebed. Ik denk wel dat mijn vader vaker naar de moskee ging dan mijn moeder. Ik ben het allemaal helemaal vergeten.

Je was je er wel van bewust dat je moslim was, ook al was je nog jong en bezocht je geen moskee?

Ja, van jongs af aan krijg je dat heel logisch mee. Van God dat is Allah en van jongs af aan heb je al koranlessen.

Dus je had wel koranlessen daar?

Nee ikzelf niet, want ik daar veel te jong voor toen.

Vanaf welke leeftijd kan je die lessen volgen dan?

Dat hangt er van af. Als je een beetje kan lezen als kind begin je met het Arabische alfabet. Maar dat krijg je van je ouders mee. Daar hoeft je geen lessen voor te volgen, daar hoeft niemand voor te komen. Maar mijn broer en mijn zus gingen dus al wel naar school en daarnaast kregen ze koranles. Zeg maar wat ze hier de zondagsschool noemen.

Was die koranschool dan onderdeel van de moskee?

Nee, dat was apart van de moskee. Je kon iemand inhuren. Die kwam dan bij je thuis aan de kinderen koranles geven. Mijn broer en zus kregen die lessen dus. Ik was daar te jong voor, maar ik pikte wel dingen mee. Bijvoorbeeld de letters van het alfabet. Maar omdat wij daar allemaal niet opgegroeid zijn, spreken we geen Arabisch. Mijn moeder wel. Zij spreekt wel Arabisch, net zoals wij hier als onderdeel van onze studie Engels krijgen, zo heeft zij Arabisch geleerd.

Vind je het jammer dat je geen Arabisch hebt leren spreken?

Dat vind ik zeker jammer. Ik zou het wel heel graag willen leren. Ik ben ook pas begon met een studie koranlessen. Dan krijg ik les van een vrouw die daar een stuk verder in is. Dat ligt mij op zich ook wel. Maar naast je gewone studie en je werk en alles, om nou nog een studie te gaan doen... Het is wel echt onwijs boeiend. Maar in Nederland is het zo, Arabisch kent zo veel dialecten en het is niet zo als met Nederlands. Als je Nederlands spreekt kun je jezelf in Groningen verstaanbaar maken, maar ook in Limburg. Maar met Arabisch, je moet echt iemand vinden die jou dat Arabisch leert wat jij zoekt.

En toen kwamen jullie naar Nederland, zijn jullie toen wel gelijk naar een moskee gegaan?

Nee, we kwamen naar Nederland, het eerste jaar wat ik me herinner, zaten we in een asielzoekerscentrum. Het duurde ongeveer een half jaar voor we in een eigen huis konden wonen. En in die periode is mijn vader overleden. Dus dat was behoorlijk veel tegenslag. De islam is niet zo als, ja ik kan niet voor mensen spreken die het christendom aanhangen. Maar bij veel niet-moslims, of ze nou gelovig zijn of niet, hun religieuze leven staat los van hun gewone leven. Bij ons is dat niet zo. Je kunt niet zeggen, nu ben ik een moslim, nu ga ik weg en dan ben ik geen moslim meer. Werkelijk alles wat je doet, als je eet, bijvoorbeeld toen mijn vader overleed, hoe je daarmee omgaat. Ik weet niet of dat aangeboren is ofzo, maar je legt die link meteen. Van ok, mijn vader is overleden, ik ben er op dit moment verdrietig over, maar het is de wil van Allah.

Is dat niet ook een functie van godsdienst, dat het je helpt en steun biedt in moeilijke tijden?

Ja, dat is religie. Maar in Nederland is dat niet zo. In Nederland wordt het heel snel van elkaar losgekoppeld, van ik leef hier mijn leven zoals ik dat wil, maar aan de andere kant wil men ook nog religieus zijn. Maar dat kan niet in de islam. Je kunt er niet los van staan. Of je gelooft erin of je gelooft er niet in. En erin geloven wil zeggen dat alles, werkelijk alles wat je doet, als je wakker wordt, als je onder de douche staat, als je het gebed doet, als je het moeilijk hebt, als je een tentamen

maakt, als je een kind krijgt, als je man sterft, alles hoe je dat doet is islamitisch. Alles is daar op gebaseerd. Bijvoorbeeld toen mijn vader overleed heeft mijn moeder een rouwperiode gehad van drie maanden. Die rouwperiode is gebaseerd op islamitische regels. Tijdens en na die periode is de islam voor mijn moeder ook heel belangrijk geweest.

Dat is ook één van mijn vragen. Want jullie komt naar Nederland is al iets ingrijpends in een mensenleven en toen overleed ook je vader. Is de islam daarna belangrijker geworden voor jou of je familie?

Ja en zeker een religie als de islam. Je ademt de religie als het ware, het is niet los te koppelen. En alles wat mijn moeder deed had ook weerslag op ons. En wij kennen niet beter dan dat het zo hoort. En op een gegeven moment word je dan ouder en dan ga je er bewust of onbewust over nadenken. Van ja, dit is het, God. Je gaat daar niet aan twifelen.

Er zijn toch ook wel mensen die daar wel aan gaan twifelen?

Jawel, natuurlijk. Maar ik spreek even voor mezelf. Ik heb er nooit aan getwijfeld. Ik heb zoiets van, ja, dat is het. Daar geloof ik in, dat is gewoon de waarheid. En ik moet zeggen, mijn moeder, hoe zij haar leven leidt, dat heeft een hele belangrijke invloed op mij. Ik neem heel veel dingen van haar over. En ik doe het misschien niet meteen, zoals bijvoorbeeld het verrichten van het gebed vijf keer per dag, dat doe ik nu sinds mijn vijftiende echt consequent. En daarvoor was het echt altijd drama met mijn moeder, van ja, je moet vijf keer per dag bidden. Maar ik deed het toen niet, ook al vroeg mijn moeder het steeds.

Heeft dat niet te maken met je leeftijd? Dat je er dan pas zelf bewust voor kiest in plaats van dat het persé moet van je ouders?

Voor mij was het ook heel erg belangrijk. Zeker toen ik jong was, toen was ik een meeloper. Ik was als het ware bang om mezelf te zijn. Ik zat op de mavo, op een hartstikke witte school. En niet dat dat erg was, want ik heb er hartstikke goede vrienden aan over gehouden. En ik heb het super naar mijn zin gehad, voelde me nooit minder dan anderen en alles. Het was hartstikke leuk, alleen, ik durfde nooit mezelf te zijn.

Was je bang dat mensen je anders zouden behandelen vanwege je geloof?

Ja precies. Ik was zo bang om een hoofddoekje dragen, maar ik vond het wel prachtig. Maar ik durfde er niet mee naar school. Ik durfde er niet mee te beginnen, ik zat op een rooms-katholieke school. Bovendien deed ik meer aan kerst en van alles, dan anderen op die school. Je durft jezelf niet te zijn. Maar ik vond alles van de islam geweldig. Als ik thuis was en ik dan hoorde iets over bijvoorbeeld de profeet. De profeet heeft dit gezegd, of de profeet heeft zo geleefd. Dat vond ik zo mooi. Ik kon daar uren naar luisteren. Maar op school ging dat niet.

Praatte je ook nooit met je klasgenoten over je geloof?

Nee, helemaal niet. Ik was een compleet ander persoon.

Maar ik kan me voorstellen, je zat op een katholieke school, dat je klasgenoten na het weekend bijvoorbeeld ook vertelden dat ze naar de kerk waren geweest op zondag?

Nee, dus niet. Niemand sprak daarover. En ik ging veel om met de popie jopies en dat zijn toch vaak de mensen die voornamelijk praten over uitgaan, ski-vakanties, ouders die negen keer per jaar op vakantie gaan. We waren vrienden, maar we zaten in een compleet andere wereld. Want zij wisten niks van wie ik nou echt was. En ik wist alles van hun, ik kwam bij hun ouders over de vloer en ik zag dat allemaal.

Kwamen ze niet bij jou over de vloer?

Jawel, maar dat was anders. Zij communiceerden dan niet met mijn moeder. En ik had het gevoel dat ik verder was dan mijn vrienden op de mavo. Zij dachten aan hun eerste autootje, aan materiele dingen zeg maar. Zij zijn heel anders opgevoed dan ik. En ik heb zoiets van, ik weet niet of dat door de oorlog komt of doordat mijn vader jong gestorven is, ik weet niet of het komt door de opvoeding van mijn moeder, maar ik ben altijd vrij volwassen geweest al op de mavo. Ik was daar wel en ik had het daar ook wel naar mijn zin, maar ik was gewoon nooit mezelf. Religie was heel belangrijk voor mij maar ik durfde er niet voor uit te komen. Op een gegeven moment was ik klaar en toen ging ik naar de havo en daarna naar het MLO en daar zaten heel veel verschillende mensen.

Wat is dat MLO?

Middelbaar Laboratorium Onderwijs, een mbo-opleiding. Er zaten daar zoveel verschillende mensen. Een superchristelijke jongen uit Kameroen, daar had ik echt eeuwenlange discussies mee, waar je echt moe van wordt. En een Marokkaanse jongen, die vond het allemaal wel best. Zo van ik ben wel

moslim, maar alleen omdat mijn ouders het ook zijn. Een Somalische vriendin van mij zat daar ook op school, die was zelf ook gelovig. Ze droeg geen hoofddoekje, maar ze was niet zo terughoudend als ik. Er zaten ook gewoon Nederlandse meiden, echt alles. En zo kom je al in een hele andere groep mensen terecht. Toen leerde ik ook meiden kennen die gewoon een hoofddoekje droegen en vijf keer per dag het gebed verrichtten. En op een gegeven moment was het zo, mochten we het gebed niet verrichten. En op dat moment was het gebed erg belangrijk voor mij. Dus toen ging ik het stiekem doen in een lokaaltje wat leeg stond.

Jij alleen?

Nou, ik was er dus mee begonnen, nee, een Turks meisje was daarmee begonnen. Maar het mocht niet van de directie, maar dan deden we het in een leeg kamertje. En sindsdien deden we dat en op een gegeven moment gingen we met z'n allen. En dat steunt je gewoon heel erg, van ik ben toch niet de enige die dat wil. We zijn ook naar de directeur gegaan om te praten, maar hij wou het niet hebben. We zijn er gewoon mee blijven doorgaan en toch was er een soort van gedoogbeleid. De directeur zei dat we geen eigen gebedsruimte mochten hebben, want dan wilde iedereen straks zo'n eigen ruimte hebben en daar kon hij niet aan beginnen. Maar hoeveel religies ken je nou die een paar keer per dag bidden, dan ben je al snel uitgepraat lijkt me. Als een christelijk klasgenootje nou op zondag op school zou willen komen bidden, dat is wat anders snap je.

Is er uiteindelijk wel een ruimte gekomen voor jullie om te bidden?

Nee, uiteindelijk hebben we toch gewoon zelf altijd eigen ruimtes gezocht. Als er een lokaal vrij was gingen we daar zitten of anders in het weegkamertje. En als er dan toch een klasgenoot binnenkwam dan legden we het heel snel even uit. Zo heb ik zeg maar de MLO doorlopen.

En hoe is het hier op school geregeld?

Hier is het echt perfect. We hebben een eigen ruimte en je vraagt gewoon de sleutels, je levert je studentenpas in, je doet je gebed, en daarna krijg je je pas weer terug. Zo is er ook een soort controle van wie er allemaal komen en voor het geval dat er iets gebeurd weten ze hoeveel mensen er binnen zijn. Wat dat betreft is het hier echt heel goed geregeld. Dus hoe ouder ik werd hoe belangrijker het werd voor mij om mijn godsdienst te uiten. Om te laten zien dat dit de weg is die ik heb gekozen.

Ik sprak je in de moskee op Rotterdam-Zuid toen ik je vroeg of ik je mocht interviewen. Ga je altijd naar die moskee of heb je in het verleden ook andere moskeeën bezocht?

De eerste keer dat ik hier naar de moskee ging was met mijn moeder. Toen gingen we naar een Marokkaanse moskee. Die is vlakbij Delfshaven, de An Nasr moskee. Daar ben ik dus geweest. En ik moet zeggen, ik ging daar toen heen met de vastenmaand, de ramadan. En toen was het zó druk. En je voelt jezelf gewoon, ik kon gewoon niet blijven staan zo druk was het. Daarna ben ik een hele periode niet geweest.

Hoe oud was je toen, was dat toen je pas in Nederland was?

Nee, ik was toen al dertien of veertien geloof ik.

Daarvoor ben je nooit naar een moskee geweest in Nederland?

Nee, helemaal niet. Ook niet toen we nog in het asielzoekerscentrum zaten. Maar ja, ik was toen nog een kind he. Dus ik weet niet of mijn ouders toen misschien wel gingen. Ik heb er in ieder geval nooit iets van gemerkt.

Die Marokkaanse moskee vond je te druk...

Ja, ik had zoiets van, het beeld wat ik van een moskee had was echt van het beeld dat je hebt van Mekka, met Arabische versieringen enzo. Dat het heel ruimtelijk is en rustgevend. Maar ik kwam daar voor de eerste keer met de vastenmaand en dan is het altijd heel druk. Echt, je kan nergens staan. En vaak is het zo dat de vrouwenafdeling kleiner is dan de mannenafdeling. Er is niet zo uitgebreid aandacht aan besteed. En ik vond het zo verstikkend. Ik viel gewoon bijna om omdat het zo druk was. Ik ben daar nog wel een aantal keer heengegaan, voor de vrijdaggebeden. Ik versta dan wel geen Arabisch, maar je verstaat toch wel bepaalde dingen. Wat de profeet deed, dat hij het goede leven heeft, omdat het klanken zijn die in mijn eigen taal ook voorkomen. Je gaat één en één bij elkaar plakken en dan weet je wel een beetje waar hij het over heeft en waar de preken over gaan. Ik ben toen gewoon een tijdje blijven gaan en later ben ik naar de Somalische moskee gegaan. Ik ging daar heen omdat er gewoon Somaliërs zijn, en met de feestgebeden, het slachtfest en het suikerfest, ging ik daarheen met mijn moeder. En later gingen ze daar ook de preek in het Nederlands organiseren, dus dat was ook wel heel makkelijk voor mij. Meestal worden die preken gedaan door een jonge man dat is Remy Soekirman, en hij spreekt gewoon altijd de Nederlandse taal. Het is een Indonesische broeder.

En ik ga daar gewoon heel vaak heen omdat hij daar komt preken. Hij zegt hetzelfde wat de imam in de An Nasr moskee zegt, maar dan in het Nederlands snap je. Dus veel jonge, ook Nederlandse moslima's kwamen naar die moskee. En dan heb je ook veel meer te bespreken, van hoe denk jij nou hierover.

Na afloop bedoel je?

Ja, na afloop. Je ziet ze gewoon en dan is het gewoon van ja leuk, een soort van vriendenkring of zustergroep zonder dat je elkaar echt hoeft te kennen. Zonder dat je elkaar al jaren kent ofzo.

Dat is dan eigenlijk precies het tegenovergestelde dan wat je op de middelbare school had. Daar had je het met je vrienden alleen maar over andere dingen, buiten het geloof en hier heb je vrienden waarmee je juist net alleen maar over het geloof praat.

Nou, we hebben het niet zo zeer alleen over het geloof. Want kijk, ik kan niet zeggen dat ik het alleen over het geloof heb. Want geloof zit in alles. Je kunt geen beslissing nemen, zoiets simpels al kleding kopen, zoiets simpels als je salaris krijgen en het uitgeven, dat soort dingen, die zijn op één of andere manier allemaal weer terug te leiden tot je religie. De islam is gewoon iets wat je, voor mij, hoe ik het ervaar, dat beleef je gewoon van A tot Z. Je kunt niet zeggen van OK, we gaan het nu... ik heb bijvoorbeeld een Hindoestaanse vriendin die is niet gelovig, en ik heb een Marokkaanse vriendin met wie ik het over religie kan hebben. Maar mijn Hindoestaanse vriendin dat is echt een hele goeie vriendin en met haar heb ik het ook over religie. Als ik ergens mee zit is zij ook de eerste die zegt, ja maar wat zegt Allah daarover. En dan doen we dat toch zegt ze dan weet je. Zij kan zich, omdat zij mij kent en ik ken haar, kan zij zich heel makkelijk in mij verplaatsen. Dan zit ik met een issue ofzo, van wat moet ik nou doen. En dan zegt zij, wat zegt Allah, dat moet je gewoon doen, wat zeur je nou. Het is voor mij echt een opluchting dat als ik naar de Somalische moskee ga en daar komen ook heel veel Nederlandse moslima's of moslima's uit andere gebieden, uit Nigeria en Marokkaanse meiden die Nederlands praten en niet alleen maar in het Marokkaans kletsen en dat soort dingen. Over het algemeen, als het lang genoeg vantevoren aangekondigd is van die week en die week is de preek in het Nederlands dan komen de oudere Marokkaanse vrouwen vaak niet, of ze komen later of iets.

Zij verstaan de preek in het Nederlands waarschijnlijk niet?

Inderdaad. Maar voor mij is het echt een opluchting, van je gaat daar weg en je neemt het stukje van wat gezegd is in de preek, dat neem je nog gewoon mee. En als het dan de week daarop weer daarover gaat, dat is wel opbouwend. Dan heb ik er heel de week over nagedacht en je neemt het gewoon mee in je beslissingen. En als het dan nog iemand is voor wie je respect hebt, dat is gewoon een persoon die net zo jong is als ik, die heeft gewoon gestudeerd en kijk eens waar hij het over heeft en waar ik mij druk om maak. Dan heb je al zoiets van, zo zou ik ook moeten leven weet je wel. Daarom is het voor mij gewoon heel belangrijk dat ik daar heen ga.

En hoe vaak ga je naar de moskee?

Zo vaak mogelijk. Twee perioden op school viel mijn vrije dag op vrijdag, dus dat komt dan goed uit. En de vorige periode had ik les tot half één, dus dan is het racen naar de moskee om op tijd te zijn. Maar voor mij is het echt puur als het me uitkomt. Als ik moet werken of als ik les heb op vrijdag dan kan ik niet naar de moskee, maar dan hoeft het ook niet. Je hoeft het jezelf niet moeilijk te maken. Dat wordt voorzover ik weet ook helemaal niet aangeraden.

Woon je ook in Rotterdam?

Ja, ik woon in Schiebroek, dus het is nog wel een stukje reizen naar Rotterdam-Zuid. Met de bus en met de metro.

Is er in Schiebroek zelf geen moskee?

Nee, niet echt. Ik vind het op zich ook niet nodig.

Maar het zou wel makkelijker zijn qua reizen toch?

Het zou voor mij makkelijker zijn, ja zeker. Het zou heel makkelijk zijn. Ze hadden afgelopen vastenmaand, hadden ze ervoor gezorgd, je hebt een speciaal gebed in die maand, dat hoort vlak nadat je hebt gegeten, dat wordt de vastentijd gebroken, nou een uur later wordt dat gebed verricht. Eigenlijk was het voor mij en mijn moeder echt een race gewoon, snel eten maken, snel eten, het gebed doen, snel naar de moskee in Zuid of in Delfshaven. Dus hadden ze geregeld dat we in het wijkcentrum twee ruimtes voor mannen en vrouwen konden afhuren. Volgens mij was het zelfs gratis gedaan door een man en die kreeg op het eind gewoon iets leuks. Iedereen had gewoon geld neergelegd en er was een cadeautje voor die meneer gekocht. En dat was wel handig. En er werd ook over gesproken om een moskee in Schiebroek te bouwen. Maar ik heb zoiets van ja, dat is gewoon niet nodig. Omdat, je kunt

wel in elke...kijk we hebben al een heleboel moskeeën in Rotterdam, het is voor mensen heel moeilijk om kritiek van buiten aan te nemen. Maar als je gewoon die kritiek even weglaat en gewoon naar jezelf kijkt dan weet je dat er gewoon heel veel gedaan kan worden vanuit de moskeeën en dat we ons kunnen opwerken tot een optimaal iets voor de hele gemeenschap zegmaar. We moeten er rekening mee houden dat men Nederlands kan spreken, dat men desnoods de preken vertaald. Bijvoorbeeld met een soort van ondertiteling. Ik heb zoiets van, verbeter eerst wat je hebt. Je gaat toch ook niet, als je een huis aan het bouwen bent en die is voor de helft af, dan ga je toch ook niet denken van laten we er vast maar een garage bijbouwen.

Dus jij vindt dat de moskeeën die er nu zijn eerst geoptimaliseerd moeten worden?

Ja inderdaad. Kijk maar naar de gebouwen als de An Nasr. Je kunt geld ophalen, kijk maar naar de Turkse moskeeën en de Turkse gemeenschap. Die zijn heel erg rijk.

Jij bedoelt bijvoorbeeld de Mevlana moskee?

Ja, ik ben daar een keer geweest om te bidden. En het is zo mooi. Het is niet groot voor de vrouwen, maar het is wel mooi. Je kan er komen, ik kan er bij wijze van spreke nu naartoe gaan en helemaal tot rust komen en het gebed doen. Terwijl je bij de An Nasr moskee, bij het vrouwengedeelte heb ik zoiets van ja, jullie kunnen er zoveel meer van maken. Want allemaal van die oudere vrouwen, die moeten eerst een trap op van ik weet niet hoeveel treden en het is er hartstikke benauwd. Je voelt je dan niet op je gemak en je moet je juist wel op je gemak voelen om helemaal tot rust te komen. En als je constant zoiets hebt van het is te druk en het ruikt muf dan kan dat niet. Waarom zorgen ze er niet voor dat in de An Nasr moskee de groepen samenkomen. Er is heel veel verscheidenheid binnen de islamitische gemeenschap. Je hebt dan de grootste groep, de soennieten waar ik ook toe behoor, maar je hebt ook de sjiieten, die doen het gebed wat anders dan wij. Ze doen een aantal dingen anders dan wij en dat maakt ons essentieel gewoon heel anders. Bijvoorbeeld de Turkse gemeenschap bidt heel anders. Mijn broer is daar een keer geweest, hij kwam echt helemaal bekaf thuis. Hij zei, ik dacht dat ik rust moest krijgen maar ze doen het gebed daar heel snel. Zij bidden ook allemaal extra gebeden. Een vriendin van mij is daar ook wel eens gaan bidden en die is gewoon weggegaan omdat ze het niet kon bijhouden. Tegen de tijd dat zij de buiging deed waren zij al klaar met de volgende buiging. Het is echt weer heel anders dus. Als een hele grote groep overeen kan komen van wij doen het allemaal hetzelfde. Bijvoorbeeld alle soennieten, stop dan allemaal het geld bij elkaar, haal de An Nasr moskee neer en bouw er een mooie moskee bij. En iets voor jongeren ernaast, iets voor ouderen. Iets wat de hele gemeenschap bezighoudt. Een gebouw waarvan de mensen denken ja, als daar een lezing wordt gehouden dan weet ik gewoon dat ik daar iets aan heb of ik stuur mijn kinderen daarheen. Het zou ook mooi zijn dat je daar dan als Pakistaanse of Somalische vrouw ook kan komen, zonder dat je raar wordt aangekeken.

Maar nu heeft in Rotterdam bijna iedere groep zijn eigen moskee. Je hebt een Surinaamse moskee, een Pakistaanse moskee, een Somalische moskee enzovoort. Vind jij dan dat die eigenlijk allemaal samen één moskee zouden moeten vormen?

Je hebt bijvoorbeeld de soennitische stroming binnen de islam. En die is over het algemeen zijn die het over heel veel zaken eens. Als je nou eens begint met te kijken naar jongeren. Als wij jongeren iets kunnen bieden, de jongeren kijken toch niet eerst naar.... er zijn maar heel weinig jongeren die nadenken over religie. Er zijn echt weinig jongeren, nu steeds meer, maar je komt toch eerst naar de moskee omdat je vader gaat of je oom gaat. Ik moet mijn gezicht laten zien en dat soort dingen. Maar als je zo'n jongere daar ook kunt houden door bijvoorbeeld huiswerkbegeleiding, voetbalwedstrijdjes, iets voor de meiden. Je kunt ze ook gewoon, afgezien van het gebed, ook theoretische dingen van de religie bijbrengen. Dan geef je hun al een basis, die er op dit moment gewoon helemaal niet is. Ik weet bijvoorbeeld wel hoe ik moet bidden, maar mijn nichtje die staat gewoon naast mij en doet exact wat ik doe. Zo heb ik het ook geleerd. Maar de achterliggende gedachte die moet je er wel zelf bij gaan zoeken. Je moet wel zelf de boeken gaan lezen en zelf alles gaan leren.

Denk jij dat activiteiten buiten het gebed om, zoals bijvoorbeeld huiswerkbegeleiding en voetbal wat je net noemde, een goede manier zijn om jongeren meer bij het geloof te betrekken?

Ja, ja.

En vind je dat specifiek een taak van de moskee? Of zou er bijvoorbeeld een cultureel centrum naast de moskee kunnen komen?

Nee, ik vind dat dat allemaal onder één dak kan. Het zou onder één dak moeten. Maar dan krijg je weer van ja, dat de Nederlandse jongeren er dan niet naartoe kunnen. Maar je moet er wel voor open

staan dat die daar ook komen. Want ik bedoel, je kunt niet zeggen van, OK ik ben een moslim in mijn eigen straatje en dit is het, tot hier en dan houdt het op. Je weet dat het niet zo is. Mijn moeder wist toch ook niet dat ze op haar veertigste in een totaal ander land zou zitten vanwege de oorlog. Dat weet je niet. Maar ik heb nu zoiets van, we zitten allemaal in Nederland, en je kunt wel zeggen het is de schuld van de overheid of de schuld van de ouders, dat de kinderen niet goed opgevoed worden. Je kan de overheid de schuld geven omdat ze aan de ene kant zoiets hebben van lang leve de vrijheid en als dat dan fout blijkt te gaan willen ze ineens alles inperken. Maar als jij sowieso als ouder gewoon elke keer op het hart wordt gedrukt van het is jouw verantwoordelijkheid en de overheid heeft daar niks mee te maken. Als jouw kind wat doet, ben jij daar verantwoordelijk voor. Maar iedereen zou gewoon welkom moeten zijn in zo'n centrum. Maar het voordeel is dat als dat bij de moskee betrokken zou zijn, dat jongeren met een islamitische achtergrond of jongeren met een islamitische interesse voor mijn part, zoiets zouden hebben van als de oproep tot het gebed wordt gedaan, van ik ben nou toch hier, laat ik eens meedoen. Je ziet hoe het moet, je hebt boeken tot je beschikking, je hebt hopelijk mensen die Nederlands spreken, die jou kunnen uitleggen wat de islam is. En je wordt ook veel meer op je verantwoordelijkheden gewezen. Als jij daar zit en je zit daar met een Hindoestaanse vriend, een christelijke jongen of een hartstikke ongelovige jongen en je zit daar met z'n allen de gebedsoproep wordt gedaan en je gaat weg dan heb je kans dat die vrienden onderling ook veel meer begrijpen van jou. Van OK, dit is dus iets voor moslims. Zo kun je ook begrip bij hun kweken, van daarom doe ik dit. Maar zij zijn ook gewoon welkom in die gemeenschap.

Dus als een moskee in een buurt staat, dan is ie daar niet alleen voor de moslims die in die buurt wonen maar voor de hele buurt?

Ja, ik vind gewoon dat je je deur open moet doen om te zorgen dat de mensen die daar zitten Nederlands spreken en dat ze desnoods bij die mensen gewoon aanbellen. Om te laten zien van dit zijn wij, hier zijn wij en hier staan wij voor. En als je een rondleiding wil, kom maar. Als jij met ons wilt discussiëren, kom maar. Wil jij ons wat verwijten, kom maar, weet je.

Er zijn toch ook al wel moskeeën die bijvoorbeeld een 'open dag' houden voor de buurt?

Ja, maar je kunt wel zeggen we houden een open dag. Maar er zijn veel Nederlanders die je tegenwerken. Die mensen gaan niet komen hoor. Je moet zelf naar die mensen toe. En het is allemaal heel moeilijk met de Nederlanders, je doet sowieso al helemaal niks goed. Je bent toch onderdrukt en achterlijk. Maar als jij gewoon laat zien van hier staan wij voor. Als jullie ons willen leren kennen, kom maar. En je gooit desnoods folders door de bus, van die dag hebben wij een open dag. Als je wat meer wilt weten, kom maar. Dan zou ik met een gerust hart kunnen zeggen, denk jij nog steeds dat wij achterlijk zijn, prima, maar je hebt kunnen zien dat het niet zo is. En als jij er voor kiest om de grootschalige media te geloven dan moet je dat zelf weten. Maar op het moment is het gewoon met alles wat er in de media gaande is denk ik gewoon dat de islamitische gemeenschap, ook veel jongeren, eigenlijk heel open willen zijn, maar hierdoor steeds meer gesloten worden. Sinds Ayaan Hirshi Ali, ik stond altijd zo open om aan iedereen uit te leggen waarom ik moslima was, waarom ik een hoofddoek droeg. Al vroegen mensen het twintig keer per dag, ik wilde het uitleggen. En ik vond het helemaal niet erg. Op een gegeven moment kwam zij en toen kreeg ik meteen een stempel van ja, je bent onderdrukt. Dus ik heb nu zoiets bij mezelf, ik ga niks meer uitleggen. Ik was een tijdje terug op een conferentie en toen vroeg de organisatie, over wat voor onderwerpen zouden jullie nog meer zoiets georganiseerd willen zien. En er was dus iemand die zei, iets om andere mensen te laten zien dat we niet onderdrukt zijn. Maar toen werd ik zo boos, ik werd zo boos. Ik had echt zoiets van, ik ben het zat. Ik wil het niet meer. Ik ga niks meer zeggen. En toen zei iemand, ja je moet wel altijd blijven praten. Maar ik heb zoiets van, ik wil wel blijven praten maar dan moet je mij wel in mijn waarde laten. Het maakt niet uit tegenwoordig met wie ik praat of hoe open die persoon ervoor staat, maar hij of zij ziet mij toch nog steeds als onderdrukt. En dat ben ik zat. Als ze denken dat ik onderdrukt word, prima, denk dat maar, maar laat me verder met rust. Ik ben nu zo, maar je hebt wel een aantal meiden die nog steeds wel willen praten. Ik heb gewoon geen zin meer om weer voor de miljoenste keer mijn verhaal te doen.

Nou, dan ben ik blij dat je in ieder geval nog aan mijn interview wilde meewerken...

Dat is anders, dat is niet zeg maar media ofzo. Kijk, ik help jou met je scriptie en dat vind ik niet erg. Dat is gewoon heel anders en ik neem aan dat jij al heel wat van de islam weet. Maar ik heb over het algemeen zoiets van ik ga niets meer vertellen. Maar je hebt een aantal meiden die willen nog wel vertellen. Maar hoe langer men zo doorgaat in Nederland, van je bent wel Nederlands maar je moet

Nederlands zijn op onze voorwaarden. Je bent alleen Nederlands als je bij wijze van spreke je hoofddoek niet draagt, je moet je kledingsstijl aan ons aanpassen en op vrijdagmiddag mee naar de kroeg gaat. Dan pas hoor je erbij.

Denk jij dat de negatieve houding van veel Nederlanders ten opzichte van de islam meer mensen naar de islam toetrekt of dat het juist een afname van religieuze betrokkenheid tot gevolg heeft? Het kan twee kanten op denk ik.

Wat ik in mijn omgeving zie is dat men veel meer naar de islam toetrekt. Dat men nu de boeken erbij pakt van, hoe gaan we daar nu mee om. Hoe gaan we ons daar nu tegen verdedigen. En aan de andere kant merk ik wel dat er verschillen zijn. Wat ik net zei van ja, laat ze maar lekker praten en we zien het wel. Dat merk ik ook bij veel mensen, een onverschillige houding. En ik merk ook dat vooral de ouderen zoiets hebben van ja, het maakt niet uit wat je doet, je wordt toch weggestuurd. En de ouderen geven dat weer door aan de jongeren. Zo van, je mag je hoofddoekje wel afdoen, maar je bent en blijft een Marokkaan. Wat ik ook merk is dat heel veel meiden zoiets hebben van, als ik nu een zielig verhaaltje in de media ga ophangen en ik maak iedereen wijs dat mijn moeder mij slecht heeft behandeld terwijl de hele wereld weet dat dat niet zo is. Dan word ik automatisch geloofd. Snap je wat ik bedoel? Het is gewoon, de islam is nu enorm hot.

De media kiest natuurlijk die dingen uit die volgens hen het meeste nieuwswaarde hebben, en misschien willen mensen wel liever negatieve dingen over de islam horen?

Ik denk ook bijvoorbeeld wat Ayaan Hirschi Ali doet, is inspelen op mishandeling in de islamitische gemeenschap, in allochtone kringen. En dan heb ik zoiets van, als ik nou als moslima daar over na ga denken, ik zou niet eens met haar in discussie willen gaan, maar afgezien daarvan, nu denkt iedereen dat zij de enige is die voor die vrouwen opkomt. Dat zij de enige is die het daarover heeft.

Zij is degene die het meest in het nieuws komt, maar dat komt ook door de aanpak die ze kiest.

Ja, maar weet je wat het is. Het is ook zo van zij komt niet in het nieuws omdat ze voor de onderdrukte vrouwen opkomt, want kijken maar hoeveel vrouwen dan wel doen en hoeveel mannen dat altijd hebben gedaan. Zij kwam in het nieuws door met name onze profeet te beledigen. Daar begon het allemaal mee.

Dat is denk ik ook haar techniek, want zo krijgt ze in ieder geval wel veel aandacht.

Dat is misschien wel zo, maar ze doet in principe niks voor die vrouwen. Er worden nog steeds vrouwen mishandeld, al die dingen gebeuren nog steeds. En dat neemt niet af. Iedereen kijkt wel naar haar dat ze zo dapper is, maar iedereen vergeet, elke vijf minuten dat zij in beeld is wordt er ook ergens een vrouw verkracht.

Probeert zij niet gewoon de discussie aan te wakkeren, even los van het feit of ik het met haar manier van aanpak eens ben of niet?

Afgezien daarvan, die vrouw die beledigt ons. Zij beledigt de profeet. En die mishandelde vrouwen dan zijn wel onze vrouwen. Dat zijn wel onze vrouwen waar zij het over heeft. En het maakt mij niet uit, voor mijn part sterft ze de lelijkste dood die er op aarde bestaat, ik wil niet eens meer aan haar denken. Want dat doet gewoon pijn en dat kun je iemand die niet gelooft niet uitleggen. Maar als we daar van afkomen, dan heb ik zoiets van, nou OK. En zij heeft het erover van, de islamitische vrouw die wordt onderdrukt. En dan kunnen wij wel met z'n allen roepen er komt geen onderdrukking in de islam voor. Ik weet dat het er niet voorkomt, ik weet ook dat er in de koran staat behandel elkaar op een rechtvaardige manier. Behandel je kat op een rechtvaardige manier, dus laat staan je vrouw. Snap je wat ik bedoel. Als wij nou een keer met z'n allen openlijk zouden zeggen, die mishandeling komt wel voor. En dat is niet op de islam gebaseerd, maar dat komt bijvoorbeeld omdat die man gefrustreerd is omdat hij geen werk heeft of een alcoholist is of omdat hij eigenlijk helemaal niet met z'n vrouw wilde trouwen, omdat hij opgescheept zit met zijn nicht ofzo. Al die zaken, als je daar nou gewoon openlijk over praat. En men moet in Nederland ook niet zeiken als de gemeenschap verhardt. Want als jij van Ayaan Hirschi Ali accepteert dat zij mij op mijn hart kan trappen en dat jij vervolgens naar mij toe kan komen van je bent toch nog steeds Nederlander. Dan denk ik ook, van rot maar op. Geef me een ticket en ik zit zo weer in een oorlogsland. Echt hoor, je kan niemand uitleggen van hoeveel pijn dat doet. Kijk, en ik ontken niet dat er vrouwen zijn met een islamitische achtergrond, wel of niet gelovig, die worden mishandeld. In de Somalische gemeenschap komt mishandeling voor, maar in de Amerikaanse gemeenschap komt mishandeling ook voor. Negen van de tien keer, als je één van die mannen aanspreekt en je vraagt, waar in de koran heb jij gelezen dat jij je vrouw mag mishandelen. Negen van de tien mannen die hun vrouw op stelselmatige wijze mishandelen die hebben nog nooit de

koran gelezen. Al die verzen die Hirschi Ali allemaal aandraagt, die hebben zij waarschijnlijk pas voor de eerste keer gehoord.

Dus je denkt dat Hirschi Ali haar doel mist op deze manier?

Ja, ze mist haar doel. En bovendien kunnen wij als islamitische gemeenschap er ook zelf voor zorgen, zonder de media, zonder subsidies, of zonder wat dan ook, dat onze dochters beschermd worden. Dat jouw zoon opgroeit en een respectabele man wordt. En je zult altijd wel mishandeling hebben, want je bent nu eenmaal het zwakke geslacht. Want hoe vaak hoor je nou dat er mannen zijn die door hun vrouw mishandeld worden. Je bent nu eenmaal het zwakkere geslacht en je weet een man die geen werk vindt, die in zijn geboorteland heeft gestudeerd en hier conciërge is, die ziet dat zijn vrouw eerder Nederlands leert en eerder sociale contacten heeft, dat levert gewoon frustraties op. Ik bedoel, waarom mishandelt een Nederlandse man zijn vrouw? Gewoon om dezelfde redenen, niet omdat hij dat ooit op de zondagschool heeft geleerd.

Ik zag toevallig afgelopen week een interview met Hirschi Ali bij Buitenhof.

Ik heb het niet gezien, ik kijk niet eens naar haar.

Ze had het over eerwraak. In hoeverre staat daar dan iets over in de koran?

In de koran staat, wraak is niet toegestaan. Bijvoorbeeld mijn vader is vermoord. Bij ons heb je stammen en hij is vermoord door een andere stam. En bij ons heb je het recht dat als bewezen is dat die persoon jouw vader heeft vermoord, en dan bedoel ik met die persoon dus niet zijn vader, opa of oma, maar die persoon die hem of haar vermoord heeft, dan heb jij het recht om het leven van die persoon te nemen. Maar, voordat wij zover zijn, heb je zoveel regels, dat je toch bijna nooit tot dat punt komt. Je moet zoveel getuigen hebben, er word je aangeraden, wil jij vergeven worden, vergeef hem. Je hebt soms ook dat er geld wordt betaald. Van die persoon is vermoord door die persoon. Maakt niet uit of je die persoon nou hebt aangereden of op een andere manier gedood hebt, dan betaald de familie van de dader de familie van de slachtoffer zoveel geld om zichzelf te kunnen onderhouden. Er zijn zoveel juridische regels dat als jij met je logische verstand daarover nadenkt, dat er niemand komt tot eerwraak. Eerwraak is negen van de tien keer gebaseerd op gekrenkte trots.

Is het dan ook niet iets wat juist net heel erg cultureel bepaald is in plaats van gebaseerd op religie?

De islam zegt dat niet, dat eerwraak gerechtvaardigd is. Maar Ayaan Hirschi Ali die kiest iets uit. Als ik bijvoorbeeld het christendom aan zou willen vallen, als ik Jezus zou willen aanvallen, ik zou niet weten waarom, dan zou ik kunnen beginnen over pedofilie. Laten we het dan daar eens over hebben, laten we met z'n allen pedofilie aanpakken. Ik bedoel, heeft Jezus daar ooit iets over gezegd? Iemand zei tegen mij, wat zeuren jullie daar nou over, dan maken jullie toch ook lekker een film over Jezus. Maar waarom zou ik, waarom zou ik. Jezus heeft mij toch niks gedaan. Als ik later trouw en mijn man blijkt een bruto te zijn en die vermoord mij, wat heeft Jezus of iemand anders uit onze religie daarmee te maken? Want ik ken mijn religie en het is zo frustrerend om te weten dat Nederland blind volgt, werkelijk waar doof en stom.

Vind jij het dan niet jammer dat het klimaat zo verhard hier in Nederland?

Dat vind ik ook heel jammer. Maar ik heb zoiets van, voor wat hoort wat. Een keertje houdt het op. Ik bedoel, als iemand mij nu zou vragen voel jij je Nederlands, wat zou ik dan moeten antwoorden? Moet ik dan zeggen nee, ik voel mij niet Nederlands? Maar al zou ik mij Nederlands willen voelen dan nog krijg ik die kans niet want ik ben en blijf een achtergestelde moslim.

Maar je woont toch inmiddels al langer in Nederland dan dat je in Somalië gewoond hebt?

Ja dat klopt. Maar nog steeds heb ik het gevoel niet omdat je gewoon nooit geaccepteerd wordt. Je wordt het niet en men kiest daar zelf voor. En achteraf gaat men dan zeiken van ja, de maatschappij verhard. Hoe ik er tegenaan kijk, het heeft geen zin meer, voor mij persoonlijk. Als ik bijvoorbeeld in een moskee kom en ik zie al die meiden dan denk ik van ooooh (diepe zucht). En bijvoorbeeld een vriendin van mij, die is ook bekeerd tot de islam en die draagt geen hoofddoek. En met haar heb ik heel vaak de discussie waarom wel waarom niet en dat is gewoon een gevoel van begrip. En als ik in de moskee kom waar heel veel jongeren komen en die spreken allemaal Nederlands en de preek gaat over geduld, dan voel je je ineens sterk weet je. Dan denk je over wat er die week gebeurd is, dan denk je over geduld of over overwinning. Dan hoor je verhalen over de profeet, wat hij deed toen hij het moeilijk had, hoe hij het heeft aangepakt. Dan ga je gewoon helemaal blij weg. Mensen zouden dat eens moeten zien. Als je gewoon je deuren opendoet, onvoorwaardelijk, zonder camera's, zonder de media. Want ik was naar die conferentie geweest, ik ging met een vriendin mee, ik had eigenlijk geen zin om te gaan, maar ben toch geweest. En uiteindelijk had ik zoiets van ja, jullie willen wel iets voor

die meiden betekenen, het ging dan over uithuwelijken die conferentie. Dat was allemaal leuk en interessant en leerzaam, maar achteraf had ik zoiets van, als jij als organisatie ervoor kiest om zoiets te doen voor die meiden, waarom moet de media er dan bij? Waarom moet je er mee gaan showen van wij hebben dit voor hen georganiseerd?

Misschien om te proberen om ook eens positief in het nieuws te komen?

Maar dat hoeft niet, dat heeft geen zin. Dat lukt ze toch niet. Ik heb zoiets begin bij jezelf en kijk dan pas naar voren. Ik heb geen zin om een schijn iets te doen. Dit was maar één moment en je weet niet wat er verder met die meiden in hun leven gebeurt. Je hebt geen één op één gesprek met die meiden gehad. En ik was daar en ik verkeer niet in een situatie waarin sprake is van uithuwelijking of gedwongen huwelijk of ouders die boos worden als ik niet met een bepaald iemand trouw. Ik ben wat dat betreft supergelukkig opgevoed. In heel mijn kringen komt dat niet voor. Maar voor hetzelfde geld, een leuk Marokkaans meisje kan hier echt in een shitsituatie zitten. En voor haar betekenen jij in principe niks. En ik heb achteraf echt zoiets, al die camera's dat had niet gehoeven. Als je zo nodig wilt bewijzen we hebben het geld goed besteed, breng je baas mee, degene die de check uitschrijft. En laat hem zien, kijk wat we doen. Dus ik heb zoiets van begin bij jezelf en maak de moskeeën meer opener, meer Nederlands en laat de media en alles gewoon even voor wat het is.

Wat denk je dat de gevolgen zijn als de moskeeën en de moslimgemeenschap zich door de media juist meer gaan afsluiten?

Ja dat is een risico van hoe het nu gaat in Nederland. Ik had bijvoorbeeld een tijdje terug een discussie met een vriendin over het feit dat Ayaan Hirsi Ali en Wilders en alles en iedereen van alles mogen roepen wat mij krenkt. Maar owee als ik één ding zou zeggen over de tweede wereldoorlog. Ik zou niet eens willen, want ik zou niemand daaraan willen herinneren. Ik zou geen enkel oud Joods vrouwtje wat nu gelukkig leeft na zoveel jaar van ellende, zou ik nooit die pijn weer op willen rakelen. Maar owee als ik één keer een woord daarover zou zeggen, dan zou half Nederland over mij heen vallen. Men verwacht van mij dat ik daar begrip voor heb, wat ik ook heb. Men mag mij beledigen, ik zal nooit tegen een joods vrouwtje zeggen van dit of dat. Dat doet mijzelf al pijn, laat staan de persoon die het zelf heeft meegemaakt. Maar ik heb zoiets van, je moet niet met twee maten meten. Want de pijn die jij voelt over zo'n onderwerp dat voel ik over een ander onderwerp. En als jij met mij wilt praten over de tekortkomingen van mijn moslim broeders en zusters, kom maar op, praat met mij. Ik ga niemand wijsmaken in de moslimwereld wordt nooit een vrouw mishandeld. Het is gewoon zo frustrerend om te zien dat men van iedereen die slecht over mijn religie praat alles aanneemt voor waar, als gelijkebbende en als dapper. En dan ben ik in hun ogen toch een slachtoffer en dan ben ik toch onderdrukt en ben ik voorgeprogrammeerd dat ik dat allemaal zo eruit gooi.

Er is natuurlijk een dunne lijn tussen vrijheid van meningsuiting en discriminatie. Wanneer de één zijn mening over iets geeft kan dat door de ander als discriminerend worden ervaren. Waar leg je dan de grens?

Het is heel moeilijk om daar een grens te trekken. Maar ik heb zoiets van de Nederlandse politiek en de Nederlandse mensen, of eigenlijk iedereen in Nederland die moet beseffen, het pad dat we nu gaan daar hebben we zelf voor gekozen. Er heeft niemand tegen ons gezegd jij gaat zo denken of jij gaat zo dit doen. En als jij ervoor kiest om Ayaan Hirsi Ali te geloven en tegelijkertijd tegen mij te zeggen van je bent wel welkom, je bent al 20 jaar in Nederland en je bent lekker Nederlands en dit en dat. Ja sorry maar, ik ben ook Nederlands. Wat maakt mij nou minder Rotterdammer dan jij.

Jij woont al langer in Rotterdam dan ik waarschijnlijk.

Als ik naar de moskee ga en ik weet dat er die dag veel jongeren komen en ik weet dat de preek in het Nederlands is dan is dat gewoon een middel wat ook de Nederlandse politiek en de Nederlandse regering, en ze beseffen dat niet, maar daardoor kun je de mensen wel dicht bij elkaar brengen. Maar dat beseffen zij niet en het begint vaak bij jongeren. De jongeren, want je kunt wel zeggen de ouderen spreken geen Nederlands, maar ik begrijp het nut niet dat een zestigjarige Marokkaan ineens vloeiend Nederlands moet gaan spreken. Pluk in plaats daarvan die Marokkaanse jongetjes van straat en zorg dat zij daar uit eigen wil komen en dat ze daar theoretische les krijgen, hoeft niet eens les, maar dat er jongeren zijn die dat zelf ook over willen dragen. Wist jij dat dit en dit zo was, wist jij dat jij met zoiets op zo'n manier om kan gaan. Veel bijvoorbeeld Marokkaanse jongeren zitten in een achterstandssituatie en als ze dan bij een moskee komen die heel open is en ze zien hun vrienden daar, een balletje trappen. En je zit met problemen en er komt daar een jongen die is dan drie vier jaar ouder dan jij en die heeft precies dezelfde weg begaan als jij maar die heeft zijn leven nu weer bij elkaar. Die

kan jou dan zeggen van, hé je kan het ook zo aanpakken. Je kan je vader zo steunen en je moeder zo begrip tonen, dat is een soort van broederschap weet je wel. Zonder dat je elkaars vriendjes hoeft te zijn. Vriendjes zijn betekent tegenwoordig dezelfde kleur jas dragen en samen meiden versieren en samen uitgaan en dat soort dingen. Maar als jij aan jongeren laat zien dat ze gewoon zichzelf kunnen zijn. Door de manier van praten alleen al, met elkaar gewoon, rustig. En je laat hun zien, onze profeet heeft dit gedaan, van wat die vrouw zegt is niet waar. Ga jezelf onderwijzen, dan heb je ook een theoretische achtergrond. En ik vind dat dat dus vooral mist. De moskeeën moeten zich meer openstellen en dat er meer jongeren in de organisatie komen.

Dus jij ziet het als heel belangrijk om vooral de jongeren meer te betrekken bij de moskeeën, niet alleen in activiteiten maar ook in de organisatie. Maar het blijft denk ik in onze maatschappij vrij lastig om jongeren, van welke religie dan ook, meer te betrekken bij het geloof.

Maar als je ze eenmaal gewoon de mogelijkheid biedt en je bouwt er jongeren omheen die zelf komen, weet je wel, dan worden die al sneller meegetrokken. En ik vind gewoon dat we zonder de media, zonder al die andere dingen, gewoon eerst bij onszelf moeten beginnen. Het heeft geen zin, je kunt wel zeggen we zijn zo positief, we zijn zo positief, want je moet niet vergeten dat je een moslim bent. Men laat jou dat ook niet vergeten, want men laat jou nooit zichzelf zijn. Dan moet je je ineens gaan voordoen, van hé, accepteer mij. We kunnen elkaar toch gewoon normaal respecteren en normaal met elkaar omgaan. Maar alles waar mensen het over hebben, bij de Marokkaanse jeugd... ik zal je vertellen, ik ging donderdag met het slachtfest met mijn zusje naar de bioscoop. Gewoon de voorstelling van half zeven en ik was gewoon vergeten waarom ik nooit op feestdagen naar de bioscoop ga. En dat komt door al die Marokkaanse jongeren. Echt waar, ik zat daar, en ik zat me te irriteren. En werkelijk ik schaamde me gewoon dood omdat er zoveel bewaking in de schouwburg was, het leek wel alsof er één of andere beroemdheid was. Het was gewoon zo irritant om te zien dat ze daar gewoon stonden in de regen, een stuk of dertig jongeren, voor de deur allemaal te schuilen. En ik had zoiets van, ga naar huis, ga naar huis. Ga met je vader kletsen, ga met je zusje een spelletje doen, doe wat. Organiseer een etentje voor je vrienden.

Daarnet zei je, dat jij vindt dat de verantwoordelijkheid hiervoor voor een groot deel ook bij de ouders ligt.

Het zijn inderdaad de ouders die dit gedrag kunnen veranderen, en de broers en zussen.

Is het niet ook een gebrek aan sociale controle? In Marokko heb je volgens mij veel meer sociale controle dan hier in Nederland en ouders weten misschien niet hoe ze dat gebrek aan sociale controle moeten compenseren?

Kijk, dat is ook weer iets voor denk ik de moskeeën en de imam, of iemand die daar werkt. Ze zouden daar een cursus kunnen geven aan de ouders of bij mensen op bezoek kunnen gaan. Bijvoorbeeld bij de Nasr moskee, uit het bevolkingsregister kun je wel halen hoeveel Marokkaanse gezinnen daar omheen wonen. Je kunt kijken hoeveel probleemjongeren daar zitten. Als jij als groep dat gewoon met elkaar, met de ouderen en jongeren, aanpakt. En je belt gewoon bij de mensen aan en je zegt mevrouw hoe is het met u. Als je dat doet, als je de mensen laat merken dat het gebed niet op vrijdagmiddag eindigt en dat niet alles schijn is. Van het gaat goed met onze familie, weet je. Ik denk gewoon dat het één aan de ouders ligt, maar ik heb zoiets van OK, de Marokkaanse ouders die zijn hier nu, die zijn hier al tig jaar en je ziet dat hun kinderen nu nog steeds voor het grootste gedeelte op straat rondhangen. Ze zijn vijf zes jaar en ze hangen tot zeven, acht of negen uur 's avonds op straat. Dan heb ik zoiets van, ja hoe kan dat nou. Hoe moeilijk is het om jouw kind van vijf binnen te houden, ook al wil hij niet binnen zijn, sleep 'm naar binnen. Zet een tekenfilm aan, lees een boek voor, doe een spelletje met hem. Sorry, maar als de vader niet thuis is, als de vader naar het koffiehuis is en als de moeder gewoon te druk is, als moeder ben je tenslotte ook maar één persoon, je kunt je niet over twintig kinderen verdelen. Als je man het laat afweten, als je oudste zoon nooit thuis is, als je oudste dochter zoiets heeft van, godzijdank dat ik getrouwd ben en ik ga weg, het houdt op...

Maar er zijn natuurlijk ook een heleboel Nederlandse instellingen waar deze gezinnen terecht kunnen voor hulp.

Ja dat weet ik. Maar ik denk niet dat ze de weg daar naartoe weten. En dan nog zouden ze het niet doen. Want je hebt zoiets van wantrouwen naar alles wat anders is. Kijk als er bij mij nooit iemand anders dan Somaliërs over de vloer komt en het enige wat ik ken is de Somalische cultuur en ik weet niks over mijn religie en ik weet ook niet wat mijn religie mij aanraadt om te doen, om juist met andere mensen te gaan praten of juist te weten waar jouw zoon uithangt of waar jouw dochter uithangt

en wat hen bezighoudt of waar ze verdriet van hebben. En als jij dat allemaal niet weet en jij neemt klakkeloos dingen over dan blijf je in een heel beperkt wereldje. En dan ga je ook echt niet hulp zoeken want je bent gewoon wantrouwend naar die mensen. Van het zijn Nederlanders, en straks pakken ze je kinderen af. Dat soort dingen, en dan worden je kinderen opgevoed door een ongelovig volk. Je woont middenin dat ongelovig volk, dat maakt niet uit. Maar zulke dingen gaan er door het hoofd van een moslimvader. Kijk, moslim zijn is een keuze. Je kunt je kinderen niet opleggen om islamitisch te zijn maar je kunt je kind wel al de goede basis geven om een keuze te maken. En als jij zelf die basis niet hebt gehad en je hebt eerder cultuur, aanzien en trots, dat zijn dat ook de dingen die je doorgeeft aan je kinderen. En ik denk gewoon door het wantrouwen wat is gecreëerd, met name de laatste tijd door Ayaan Hirsi Ali en Wilders. En ook door de aanslagen van 11 september en de situatie in het Midden Oosten. Ik denk ook dat veel moslims na die aanslagen zoiets hadden van, kijk, mensen uit de islamitische wereld die hebben een heel hatelijk gevoel jegens Israël, jegens Amerika en daarbij dus ook het Westen. Want die doen dus in hun ogen niets en als ze al wat doen is het voor hun eigen ding. Amerika onderneemt nooit wat zonder dat ze er iets voor terug krijgen. En bijvoorbeeld na die aanslagen had ik een brief gehad van iemand, zo'n soort kettingbrief per e-mail, en dat ging dat over het feit dat er voor die drieduizend doden in Amerika werd er, ik weet niet meer, drie minuten of zes minuten stilte gehouden. En dat vond ik goed weet je wel, als jij dat doet prima. Maar onderaan die brief stond een hele lijst van alle ellende die dus door de Amerikanen is aangericht, en uiteindelijk was het dan zo, dan kan ik wel een halve dag stilte houden. Toen die dingen gebeurden had je in de meeste islamitische landen, of bij mensen met een islamitische achtergrond, zoiets van, what goes around, comes around, weet je wel. Als jij iemand iets flikt dan komt het terug. Maar in Nederland hebben we zoiets van, ja al die moslims, en wij worden ook straks aangevallen en zus en zo en dit. En iedereen neemt dan de Palestijnen het kwalijk dat zij feest gingen vieren om het leed van de Amerikanen. Maar ik vind dan, iedereen viert bijna letterlijk en figuurlijk feest om de ellende van de Palestijnen en nu hebben zij iets, misschien wat jij niet begrijpt, maar ik begrijp hun ellende, en ik ben ook veel meer naar de Palestijnse kant gaan trekken. Sorry, maar ik heb dan geen begrip meer. Ik ging me daarna echt in die dingen verdiepen. En dan heeft Nederland ineens zoiets van hier komen ook aanslagen en moslims en dit en dat. Maar ik heb zoiets als er in Rotterdam een aanslag wordt gepleegd, de kans dat mijn broertjes, zusjes, vrienden, kennissen, burens erbij zitten is gewoon heel erg groot. Ik woon, ik leef, ik studeer in Rotterdam maar niemand denkt daarbij na. Het is zoiets van wij tegen het terrorisme dus wij tegen de moslims. Hallo, ik woon zelf ook hier. En dat komt gewoon allemaal doordat het klimaat veranderd. Er bestaat gewoon de angst dat Nederland ooit helemaal islamitisch zal zijn. En ik zag het laatst ook op TV, was er iemand bang dat haar dochtertje later een hoofddoek moest dragen. En dan denk ik vrouw, waar heb je het in godsnaam over. Ze was echt bang dat Nederland later helemaal islamitisch zou worden. Werkelijk, waar baseer je het op? Ik heb daar gewoon heel erg weinig begrip voor. En zeker de laatste tijd, als jij mij niet accepteert en jij ziet mij niet als een Nederlandse, het gekke is, als ik naar het buitenland ga, dan ben ik wel ineens een Nederlander. Niet alleen omdat ik een Nederlands paspoort heb, maar ik word ook als Nederlander gezien. Ik ben bijvoorbeeld twee jaar geleden teruggegaan naar Somaliland, het gedeelte waar ik vandaan kom, dat is wel veilig nu, en toen zeiden mensen tegen mij, ga terug naar je eigen land. Echt serieus, want ze zien aan jou dat jij daar niet vandaan komt. En dan zeggen ze al heel snel van, ga terug naar je eigen land. En dan heb ik zoiets van en hier word je er ook uitgeknikkerd, waar ga je dan heen?

Denk je niet dat veel jongeren ook juist daardoor met zichzelf in de knoop komen? Dat ze niet goed meer weten waar ze nou bijhoren?

Ja, dat is denk ik ook wel moeilijk. Hier in Nederland word je niet geaccepteerd maar daar ook niet.

Denk je dat sommige jongeren zich misschien daardoor vooral gaan zien als 'moslim'?

Als een soort van nieuwe identiteit. Dat is voor mij in ieder geval wel belangrijk op dit moment. Omdat ik, ik ben sowieso altijd erg argwanend tegen de traditionele zaken in mijn cultuur, dus ik heb al heel snel zoiets van ja, als iemand mij iets zegt of verteld van, ja het is zo, vraag ik al heel snel is het religie of is het cultuur. En als die persoon zegt van ja, het is zus en zus en zo, waar in de koran staat dat dan? En welk persoon heeft dat ooit gezegd of gedaan? Ja niemand, dan zijn we toch klaar.

Maar jij hebt hier in Nederland echt bewust voor jouw religie gekozen. Maar ik denk als je nog in een ander land woont dan is die religie zo verweven met de cultuur dat het moeilijker wordt om die twee uit elkaar te halen.

Ja dat denk ik ook wel.

Ik heb jou nu al een aantal vragen gesteld over je geloof en welke moskee je bezoekt. Zou je mij nog kunnen uitleggen wat de moskee voor jou betekent?

Wat betekent de moskee voor mij....

Er zijn bijvoorbeeld mensen die zeggen, ik kom hier puur voor mijn religie om te bidden, maar er zijn ook mensen die komen voor het sociale aspect. Hoe zit dat bij jou?

Ik zou zeggen, voor mij is het ten eerste vooral een religieuze plicht omdat ik zoiets heb van, ik bid al vijf keer per dag. En als ik dan daarnaast tijd heb is het voor mij gewoon een pré, dat ik dan mijn tijd op dat moment besteed aan de aanbidding van Allah. En dat kan in de moskee zijn, maar dat kan ook thuis zijn. En op het moment dat je in een moskee bent en met je broeders en zusters dan is dat gewoon veel meer van waarde. Het is ook zo, als jij het gebed alleen doet is het heel belangrijk, dat is gewoon een plicht, maar als jij met een groepje mensen bent en jullie gaan allemaal het gebed samen verrichten dan is dat nog waardevoller dan het gebed dat jij alleen doet.

Staat dat ook zo in de Koran, dat wanneer je met meerdere mensen tegelijk het gebed doet, dat het dan waardevoller is?

Ja, ja. Maar het is dan niet het gebed zoals de christenen dat kennen zeg maar. Dus dat je met z'n allen in de kerk komt en zingt of gebeden opzegt of wat dan ook, dat niet. Maar dat je gewoon de Salaat verricht. De Salaat, dat is dus vijf keer per dag bidden. Als je dat met z'n allen doet, dan is dat waardevoller voor jou dan het feit dat jij dat alleen doet. Daarom is het ook zo van, als je de tijd en de mogelijkheid hebt om naar een moskee te komen, kom dan. Want vanaf het moment dat jij onderweg bent naar de moskee, tot het moment dat je er bent, tot het moment dat je er weg gaat is het gewoon tijd die je goed besteedt. Wij geloven dan in het verantwoording afleggen voor de tijd die je hebt gekregen, dus hoe heb jij je tijd besteed. Heb jij je tijd goed besteed of heb jij je tijd aan nutteloze zaken besteed. En het moment dat jij die vrijdagochtend wakker wordt met het idee van ik ga vandaag naar de moskee en je gaat douchen, je gaat eten, je doet je dingen en je gaat erheen. Al die momenten ben je gewoon met iets heel waardevols bezig.

Je leeft er naartoe?

Ja, je leeft er naartoe. Je weet gewoon eigenlijk dan zeker dat jij die dag goed hebt besteed. En je leeft er ook weer van af zeg maar. Weet je, je bent dan klaar en je hebt je plicht gedaan en je gaat dan naar huis, dat geeft je gewoon een heerlijk gevoel.

Ik vind het wel opvallend dat je het steeds hebt over je plicht om te bidden. Alsof je het als een soort verplichting ziet?

Het is ook een plicht. Iets kan pas een plicht worden als jij daarvoor kiest. Ik bedoel, ik kan jou de regels van de islam niet opleggen want jij hebt niet voor de islam gekozen. Maar op het moment dat jij zegt, ik geloof in Allah en ik geloof in zijn profeet en daarnaast geloof ik ook in zijn boeken in zijn engelen en het feit dat ik vijf keer per dag moet bidden en je weet ook wat de achterliggende gedachte is dan is het niet zozeer een plicht. Belasting betalen is een plicht. Maar bij de islam kies je ergens voor en pas daarna komen de rechten en de plichten. Je kan niet zeggen, Allah vergeef mij mijn zonden, maar tegelijkertijd geen seconde van je tijd besteden om aan hem te denken. In die zin is het een plicht, maar het is niet zozeer van dat Allah daar iets aan heeft dat jij hem aanbidt, het is puur voor jezelf. Je kan er ook voor kiezen om hem niet te aanbidden. Allah heeft gezegd, geloof in mij met die en die bewijzen. Geloof jij niet in mij, goed. Kun je ook het meest geweldige leven leiden, maar op het moment dat jij in mij gaat geloven en je gaat in mijn profeet geloven en je wil zo goed mogelijk een gelukkig leven op aarde leven dan moet je je aan die en die en die regels houden. Maar het is niet zozeer dat Allah daar iets aan heeft, dat het voor hem belangrijk is dat je hem aanbidt, het is puur voor jezelf. Er is werkelijk niks wat je moet binnen de islam wat niet voor jezelf is.

Maar als je nog jong bent en je moet van je ouders naar de moskee, dan is het toch een heel ander soort plicht?

Dat klopt. Maar dan is het ook een soort aanleren. Als jij een heel koppig kind hebt... Mijn moeder kon mij heel snel wijs maken, en dat komt ook omdat religie bij mij heel diep zit, het zit echt in mijn hart, als mijn moeder mij vroeg, geloof jij in Allah, zei ik ja. Dan vroeg ze, waarom doe jij het gebed dan niet... ja, daar had ik geen antwoord op. Je hebt ouders die het zo aanpakken en je hebt ouders die het gewoon niet zo aan kunnen pakken. En die hebben heel snel zoiets van, jij gaat mee. En het ene kind heeft zoiets van, dan ga ik wel mee en het andere kind heeft misschien geen zin om het gebed te doen omdat het te lui is of net lekker TV zit te kijken. En die gaat het dan geleidelijk leren, van het is toch niet zo belangrijk om die televisieserie af te kijken, ik ga toch het gebed doen. En dat is gewoon

een kwestie van je kind, je kunt hem wel verplichten maar dat werkt soms averechts. Je hebt twee soorten dwang. Dwang waarbij je het kind absoluut geen keus geeft en dwang dat je het kind eigenlijk een beetje die kant opstuurt. Dat je gewoon niet anders kan, van ja OK. En uiteindelijk is het wel zo dat kinderen die zelf daarvoor kiezen... ik bedoel, ik ga straks ook bij mijn moeder weg en mijn moeder heeft alles gedaan om mij die dingen bij te brengen, en dan houdt het op. Het komt altijd terug bij de ouders. En de ouders moeten zich onderwijzen in de islam en wat er staat over hoe je met je kinderen om moet gaan. Je kinderen spelenderwijs aanleren hoe ze het gebed moeten doen. En op een gegeven moment kiezen kinderen daar zelf voor. Als de ouders zich gewoon onderwijzen in de islam dan staan ze denk ik ook veel sterker in hun schoenen. Als kinderen vragen hebben dan moeten ze niet gewoon zeggen, ja het is gewoon zo. Ik herinner me nog dat ik ooit tegen een buurmeisje zei, jij gaat naar de hel. Echt waar, en ze komt altijd bij ons thuis over de vloer, nu nog steeds. Maar het is gewoon heel erg wat jij van je ouders meekrijgt.

Dus als ik het goed begrijp is het bidden heel belangrijk voor jou als je naar de moskee gaat, zeker omdat er dan samen met anderen gebeden wordt. Is het sociale gebeuren daarom heen ook nog belangrijk voor jou?

Jawel, toch ook. Al blijf ik meestal niet zo heel lang in de moskee na het gebed. Maar vaak blijf ik wel even kletsen met iedereen, zeker als ik mensen tegenkom die ik ken. En vaak is het ook zo dat je van meiden hoort dat ze getrouwd zijn of gescheiden. Dan weet je ook weer hoe het met iedereen gaat zegmaar. Maar het is voor mij niet zozeer dat ik daar kom om het sociale gebeuren. Aan de ene kant wel, want je wil natuurlijk wel weten hoe het met iedereen gaat, maar ik zie ze niet buiten de moskee om.

Worden er bij jullie in de moskee eigenlijk ook nog andere dingen georganiseerd buiten het vrijdaggebed om?

Ik ben daar zelf niet bij betrokken. Ik hoorde wel iets van Koranlessen.

Ik heb de voorzitter van jullie moskee ook geïnterviewd en die vertelde dat er wel plannen waren voor meer activiteiten maar dat er eerst verbouwd moest worden. Ze wilden een soort ruimte maken boven voor jongeren met tafelvoetbal enzo, maar er was niet zoveel geld voor.

Ja en daarom denk ik ook, als je je nou als groep samen sterk maakt. Maak je niet zo afhankelijk van anderen. Ik ben bijvoorbeeld in Engeland geweest en dan heb je zoiets van, wat de islamitische gemeenschap daar heeft bereikt. Het maakt niet uit wat er gebeurt, maar zij krijgen daar niet de schuld van alle moslims zijn zo. De restaurants, de scholen, de universiteiten, ze zijn er overal, ze zitten overal. De laagopgeleiden, de hoogopgeleiden, ze zijn er allemaal.

Misschien is er in Engeland wel een andere minderheidsgroep die daar de functie heeft die hier de moslims hebben?

Ja dat weet ik niet. Je hebt daar wel heel veel mensen uit India. Maar ik weet dus daar in Engeland in een Indisch straatje, ik weet de naam niet meer, daar zag je de tempels van de boeddhisten en de Hindoestanen. Echt tempels die je ziet als je in India bent. Allemaal engelse huizen en dan zie je ineens een gouden tempel. Ik woon niet in Engeland, maar voorzover ik weet, zeikt daar niemand over van ze nemen ons land over. Die mensen hebben hun eigen restaurants, hun eigen dingen, hun kinderen gaan gewoon naar die scholen, ze dragen een tulband, ze dragen een hartstikke grote jalabba, maar niemand zeikt daarover. En in Nederland worden we wel geacht om Nederlands te zijn maar op voorwaarde dat ik alles wat voor mij van waarde is achterlaat. Maar sorry, ik heb echt zoiets van, ik heb een oorlog overleefd, dus dit overleef ik ook wel. Dan ga ik wel terug ofzo, het is zo frustrerend soms, echt waar.

Je hebt al aardig wat verteld over de moskee en wat jij daarvan vindt. Ik zou ook graag willen weten hoe belangrijk de imam is in jullie moskee en hoe belangrijk de imam voor jou zelf is.

Voor mij betekent de imam heel weinig op dit moment. Ik ga dan soms, als mijn moeder meegaat om het te vertalen, naar de Marokkaanse moskee en dan heeft de imam vaak wel belangrijke zaken om te vertellen. Het was grappig, ik was een keertje vlak voor de zomer met mijn moeder in de Marokkaanse moskee geweest. En dan gaan heel veel gezinnen in de zomer naar Marokko toe. En dan wordt daar de zoon aan een nichtje uitgehuwelijkt ofzo, en de imam sprak de ouders daar toen gewoon op aan. Hij zei, waag het niet om dat te doen want dat mag je je kind niet aandoen. Dat wordt helemaal niet aangeraden en laat je kind weten wat je van plan bent. En als zo'n meisje daar zit en de imam heeft het erover dat zij het recht heeft zich te verzetten en dat haar ouders haar tot niks kunnen dwingen, dan is het echt een hart onder de riem. Dat je toch nee kan zeggen, en ik doe het gewoon, want de imam zegt

het. Spreek gewoon heel openlijk over die zaken, want hoe dan ook je bent en blijft een imam. Want zowel jongeren als ouderen hebben respect voor een imam, die staat toch wel een treetje hoger. Dus ik heb zoiets van, een imam moet juist ook over die dingen preken. Spreek de mensen zo aan, dat je ze gewoon met hun neus op de feiten drukt, hoe durven jullie dat te doen.

Wat vind jij van het idee om een imamopleiding te starten in Nederland?

Wat het ook is, al die imams uit het buitenland kennen de gemeenschap ook niet. Bijvoorbeeld in Turkije heb je heel weinig te maken met homo's, die zijn er wel, maar die zie je daar niet. Hoe verklaar je dan dat men hier gewoon uitgaat, hoe verklaar je het drinkgedrag, hoe verklaar je vriendjes en vriendinnetjes gedrag. Als jij als imam vanuit Turkije hierheen komt, er is een kans dat je gewoon hartstikke goed functioneert en dat geloof ik ook. Dat ze gewoon verstand van zaken hebben, wat belangrijk is voor de gemeenschap. Maar je moet ook wel nadenken van OK, wat willen we? Willen we de islamitische gemeenschap sterker maken, vraag dan zo'n imam, de islam is tegen de homoseksualiteit, hoe maak je dat aan een Nederlander duidelijk die zelf homo is? Zonder hem aan te vallen of zonder te zeggen van ja, ik ga je nu doodschieten. Leg hem gewoon uit van ik accepteer het, maar ik hoef het niet met jou eens te zijn dat het juist is. En ik weet niet of het nou een lezing was waar ik geweest ben, maar daar zei iemand ook van ja, jij dient jouw burens altijd goededag te zeggen maar wat jouw burens achter gesloten deuren doen gaat je niks aan. Maar ik zou het wel heel goed vinden als er een imamopleiding in Nederland zou komen. Misschien zou ik het zelf ook willen doen, alleen maar om die kennis, niet dat ik zelf....

Maar kan een vrouw imam worden dan?

Nee, dat kan niet. Kijk, ik mag wel de opleiding doen en ik mag wel het gebed leiden bij vrouwen maar niet het gebed bij de mannen. Ik zou mezelf dan wel imam kunnen noemen maar dan heeft het geen zin, want dan leid je alleen het gebed van de vrouwen. En een imam zou voor iedereen het gebed moeten kunnen leiden. Ik zou zo'n opleiding wel goed vinden. Maar dan ben ik wel heel kritisch van wie bepaald de leerstellingen. Ze zijn nu heel erg bang, je hebt de Rotterdamse Islamitische universiteit, daar worden ook imams opgeleid, maar die worden met argusogen aangekeken omdat de financiering uit het buitenland komt. Voor hetzelfde geld worden die jongens gewoon opgeleid om te functioneren in de Nederlandse samenleving, maar dan worden ze niet geaccepteerd omdat de opleiding wordt betaald door het buitenland.

Je hebt in Nederland de scheiding tussen kerk en staat, hoe denk je dat die scheiding past in het verhaal van de imamopleidingen?

De staat kan zich niet echt ermee bemoeien, maar ze kunnen bijvoorbeeld wel richtlijnen vaststellen over homoseksualiteit. Ik vind als imam moet je gewoon weten, homoseksualiteit is verboden in de islam, je kunt hoog of laag springen, het is verboden. Bevalt het je niet, dan kijk je de andere kant op. Maar ik zou ook zoiets hebben, een land als Nederland waar homoseksualiteit heel gewoon is, kun je niet zeggen, homoseksualiteit is verboden. Maar je kunt wel zeggen, dit en dit zegt de islam erover. En dat komt misschien wel heel erg kwaad over maar dat gaat niemand in dit land doen. En dan kun je wel zeggen, van ja, dat weet je niet, er zullen wel een paar geflippte tussenzitten of wat dan ook. Maar ik vind dat je als moslim gewoon moet kunnen zeggen de islam zegt dit en dit, dat staat op papier. En vind jij dat niet kunnen, jouw probleem. En als jij een moslim bent en je zegt dat je homo bent dan gaat dat niet op.

Je vindt dat dat niet samen kan gaan?

Nee dat kan niet samengaan. Maar stel, jij bent daar heilig van overtuigd, fijn. Jij gaat je eigen weg, ik ga mijn eigen weg.

Zou zo iemand nog welkom zijn in de moskee?

Ik denk het niet, ik denk het niet. Op het moment dat men daar openlijk vanaf weet dan zoekt men elkaar toch allemaal op. Je hebt nu toch ook priesters die met een vrouw willen trouwen, ik denk niet dat die allemaal uitgenodigd worden om bij de paus op de thee te komen.

Maar ik vind wel dat er een imamopleiding in Nederland moet komen en ik denk wel dat Nederland daar uiteindelijk zelf de meeste vruchten van plukt. Want voor jongeren, op het moment dat zo'n vijftientig of zesentwintig jarige jongere afgestudeerd is en die komt daar voor die jongeren staan of voor de ouderen staan, dan kan hij gewoon een hele positieve invloed op die jongeren hebben. En uiteindelijk hebben we daar toch wel met z'n allen wat aan.

Heeft de imam ook een adviserende rol binnen de gemeenschap? Stappen mensen bijvoorbeeld met hun problemen ook naar de imam toe?

Ja, bij ons heb je, in de Somalische gemeenschap bijvoorbeeld bij huwelijks crisis, dat eerst de familie wordt ingeschakeld en ik hoor wel om me heen van Marokkaanse meiden van als ze dan echt ergens mee zitten of de ouders willen gewoon niet luisteren dat ze vaak een imam kunnen inschakelen, van kan jij niet met die familie praten. Maar dat moet wel allemaal weer via via gaan. Er zijn maar heel weinig jongeren die direct contact hebben met de imam. En dat is ook zoiets, ik vind wel dat als imam zijnde moet je deur gewoon open staan. Er is nu vaak maar een selectief groepje jongeren die daarbij kunnen en dat zijn vaak de jongeren die zich echt, echt bezighouden met de islam. En een islamitisch meisje wat heel erg aan het twifelen is over van alles en nog wat, ik denk niet dat die één, twee, drie de telefoon oppakt om te zeggen van, hé meneer hoe zit dat. Ik denk niet dat ze dat zomaar doet. Ik denk, als er nou een imamopleiding zou komen waar allemaal van die jonge gasten afstuderen.. ik ben wel mondig genoeg om zoiets te vragen, maar ik denk dat anderen dat ook zouden moeten kunnen. Gewoon aankloppen en zeggen waar je mee zit.

Als je nou in één woord of in één zin zou kunnen zeggen wat het allerbelangrijkste is voor jou in jouw geloof in jouw religie, wat zou dat dan zijn?

Van het geloof zelf, of dat er moskeeën zijn?

Allebei denk ik.

Ja, ik kan het niet met één woord zeggen. Het is belangrijk voor mij omdat het me gewoon een voldaan gevoel geeft. Ik heb mijn tijd goed besteed als ik naar de moskee ga, en ik voel me daar thuis.

Vragen m.b.t. de maatschappelijke en sociaal-economische positie van de respondent

Je hebt al heel veel verteld over je geloof, maar ik zou graag nog een aantal dingen van je willen weten. Hoe oud je bent bijvoorbeeld.

Ik ben 21.

In de loop van het interview heb je al wat gezegd over de opleidingen die je gedaan hebt, zou je daar nog iets meer over kunnen vertellen?

Ik heb mavo gedaan en daarna MLO. En nu studeer ik hier Medische Biologie.

Je woont in Rotterdam.

Klopt, ik woon in Schiebroek.

Heb je nog hobby's of andere activiteiten die je in je vrije tijd doet?

Ik ga veel naar de bioscoop, vanavond ook weer zelfs. En één keer in de zoveel tijd ga ik uit eten met een groepje vrienden, in Utrecht vaak. En dat was het eigenlijk, verder kom ik aan niet zoveel toe.

En als je nou kijkt naar de mensen waar je in je vrije tijd mee omgaat zijn dat dan voornamelijk ook Somalische of islamitische mensen?

Het is van alles, van alles. Ik heb een Hindoestaanse, niet praktiserende vriendin. Ik heb een Kaapverdise vriend, die is tot de islam bekeerd, maar die is voor zover ik weet niet praktiserend. Terwijl zijn broertje ook tot de islam is bekeerd en die is wel praktiserend. Even kijken, voor de rest heb ik drie Somalische vrienden, een islamitische vriendin hier op school en voor de rest ga ik gewoon heel veel om met van alles en nog wat. Er zit een jongen bij mij in de klas die is gereformeerd, protestants of zoiets. En toen ik net hier op school kwam had ik ellenlange discussies met hem, maar nu op één of andere manier, ben je toch wel weer gesteld op hem. Ik kan het heel goed met van alles en iedereen vinden. Ik heb dat ook wel allemaal in mijn omgeving.

En de vrienden die het dichtste bij je staan, zijn die overwegend islamitisch of zit daar ook geen verschil tussen?

Dat Hindoestaanse meisje is wel echt een hele goede vriendin ook al is ze geen moslim. Zij kan zich heel erg goed in mij verplaatsen, zij begrijpt mij heel erg goed. En voor de rest, echt mijn beste vrienden, mijn hele close vrienden, die zijn wel allemaal moslim.

Voel je je ook politiek betrokken hier in Nederland?

Niet meer. Eerst wel, ik vind het wel boeiend maar het is niks voor mij. Ik zou het niet vol kunnen houden om de ene helft van de mensen waaraan ik iets heb beloofd wel na te kunnen komen en de andere helft niet.

Maar ga je wel stemmen als er verkiezingen zijn?

Oh, ja hoor. Ik schaam me wel dood, op wie ik heb gestemd. Dat doe ik dus nooit meer, volgende keer stem ik wel op de partij voor de dieren ofzo.

Als er nou een islamitische politieke partij zou zijn, zou je daar dan op stemmen?

Maar je vergeet één ding. Ze zijn en blijven moslims. Dus dan bereik je op zich al niks, want je hebt dat stempel van je bent moslim. En anderen gaan dan uitmaken waar die mensen zich op moeten baseren, snap je wat ik bedoel. Ze moeten democratisch zijn, lijkt me logisch. Want ik denk ook, iedereen roept maar van alles over de sharia, maar het lijkt mij, de sharia is een heel wetsysteem, dus het is niet zo dat je een klein stukje van de sharia kan nemen en dat ergens kan gebruiken. Dat kan niet, je kan niet zeggen van ik als moslim laat mij nu berechten, ik steel iets of ik vermoord iemand, ik laat mij nu berechten door de islamitische sharia. Dat kan niet, want je bent niet in een islamitisch land. En de heersende macht, de heersende groep, dat zijn niet-moslims. Je hebt je aan die regels te houden. Je bent hierheen gekomen, je kunt hoog of laag springen, maar je hebt je aan de regels te houden. Ik vind als er een islamitische partij komt, ik denk niet dat het kan, maar als er een islamitische partij komt dan denk ik dat die zich sowieso niet op de sharia kan baseren. En je kan al niks goeds doen, dus waar wil je beginnen? Je wordt op alles aangevallen, je religie, hetgeen waarop je gebaseerd bent dat wordt al als een gewelddadig iets gezien, ook al is het niet zo. En ook al gaan alle moslims op die partij stemmen, in Nederland zijn moslims nog steeds een minderheid, en uiteindelijk, de meerderheid regeert. En bovendien als je zegt moslim of islamitisch dan heb je niet alles en iedereen die in Allah gelooft. En dat is het frustrerende, want je krijgt mij als soenniet niet in één gedacht met een sjiiet. En je krijgt een alewiet ook niet in één gedachte met een soenniet. Want wij zijn heel conservatief. Bijvoorbeeld de achmedia, die beschouwen wij niet eens als moslim. Je kunt al die mensen niet samenbrengen. Dat is net als dat je een liberaal met een gereformeerde in één partij wil gaan brengen. De beginselen van heel veel stromingen binnen de islam zijn heel erg tegenstrijdig. En als je in je religie gaat verdiepen dan hoor je zaken van als jij op iemand stemt, je legt verantwoording af over alles wat je doet, dus onder andere ook het feit dat ik op een bepaalde partij heb gestemd. En soms stem je op mensen en dan denk je later, oh god vergeef me, waar ben ik in beland. Stel nou dat er een islamitische partij is en ik stem daarop en later doen zij alles wat tegen de islam is, dan zit je vier jaar gedwongen met die mensen. Ik vind het heel moeilijk om te stemmen. Ik dacht altijd Groen Links is wel iets voor mij of PvdA, maar nee. En bij het CDA dacht ik, die hebben wel een christelijke basis, dan zal het wel wat zijn. Ook niet dus. Volgende keer wordt het echt partij voor de dieren.

Je vertelde net dat je gevlucht bent voor de oorlog en met je familie in een asielzoekerscentrum terecht kwam. Hoe ging het daarna?

Toen wij in het asielzoekerscentrum zaten, dat was in de periode dat de oorlog net begonnen was. Toen waren er heel veel mensen gevlucht. Iedereen was nieuw hier, dus iedereen hielp elkaar. De gemeenschap was supersterk, dat was echt geweldig. Dat was allemaal mooi en op een gegeven moment kregen we een huis toegewezen en we gingen daar wonen. En zeker toen mijn vader net was gestorven kwamen er altijd heel veel mensen, maar dat nam toch steeds meer af. En dat is op een gegeven moment, nu bijna niks meer. Omdat, of ze zijn verhuisd of ze zijn teruggegaan of ze zijn gewoon in de menigte opgegaan. Je ziet ze nooit meer, je komt ze nooit meer tegen. En nu is het ook zo dat heel veel Somaliërs verhuisd zijn naar Engeland. En sommigen zijn teruggegaan, het wordt gewoon steeds minder.

En hoe voelde jij je in die periode, voelde je je welkom hier in Nederland?

Ik moet zeggen, ik was nog jong en ik had zoiets van ach. En ik had het wel naar mijn zin hier, natuurlijk ik ging naar school...

In Somalië was je nog niet naar school geweest toch?

Nee, ik zou in het jaar dat we gevlucht zijn voor het eerst naar school gaan. Maar daarna zijn we nog anderhalf of twee jaar onderweg geweest voor we in Nederland kwamen. En toen ik dus hier in Schiebroek op school kwam, je spreekt nog geen Nederlands, en we kregen dan, mijn broer, mijn zus en ik, we kregen dan samen extra Nederlandse les. Ik weet niet eens meer hoe snel ik Nederlands heb geleerd, maar het ging echt heel snel. Voordat ik het wist sprak ik Nederlands. En op zich, ik heb wel wat leerachterstand toen gehad, ik had altijd reken achterstand, terwijl mijn broer weer harststikke goed was in rekenen. Dus dat heb ik altijd wel een jaar achtergelopen en verder heb ik me altijd wel gewoon welkom gevoeld op die basisschool. Ik kwam daar in groep vier op school, ik merkte niet dat ik anders was ofzo. Alleen in het begin toen ik nog geen Nederlands sprak.

Ben je nog lid geweest van Somalische organisaties?

Nee, ik niet. Mijn moeder en mensen uit mijn directe vriendenkring die hebben wel toen er nog veel Somaliërs in Nederland waren een soort van Somalische organisatie in Rijnmond opgericht. En dan

konden ze dus allerlei dingen zelf regelen. Maar dat is nu helemaal uiteen gevallen, omdat ze allemaal zijn weggegaan.

Dat is eigenlijk wel jammer toch, dat die hele gemeenschap zo uit elkaar is gevallen?

Ja, maar dat begon toen al. Het is nu gewoon veel minder. Eén van de redenen waarom men dus naar Engeland verhuisd is omdat de gemeenschap daar heel veel sterker is. Je wordt daar meer geholpen, ze hebben daar ook hun eigen problemen hoor daar niet van, niet dat het daar allemaal koek en ei is. Maar je wordt daar gewoon ondersteund vanuit de gemeenschap. Met werk zoeken, met je kinderen, op school, veel ouders die hebben de Engelse koloniale tijd meegemaakt en het scholensysteem was in Somalië hetzelfde als in Engeland, dus dan weet je een beetje waar je kind mee bezig is. En de taal ligt hun dus ook veel meer, want vroeger hebben ze vaak ook engels op school gehad. Je ziet daar dus ook vrouwen met een aantal kinderen die gewoon vloeiend engels spreken. Terwijl haar leeftijdsgenoot hier in Nederland, maar heel gebrekkig Nederlands spreekt. En het sociale gebeuren is daar gewoon veel levendiger en veel gezelliger. Het is mij iets te druk, maar zij vinden het allemaal leuk.

Toen jullie op de vlucht waren hebben jullie toen wel bewust voor Nederland gekozen dan?

Nee, nee. We waren onderweg naar Denemarken. En ik weet niet meer wat er misgegaan is. Ik weet wel dat toen we afscheid namen van mijn vader, weet ik nog heel goed dat we echt onderweg waren naar Denemarken. En volgens mij zijn we op één of andere rare manier hier terechtgekomen. Dat kwam denk ik omdat wij niet door werden gelaten ofzo als vluchteling zijnde. Ik weet het niet precies meer, maar we waren niet persé naar Nederland onderweg dus. En mijn moeder kwam ook in een land, mijn moeder zegt altijd tot op de dag van vandaag, tot twaalf of dertien jaar geleden had ze nog nooit van Nederland gehoord. En dan kom je daar ineens, zit je daar met zeven kinderen. En toen is haar man een jaar later overleden dus dat was wel heftig voor haar.

Je vertelde net dat je twee jaar geleden terug bent geweest naar Somaliland. Zou je ooit ook daar weer willen gaan wonen?

Nu nog niet. Ik zou daar niet willen wonen omdat, het is heel mooi, maar ik denk dat ik de luxe hier gewend ben. Ik denk niet dat ik, want ik ben daar vijf weken geweest, maar dan ben je ook echt toerist, je leeft daar niet. Ik weet het niet, ik zou er wel heen willen, maar dan zou ik wel willen dat ik iets voor mezelf heb. Dat ik mijn onafhankelijkheid bewaar, dat ik daar mijn eigen werk heb en dat ik daar gewoon wat te zeggen heb.

Zou dat kunnen daar denk je?

Ja dat kan nu wel. Dat was voor de oorlog anders. Maar tijdens de oorlog bleken de mannen toch wel in te zien van, zonder de vrouw was ik nergens geweest. Dat is echt letterlijk zo gegaan want na de oorlog zijn er heel veel mannen gestorven en het is wel zo dat het de vrouwen waren die het allemaal draaiende hielden. Tot op de dag van vandaag zie je vrouwen met acht of negen kinderen die geld verdienen om hun kinderen naar school te sturen, die een huisje hebben. En dat doen ze allemaal door bijvoorbeeld thee op straat te verkopen. En als je dan in gesprek gaat met zo'n man dan heeft hij toch zoiets van ja, het klopt gewoon weet je. Als ik nu daarheen zou gaan en ik zou daar iets voor mezelf kunnen doen dan heb je daar meteen status. Want dan hebben ze zoiets dat is iemand die heeft zelf iets bereikt. Dus die kans krijg je wel, maar het is nog niet ideaal daar. Het is nog niet zoals ik het zou willen. Maar het schiet al op weet je.

Maar als het daar in jouw ogen weer ideaal of bijna ideaal zou zijn, dan zou je wel terugwillen?

Dan zou ik zeker teruggaan.

Is dat nu al iets waar je rekening mee houdt met het ook op de toekomst?

Nou, ik probeer wel mijn studie en dat soort dingen daarop te richten zodat ik daar ook iets met die studie zou kunnen. Ik wilde ook medicijnen gaan studeren maar ik ben uitgeloot. Dat zou daar wel heel goed van pas komen. Maar ik weet niet of ik nu nog tien jaar wil doorstuderen. Ik baalde er wel echt van dat ik uitgeloot werd. Maar ik zit nu al in het derde jaar van deze studie. In januari 2006 studeer ik al af. Dus dat laatste jaar maak ik dan ook nog maar af.

Ik had ook nog een vraag over jouw beeld van de Nederlandse samenleving, maar dat kan ik uit de loop van dit gesprek al wel opmaken. Wat ik nog wel zou willen weten is wat jij als positieve en negatieve punten ervaart in onze samenleving?

Heel positief vind ik de openheid. Tenminste, de openheid vroeger, tot een paar jaar geleden. En heel negatief vind ik, hoe moet ik het verwoorden, dat is meer het gevoel wat ik heb, en dat is het gevoel van alles wat je doet moet op onze voorwaarden. En dat vind ik dan heel negatief. Ik word geacht om exact die dingen te doen die normaal zijn in jouw kadertje van hoe jij bent opgevoed. En dan beweer je

wel dat je heel open bent. Maar ik vind het wel heel jammer, al zou ik mij Nederlands willen voelen, het kan gewoon niet. Maar ik zou wel een keertje echt het gevoel willen hebben van dit is Nederland, mijn land. Ik zou wel een keertje met gevoel willen kunnen zeggen dat ik me Nederlander voel.

Zal dat gevoel nog wel een keer komen denk je?

Ik weet het echt niet. Ik denk nu zelf heel erg negatief. Maar dat is nu door alles wat er gaande is. Maar aan de andere kant denk ik zoiets van, what doesn't kill you makes you stronger, je komt er wel sterker doorheen. Dus ik heb nu zoiets van, mijn moeder denkt er ook over om te gaan verhuizen naar Engeland om daar bij mijn zus te gaan wonen, en ik wil gewoon hier blijven. En dan denk ik, als ik het hier zo vreselijk vind, waarom wil ik hier dan blijven? En dan is het toch wel weer zo van, het is toch Nederland weet je. Of je nou wilt of niet, hoe negatief het ook is, hoe negatief men je ook behandelt, ik zou niet weten waar ik anders heen moest. Ik ben naar Engeland geweest een aantal keer. En dan vind ik die Engelsen gewoon raar, ze praten ook heel raar. En dan vind ik Nederlanders toch leuker. Echt waar, de Engelsen zijn zo nors en zo ja, ik weet het niet. Je vergelijkt ze automatisch met de Nederlanders.

Nederland is ook gewoon jouw referentiekader.

Ja, en ik vind Engelsen gewoon anders dan Nederlanders weet je wel. Nederland is gewoon mijn uitgangspunt of ik dat nou leuk vind of niet, ik ken niets anders.

Je vertelde net dat er in Engeland nog wel veel Somalische netwerken bestaan terwijl dat in Nederland steeds minder wordt. Maar denk je niet dat die banden steeds minder sterk worden naarmate zo'n groep langer in een ander land is?

Dat men meer uit elkaar gaat? Maar weet je wat het is, in Engeland zie je, Somaliërs zijn daar helemaal geaccepteerd. Tenminste, dat is wat ik heb gezien zo op het eerste oog. Ze zijn helemaal geaccepteerd in de zin van, Somaliërs die zijn daar al best wel lang. Ik ben daar met de kerst geweest en één van die meiden die daar waren die had zo'n gewaad aan, zo'n jurk aan. Gewoon een zwarte jurk, niks versierd verder, met een leuk jasje erover heen. Dat zou ik ook willen weet je, het stond hartstikke leuk. Maar als ik dat hier in Nederland aan zou doen, dan ben ik een extremist. Echt alleen maar omdat ze een zwart gewaad zien. Ik was een beetje aan het vergelijken en ik zei tegen haar wil jij dat ook voor mij maken. Dan geef ik je geld en dan kun jij het naar me opsturen. En toen dacht ik later, ik kan het wel hebben, maar ik denk niet dat ik dat aan kan doen hier, want ik word al heel snel als extremistisch gezien. Maar daar heb je meisjes van vier of vijf jaar die met een hoofddoek naar school gaan, een vrouw van dertig die nog nooit een hoofddoek heeft gedragen. En ik heb het gevoel dat ze door de blanke gemeenschap daar in Engeland, dat ze denken ja, dat is hun eigen ding, daar hebben we niks mee te maken. Er wonen ook zoveel Somaliërs daar, dat heel veel mensen ook zo twee of drie Somalische gezinnen in hun buurt hebben wonen. En ik had ook het gevoel, die Somalische meiden die daar wonen, die zijn ook echt British, als je met hun praat enzo. Ik bedoel, ze zijn echt British geworden, ze hebben het over Engeland en Beckham.

Dus zij voelen zich wel Engels daar, terwijl jij je hier niet op zo'n manier Nederlands voelt?

Ja. En zij zullen ook nergens anders heengaan. Maar ik vond het zo mooi daar die jurk. Ik vind het altijd zo bloot om alleen maar een broek aan te doen, dan voel ik me zo bekeken. Dus ik dacht, ik koop gewoon die broek, dan doe je daar een topje onder, of voor mijn part je bikini, je doet dat ding eroverheen en je bent klaar. En zo deden die meiden dat ook. Gewoon zwart broek, sportschoenen en even boodschappen doen. Maar ik moet daar niet aan denken, hier word je dan gelijk aangezien voor een terrorist. Misschien dat zij daar ook wel zo'n ellendige periode mee hebben gemaakt, en dat we hier zover nog moeten komen. Ik weet het niet, maar ik ben er op dit moment heel erg kritisch over.

Zou de koloniale band tussen Engeland en Somalië hier niet ook een hele belangrijke rol bij spelen?

Ja dat denk ik ook. Het zuiden van Somalië is Italiaans geweest en het noorden, waar ik vandaan kom is Engels geweest en een stukje wat er vroeger bij hoorde, dat heet Djibouti, dat is ooit Frans geweest. De Somaliërs uit het zuiden spreken wel Italiaans, vooral de ouderen. Terwijl wij, afgezien van het Arabisch alleen de eigen Somalische taal spreken en wat engels. En de mensen uit Djibouti beschouwen zich praktisch als Fransen. Die beschouwen zichzelf weer beter dan wij. En dat zijn allemaal verhoudingen die je dan binnen zo'n volk hebt. Maar ik zou zelf niet in Engeland willen wonen want het is geen Nederland. Het is zo chaotisch, het is niet zo netjes geregeld als in Nederland weet je wel. Als je daar ooit heengaat, ik zat me zo mateloos te irriteren op een station, ik zat een broodje te eten en dat zat in een zakje. En ik vind het zo irritant om een zakje zomaar op de grond te gooien en ik zoeken, zoeken, zoeken. Was er gewoon nergens een prullenbak te vinden.

Dat is toch vanwege de kans op aanslagen en de bommeldingen in metro-stations en bussen in Londen. Prullenbakken zijn ideaal om verdachte pakketjes in te stoppen. Ik had begrepen dat ze die dingen juist daarom allemaal hadden weggehaald.

Serieus? Dat wist ik niet. Ik heb echt heel de weg naar het vliegveld met dat zakje in mijn hand gezeten. Maar ik vind de huizen daar ook vreselijk. Het feit dat alles zo rommelig en vies is en zo oud. Ik vind het echt helemaal niks. Het centrum van Londen is bijvoorbeeld wel heel mooi, maar die wijken daarom heen zijn echt afschuwelijk. Als je vanuit het centrum met de trein weggaat dan zie je alles gewoon geleidelijk verouderen enzo. Al die huizen in de buitenwijken daar zijn hetzelfde. Dat is zo oud allemaal, dat komt misschien ook wel omdat zij in de tweede wereldoorlog niet gebombardeerd zijn zoals Rotterdam. Bijvoorbeeld de douches daar hebben koud water en warm water en dat is gewoon gescheiden, twee kranen, gewoon twee losse dingen. Dat is zo irritant. Ik was dan daar met mijn nichtje en die heeft haar hele leven lang in een dorp, in Hasselt in het noorden, gewoond en die is helemaal echt gewoon Nederlands. En ik heb nog zoiets van, OK ik begrijp het. En zij wil alleen maar weten waarom is dat zo, waarom doen ze dat? En toen we weer in Nederland waren zei ze, godzijdank, ik ga nu douchen en ik blijf er de hele avond onder staan.

Interview met Bashir (bezoeker van de Somalische moskee)

Datum: zaterdag 5 maart

Tijd: van 21.00 uur tot 22.00 uur

Locatie: bij contactpersoon thuis

Vragen m.b.t. moskeebezoek

Ik zou graag wat willen weten over jouw religieuze achtergrond. Klopt het dat je in Somalië geboren bent?

Ja, dat klopt.

Vind jij zelf dat je geloof veranderd is sinds je naar Nederland bent gekomen?

Ja, veranderd, ik weet niet of je dat veranderd kan noemen. Want toen we nog in Somalië woonden, was ik te jong om zelf naar de moskee te gaan. Maar hier word je ouder en dan kan je op een gegeven moment zelf naar de moskee gaan enzo.

Hoe oud was je dan toen je in Nederland kwam?

Ik was toen negen of tien jaar oud.

Dus dat is voor Somalische begrippen nog te jong om naar de moskee te gaan?

Ja, ja. Om zelf te gaan wel.

Maar heb je wel een beeld van hoe de moskeeën daar eruit zien? En verschilt dat van de moskeeën hier?

Nou, het was wel heel opvallend. Ik wist niet dat je ook moskeeën hier had, hier in Europa. Dat was best wel een verrassing ja.

Maar deed je daar in Somalië dan wel bijvoorbeeld koranlessen?

Jawel, jawel. Ik deed wel de koranschool, dagelijks zelfs.

Dagelijks? Dat is vaak. Deed je dat dan naast je gewone school?

Ik was nog niet begonnen met de gewone school in Somalië. Ik was daar nog te jong voor. In Somalië begin je op je zesde of zevende met school. Ik zou bijna beginnen en toen was het gebeurd, die burgeroorlog. Ik was dus nog net niet begonnen met school. Maar met de koranschool begin je heel vroeg.

Je bezoekt nu de Somalische moskee hier op Rotterdam Zuid.

Klopt ja.

Hoe ben je bij deze moskee terecht gekomen?

Bij toeval eigenlijk. Want vroeger woonden wij in een klein dorpje. Ik weet niet of je het kent, Sliedrecht. En daar had je maar één moskee. Dat was een Turkse moskee. En op een gegeven moment wou mijn moeder graag naar de grote stad verhuizen. En toen we hier naartoe verhuisden hadden we het geluk dat we in de buurt van deze moskee kwamen te wonen.

Maar als je ergens anders heen verhuist was, bijvoorbeeld Rotterdam west in plaats van zuid, dan was je misschien naar een andere moskee gegaan?

Toevallig dat je dat zegt, want in Rotterdam west heb je ook een Somalische moskee.

Ja, dat klopt ja. Bij Marconiplein toch?

Ja, ja.

Is het voor jou nog wel belangrijk dat het een Somalische moskee is die je bezoekt?

Nee, dat maakt niet uit. Een moskee is een moskee. De Somalische moskee ook, daar komen niet alleen Somaliërs. Er komt van alles, Nederlanders, Antillianen, Marokkanen, iedereen komt daar, iedereen.

Dus het is eigenlijk alleen de taal die een moskee Somalisch of bijvoorbeeld Marokkaans maakt?

Klopt ja. De mensen die naar de Somalische moskee komen, meer dan de helft begrijpt alleen Nederlands. Dus daarom wordt een paar keer per maand de preek, de vrijdagspreek, in het Nederlands gehouden.

Wat betekent de moskee voor jou?

Veel. Echt veel ja.

Kan je uitleggen waarom de moskee zo veel voor je betekent?

Ten eerste is het een plaats voor educatie. Want daar leer je echt veel over je godsdienst. Daar lees je vaak koran. Want thuis bijvoorbeeld, heb je meestal geen zin om de koran te lezen. Daar heb je te veel

afleiding, ga je TV kijken, ga je praten. Maar in de moskee ben je alleen maar bezig met koran lezen, daarom. En de gebeden natuurlijk, dat is nummer één. Maar daarnaast lees je de koran.

Neem je ook nog deel aan andere activiteiten in de moskee?

Jawel, jawel. Maar ik doe daar niet zo aan mee.

En hoe vaak bezoek je de moskee per week?

Ik probeer dagelijks te gaan. Want ik woon dichtbij weet je, vandaar.

Bid je dan ook nog gebeden thuis?

De gebeden die ik niet kan doen in de moskee, die doe ik thuis. En als ik het wel kan halen, dan doe ik het in de moskee.

Je had het net over het lezen van de koran in de moskee. Hoe moet ik dat zien, gebeurt dat gewoon tussen het bidden door?

Meestal tussen twee gebeden of na het laatste gebed. Rond deze tijd ongeveer altijd.

Zijn er ook nog sociale activiteiten binnen de moskee waar je aan deelneemt?

Nee, nu nog niet. Misschien dat dat in de toekomst nog komt. Ze zijn nu allemaal plannen aan het maken. Maar nu nog niet. Ze zijn nu de moskee ook aan het verbouwen, dus misschien dat het later nog komt.

Wat zie jij als de belangrijkste taak van de moskee?

Het gebed natuurlijk.

Zie jij daarnaast nog andere taken, of is het puur en alleen voor het gebed?

Gebed en het bestuderen van de koran. Die twee zijn echt het belangrijkste voor de moskee.

En op sociaal gebied?

Bedoel je bijeenkomsten ofzo?

Bijvoorbeeld.

Ja, dat gebeurt wel af en toe. Maar dat gebeurt niet elk weekend ofzo. Eén keer in de zoveel tijd is er wel iets.

Maar dat vind jij niet het belangrijkste dus?

Niet echt nee, dat zijn bijzaken vind ik.

Je bezoekt nu de Somalische moskee. Maar hoe zie jij nu de ideale moskee en voldoet deze moskee aan dat beeld?

Bedoel je uiterlijk, de buitenkant of ook van binnen, wat voor mensen er komen?

Alle twee.

Uiterlijk zou het wel beter kunnen ja. Want het is best een oude moskee. Maar van binnen is het voor mij de mooiste moskee van Rotterdam want in deze moskee komen echt zoveel verschillende mensen. En dat vind ik het mooiste aan deze moskee.

Dus dat is ook wel belangrijk voor jou, dat er veel verschillende mensen komen?

Klopt, klopt.

Vind jij dat de moskee een functie moet hebben voor de hele buurt, of alleen voor de moslims uit de buurt die de moskee bezoeken?

Nou voor jongeren uit de buurt bijvoorbeeld. Dat is ook toevallig dat je het vraagt. Pas geleden waren er een paar Nederlandse jongeren naar onze moskee gekomen. Jongens en meisjes door elkaar want ze hadden een, ze moesten van school een opdracht ofzo maken over de islam. En zo kwamen ze de moskee binnen. Ze waren eerst bang, ze stonden buiten. Toen werden ze binnengelaten door iemand. Toen vroegen we wat is jullie ervaring met de moskee, toen zeiden ze, goh, we dachten dat het eng was en dat er allemaal dingen gebeurden. Maar het is heel normaal zeiden ze.

Dat denken meer mensen, dat de moskee eng is of dat er rare dingen gebeuren.

Precies ja. Want als je iets niet kent, ben je er ook bang voor.

Dus dat is ook wel belangrijk dat de moskee open staat voor iedereen?

Jawel, zeker wel.

Jullie hebben ook een imam in de moskee. Hoe belangrijk is deze imam voor de bezoekers van de moskee en voor jou zelf?

De imam, even kijken. De imam is best wel belangrijk ja. Daar kan je als je met moeilijkheden zit, of moeilijke vragen hebt, die kan je aan hem stellen ja.

Dus het is wel iemand die je om raad of advies kan vragen wanneer je ergens mee zit?

Precies, precies.

En maakt iedereen daar gebruik van? Komen er veel mensen met hun vragen en problemen naar de imam?

Best wel iedereen. Vooral tijdens ramadan enzo. Dan zie je gewoon mensen vragen stellen enzo. Rond de feestdagen. Dat wel ja.

In de meeste moskeeën is het vooral tijdens de vrijdagpreek en met de feestdagen heel druk...

En tijdens de ramadan.

Maar jij gaat zelf iedere dag naar de moskee. Is er een verschil tussen de mensen die bijvoorbeeld alleen tijdens de feestdagen komen en mensen als jij die elke dag de moskee bezoeken?

Nee, er is geen verschil tussen. Daarom hamert de imam altijd erop wanneer er heel veel mensen komen, waar blijven jullie normaal gesproken dan? Hij zegt, waar blijven jullie? Want de God van ramadan is ook de god van de andere maanden. Hij zegt dat echt elke keer. Maar mensen denken, het is een beetje speciaal, ik kan deze gebed niet missen, dus ik ga maar gewoon. Maar vrijdag is het echt druk, elke vrijdag is het echt druk in de moskee. Dan kan je nergens staan bijna, zo vol is het dan.

Maar zie jij nog een verschil tussen de mensen die echt elke dag gaan en mensen die alleen op vrijdag naar de moskee gaan?

Verschillend, verschillend. Deze moskee is daar echt apart om. Ik weet echt niet hoe het komt maar je ziet elke week wel een paar nieuwe gezichten.

Komt dat ook doordat ze vaak de preek in het Nederlands doen?

Ja, precies. Dat denk ik wel. Bijvoorbeeld jonge Marokkanen kunnen geen Arabisch, die hier opgegroeid zijn. Er komen ook heel veel Afrikanen die geen Arabisch geleerd hebben. Ik heb het nu wel een beetje geleerd, maar heel veel anderen die geen Arabisch kunnen die komen ook, vandaar.

Als jij nou naar de moskee gaat, dan ga je in de eerste plaats om te bidden. Dat is voor jou het belangrijkste. Maar ga je bijvoorbeeld ook omdat je weet dat je vrienden komen of omdat je mensen tegenkomt?

Dat maakt niet uit, dat maakt niet uit. Maar goede vraag, soms spreken we wel af, maar soms zien we elkaar daar toevallig. Maar dat is niet zo belangrijk, we zien elkaar vaak toevallig.

Het doen van het gebed en het lezen van de koran zijn toch activiteiten die je voor jezelf doet, individueel. Maar zijn er ook nog wel dingen of activiteiten die gezamenlijk plaatsvinden?

Het gebed doen we natuurlijk wel gezamenlijk. Maar verder eigenlijk niets. Tenzij je misschien een gesprek gaat voeren met iemand in de moskee, een vriend ofzo. Een gesprek zoals deze. Maar verder geen activiteiten, dat niet.

Vragen m.b.t. de maatschappelijke en sociaal-economische positie van de respondent

Je vertelde net dat je ongeveer tien jaar was toen je in Nederland aankwam. Zijn jullie na het vertrek uit Somalië gelijk ook richting Nederland gekomen?

We gingen via Kenia, Tanzania, en toen naar hier. Vanaf Dar es Salaam, de hoofdstad van Tanzania zijn we naar Nederland gekomen.

Wist je al wel van te voren dat jullie naar Nederland zouden gaan?

Volgens mij niet. Het was meer toevallig. We hadden ook naar Zweden of Engeland kunnen gaan.

In Engeland is ook een vrij grote Somalische gemeenschap.

Klopt, klopt. Heel veel Somaliërs uit Nederland verhuizen ook naar Engeland. Ze verhuizen allemaal, ik weet niet waarom.

Dat wilde ik nu net vragen of je misschien wist waarom?

Dat mag je wel vragen, dan ga ik proberen te antwoorden.

Heb je enig idee dan hoe dat zou kunnen komen?

De levensomstandigheden zijn daar veel beter, je hebt daar veel kansen, de school is daar beter en je kan daar makkelijker iets voor jezelf beginnen dan hier.

Denk je dat de taal ook nog een rol speelt?

Precies, de taal ja. Want mensen, als je bijvoorbeeld Nederland verlaat, heb je niks meer aan Nederlands. Maar aan Engels heb je veel meer.

Toen jullie in Nederland aankwamen kreeg je toen hulp van andere Somaliërs die al in Nederland waren?

Je kent elkaar vaak van de opvangcentrums. Maar daarna wordt iedereen naar verschillende plaatsen gestuurd en dan zie je elkaar niet meer. Het is dus niet echt dat je een blijvende band hield.

Vroeger was er wel een hele grote Somalische gemeenschap in Den Haag.

Vroeger wel ja in Den Haag. Maar nu niet meer zoveel, iedereen gaat verhuizen. Allemaal naar Engeland.

Wat doe je nog meer? Ben je nog bezig met school of al aan het werk?

Ik doe de volwassenopleiding, laatste jaar Havo doe ik.

En wat ga je daarna doen?

Ik zou het niet weten. Misschien wat jij ook doet.

Dat is wel leuk hoor.

Nee, ik weet het echt niet.

Wanneer ben je klaar?

Dit jaar. Dit jaar al, maar ik weet echt nog niet wat ik moet doen.

Woon je ook in Rotterdam?

Ja, klopt. Hier in Rotterdam zuid.

En woon je op jezelf of nog bij je ouders?

Ik woon met mijn twee zusjes en mijn moeder. Een paar zussen zijn verhuisd al, ik ben wel de oudste thuis. Ik woon nog niet op mezelf.

Hoeveel broers en zussen heb je?

Euh, allemaal bij elkaar? Dat is teveel joh, dan zijn we de hele avond bezig. Kom op joh.

Echt waar, zijn het er zoveel?

Het zijn er best wel veel ja. Ik heb acht zussen volgens mij en drie broers.

En zijn ze allemaal mee naar Nederland gevlucht?

Nee, nee. Verdeeld over twee vrouwen hè. Een paar wonen in Zweden, een paar in Engeland en een paar hier. En eentje in Afrika, die heeft ook hier gewoond, maar die is teruggegaan.

Ik heb ook nog een paar vragen over wat je in je vrije tijd doet. Je gaat vaak naar de moskee om te bidden of koran te lezen, maar doe je daarnaast ook nog andere dingen in je vrije tijd?

Voetbal. We hebben pas een Somalische stichting opgericht in Rotterdam zeg maar. Dat is nieuw, en met die stichting hebben we een eigen voetbalteam gemaakt. Het team bestaat alleen uit Somalische jongens. En elk jaar in de zomer wordt een voetbaltoernooi gehouden in één van de Europese landen. Vorig jaar zijn we in Zweden geweest dit jaar gaan we naar Engeland. We gaan ook met z'n allen trainen enzo. Somalische jongens uit heel Nederland, daar wordt een team uit geselecteerd en dan gaan ze daar naartoe. Het is dus voor Somalische jongens uit heel Europa.

Doen jullie in Nederland ook mee aan een competitie?

Nee, vroeger wel, de eerste keer wel. We hadden ons ingeschreven bij een club in Schiedam, Demos heet die club. Die zit in de buurt van Nieuwland. Daar hadden we ons toen ingeschreven. Toen speelden we wel competitie.

Maar daar zijn jullie mee gestopt?

Ja, iedereen is verhuisd.

Dus er bleef geen team meer over?

Ja, daarom.

Waarom heb je ervoor gekozen om met Somalische jongens te voetballen en niet gewoon bij een Nederlandse club?

Het is toevallig gebeurd zo. Want je belt elkaar op en onbewust vorm je één team samen. Het ging zomaar.

Trainen jullie nu ook iedere week?

Nee joh. We spelen wel zaalvoetbal elke zondag. In Schiedam en in Den Haag.

En daarnaast, naast het voetballen, heb je nog andere hobby's?

Hobby's? Jantje Smit luisteren.

Daar geloof ik helemaal niks van.

Nee hoor, haha. Ik weet het ja. Ik vind heel veel dingen leuk. Ik lees heel vaak koran. Want ik moet leren, ik ben nu in het hoofd aan het opslaan zeg maar. Dat moet ik heel vaak doen van de leraar die mij les geeft.

Je volgt ook echt lessen?

Ja, ja.

In de moskee?

Ja, dagelijks. In de moskee of bij hem thuis. Daar ben ik mee bezig ja. Daar probeer ik heel veel tijd in te steken, maar het lukt niet altijd, elke dag.

Jij bent wel heel bewust bezig met je geloof als ik dat allemaal zo hoor. Hoe denk je dat dat komt? Want er zijn ook heel veel mensen die noemen zich wel moslim of christen maar die doen er verder niks aan.

Klopt, klopt. Maar ik ben zelf ook geen super-moslim hoor. Dat moet je ook niet denken. Ik doe ook heel veel dingen slecht hoor. Maar ja, ik weet het niet. Dat hangt af van je geloof denk ik. Want wij moslims zien het geloof als iets wat je peilen wat je kan meten zeg maar. Begrijp je? Dus hoe groter jouw geloof is zeg maar, hoe meer je goeie dingen doet. En hoe lager je geloofspeil is, hoe minder goeie dingen je doet.

En wat bepaalt dan hoe hoog of hoe laag je geloofspeil is?

Hoe vaak jij het gebed verricht. En hoeveel jij leert.

Bijvoorbeeld hoeveel je uit de koran kent?

Maar ook al kan je niet zoveel lezen, dat is ook goed. Zolang je maar tijd in het geloof stopt, dan gaat het groeien.

Is het dan bij jou altijd al zo geweest, dat je zoveel tijd in het geloof stopt? Want hoe oud ben je nu?

Ik ben nu eenentwintig.

Want ik kan me voorstellen dat als je nog wat jonger bent of in de puberteit, dat je het geloof nog niet zo belangrijk vindt of dat je er minder tijd instopt?

Nee, ik ben altijd zo geweest. Maar je hebt wel gelijk, het is wel een goeie vraag. Want er zijn heel veel mensen die elke dag in de moskee zijn, die vroeger heel anders waren.

Je bent al een behoorlijke tijd in Nederland inmiddels, want vind je van Nederland?

Je kan ze eigenlijk niet over één kam scheren. Mensen zijn verschillend, mensen zijn echt verschillend. Ik heb een paar goeie Nederlandse vrienden, die zijn anders zeg maar dan andere jongens die ik ken, die ook Nederlands zijn. Ze zijn echt heel verschillend. Sommigen zijn aardig, sommigen hebben begrip, anderen niet. Sommigen volgen blindelings alles in de media, sommigen weer niet.

De mensen die elkaar ontmoeten in de moskee, helpen die elkaar ook nog op een of andere manier?

Ja, dat gebeurt wel. Ik zag bijvoorbeeld op de deur hangen voor mensen, gevraagd en aangeboden. Dat zag ik wel een paar keer.

Ben je lid of lid geweest van andere Somalische organisaties?

Nee, nooit. Nooit naar gezocht ook. Nooit behoefte aan gehad.

Als je nu kijkt naar je vrienden, hoe zou je die omschrijven? Zijn dat voornamelijk moslims of ook niet gelovigen? Somaliërs of ook bijvoorbeeld Marokkanen of Nederlanders?

Van alles, best wel van alles. Ook Nederlanders. Ik ga heel veel om met een Nederlandse jongen. Dat is Alex, een hele goeie vriend van mij. Maar ik heb uiteraard ook veel Somalische vrienden.

Zijn de meeste van je vrienden wel gelovig?

De meeste wel ja. Maar iemand hoeft voor mij niet persé gelovig te zijn om een vriend te zijn. Het karakter vormt iemand en niet het geloof. Maar met mensen die ook gelovig zijn heb je meer begrip.

Zou je ooit weer in Somalië willen gaan wonen?

Jawel, waarom niet. Het is nu wel weer rustiger daar. Er zijn nog wel wat probleempjes, maar het is wel rustiger dan vroeger. Maar het is nooit helemaal rustig, ik hoop dat het goed komt.

Wat zou voor jou een reden zijn om te verhuizen uit Nederland?

Ja, het is je land hè. Je blijft er van houden. Ik weet niet, je wilt er toch graag naar terug.

Heb je daar ook nog familie?

Jawel, veel familie.

Als je nou jezelf zou mogen omschrijven, hoe zie jij jezelf?

Als eerste zou ik mezelf moslim noemen, dat is heel belangrijk. En daarna, ja, Nederlander... op papier ben ik wel Nederlander maar ik denk niet dat je ooit Nederlander kan worden als je niet echt een geboren Nederlander bent. Dus ik blijf gewoon Somaliër denk ik.

De Nederlandse kerken die lopen leeg. Je ziet dat daar steeds minder mensen naartoe gaan, vooral minder jongeren. Zie jij dat bij jullie moskee ook?

Nou, minder. Elke vrijdag zit het echt vol met jongeren.

Dat is toch opvallend?

Volgens mij is het niet alleen bij de Nederlandse kerken zo, maar bij alle kerken over de hele wereld.

In Afrika schijnen de christelijke kerken toch nog behoorlijk hard te groeien.

Maar in Europa is het volgens mij andersom. Ik weet het niet hoor. Het komt door de moderne tijd denk ik dat mensen minder gelovig worden. Theorieën die allemaal opgesteld zijn dat we van apen komen enzo blabla. Dat soort theorieën denk ik.

De rationaliteit misschien?

Precies ja. Maar dat kan gewoon niet. Daar klopt niks van, vind ik. Wat vind jij dan?

Persoonlijk geloof ik niet in God.

Dus je gelooft niet dat God bestaat? Maar als je goed kijkt naar de wereld, hoe het allemaal in z'n werk gaat, dat kan toch niet zomaar spontaan zijn ontstaan. Daar zit toch iets achter, voorbedachte rade zit daarachter.

Misschien wel, misschien niet.

Kijk hoe alles geordend is. Maar die vriend van mij ook. Die was niet alleen ongelovig, hij was ook echt tegen alle geloven. En nu is hij bekeerd hè, hij is nu moslim. Nu is hij helemaal anders.

Je ziet tegenwoordig toch vaker bij jonge mensen dat ze op zoek gaan naar iets, een soort van zingeving.

De islam is wel het snelst groeiende geloof van de wereld hè.

Wanneer is geloof nou het belangrijkste voor je?

Meestal in tijden van tegenslag. Dan is het geloof wel belangrijk. Zonder geloof zou het echt leeg zijn, een leegte. Want ik weet niet, als moslim probeer je constant te denken aan je geloof. Maar als je geen geloof hebt, waar zou je dan aan denken? Wij geloven dat als wij dood gaan dat we dan opgewerkt worden. Maar als je niet gelooft, wat denk je dan? Dat je gewoon botten wordt, stof, klaar? Dat zou ik echt moeilijk vinden dan.

D. Interviews Marokkaanse moskee

Interview met imam Khalil el Moumni (imam van de An Nasr Moskee)

Datum: maandag 31 januari
Tijd: van 16.00 tot 17.30 uur
Locatie: An Nasr Moskee

Omdat de imam nauwelijks Nederlands spreekt zat er iemand van de Stichting Abou Rakrak (cultureel centrum dat gevestigd is naast de Nasr Moskee) bij het gesprek om te vertalen.

Ik heb een aantal vragen op papier staan voor de imam. Wat ik allereerst graag zou willen weten is wanneer de moskee is opgericht.

De imam zegt dat hij pas dertien jaar in Nederland is. Hij weet niet precies wanneer de moskee is opgericht. Voor deze vraag kun je wel terecht bij de voorzitter van de moskee.

Hoeveel mensen bezoeken deze moskee?

Hij zegt, voor één dag hebben we vijf gebedstijden. En in principe, dat is de basis, dat is een plicht. Vroeg 's ochtends, vroeg 's middags, laat 's middags, vroeg in de avond en een beetje laat in de avond, dat is de basis, dat zijn verplichtingen. En op vrijdagmiddag is er ook een plicht, dat is een gebed, het vrijdagmiddaggebed, dat is verplicht voor iedere man. Voor de vrouw is het niet verplicht, maar als ze wel aanwezig is dan is dat heel goed voor Allah. Voor de man is het dus wel verplicht, zolang hij niet verbonden is aan zaken waar hij niet gemakkelijk vanaf kan. Zoals bijvoorbeeld een baan. Als hij ergens anders verbonden is dan kan hij ook daar bidden. Er zijn dus op vrijdag ook meer mensen aanwezig in de moskee dan bijvoorbeeld op maandag.

Omdat het op vrijdag verplicht is en op de andere dagen wordt aanbevolen?

Ja, dat klopt, omdat mensen op andere dagen meer op weg zijn, zaken doen. Iedere dag zijn er later bijvoorbeeld ook meer mensen dan 's ochtends of 's middags.

Heeft de imam ook een idee over het aantal mensen wat dan de moskee bezoekt, doordeweeks of op vrijdag? Gaat het om honderd mensen of tweehonderd mensen?

Hij zegt, doordeweeks, zoals op maandag bijvoorbeeld praat je over driehonderd aanwezigen.

Is dat dan gedurende de dag, verdeeld over alle gebedstijden?

Dat weet ik niet precies, maar het aantal is meestal wel gelijk verdeeld. Laat 's middags of vroeg 's avonds is meestal niet zoveel verschil. Behalve 's ochtends vroeg, dan is het wat minder. Maar als je het over vrijdagmiddag hebt bijvoorbeeld, dan heb je vanaf duizend. Dus het kan wel een paar duizend.

Is het dan bij het vrouwengedeelte ook zo druk?

Bij vrouwen is het niet zo streng verplicht, hoewel het wel gerechtvaardigd is in de koran. Maar ze is niet echt verplicht, de ruimte is altijd open natuurlijk, niet alleen op vrijdag maar ook op andere dagen. Maar daar is de opkomst wel minder groot dan bij de mannen. Op vrijdag komen er wel meer vrouwen dan op maandag of zondag. Op zondag en in het weekend zijn er bij de mannen ook ietsje meer dan doordeweeks.

Dit is een Marokkaanse moskee, betekent dat dat er voornamelijk Marokkaanse mensen komen bidden of komen er ook islamitische mensen uit andere landen?

Er staat niet in de islam dat er een Marokkaanse moskee is, of een Turkse moskee of een Afrikaanse moskee. Alleen hier noemen we het zo, maar het enige verschil is dat de imam de mensen aanspreekt in hun taal zeg maar. Op vrijdag bijvoorbeeld heb je hier heel veel nationaliteiten. Van Afrika, Europeanen, etcetera etcetera, die wel moslim zijn. We hebben ook moslim Nederlanders die hier bidden. Er is geen Turkse of Marokkaanse islam, er is maar één islam. En ook er is maar één gebed voor God, er is maar één. Alleen het verschilt soms wel in de vorm. Hij zegt dat we allemaal in één richting bidden, er is maar één God, en de imam die het gebed doet is ook één of moet één zijn. Dus dat is principieel, het is wel een eenheid.

Maar ik kan me voorstellen dat je als moslim liever naar een moskee gaat waar je de preek kan verstaan, dus krijg je al bijna automatisch een scheiding tussen bijvoorbeeld de Turken en de Marokkanen.

Uiteraard. Er is niet alleen taalverschil, als je het gebed doet moet je ook je imam kunnen begrijpen. Daarom komen hier veel Marokkanen, omdat het in het Arabisch wordt gedaan, maar er is maar één islam. Het is dus alleen verschil in taal, niets anders.

Weet de imam misschien hoe de moskee in dit gebouw terecht is gekomen?

Het is van origine een kerk. Dat was een kerk die heel goed is omgegaan met de moslims toen. De kerk heeft het gebouw verkocht aan de moslims met de wens dat deze plek altijd een gebedsplek zou blijven. En ze hebben het dus ook verkocht zeg maar, met krediet en zonder rente. En dat was zeg maar het aparte. Het was met krediet en het heeft ook lang geduurd voordat zij hun geld gekregen hebben. Maar er was een hele goede band tussen de kerk en onze moskee.

En voldoet het gebouw nu nog aan al jullie eisen. De imam had het net over meer dan duizend mensen, past dat allemaal in dit gebouw?

Hij zegt, het gebouw is heel erg verouderd. Het is wel tijd om aan een alternatief te denken. We moeten eigenlijk alternatieven gaan zoeken. En hij heeft het ook over de verantwoordelijkheid voor de veiligheid, de brandweer etcetera. Ze hebben de kelders allemaal afgesloten, de kinderen mogen daar niet meer komen voor de koranlessen, het is afgesloten. Het is wel nu tijd, of ze moeten verbouwen of ze moeten verhuizen of eigenlijk een alternatief is wel hard nodig. En hij spreekt zijn wens uit dat de gemeente bijvoorbeeld hun bijdrage kunnen leveren met het vinden van alternatieven.

Toevallig las ik laatst een nota van de gemeente genaamd 'ruimtelijk moskeebeleid' en daaruit maakte ik op dat de gemeente niet echt zat te springen om de bouw van een nieuwe moskee. Denkt de imam dat er wel een kans bestaat dat zij bijvoorbeeld een nieuwe moskee mogen bouwen?

Uiteraard spreekt hij zijn wens uit dat de gemeente zal helpen. Maar hij zegt de moslims hebben niet gebouwd met gelden van de overheid of de gemeente, het kwam puur uit eigen zak van de moslims zeg maar. We hadden arbeiders etcetera, en ze zijn nog steeds bereid om uit te geven. Maar samenwerking met de gemeente is wel belangrijk, om de deur open te doen voor de vernieuwing of helemaal opnieuw opbouwen. Uiteraard is er wel een kans dat ze toch willen helpen maar anders is iedere moslim wel bereid om zich op te offeren voor de moskee.

Hij zegt, de grond bijvoorbeeld is eigendom van deze moskee, van deze mensen die hebben geholpen met het opbouwen vanaf de grond. Dat betekent dat ze al een geldbron hebben, een geldvoorraad hebben om te starten. Als de overheid of de gemeente wil helpen, heel graag. Als ze dat niet doen, kan het altijd de goede kant op gaan. En deze mensen zijn niet alleen moslim, maar zijn ook burgers. Het feit dat ze moslim zijn ontnemt ze hun burgerschap niet. Dus de maatschappij, ze hebben het wel nodig en de overheid is dus toch wel verplicht. De samenwerking met de overheid en de gemeente is wel belangrijk zegt hij. De hulp van de gemeente is heel belangrijk, want als zij het niet doen, krijgen we misschien hulp aangeboden vanuit het buitenland. Marokko of ergens anders. En dan moeten wij als burgers van Rotterdam het ineens gaan doen zoals zij het wensen. Dan hebben wij een ander probleem, problemen met hun wensen. We willen niet afhankelijk zijn, noch van Marokko, noch van Saoedi-Arabië. Anders hebben wij onze waardigheid ook niet. We zijn moslims en burgers van Nederland, dat is wat wij zijn. De moslim moet voor zijn eigen waardigheid en vrijheid staan, dat is wat we heel belangrijk achten.

Behalve dat de mensen naar deze moskee komen om te bidden en voor de preek, worden er ook nog andere activiteiten georganiseerd?

De functie van de moskee is absoluut niet puur voor het gebed, het is niet alleen een gebedsplek. Het heeft ook andere functies in de maatschappij. Bijvoorbeeld het vrijdaggebed, het is niet zo dat we hier alleen komen bidden, maar ook mensen aanspreken over normen, waarden, samenleving, zich goed gedragen, afblijven van brutaliteit en arrogantie, etcetera etcetera weet je. Samenwerking met andere mensen, want er is heel veel broederschap tussen mensen. Broederschap in het geloof, tussen de moslims en de christenen onderling. Maar wat je hebt is ook broederschap in de menselijkheid. Hij zegt, dat staat boven alles, die broederschap in de menselijkheid. En daarnaast heb je ook broederschap in religie.

Ze hebben algemene cursussen voor iedereen in een grote ruimte en ook apart voor jongeren in kleinere ruimtes. De imam is altijd beschikbaar, behalve natuurlijk 's nachts, in principe is hij altijd beschikbaar. Ook buiten zijn werktijden. En niet alleen voor vragen hoe je voor God moet bidden maar ook over bepaalde issue's etcetera. Bijvoorbeeld het onderwerp van jong-oud en vrouw-man. Hij zegt, we hebben zoveel problemen, maar er is altijd een positieve kant en iedereen kan bij mij terecht zegt hij, met zijn vragen of voor adviezen. Overal en altijd. En het is ook om een beter verband te

brengen tussen bepaalde mensen in de moskee of buiten de moskee. Het is dus niet alleen hier de plek, maar ook daarbuiten. Als we maar kunnen helpen.

De functie van de moskee is dus niet bidden, dat is een recht van God, van Allah, aan ons. De functie van de moskee is, het moet wel heilig zijn. En hij zegt het gebed in de moskee is niet verplicht. Het is geen plicht, maar het is wel goed of beter voor mensen die niet ergens anders verbonden zijn. Iemand die helemaal niks doet, OK, die moet wel in de moskee komen bidden. Maar degene die in de trein zit of in het vliegtuig of op reis is, die kan overal bidden. Bidden is alleen maar aan God bidden voor God bidden, dat is je eigen activiteit. Als de gebedstijd komt, dan kun je het overal doen.

Is het niet van extra betekenis of van extra waarde als je juist naar de moskee komt om te bidden?

Allah kent die omstandigheden ook van mensen. Het is altijd beter om in de moskee te bidden, als je kan. Dus als je kan is het wel hier, en het is wel beter. Maar als je bezig bent, je hebt je eigen zaken, je eigen plicht en je zit ergens anders, je krijgt je beloning van God ook op je eigen plek. Maar in de moskee is het uiteraard wel beter als je vrij bent.

Hier in Nederland zien we al een poos dat er steeds minder mensen naar de kerk gaan en vooral minder jongeren. Ik vroeg me af of jullie dat hier in de moskee ook merken? De imam is hier nu dertien jaar, is het bezoekersaantal in de loop der tijd afgenomen?

Het gebed, of het nou in de moskee is of thuis, het is geen hobby maar het is wel een overtuiging. Je gaat naar de moskee niet persé voor één of andere activiteit. Je gaat om je plicht te doen en om je overtuiging te praktiseren. Wat we wel merken hier is dat de islam, eigenlijk het aantal moslims, steeds groter wordt. Ook bij de jongeren. Alleen het probleem is dat we daar een contactprobleem hebben. Er is nog geen contactcrisis zegt hij. We hebben wel jongeren, die kennen nog steeds Marokkaans of Arabisch, ze kunnen nog steeds met hun ouders communiceren. Maar in de toekomst zal dat anders zijn. Als wij onze taal niet leren beheersen zoals hier bijvoorbeeld. Maar daarom komen er wel andere activiteiten in de toekomst, zoals taalplicht voor de imams. Hij zegt dat is wel een goede toekomst voor de jongeren. Dan kunnen wij Nederlands met ze spreken, dan kunnen wij ze dingen uitleggen over de islam etcetera. Dan kunnen die cursussen ook in het Nederlands georganiseerd worden. En dan zijn we ook steeds meer open. Maar op dit moment is er nog geen crisis zeg maar tussen de jongeren en ons. Maar hij zegt, ik ben persoonlijk optimistisch over de toekomst van de islam.

Als ik het goed begrijp dan vindt de imam dat er in de toekomst meer en meer Nederlands moet worden gesproken in de moskeeën om het contact met de jongeren niet te verliezen. Wat is zijn mening over de imam-opleidingen die nu een politiek punt van discussie zijn?

Er hebben al veel mensen deze vraag aan hem gesteld. Hij zegt, er zijn ook studenten of zelfs docenten van de universiteit in Rotterdam, Leiden etcetera die met dezelfde vraag gekomen zijn. En die hebben we een duidelijk antwoord gegeven, dat het wel goed is, het is wel prettig. Alleen heeft hij wel een aarzeling, een twijfel, over het begeleiden van de imams. Wat ik wel begrijp of zoals het hoort te zijn, is dat de taal en bijvoorbeeld, de normen, waarden, rechten van de Nederlandse samenleving, omgaan met moslims en niet-moslims etcetera, dat is wel goed in deze opleiding. Maar de islamitische begeleiding van de imams dat hoort in handen van de capabele imams te blijven maar afgezien waar die vandaan komen. Want de islam is wel duidelijk, voor ons is wel duidelijk dat wij die normen respecteren. Maar extra begeleiding van een professioneel Nederlands instituut zou zeer positief zijn. Maar niet dat ze de functie van de imam zouden vervangen, dat is helemaal niet goed. Er zijn een aantal jonge moslims die de koran goed uit het hoofd kunnen lezen, ze zijn heel goed en ze weten ook alles. Ze spreken ook de taal, want ze zijn hier opgegroeid. Hij zegt, het zou natuurlijk goed zijn om extra begeleiding over maatschappelijke zaken te geven. Maar over de jongeren zegt hij, het is nog niet duidelijk hoe het zal gaan met de begeleiding van de jonge Nederlandstalige imams. Maar wij eisen eigenlijk dat de jonge imams, door ons, door de capabele imams die genoeg weten over de koran over de inhoud van de koran, begeleid worden. Wij kunnen ze naar voren schuiven, in samenwerking uiteraard met de Nederlanders. Hij zegt, stel je voor wie gaat er nou de koran leren of uitleggen, het moet gewoon uitgelegd worden zoals het in het Arabisch is en niet dat iemand anders er een hele vreemde inhoud aan geeft. Vandaar dat hij zegt, het is wel zeer positief om jonge imams te hebben, Nederlandstalige, voor een betere toekomst, maar wij moeten daar een woord in hebben.

Ik vroeg me ook af hoe de moskee functioneert hier in de buurt. Zijn er veel contacten met de buurt of met buurtorganisaties en zijn deze positief of negatief?

Hij zegt, er zijn ongeveer één miljoen moslims in Nederland, stel je voor dat er geen moskeeën zijn hier in Nederland. Gewoon één miljoen mensen, waar zouden zij gaan om hun gebed te doen? Het is duidelijk dat in elk land, in elke samenleving waar de islam is, een moskee heel belangrijk is. Maar in Nederland, wat een niet-islamitisch land is, niet de meerderheid tenminste, daar is het nog belangrijker want je hebt wel een minderheid in de samenleving die het harder nodig hebben. Maar eerlijk gezegd, wij moeten nog meer open zijn. Aan de ene kant heb je Nederlanders die weinig weten over de moskee en weinig weten over de islam en aan de andere kant zijn wij misschien niet open genoeg geweest. Maar wij zijn in principe, in de praktijk, altijd open voor iedereen. Jij bent bijvoorbeeld hier en er zijn eerder tientallen studenten, leraren etcetera gekomen. Instellingen uit de buurt die komen en wij staan klaar voor hen. Maar verder moeten we nog ietsje meer doen. Dat betekent niet dat wij een slechte of een zwakke verhouding hebben met de bewoners in de buurt. In tegenstelling, hij zegt, we hebben wel een prima verhouding. Bijvoorbeeld met de ramadan, dat is nu een paar maanden geleden zijn ze hier verzameld bij ons die bewoners, dat was wel een redelijk grote groep. En na afloop zijn ze hier heel blij weggegaan en de verhouding was broederschap zegmaar. Dus de verhouding is heel goed met de buurt. Maar wat de verhouding tussen de islam en de Nederlandse samenleving betreft, zegt hij dat het jammer is dat veel Nederlanders zo weinig weten over de islam, zoals hij is, zoals de islam is in het origine. Hij zegt, de islam van wetenschap, de plicht om te gaan leren, om te gaan werken, en niet alleen om te werken maar om zou goed mogelijk je werk te doen en dat je verhouding ten opzichte van andere mensen prachtig moet zijn. Dat helaas de Nederlandse samenleving te weinig weet over de islam en aan de andere kant zijn wij ook niet in staat geweest om de kennis aan hen door te brengen. Maar wij hebben wel tekortgeschoten zegmaar op deze domein. En als mensen weinig weten over iets, in dit geval de islam, dan heb je natuurlijk afstand, dat is vanzelfsprekend. Hij zegt, wij hebben ook de middelen niet, we hebben geen TV, we hebben geen kranten in Nederland. We hebben te weinig, we zijn niet eens in staat om zoveel mogelijk kennis door te brengen aan de anderen. Vandaar dat de meeste Nederlanders, de meeste Nederlanders zegt hij, kennen de islam vanuit de media, uit de kranten etcetera. En dat is islam van hoofden afsnijden, van vermoorden etcetera etcetera. Maar hij zegt, dit wordt teveel gegeneraliseerd. Er zijn misschien bepaalde gevaren in bepaalde tijden onder bepaalde omstandigheden in bepaalde plaatsen, maar dat is eigenlijk het beeld van de islam hier in Nederland. Terwijl het helemaal niet klopt. Ze kennen de islam van de media, van het gedrag van bepaalde mensen. En die soort mensen die heb je niet alleen bij de moslims, die heb je ook bij de Marokkanen en ook bij de Nederlanders, die heb je overal in de wereld. Maar dat soort mensen die geven een slecht beeld en omdat wij met z'n allen te weinig weten krijg je dan zo'n afstand. Hij zegt, die mensen die zo'n slecht beeld geven van de islam, dat doen zij omdat ze juist afstand hebben genomen van de islam. Of zij hebben hun ouders niet of ze volgen hen niet of ze zijn niet islamitisch opgegroeid en ze hebben dus geen islamitische persoonlijkheid. En onze plicht is hen aan te pakken om wie zij zijn en niet om te generaliseren, dan pak je eigenlijk anderen aan en dat is niet goed. Hij gaf een vers uit de koran, dat zou betekenen je moet niet de ene kwalijk nemen voor de fout van de andere. Mijn taal is in mijn eigen taal, dit is niet van de koran. Maar het betekent als iemand een fout heeft gemaakt moet de veroordeling op hem vallen en niet in plaats daarvan de schuld op iemand anders schuiven. Hij zegt, dat bestaat niet alleen bij de moslims, als één Marokkaan een misdaad pleegt ga je niet zeggen dat doen alle Marokkanen. En als één Nederlander dat doet, moet je dat ook niet doen en als één moslim dat doet moet je dat ook niet doen. Hij zegt, het is gewoon niet eerlijk. Maar het gebeurt wel.

De imam vertelde net dat hij het belangrijk vindt om samen te werken met de gemeente, vindt er nu ook al regelmatig overleg plaats met de gemeente of de deelgemeente over allerlei zaken?

Hij zegt, het bestuur, dus het officiële bestuur van de moskee, heeft inderdaad overleg en samenwerking. Dat bestaat wel. Maar voor mij als imam, ik ben altijd beschikbaar en ik ben altijd aanwezig, zo heeft hij bijvoorbeeld overlegd over het onderwijs in Rotterdam met de gemeente. Hij heeft vaak overleggen en bijeenkomsten met de gemeente bijgewoond. Er is dus overleg met zowel de gemeente als ook de deelgemeente.

Is de moskee ook lid van SPIOR of misschien van andere organisaties?

Hij vertegenwoordigt niet het bestuur van de moskee, dus hij weet daar niet alles van.

Behoort de moskee wel nog tot een bepaalde stroming binnen de islam?

Nee, het is gewoon de islam. Hij zegt, we hebben Allah en de profeet Mohammed, de rest zijn alleen maar moslim. Hij zegt, ik ben ook geen lid van een organisatie of een vereniging want ik ben de imam

van iedereen. Ik zou het wel mogen doen natuurlijk, maar dan richt ik mijn organisatie op of mijn vereniging en dan geef ik het de naam van een stichting of vereniging maar dan is het geen moskee. Daar ben ik lid van, van de islamitische natie. Dus vandaar, er is ook geen verschil tussen Nederlandse moslims of Turkse moslims of Pakistaanse moslims. Dat bestaat niet en dat moet ook niet bestaan zegt hij. Hij zegt, dat staat boven alles.

De imam is hier dus voor het religieuze gedeelte en daarnaast is er nog een bestuur dat zorgt voor het reilen en zeilen van de moskee. Hoe ziet dat bestuur er precies uit? Uit hoeveel mensen bestaat het? Wat voor soort mensen zitten er in het bestuur?

Er is een voorzitter en wat die zegt wordt opgevolgd door het bestuur. Hij zegt, alleen de cultuur, dat ben ik wel degene die dat doet.

Kan iedereen zomaar in het bestuur komen of word je daar voor uitgekozen, hoe gaat dat in z'n werk?

Hij zegt, diegenen die toen de moskee hebben opgericht, toen is er wel, ik weet niet precies hoe het is gegaan, toen is er wel een bestuur gekozen. En het is eigenlijk nog steeds hetzelfde bestuur als toen. Alleen wat het financiële vlak betreft wordt de imam nog wel gevraagd om zijn toestemming. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij de imam.

Ik vroeg me ook nog af wat de inkomstenbronnen van de moskee zijn?

Hij zegt, we krijgen geen rooie cent van de gemeente. We hebben wel manieren natuurlijk, dat is niet toereikend, maar het is wel zo dat elk jaar, één keer per jaar zijn wij een bedrag geld schuldig aan de moskee als je daar bidt. Iedereen die dagelijks komt bidden moet wel dat bedrag betalen en vrijwillige uitgaven dat doen ze heel graag zegt hij.

Helaas kon ik mijn laatste paar vragen niet meer stellen omdat de oproep voor het gebed begonnen was en de imam dus andere verplichtingen had.

Interview met Jamila (bezoekster van de Marokkaanse moskee)

Datum: vrijdag 11 februari

Tijd: van 15.30 uur tot 17.00 uur

Locatie: bij mij thuis

Vragen m.b.t. moskeebezoek

Als ik het goed begrepen heb bezoek je de Nasr moskee, een Marokkaanse moskee. Ben je zelf ook van Marokkaanse afkomst?

Nou half. Mijn moeder is Nederlands en mijn vader is Marokkaans.

Dus je bent ook in Nederland geboren?

Ja.

Je vader komt dus uit Marokko, weet je toevallig of hij daar vaak naar de moskee ging of wat voor soort moskee hij daar bezocht?

Mijn vader woont hier al vijftientig jaar dus daar weet ik weinig vanaf. Alleen als we op vakantie zijn in Marokko dan gaat hij daar ook wel naar het vrijdagmiddaggebed.

Jij bezoekt de Nasr moskee, ben je altijd al naar deze moskee gegaan?

Ik woon al mijn hele leven hier in Delfshaven en mijn vader gaat naar de Nasr moskee en mijn moeder is toen ze net moslim werd twintig jaar geleden is ze daar begonnen. Dus het is eigenlijk de enige moskee die ik echt goed, goed ken.

Is dat omdat het de enige moskee in de buurt is, of vinden jullie het ook gewoon een goede moskee?

Er zijn wel heel veel moskeeën, om de paar straten heb je er één. En op zich is deze heel dicht bij, maar als het een hele slechte moskee was dan zouden we wel ergens anders heengaan.

Er zijn natuurlijk wel mensen die een heel stuk reizen speciaal om naar een bepaalde moskee te gaan.

Dat is denk ik vaak bijvoorbeeld als mensen een bepaalde taal spreken, bijvoorbeeld Somaliërs, die hebben op Zuid een Somalische moskee. Dus die gaan naar een Somalische moskee dan, omdat ze anders niet begrijpen wat er wordt gezegd.

Maar jij spreekt ook gewoon...

Arabisch. Nou ja, vijftig procent.

En wat betekent de moskee voor jou, wat zijn voor jou redenen om erheen te gaan?

Over het algemeen is het gewoon om te bidden. Dus op vrijdag en als het feest is, gewoon het gebed te verrichten. Dan kom je natuurlijk wel een heleboel mensen tegen, want er zijn ook een heleboel mensen uit de buurt. Maar in de eerste plaats is het gewoon om te bidden. Dat is de belangrijkste reden, ik ga er niet naartoe om mensen te ontmoeten, dat niet. Daar zijn andere stichtingen voor. Het is wel zo, voor bijvoorbeeld de oudere generatie, heel veel oudere Marokkaanse mannen en vrouwen, die gaan daar wel naartoe om gewoon elkaar te zien.

Je zei net dat je vaak op vrijdag gaat en met de feestdagen.

Ja, op vrijdag probeer ik het als het kan en dan op feestdagen naar het feestgebed.

Is er dan iets extra's met de feestdagen?

Ja, dan zijn er speciale feestgebeden.

Het is geloof ik ook wel extra druk in de moskee bij de feestdagen.

Het is echt, de Nasr moskee is eigenlijk veel te klein om al die mensen op te vangen. Vooral kijk, bij de mannen heb je tenminste nog ruimte. Maar bij de vrouwen is het een klein gebouwtje, zo'n heel laag plafond en dan heb je heel veel mensen en je hebt eigenlijk geen nooduitgang en al die dingen.

Heb je enig idee hoeveel mensen er dan zijn als het op z'n drukst is?

Je hebt drie verdiepingen voor de vrouwen, misschien dat er per verdieping wel honderdvijftig vrouwen zijn. Het is niet één aaneengesloten ruimte.

Dat zijn er behoorlijk wat.

Kijk, ik denk dat het verschil tussen een moskee en een kerk, moslims bidden vijf keer per dag en dat kunnen ze ook thuis doen op elke plaats. En eigenlijk alleen op vrijdag is het voor mannen wel verplicht om naar de moskee te gaan. Maar de andere dagen bidden we ook gewoon vijf keer per dag. Maar dat kunnen we ook gewoon thuis doen, terwijl bij christenen is het meestal zo als ze gaan bidden, dan gaan ze pas naar de kerk.

En dat doe jij zelf ook, vijf keer bidden per dag?

Ja, dat doe ik ook, vijf keer per dag.

En heb je dat altijd al gedaan, of vanaf wanneer ben je dat gaan doen?

Het is voor mensen verplicht, als een vrouw de menstruatie krijgt of bij een jongen de eerste zaadlozing, dan ben je zoals gezegd volwassen. Maar daarvoor heb je natuurlijk een periode van dat je het gewoon leert, je moet er natuurlijk kennis mee maken. Je kan niet pats boem vanaf een bepaalde leeftijd vijf keer per dag gaan bidden.

Dus dat gaat eigenlijk heel geleidelijk?

Ja, heel geleidelijk gedurende je opvoeding.

Denk je nou nooit, moet ik alweer bidden, ik zou liever even TV kijken ofzo?

Je weet waarom je het doet. En natuurlijk mensen zijn heel erg lui.

Het is best wel een opgave toch om dat vijf keer per dag te doen?

Nou, ik denk dat het in totaal zo'n tien minuten in beslag neemt. Je moet je eerst wassen en ongeveer drie minuten bidden, dus als je op een dag gaat uitrekenen wat je doet dan valt het best wel mee. Maar je weet waarom je het doet.

En dat is...?

Dat is wel moeilijk uit te leggen. Hoe moet ik dat zeggen. Kijk, je gedenkt... God heeft je alles gegeven, je eten, je drinken, heeft je geschapen, je moet de hele dag door hem eigenlijk gedenken. Gewoon om hem te gedenken, niet bijvoorbeeld alleen als je problemen hebt dat je dan je God aanroept om hulp, maar dat je gewoon de hele dag door dankbaar bent voor dat wat je hebt gekregen.

Dus niet alleen als je het moeilijk hebt.

En dat je je bewust wordt dat God al je daden ziet enzo. Gewoon bewustzijn.

Je zei net dat je vaak met de feestdagen naar de moskee gaat. Zijn er nog andere activiteiten in de moskee waar jij aan deelneemt?

Ik heb in mijn hele vroege jeugd, toen ik zes zeven jaar was, want er worden natuurlijk ook lessen gegeven aan kinderen, toen heb ik daar een blauwe maandag op Arabische les gezeten. Mijn vader kende daar één van die leraren. Hij gaf eigenlijk les aan twaalfjarigen, hij begon wel helemaal bij het begin, maar toen ben ik daar ook na een half jaar vanaf gegaan en naar een soort stichting gegaan waar de lessen veel beter toegespitst waren.

Weet jij of die Arabische lessen nog steeds worden gegeven in de moskee?

Volgens mij wel ja. Ik zie wel heel vaak op zaterdag en zondag heel veel kinderen richting de moskee trekken.

En weet je of er ook nog andere activiteiten georganiseerd worden?

Tussen de gebeden door geeft de imam een soort lessen in het geloof. Dan kan je gewoon aanschuiven.

Kunnen vrouwen daar ook aan deelnemen?

Ik weet niet of ze het ook via de microfoon naar het vrouwengedeelte sturen. Dat weet ik niet. En natuurlijk heb je ook op de vrouwenafdeling dat er vrouwen bij elkaar komen om samen koran te lezen en uitleg te geven enzo.

Denk je dat de moskee ook een rol speelt wanneer mensen hulp nodig hebben bij bijvoorbeeld het vinden van werk of het vinden van een huis?

Het is volgens mij wel een netwerk. Want heel veel mensen kennen elkaar. Dus als je bijvoorbeeld een woning zoekt en je gaat naar de moskee dan zijn er toch heel veel mensen bij elkaar en iedereen kent wel iemand. Dus als het aan de één vertelt kunnen zij het misschien doorvertellen aan de ander. Op zo'n manier kan het wel. Maar het is niet, ik denk niet dat de moskee actief in woningen bemiddelt.

Jullie moskee staat bekend als een Marokkaanse moskee, maar komen er ook andere groepen behalve Marokkanen?

Kijk, in Nederland wonen heel veel Marokkanen maar ook Pakistanen of noem maar op. Maar in de Nasr moskee wordt bijvoorbeeld de preek in het Arabisch gegeven dus daar komen mensen op af als ze dat willen begrijpen. Er komen mensen op af die het Arabisch verstaan. Je hebt ook wel bijvoorbeeld in de Ramadan als we dan naar de moskee gaan in de avond voor speciaal gebed, dan zie ik ook soms wel eens een Chinese vrouw.

Die verstaat het denk ik niet?

Nee, maar je komt ook voor het gebed. Dus misschien dan nemen ze die preek niet mee maar dan pikken ze wel het gebed op. En dat doet mijn moeder ook. Die verstaat ook niet zo heel veel Arabisch maar die gaat er ook naartoe. Gewoon om te bidden.

Wat zie jij als de belangrijkste functie of functies van de moskee? Moet deze er in de eerste plaats zijn voor het geloof of zich ook richten op andere activiteiten?

Kijk op zich, net als de Mevlana moskee, de Turkse moskee, die geeft ook huiswerkbegeleiding. Dan weet ik omdat mijn zusje daar ook les geeft. Kijk op zich, als een moskee die capaciteiten heeft, als ze klaslokalen heeft. Als ze dat tot hun beschikking hebben, waarom niet? Want de moskee was in de tijd van de profeet Mohammed ook gewoon een ontmoetingsplek waar mensen bij elkaar kwamen om te vergaderen en het was niet alleen om te bidden. Ja, een soort centrum eigenlijk in het midden waar je terecht kan, want in die tijd sliepen er ook reizigers in de moskee. Als er mensen op reis waren, je had toen nog geen hotels enzo, dus dan werd er daar geslapen. Als je die capaciteiten hebt, waarom niet?

Vind je het niet jammer dan dat de Nasr moskee die capaciteiten niet heeft?

Ja, dat is wel jammer. De moskee is zeker te klein.

Werden er vroeger ook niet koranlessen in de kelder gegeven, maar mocht dat nu niet meer in verband met de brandveiligheid?

De An Nasr moskee, het gebouw is er gewoon niet op berekend, het is er ook niet op gebouwd.

Hoe belangrijk is de imam voor deze moskee, voor de mensen die er komen en voor jou zelf?

Even kijken, hij leidt het gebed eigenlijk en daarnaast geeft hij die preek en legt hij dingen uit over de islam. Voor mij zelf, als ik vragen heb over de islam, dan ga ik niet zo gauw naar een imam. Want je hebt natuurlijk ook Nederlandse en Engelse boeken waarin alles wordt uitgelegd en daarnaast heb ik ook via de stichting ook vrouwen die islam hebben gestudeerd. Dus dan zou ik me eerder tot hun wenden dan tot de imam.

Is er dan toch een soort van drempel richting de imam?

Ja, misschien wel. Maar ik denk als mijn vader vragen heeft over de islam, dat hij zich wel tot de imam zou wenden. Hij zou wel eerst de boeken, want wij hebben ook heel veel boeken, als hij er dan niet uitkomt zou hij zich wel tot de imam wenden.

Misschien zit daar dan toch een verschil tussen vrouwen en mannen?

Ja, dat denk ik wel. Dat je je eerst tot de vrouwenkant wendt en dan pas tot de mannenkant. En ik heb ook niet zoveel contact met de imam, ik zie hem eigenlijk nooit. Terwijl mijn vader, die ziet hem wel, dus die kent hem ook. Wij horen alleen zijn stem door de luidsprekers. Maar het is niet zo dat hij een heel afstandelijke, dat hij op een soort troon wordt geplaatst. Nee, heel veel mensen kennen hem. En als je vragen hebt, kun je het hem vragen. Maar omdat ik andere middelen tot mijn beschikking heb die makkelijker te raadplegen zijn...

Wat is voor jou nu de allerbelangrijkste reden om de moskee te bezoeken? In één zin of in één woord?

Om de gemeenschap, om erbij te horen, om een beetje... Kijk als je met z'n allen bij elkaar komt, dan heb je toch meer dat gevoel. Ik weet niet hoe ik dat nou onder woorden moet brengen. Het geeft iets extra's aan het gebed. Je ziet iedereen bidden en het wordt een beetje versterkt denk ik je godvreeshed. Het is natuurlijk heel belangrijk om bij die gemeenschap, ja ze moeten weten dat jij een lid bent van die gemeenschap. Want als jij in de problemen zit kunnen zij je helpen. Maar als jij je als een soort kluizenaar afzondert...

Je vertelde net dat je zelf zo vaak mogelijk probeert te gaan op vrijdag, merk je ook dat er mensen zijn die maar zelden komen? Word jij er bijvoorbeeld op aangesproken als een paar keer achter elkaar niet komt?

Nee, ik denk het niet. Want wij moslims bidden gewoon vijf keer per dag. Dus het is niet als je niet gaat, dat je dan iets mis hebt gedaan ofzo. Het is niet verplicht. Maar als ik een paar niet zou komen, zouden mensen zich wel afvragen zou ze ziek zijn ofzo, dat wel ja. Als ze je kennen.

En je bidt vijf keer per dag om te laten zien dat je de hele dag door aan je God denkt en je probeert ook iedere vrijdag de moskee te bezoeken. Maar zijn er nog andere dingen in je leven waarbij religie heel belangrijk is?

Kijk, heel veel mensen zeggen vaak dat religie een privé-zaak is. Maar religie voor mij, islam dat is gewoon een levenswijze. Je staat er mee op en je gaat er mee naar bed. Het is gewoon je hele, het is niet zo dat je in je dag een uurtje inroostert van nu doe ik aan mijn religie, het beïnvloedt gewoon je hele leven. In al je keuzes houd je er rekening mee, van mag dat van mijn religie. Dat is natuurlijk ook met schoolkeuzes, met studiekeuzes, met partnerkeuzes, met van alles. Met wat je eet, met wat je drinkt, met wie je omgaat, naar welke plaatsen je toegaat.

Op welke momenten voel jij je het meest verbonden met geloof. Dat je echt denkt, nu ben ik toch ontzettend blij dat ik moslim ben.

Kijk, ik heb in mijn leven heb ik nog nooit iets ergs meegemaakt. Mijn opa's zijn beide overleden maar op leeftijden dat ik het niet echt meegemaakt heb. Ik was me daar toen niet bewust van, dus ik heb ze niet echt gekend. Dus ik heb in mijn leven eigenlijk nog nooit iets ergs meegemaakt. Maar heel veel mensen die echt hele erge dingen meemaken, de tsunami enzo, dan zie je toch wel dat die mensen die geloven, die echt sterk geloven, dat die toch een soort rust in zich hebben. Dat ze toch beter met dat verdriet kunnen omgaan.

Dus dat zouden wel momenten zijn waarop het voor mensen erg belangrijk is dat ze gelovig zijn.

Het is toch een soort troost, want je weet waarom het gebeurt of dat er een reden achter zit.

Vragen m.b.t. de maatschappelijke en sociaal-economische positie van de respondent

Je vader is Marokkaans en je moeder is Nederlands, en je bent islamitisch opgevoed?

Ja, dat klopt.

En bijvoorbeeld het dragen van een hoofddoek hoe is dat gegaan? Is dat tegelijkertijd gekomen toen je vijf keer per dag ging bidden?

Even kijken... Mijn moeder is tot de islam overgegaan en ze is gewoon praktiserend moslim. Ze draagt zelf ook een hoofddoek, bidt, vast, weet je wel, die dingen. Dus ik ben gewoon met de islam opgegroeid. Op twee- driejarige leeftijd, ik zie mijn moeder bidden, ik ga naast haar staan met een hoofddoekje op. Ik hoor haar koran lezen, ik heb een goed geheugen, dankjewel, en het blijft in mijn hoofd zitten. En ik heb ook op een islamitische basisschool gezeten, dus daar zie je ook heel veel mensen met een hoofddoek rondlopen. Dus dan ga je vanzelf, het is niet dat ze in groep één zeggen je moet een hoofddoek opdoen, maar je ziet het in je omgeving en je gaat het nadoen.

Dus het is voor jou eigenlijk heel gewoon om een hoofddoek te dragen? Of heb je ooit een keuzemoment gehad dat je besloot of wel of geen hoofddoek te gaan dragen?

Kijk op die leeftijd was het gewoon zo, de ene dag deed ik het wel, de andere dag niet. Maar op een bepaalde leeftijd, als je wat ouder wordt, na groep acht ging ik naar de middelbare school, gewoon een normale middelbare school en dan ga je natuurlijk wel denken waarom doe ik dit? En dan heb ik de keuze gemaakt van ja, ik ga ermee door. Ik weet waarom ik mijn hoofddoek draag, ik sta voor die keuze. Maar omdat je er mee wordt opgevoed denk ik dat die keuze ook veel makkelijker is. Want je hebt ook in sommige gezinnen... Kijk, bij mij is altijd alles uitgelegd, van je doet dit, waarom doe je dat. Maar je hebt ook gezinnen, meisjes groeien op en dan op een bepaalde leeftijd van dertien jaar wordt er opeens gezegd, je moet een hoofddoek dragen. Dat moet van de islam en dan denkt iedereen van ja, waarom. En er wordt ook niet uitgelegd waarom je het moet dragen. En dan heb je volgzaam types die doen het gewoon, wat hun moeder of vader hun opdraagt. Maar je hebt ook types die denken van, vooral hier in Nederland, want je ziet om je heen heel veel mensen die het niet doen, misschien in Marokko waar heel veel mensen het wel doen is het heel normaal. Maar hier zie je heel veel mensen om je heen die het niet doen, en dan denk je waarom moet ik het? Maar omdat ik ook die kennis mee heb gekregen, sta ik er ook voor.

Je hebt dus op een islamitische basisschool gezeten, wat ben je daarna gaan doen?

Ik ben naar een middelbare school gegaan in Kralingen, het Libanonlyceum. Ik heb zes jaar VWO gedaan. En daarna ben ik naar de universiteit in Utrecht gegaan. Daar zit ik nu twee jaar op.

Wat voor opleiding volg je daar?

Farmacie.

Is dat iets met apotheken?

Ja, klopt. Ik ben nu tweedejaars.

Hoe oud ben je dan als ik vragen mag?

Negentien.

Negentien pas? Dan heb je alles wel vrij vlot doorlopen. Dus je hoeft nog maar twee jaar?

Nee, iets langer. Farmacie duurt zes jaar.

En wat wil je later gaan doen met je studie? Een eigen apotheek?

Ja, hopelijk wel.

Dat schijnt toch goed te verdienen las ik laatst in de krant.

Ja, maar de minister wil een beetje bezuinigen. Op zich heb ik altijd geneeskunde willen studeren, maar ja, tot eigenlijk de vierde klas wilde ik altijd dokter worden, dat stond gewoon vast er was geen twijfel mogelijk. Maar toen gingen we naar een open dag en toen werd er gezegd ja, je moet in lijken

snijden. En ik ben op zich, toen mijn zusjes nog klein waren, als die in een snoepje stikten, dan was ik gewoon panisch. Dus toen dacht ik, laat ik maar wat anders zoeken wat ook een beetje in die richting is, maar toch minder bloederig. Ik heb een vriendin die deed het wel, en ik heb foto's gezien, daar werd ik al helemaal misselijk van. En farmacie is best wel, het gaat ook over ziektes en medicijnen, maar toch weer heel anders.

En naast je studie? Doe je ook nog andere activiteiten in je vrije tijd?

Op zaterdagochtend ga ik naar die stichting en dan geef ik les aan kinderen, Arabische les.

Dan zul je toch wel een aardig woordje Arabisch spreken?

Nou, het is meer heel goed lezen en schrijven. Dus dat doe ik 's ochtend, tot een uur of half twee. En verder ben ik druk thuis bezig. We hebben een groot gezin.

Met hoeveel kinderen zijn jullie thuis?

Zeven kinderen.

Zeven, dat is een hoop zeg. En ben jij de oudste?

Ja, ik ben de oudste. En mijn moeder werkt de hele dag en mijn vader ook.

Hoe oud zijn ze, je broertjes en zusjes?

Ik heb een zusje die is, die zit in zes VWO, mijn broertje zit in vijf HAVO, ik weet de leeftijden niet maar wel in welke klas ze zitten. Ik heb een broertje in de tweede klas, een zusje in de eerste en een tweeling in groep acht.

Dan zal het zeker wel druk zijn thuis?

Ja, dat is het zeker wel.

Maar doe je niet nog aan sport ofzo, of iets anders?

Ik wil heel graag, voor mijn gezondheid, fitnessen of zoiets. Maar het komt er niet van. Je hebt heel veel dingen die zijn heel erg duur. En dan moet ik iets gaan zoeken en dat is meestal in de avonduren en dan moet je naar Zevenkamp ofzo. Maar ik moet wel aan sport doen, want ik doe nu eigenlijk niks. Op de middelbare school had je tenminste nog twee uurtjes per week gym. Maar nu helemaal niet. En ik heb allergisch astma, dus eigenlijk moet ik van de dokter wel sporten. Het moet dus eigenlijk wel, en ik heb ook geen conditie. Als ik moet rennen voor de tram ofzo dan ben ik helemaal uitgeput, sta ik helemaal te hijgen.

Je zegt dat het er maar niet van komt om te gaan sporten. Heeft dat ook te maken met het feit dat er maar weinig islamitische vrouwen zijn die aan sport doen?

Ten eerste, ik haat sporten. Mijn moeder heeft haar hele jeugd ook sport gehaat, dus het is erfelijk. Ik vind het gewoon helemaal niet leuk. En ten tweede, wat jij zegt, de dingen die, als je wilt gaan zwemmen ofzo, dan moet je natuurlijk alleen voor vrouwen en dat is wel te vinden maar dat is meestal heel laat in de avond of heel ver weg. En dan heb je ook niet altijd het vervoer om daar helemaal naartoe te gaan. En het is ook denk ik vooral de oudere generatie, die zijn ook niet met sport opgevoed. Kijk, in Marokko en Turkije heb je niet zoveel aan sport. Ze hebben daar gewoon hun eigen lichaamsbeweging op het platteland als ze aan het werk zijn. Dus daar wordt niet, het is niet echt een invulling van hun leven van kom, we moeten ook sporten. De jongere generatie heeft dat meer denk ik.

Maak je nog gebruik van andere voorzieningen/faciliteiten in de stad of in de buurt? Ben je nog ergens lid van?

Ik ben lid van die organisatie op de Eendrachtsweg, die stichting.

Wat voor stichting is dat eigenlijk?

Dat is stichting Stichting Dar al-Arqam. Dat is een stichting voor Nederlandssprekende moslimsvrouwen. Ik geef daar lessen en op zondag één keer in de maand hebben we een bijeenkomst of een lezing. Daar ga ik ook naartoe. Verder organiseren ze soms van die conferenties met workshops enzo over een bepaald thema. Dan help ik ook actief mee met organiseren enzo. Dus daar gaat ook best wel veel tijd inzitten.

Ben je ook geïnteresseerd in politiek?

Goede vraag. Kijk, ik volg het nieuws wel. Ik ben wel iemand die elke dag twee krantjes leest en dan nog thuis het nieuws. Maar het is niet echt dat ik naar debatten en dat soort dingen ga kijken.

Sinds elf september, Al-Quaida en de moord op Theo van Gogh is het klimaat in Nederland best wel veranderd. Heb jij daar als moslima iets van gemerkt, zijn er voor jou dingen veranderd?

Kijk, in de media is het heel negatief, dat zeker. Dan zet je de TV aan en dan zie je weer een nieuwe reportage over extremisme, elke dag heb je wel iets in Nova of in Zembla en dat soort dingen. Maar in

het normale dagelijkse leven, in deze buurt wonen toch heel veel moslims, daar heb ik eigenlijk geen aanvaringen. En op school, op de universiteit, studenten zijn toch, ik denk iets nuchterder. Want op die dag dat Theo van Gogh vermoord werd, ik wist er niks vanaf totdat ik thuiskwam van school. Maar ik van studenten, gewoon Nederlandse studenten, wel iets gehoord, iets opgevangen van dat ze zeiden, Theo van Gogh is van een flatgebouw naar beneden gegooid of zo iets. Ze maakten er grapjes over en zaten erover te lachen. En toen later toen ik thuiskwam toen hoorde ik van ja, hij is vermoord. Het is niet echt dat ze mij daarop aanspraken en zeiden van, een moslim heeft Theo van Gogh vermoord. Ik heb wel soms dat ik in de trein zit en dat mensen aandachtig naar me zitten te staren. Maar verder geen opmerkingen.

En je bent jezelf ook niet anders gaan gedragen na die tijd?

Nee. Dat is gewoon hetzelfde gebleven.

Dat is toch wel fijn dan, dat je hier in de buurt geen nare dingen meemaakt.

Nou, als ik bijvoorbeeld naar mijn oma ga, die woont in Zeeland in een heel klein dorpje. Wij zijn de enige moslims daar. Maar daar zie ik ook dat ze helemaal niet vijandig zijn. Want mijn zusjes logeren daar vaak bij mijn tante en dat weten ze en dan vragen ze in de zomervakantie, komen de nichtjes nog? Ik denk dat de media het een beetje te negatief schetst, te negatief.

Hoe kijk jij aan tegen de media en hun berichtgeving?

Kijk, na elf september, toen was het leuk om Nova, nee, niet leuk in de zin van omdat het leuk was dat er aanslagen waren gepleegd, maar dan maakten ze reportages over het extremisme en dan was het interessant om dat te zien, want daar weet ik ook niks vanaf. Maar één, twee uitzendingen is nog interessant. Maar nu, elke nieuws, elke Twee Vandaag gaat erover. Dan denk ik, houd op met het onderwerp, het is wel genoeg besproken en doorgelicht. Want elke keer wordt hetzelfde weer herhaald. En met dat herhalen los je ook niks op. Het lost de problemen niet op als je het honderd keer uitzendt. Het maakt mensen juist bozer.

De contacten die je hebt in je vrije tijd met vrienden zijn dat voornamelijk ook islamitische mensen of Marokkaanse mensen of ook Nederlandse mensen?

Voornamelijk islamitisch en dan van alle culturen. Ik heb ook wel contact met Nederlanders, via school dan. Maar niet echt dat je je problemen en je dingen met hun bespreekt. Dat is meer oppervlakkig, meer wat studie betreft. Maar ik denk omdat je niet dezelfde godsdienst deelt, zij hebben hun onderwerpen, zij gaan in het weekend uit, ze gaan zuipen, daar kan jij niet over meepraten. Dus dan heb je toch minder raakvlakken. Je hebt een heel andere manier van leven. Je kan over de normale dingen, het weer en studie, maar niet echt innige vriendschappen.

Maar ben je nooit jaloers als zij vertellen over iets wat ze in het weekend gedaan hebben, dat jij denkt, dat zou ik ook wel willen?

Dat zuipen en uitgaan dat trekt mij sowieso niet. Als ze op wintersport gaan, ik zou best wel eens op wintersport willen gaan, maar financieel zit dat er niet in. Dus dat is weer wat anders, dat heeft niets met het geloof te maken. Er zijn ook gelovige mensen die zijn wel financieel in staat om die dingen te doen. Maar de dichtste vrienden en vriendinnen zijn toch de islamitische, omdat je daar toch dingen mee deelt.

Dus met die beste vrienden deel je je problemen en de algemene dingen van het leven, maar heb je het met hun bijvoorbeeld ook heel vaak over het geloof?

Ik denk dat we het vijfenzeventig procent over algemene dingen hebben, maar het is ook soms dat je met vrienden en vriendinnen gewoon een discussie over de islam krijgt. Want bij de jongeren leven ook heel veel vragen. Zoals ik eerder zei, dat ze van huis vaak niet veel informatie meekrijgen van die dingen over hun geloof. En dan vragen ze dat of zijn er onduidelijkheden vanuit de cultuur, want er zijn verschillende culturen en dan worden er dingen die eigenlijk bij de cultuur horen, worden dan toegeschreven aan de islam. Dan zeggen mensen ja, dat moet van de islam, terwijl het eigenlijk hun eigen cultuur is. Maar ja dat weten ze niet en dan zijn er toch onduidelijkheden. Dat is toch een probleem. Want vroeger, die mensen hebben de islam aangenomen en die dingen worden doorgegeven en dan slijpen er elementen van de cultuur in en omdat mensen doorgeven zonder kennis slijpen die dingen er in en dan nemen ze het aan als de islam. Bijvoorbeeld vrouwenbesnijdenis en al die dingen.

Denk je dat het voor jou een voordeel is geweest dat je moeder zich bekeerd heeft en zich dus heel bewust in de islam heeft verdiept?

Ja, dat is een heel groot voordeel. Ik zie dat zeker als voordeel. Want als je je bekeerd tot een geloof dan ben je er veel bewuster mee bezig omdat je er toch voor hebt gekozen. Als je er mee opgevoed bent, heel veel mensen nemen het gewoon aan.

Had je zelf nog wel het idee dat je een keuze had, of wel of geen moslim zijn?

Kijk, mijn geloof heb ik niet zomaar aangenomen, ik denk er elke dag over na. Over wat ik doe, en ik sta er ook voor honderd procent achter. En ik hoop dat ik mijn hele leven daar voor honderd procent achter blijf staan. Dus op dit moment denk ik niet, en ik weet ook niet als ik... Kijk, toen mijn moeder zich bekeerde tot de islam heeft zij dat ook aan haar ouders verteld. En mijn grootouders die zijn praktiserend christen, protestant, en mijn oma die zei toen, het is beter dat je in een God gelooft dan in helemaal geen God. Want ik heb ook tantes, die zijn nog steeds christelijk, maar die doen er verder gewoon helemaal niks aan, aan hun geloof. Behalve kerstmis vieren, dat is dan wel gezellig. En ik denk, mijn moeder en mijn oma hebben ook veel, als ze bij elkaar zijn hebben ze toch meer gespreksonderwerpen, omdat ze alle twee in een God geloven. Terwijl mijn tantes die daar niet in geloven, in de naam wel, maar in hun daden niet, dan praat je toch over andere dingen. Kijk, ook onder de moslims heb je heel veel jongeren die... het is gewoon hun identiteit denk ik. Ze worden geboren als Marokkaan en als moslim. Je bent Marokkaan of je bent het niet, je kan daar niks aan veranderen. Je kan wel zeggen, ik wil chinees zijn, maar daar kan je gewoon helemaal niks aan veranderen. En zo zien ze dat moslim-zijn ook. Ze zijn gewoon moslim en ze doen niks aan het geloof, maar die naam hebben ze wel. Het is een te grote stap voor hen om te zeggen, ik ben geen moslim meer. Want je hebt je omgeving, je familie, iedereen is moslim, je doet aan de ramadan. Kijk, er niet aan meedoen is één maar om dan te zeggen ik geloof totaal niet meer, dat is toch een te grote stap. Misschien is dat bij christelijke mensen ook wel zo. Ze doen niks aan het geloof maar die naam is toch wel een soort zekerheid.

Wat je vaak hoort over bijvoorbeeld Turkse en Marokkaanse jongeren is dat ze tussen twee culturen inzitten. Ze voelen zich niet echt Nederlands maar ook niet echt Turks of Marokkaans. Is het jezelf moslim voelen dan niet een soort oplossing om toch ergens bij te horen?

Volgens mij is het wel zo, kijk, ik ben half-Nederlands half-Marokkaans, het is bij mij nog moeilijker. Ik behoor niet tot de Nederlanders, ik ben geen Nederlander laten we het zo zeggen, misschien wel in mijn paspoort, maar aan mijn uiterlijk en alles, mensen scharen mij nooit onder de Nederlanders. En ik zie er dan misschien wel uit als een Marokkaan, maar als ik in Marokko ben, word ik ook niet als een Marokkaan gezien. En ik voel me ook niet als een pure Marokkaan, als ik daar ben dan voel ik me ook niet als één van hun. Dus op zich zit ik ook tussen twee culturen in. Kijk, moslim-zijn dat gaat over alle volkeren en alle dingen heen, dus vooral wij die tussen twee volkeren inzitten en tussen allerlei culturen is moslim-zijn eigenlijk het enige dat er bovenuit steekt. De islam is niet verbonden aan één bepaald land of één bepaald volk.

Het lijkt me ook wel vrij lastig om jezelf in deze tijd moslim te noemen. Wanneer er bijvoorbeeld in de media bericht wordt over aanslagen of wat dan ook, dan gaat het ook allemaal over moslims, mensen die zich hetzelfde noemen als jij?

Dat is net als met Marokkaan-zijn. Hoe moet ik dat zeggen, ik voel me niet.... ik heb geen identiteit, ik ben identiteitsloos, haha. Nee maar als ze het over Marokkanen hebben, dan voel ik mij aangesproken. Maar als ik bijvoorbeeld onder mijn buitenlandse vriendinnen ben en zij hebben het over die Nederlanders doen altijd dat, dan voel ik mij ook aangesproken. Want dan denk ik nee, mijn Nederlandse familie doet dat niet.

Dan zit je wel in een lastig parket.

Je voelt je op beide fronten aangesproken. Want het is niet altijd alleen discriminatie van Nederlanders tegenover moslims, maar andersom ook. Dat ze zeggen van die Nederlanders doen altijd dat.

Maar op zich is het ook wel mooi dat je van beide culturen dingen meekrijgt.

Ja, je ziet alles van twee kanten. Je pikt al het goeie van allebei de kanten op. Maar het lastige is, elk mens is een individu. Je kan over volkeren geen uitspraken doen of over groepen mensen, dat gaat gewoon niet.

Ben je ook wel eens in Marokko geweest?

Ja, de familie van mijn vader die woont daar. Ik was denk ik zes jaar toen ik voor de eerste keer daarheen ging. Toen zijn we elke zomervakantie gegaan, tot ik naar groep zeven ging ofzo. Toen waren er wat problemen en zijn we een paar jaar niet geweest. En nu we de afgelopen twee jaar weer wel geweest. En dit jaar gaan we ook weer.

Zou je er ooit zelf willen wonen?

Het is, landen als Marokko enzo, Arabische landen, dat zijn hele complexe landen. Want je hebt daar heel veel verschillen. Je hebt het platteland, echt het platteland en je hebt de grote steden. Je hebt heel veel verschillende soorten families. Je hebt hele ouderwetse, hele conservatieve en strenge families en je hebt hele moderne families. Dus het ligt er maar aan waar je bent. Als je op het platteland zit dan wil je heel graag terug, maar als je gewoon in een grote stad bent met alle luxe en dan toch die lekkere zon, dan wil je daar blijven. Dus dat is heel complex. En ik heb later als ik apotheker ben, dat is toch een beroep wat je in veel landen kunt uitoefenen, het is een beetje internationaal. En als ik bijvoorbeeld in Marokko of in een ander Arabisch land een apotheek zou opzetten en ik zou financieel goed zitten, waarom niet?

Zou je dan geen heimwee krijgen naar Nederland?

Als mijn hele familie, mijn moeder, mijn vader, mijn broers en zussen meegaan niet denk ik. Op zich, alle landen hebben iets moois. En ik houd ook best wel van reizen om wat van de wereld te zien.

Is het in alle Arabische landen wel mogelijk om als vrouw je eigen apotheek te beginnen?

Voor zover ik weet is dat in Marokko geen probleem. Daar kan het gewoon. En je hebt natuurlijk wel daar in Marokko dat je iets minder vrij bent dan hier in Nederland, qua politiek, qua dingen die je mag zeggen en dingen die je mag doen en corruptie enzo.

Ervaar jij wel eens discriminatie vanwege jouw moslim-zijn?

Dat niet. Op school ofzo zie ik geen discriminatie. Wel dat mensen, leraren een beetje, niet bang, niet in de zin van bang, maar toch dat, hoe moet ik dat omschrijven, als je iets vreemds ziet dan ben je altijd een beetje gereserveerder. Dat ze toch met mij iets gereserveerder omgaan dan met de doorsnee Nederlander.

Interview met Mokdad (bezoeker van de Marokkaanse moskee)

Datum: donderdag 17 februari

Tijd: van 15.00 uur tot 17.00 uur

Locatie: bij Mokdad thuis

Vragen m.b.t. moskeebezoek

Ik zou graag allereerst wat vragen willen stellen over jouw religieuze achtergrond. Ben je hier in Nederland geboren of in Marokko?

Ik ben in Nederland geboren.

Dus jij bent altijd in Nederland naar de moskee gegaan. Weet je wel iets over wat voor moskee je ouders bezochten toen ze nog in Marokko woonden of hoe vaak ze gingen?

Er is wel een verschil natuurlijk. Je moet het zo zien, een moskee in de Arabische wereld, in een islamitisch land, die zit om de hoek. De drempel is lager om naar de moskee te gaan. Hier moet ik toch wel drie haltes met de tram, één zone is dat, dus twee strappen. Dus dan ga je ook minder vaak naar de moskee. En dat merk je ook als je op vakantie bent in een islamitisch land. Je wordt daar ook herinnerd aan het gebed, je hoort de oproep tot het gebed. Dat mis je hier dan toch wel.

Nu woon ik zelf niet zo ver van de Nasr moskee en ik hoor best vaak de oproep tot het gebed.

Ja, op vrijdagmiddag.

Is het in islamitische landen dan iedere dag?

Ja, iedere dag vijf keer. Als je snel wakker wordt vroeg in de ochtend dan word je er ook mee wakker.

Heb jij zelf altijd de Nasr moskee bezocht, of ben je ook bij andere moskeeën geweest?

Ja, ik kan zeggen, ik ben met de moskee opgegroeid als we het hebben over de An Nasr moskee. Dat is wel waar, van jongs af aan, ik heb ook lessen gevolgd daar. Ik heb daar ook een beetje de eigen taal verder ontwikkeld.

De Arabische taal?

Ja ja, de Arabische taal. Dat was eigenlijk mijn enige band met de moskee, echte band. Ik ben zelf niet lid van de moskee, maar ik ga er wel eens heen. Maar met de drukte, ga ik soms ook wel eens naar een andere moskee. Dat is echt iets specifiek over de Nasr moskee, dat het gewoon een hele drukke moskee is. En bekend ook, de grootste in Rotterdam. Zodra je minimaal de vrijdaggebeden daar bidt en de feestdagen, dat maakt jou lid van een moskee. En dat deed ik dus altijd hiervoor wel bij de Nasr moskee, maar de afgelopen twee jaar niet meer. Er is gewoon geen plek, je moet echt twee of drie uurtjes van te voren komen om een goed plekje te vinden. Dus dat is voor mij een aanleiding om toch dan te kijken dan ga ik gewoon naar een andere moskee.

Wat is er dan nog meer hier in de buurt?

Er is al twee jaar een initiatief hier in de buurt. Maar dat beperkt zich alleen maar tot de feestdagen en de ramadan. Want dan wordt er echt zeg maar intensief gebruik gemaakt van de moskee. Dan gaat iedereen elke dag wel een keer. Normaal is alleen maar vrijdag wanneer iemand gaat. En dan hebben ze gewoon voor de ramadan een sportzaal afgehuurd. Daar worden dan de gebeden gedaan en dat is hier in de buurt, op de kruiskade, hier om de hoek. Dat is dus ook niet zo ver weg voor veel moslims en het heeft veel ruimte en ook allemaal burens enzo. Dat wijst toch wel een beetje aan dat er in deze omgeving wel een moskee nodig is in principe. Maar of die er ooit zal komen, dat betwijfel ik. Tegenwoordig is het ook zo dat je alleen maar een moskee kan bouwen op een industrieterrein of op een afgelegen plek. Sinds jaren zijn ze ook aan het zoeken naar een plek in de buurt maar dat was gewoon een illusie. Dus eigenlijk heb ik het ook meer over het stadscentrum, dus echt in het centrum. Want ik zit net op de grens van het centrum waar ik nu woon. Dus eigenlijk hoor ik ook bij het centrum. Als ik nou, als ik naar de kerk zou gaan, dan zou ik naar de centrumkerk gaan, de Pauluskerk ofzo. Maar moskeeën vind je grotendeels buiten het centrum, in de buitenwijken. De Nasr moskee is echt de moskee van Spangen. Als je kijkt naar de feestdagen is het net groot genoeg voor de mensen die in Spangen wonen.

Je had het net over een sportzaal die jullie huren voor de gebeden tijdens de feestdagen en de ramadan. Dat is toch niet echt hetzelfde als een moskee?

Islamitisch juridisch gezien is een plek een moskee als er vijf gebeden worden gedaan, dat is de voorwaarde. In dat geval, tijdens de maand ramadan, is het een moskee. Een temporary moskee dan in

ieder geval. Voor een maand, maar omdat er dan dus wel vijf gebeden worden verricht geldt het wel als een moskee. Maar het heeft niet het uiterlijk van een moskee, qua decoratie en sfeer. Dus dan moet je maar van die roltapijten her en der neerleggen en die neem je dan daarna weer mee.

Een soort instant-moskee?

Ja, en dat is op zich al wel bekend in islamitische landen. Tijdens feestdagen worden de gebeden daar vaak samen gedaan op een groot plein of voetbalveld. Dus daar lijkt het eigenlijk ook een beetje op. Met de feestdagen dan komen echt de kinderen en alle oude mensen, mensen die echt nooit naar de moskee gaan, die gaan tijdens een feestdag naar de moskee. Dus dat is een moment dat ze toch niet allemaal meer binnen de muren van de moskee blijven.

Je vertelde net dat je vroeger wel heel vaak naar de Nasr moskee ging, was het toen ook al zo druk of is dat iets van de laatste tijd?

De laatste tijd, het is ook, de brandweer heeft een gedeelte van de moskee afgekeurd. Dus dat heeft ook invloed gehad op het hele verhaal. Er zijn ook heel veel mensen, ook mensen van Bospolder, de wijk Bospolder, die gaan er ook niet meer naartoe, die gaan meer naar de Somalische moskee op Marconiplein. En de mensen van West die organiseren hier dus zelf iets. Maar de mensen van Spangen, die gaan nog naar de Nasr moskee.

Zijn er dan meer moslims in Spangen komen wonen of gingen mensen die al langer in Spangen woonden ineens vaker naar de moskee?

Je moet kijken, dat probleem was er al jaren geleden. Maar het is opgelost door middel van een noodoplossing, van ja, doe de kelder maar open. Zo begon het, toen kwamen er twee rijen en ineens zat de kelder ook propvol. En je hebt ook, de Nasr moskee heeft ook een imago waardoor, er zijn mensen die van afstand naar die moskee komen. Die wonen op Zuid en die komen gewoon echt naar deze moskee, omdat ze daar opgegroeid zijn en daar bekenden zien tijdens de feestdagen. Dat is makkelijk, dan hoeft je niet iedereen op te zoeken. Dan tref je ze allemaal daar. Maar dat is voor mij geen reden hoor, ik moet wel een plekje hebben. Het heeft ook weer te maken met het bestuur want dat zijn toch wel eerste generatie Marokkanen, ex gastarbeiders, en die zijn niet zo impulsief en creatief om iets anders te verzinnen. Want in principe zouden ze makkelijk met zoveel mensen die dan komen en die dan ook betalen, makkelijk een voetbalveld afhuren weet je. Sparta bijvoorbeeld. Ik zou niet weten waarom Sparta dat niet zou doen, zij zitten ook in geldcrisis. Dus dat zou op zich een oplossing zijn geweest. Het is wel zo dat de meeste moskeeën in Rotterdam een bestuur hebben van de eerste generatie. De eerste generatie kent gewoon geen democratisch gevoel en methode om te werken. Omdat ze dat gewoon kortweg niet gewend zijn. Het hoort ook een beetje bij de cultuur. Maar je merkt toch wel de behoefte bij de tweede en derde generatie aan een moskee die ze dan in eigen stijl beheren enzovoorts. En er zijn wel voorbeelden van moskeeën die het zeg maar voor mij goed doen. Ik ga wel eens naar de moskee in Ridderkerk, dat is wel ver weg maar dat is ook een moskee met vloerverwarming. In de winter is dat wel lekker om te bidden. En daar worden ook de vrijdagspreken in het Nederlands gehouden. Het was een echte Molukkers moskee, hij staat in een Molukse wijk in Ridderkerk, maar het is inmiddels echt een multiculturele moskee geworden. Er komen echt veel mensen van mijn generatie, die dan hier opgegroeid zijn en liever de preek in het Nederlands willen horen. En ook weet je, het bestuur is transparant, alles staat op de muur. Je kan meedoen, ze zoeken vrijwilligers enzo. In de Marokkaanse moskee heerst meer een sfeer van, ik kan het niet zo noemen, maar clans. Eigenlijk wel, want afkomst is wel bepalend. Van welk dorp kom je, dan hebben die het voor het zeggen. Daar draait het om, net een stammen... net als in Marokko. Dat is de democratie die ze kennen, stammendemocratie, stammenpolitiek. En direct merk je daar niks van, want de moskee is gewoon bedoeld om het gebed te doen en daarna op te rotten zeg maar, om het zo maar te zeggen. Het gaat eigenlijk alleen maar om het gebed. Maar je merkt toch wel bij de eerste generatie, als ze dan gepensioneerd zijn of in de WAO zitten, dat ze niks te doen hebben en dan gaan ze de hele dag in de moskee hangen. Het is een soort ontmoetingsplek. Hier in West hebben ze dan een ruimte ja, niet van de gemeente gehad, maar op eigen initiatief hebben ze met een zelforganisatie, hebben ze een ruimte gehad waar ze gewoon de hele dag kunnen kletsen en televisie kijken, de ouderen. Dat lijkt beter dan in een moskee. Want je moet dat toch een beetje gescheiden kunnen houden. Gebed, dan moet je gewoon rustig zijn, heel spiritueel bezig zijn en aan de andere kant als je gewoon wil kletsen ofzo dan moet je gewoon naar een cafeetje. De eerste generatie Marokkanen heeft toch een ander beeld, heel conservatief enzo. Maar tegen de muur aan hangen en kletsen dat moet je gewoon ergens anders doen.

Dus je bezoekt verschillende moskeeën, welke allemaal?

Ik ga wel eens naar de Somalische moskee in Maashaven. Mijn zus woont daar in de buurt, dus als ik daar dan ben ga ik soms naar die moskee. Bijvoorbeeld met de ramadan dan ga je vaak bij elkaar uit eten en dan na het eten ga je allemaal naar de moskee voor het gebed, als we dan bij mijn zus zijn, gaan we naar de Somalische moskee.

En op de vrijdagen?

Als ik vroeg klaar ben met mijn werk, dan ga ik naar de Nasr moskee. Dan kan ik een plekje vinden. Als ik laat klaar ben ja, dan kijk ik afhankelijk van de tijd van waar ik terecht kan. Want ik kan hier al om de hoek naar een moskee. Hier op de 's Gravendijkwal zit een Pakistaanse moskee. En hierachter zit ook een Surinaamse moskee, naast de Duivenpoortstraat.

Waar baseer je dan je keuze op? Wat bepaalt dan naar welke moskee je gaat?

Eigenlijk is de tijd die ik heb het belangrijkste.

Dus het tijdselement bepaald welke moskee jij op dat moment bezoekt. Als jij op een bepaalde tijd ergens terecht kan waar plek is om te bidden, dan ga je daarheen?

Kijk, het liefst had ik gewoon dat alle moskeeën multicultureel waren. De sfeer en de mensen enzovoorts, dan kan je gewoon overal terecht. Dan maakt het niet meer uit, zo is het ook in islamitische landen. Je bent daar nooit gebonden aan een moskee. Maar hier in Nederland heb je toch wel de gebondenheid omdat je bijvoorbeeld ooit daar les hebt gevolgd of dat het een bepaalde cultuur heeft die jij ook kent. Of bepaalde mensen kent daar, die je dan weer treft, het sociale gedeelte.

Als ik geen plek vind bij de Nasr, ga ik ook vaak naar de Mevlana.

Maar dat is een Turkse moskee, daar kan je de preek dan niet verstaan toch?

Ja, dat klopt. Maar het zit altijd zo, zodra de preek in een andere taal wordt gehouden dan is het zo, want de preek bestaat uit twee gedeeltes, dan wordt het eerste gedeelte in het Nederlands of Turks gedaan en het tweede gedeelte wordt dan toch in het Arabisch gedaan. Dus dat tweede gedeelte kan ik meestal wel volgen. Ze houden het ook niet zo lang de preek, de Turkse preek, sowieso de preek zelf, is niet iets wat lang duurt. Het is misschien maar tien minuten of een kwartier, behalve bij de Nasr moskee, daar kan het soms wat langer duren. El Moumni staat er om bekend dat hij hele lange preken houdt.

Vroeger bezocht je de Nasr moskee dus vaker. Je vertelde net dat je daar ook Arabische lessen hebt gevolgd, deed je daar verder nog mee aan andere activiteiten?

Nee, maar er was ook niks anders. We hebben het wel ooit geprobeerd. Met een groep jongeren hadden we toen onderhandeld met het bestuur. Maar daar kwam niks van terecht. En verder ja, er is een winkeltje om de hoek dus je gaat meestal ook even boodschappen doen, mensen tegenkomen dat is een beetje het sociale gedeelte daarvan. Maar vanuit de moskee zelf wordt er verder absoluut niets georganiseerd. Nee, dat bestaat niet. Vooral niet in die moskee.

Dus het zijn eigenlijk alleen de Arabische lessen en de koranlessen wat aan activiteiten georganiseerd wordt?

En dat denk ik tegenwoordig ook niet meer, door dat ruimtegebrek hè. Koranlessen doen ze nog wel. Maar dat is meer voor gevorderden en niet voor beginners. Niet voor kinderen ofzo. Maar bijvoorbeeld de Mevlana moskee en de Ayasofya, die doen veel meer activiteiten, bijvoorbeeld opzoomen. Maar daar zie je ook dus dat het bestuur wordt ondersteund door een jongerenbestuur. Dat wordt gewoon heel goed geregeld. En de mensen in het bestuur, dat zijn mensen die vrij goed ontwikkeld zijn, intellectuelen meestal. Dus dat helpt gewoon het hele proces. En dan zie je, vooral in een land dat niet islamitisch is, heeft de moskee ook een sociale rol. Als we kijken naar de Marokkaanse moskeeën, en als voorbeeld de Nasr, hebben we dat niet omdat de mensen die in het bestuur zitten geen weet hebben van wat nodig is.

Komen er daarom niet minder jongeren in de Nasr moskee?

Dat valt mee. Meestal omdat de jongeren elkaar ook daar treffen omdat het een grote moskee is. De moskee heeft ook een beetje een centrale ligging. Maar je ziet toch wel dat de jongeren liever naar een andere moskee gaan. Zo zijn er ook Marokkaanse moskeeën waar het bestuur van de eerste generatie is, maar die worden dan toch wel drukker bezocht door jongeren. Bijvoorbeeld de Othman moskee in Crooswijk. Die wordt wel drukker bezocht door jongeren. Voor de rest, de Abu Bakr en de Nasr, die hebben een beetje dezelfde stijl, komt ook hetzelfde publiek naartoe. En dan heb je nog de Somalische moskee, daar komen heel veel jongeren, bij het Marconiplein en ook in Zuid.

Stel dat jij nou hier in de straat of in de buurt een moskee zou mogen neerzetten, hoe zou die moskee er dan uit zien?

Nou, het zou een soort Fata Morgana worden. Dat trekt ook nog een beetje toeristen hier naar Rotterdam.

Maar behalve het uiterlijk van de moskee, hoe zou jij de rest vormgeven?

Als voorbeeld, elke Turkse moskee die je kent, zo zou ik het ook willen. Goeie sociale omgeving, buiten de moskee gebedsruimte op zich hebben ze ook andere projecten, een cafeetje waar ze koffie kunnen drinken, een plek voor de ouderen, een plek waar de jongeren kunnen poolen of tafeltennis. Dat is heel belangrijk want je houdt die jongeren ook dan bezig, je geeft ze wat te doen. En ze komen naar de moskee, dus ze houden ook hun identiteit en cultuur een beetje op peil. En vooral hier in de wijk is dat wel echt nodig. Als je een moskee zou bouwen hier dan moet je echt aan de sociale omgeving denken, anders heeft de moskee geen nut. Dan kan je beter in de sportzaal blijven, dan heb je nog minder kosten ook.

Die andere activiteiten, buiten het gebed, zie je die als middel om jongeren meer bij het geloof te betrekken?

Ja, want kijk, vooral jongeren die ontspoord zijn die hebben meestal niks te doen. En dan willen de ouders ingrijpen en dan is het vanuit de Marokkaanse moskee zo van, als je kind het slechte pad op is gegaan en je wil hem weer op het rechte pad krijgen, dan stuur je hem naar de moskee. Zo gaat dat ook in Marokko enzo, dan breng je hem naar de moskee. Daar heb je een sociale omgeving, ook sociale controle enzo en daar wordt hij zeg maar weer een beetje gecoacht. Daar wordt verteld stelen dat mag niet, daarvoor krijg je zoveel straffen in het hiernamaals, en als je dat niet doet dan krijg je paradijs, dat soort dingen. Voorbeelden van waarden en normen komen dan weer naar boven. Dat kan je tegenwoordig, vooral in de maatschappij waar wij nu in leven, niet gewoon door een preek houden of een boekje geven naar boven brengen. Daar heb je andere middelen voor nodig, bijvoorbeeld activiteiten. Kijk bijvoorbeeld een Turkse moskee dat is eigenlijk in de eerste plaats een culturele vereniging en dan pas een moskee. Een moskee is een bijzaak. Kijk, en dat is de stijl die ik wel graag wil zien. Dat je daar ook naartoe gaat, niet alleen voor het gebed, maar ook om sociale contacten te maken, dat je elkaar kunt treffen daar, dat je misschien ook wat kan leren. Computercursussen bijvoorbeeld, de Mevlana moskee heeft een E-centre opgericht met behulp van de Dienst Stedelijk Onderwijs. En dat is dus ook heel goed, want er zijn heel veel oudkomers die nog nooit met een computer hebben gewerkt. Die krijgen ineens een muis onder hun hand en die kunnen daar ook een soort integratiecursus volgen via de computer. Dat is echt heel spannend. Ik ben daar vorige keer geweest en dat is echt heel goed zeg maar, dat het op die manier toch wordt gebracht. En er zijn zoveel dingen die je kan doen.

Wie bepalen er eigenlijk wat voor activiteiten er in een moskee wel of niet plaatsvinden? Zijn dat de besturen?

Dat klopt. Maar het is wel zo, een gebedsruimte is een gebedsruimte. Maar een gebedsruimte alleen is niets hier in Nederland. Waarom? Mede omdat in islamitische landen kan je een moskee maken en dan om de hoek weer een stichting ofzo. Maar hier heb je dat dus niet. Hier moet je dan toch wel, je vindt die jongeren heel moeilijk en een moskee is toch wel een soort ingang om voor die mensen toch wel activiteiten te verzorgen. Vooral ook ouderen, die willen liever helemaal nergens aan meedoen, behalve aan de moskee. Maar dan denk je, in de moskee daar zitten ze de hele dag te bidden. Nou, nee hoor. In de Nasr moskee zitten ze gewoon de hele dag te kletsen.

Dus jij denkt, als ze daar dan toch allemaal al bij elkaar zitten, waarom zou je ze dan niet een gerichte activiteit aanbieden?

Ja, en in de Turkse moskee doen ze dat heel goed. Als ze klaar zijn met het gebed dan ontruimen ze gewoon de hele gebedsruimte. Dan zit er helemaal niemand, behalve dan iemand die echt de koran zit te lezen of het gebed nog aan het doen is. Maar daarvoor is de gebedsruimte ook echt bedoeld. Misschien is dat ook wel de intentie van de Nasr moskee, maar uiteindelijk het resultaat is niet zo. Misschien denken ze wel, dit is een moskee, dit moeten we heilig houden en er geen tafeltennis bijdoen ofzo, in hun gedachten kan ik dat wel zo lezen. Maar uiteindelijk, als je kijkt wat er daar gebeurt, ruzies. Het zijn allemaal oudere mensen die dement aan het worden zijn enzo. En die zitten daar met elkaar, er zijn echt mensen van in de zeventig die daar elke dag nog komen, en dan echt vijf keer per dag. Omdat ze gewoon helemaal niks te doen hebben.

Gaat dat nog wel veranderen denk je in de toekomst?

Nou, er moet zeker wel iets veranderen. En ik kan niet in de toekomst kijken, maar ik heb geen hoop. Ik heb absoluut geen hoop. Ik zie meer betere dingen bij andere moskeeën. Bijvoorbeeld dan toch wel

de Pakistanen, die zijn ook nog zo. Maar bijvoorbeeld bij de Surinaamse moskeeën zie je toch wel een beetje ontwikkeling. En de Turkse moskeeën vooral die staan aan top. Als je zeg maar een wedstrijd zou houden, van wie is de beste moskee, dan zou de Ayasofya moskee of de Mevlana moskee aan de top staan. Omdat ze gewoon heel erg goed georganiseerd zijn.

Zou dat ook komen omdat ze de meeste middelen tot hun beschikking hebben?

Ze zijn ook allemaal aangesloten aan een goede koepelorganisatie van heel Nederland, van heel Europa zelfs. En bijvoorbeeld de Mevlana moskee die heeft van het ministerie van geloofszaken in Turkije geld gekregen, worden ze gesponsord. Dat is wel waar. Marokkaanse moskeeën die zijn nergens aangesloten. Dat hebben ze vaak geprobeerd en je hebt ook een raad van imams, maar het werkt gewoon helemaal niet.

De imam vertelde me in het interview dat de Nasr moskee liever ook geen geld aanneemt van buitenaf omdat ze dan hun onafhankelijkheid verliezen.

Nou het zou wel beter zijn. Als je kijkt naar wie de geldschietters nu zijn. Dat zijn die oude clans. Weet je, die clanpolitiek, die betalen de rekeningen. Dus je bent dan toch wel afhankelijk. En afhankelijk van iemand die hier niet is, is beter dan afhankelijk van iemand die elke dag naar de moskee komt en zegt van nee, ik ga echt tegen de muur aanzitten want ik heb er voor betaald. Zo'n mentaliteit hebben ze dan hè. En van de gemeente, daar krijg je gewoon niks van. De gemeente subsidieert alleen de SPIOR, de koepelorganisatie van islamitische organisaties. Dus die krijgen wel subsidie van de gemeente. Maar dat is meer voor ondersteuning en projecten opzetten, dat is echt gericht op het beleid van de overheid. Dus niet voor de moskeeën. Bijvoorbeeld ze onderhandelen wel voor ruimtes, gebouwen of vernieuwingen, maar that's it. Voor de rest hebben ze daar ook niet samen een raad ofzo, ze zijn wel aangesloten bij de koepelorganisatie, maar of ze allemaal actief meedoen of geld sturen, dat doen ze niet. De Nasr moskee is wel aangesloten bij SPIOR, maar niet actief. Er zijn bijvoorbeeld wel verenigingen die actief zijn. De Turkse moskeeën zijn allemaal heel goed actief binnen SPIOR. Maar bijvoorbeeld de Marokkaanse vereniging Ettouhid, die is dan wel heel actief. Daar zitten ook wat meer ontwikkelde mensen. Maar dat is geen moskee, wel een culturele ontmoetingsplek, een alternatief. Ik ga er vaak op zaterdag wel heen. En dan is het een beetje een ontmoetingscentrum of zijn er lezingen, maar er wordt daar niet vijf keer per dag het gebed gedaan.

Maar wat jij op zaterdag bij die vereniging doet, dat zou je het liefst gecombineerd zien met de moskee?

Ja, en dat is ook heel veel tijdsbesparing. Kijk, je bent vrijdagmiddag vrij en als je naar de moskee gaat, dan ga je naar de moskee en dan moet je daarna weer een heel eind weg om de mensen te ontmoeten of iets leuks te doen ofzo.

Hoe belangrijk is de imam voor de moskee?

Je merkt dat vroeger bij de Nasr moskee, kwamen de mensen wel speciaal voor de imam. Maar sinds de commotie om wat El Moumni heeft verteld in Nova enzo, toen is het minder geworden. Nu hebben mensen ook een beetje afstand genomen. Maar dat was ook een beetje misgeïnterpreteerd.

Is het voor jou ook belangrijk welke imam het gebed doet?

Voor mij niet, absoluut niet. Om een voorbeeld te geven, als Yoessoef al Qardawi imam zou zijn in de Nasr moskee dan zou ik nergens anders meer naartoe gegaan, behalve de Nasr moskee.

Wie is dat Yoessoef al Qardawi?

Dat is een bekende islamitische geleerde. Bekend ook omdat hij de middenweg neemt in de islam en vaak ook goed kan communiceren met niet-moslims enzo. Hij heeft heel veel goede boeken voor mensen in het Westen. Jurisprudenties voor mensen die in het Westen wonen. Hij heeft heel veel bekende boeken, komt vaak in de media. Op Al-Jazeera komt hij ook elke zondag. Het is een hele bekende persoonlijkheid die ook vier doctoralen heeft, in geneeskunde, in economie en nog meer. Hij weet bijvoorbeeld in wat voor situatie, hij heeft ook in Amerika geleefd, hij weet in wat voor situatie je zit hier als moslim en hoe je moet reageren op dingen. Wat goed is, wat slecht is. Dat zou voor mij een reden zijn, maar kijk El Moumni, ik heb niks tegen hem, maar hij heeft geen universitaire opleiding genoten. Dus in principe is hij geen imam. Begrijp je wat ik bedoel. Kijk imam ben je, je hoeft niks te hebben als imam, want de imam is de voorganger, dat betekent het woord imam, voorganger. Maar er is een verschil tussen imam en ghatib. Ghatib is degene die de preek houdt met de feestdagen. Dat is heel wat anders. In islamitische landen wordt vereist dat de ghatib iemand is die een universitaire studie heeft afgerond.

Elke willekeurige universitaire studie, of bestaat daar een aparte studie voor?

Echt specifiek een studie om ghatib te worden, net als priester zeg maar. Bijvoorbeeld in Turkije en Egypte heb je daar specifieke opleidingen voor. En dan heb je nog iets hoger dan dat, je hebt een beetje een hiërarchie. Je hebt een predikant zeg maar, dus de ghatib, dat is letterlijk vertaald predikant trouwens. Daar boven komt de moufti. En de moutfi is iemand die alle studies heeft gedaan. Die heeft de studies van alle scholen gedaan, van alle wetscholen binnen de islam, en hij heeft ook een studie gedaan in andere wetenschappen, in sociologie of geneeskunde. En dan is hij gespecialiseerd in bijvoorbeeld economie. Er is ook iemand die is bekend omdat hij ook heel veel Fatwa's maakt in de zin van het medische gedeelte van de islam. Dat is een beetje de hiërarchie. En daaronder bestaat er niks, dat is allemaal hetzelfde. En de voorganger dat moet dan zijn, bijvoorbeeld een groepje mensen bij elkaar en dan kijk je eerst naar wie het meeste koran kent, El Moumni kent niet het meeste koran maar toch weet je, en dan kijk je, als er niemand is die het meeste koran kent, wie het oudste is. Niet wie de langste baard heeft, maar wie de oudste is. Dan zijn een beetje de volgordes als je kiest voor een imam. Soms is het ook een beetje, dat is niet in de Nasr moskee, maar vroeger was het ook wel zo, voordat El Moumni kwam, was ook belangrijk van welke stam iemand kwam. Maar dat is wel veranderd met El Moumni, dat is ineens verdwenen. Maar die stamcultuur hangt nog steeds in de Marokkaanse moskeeën.

Wat is jouw mening over de imam-opleiding die ze willen opzetten in Nederland?

De imam-opleiding bestaat al. Op de islamitische universiteit hebben ze die studie al, je kan nu al twee jaar lang afgestudeerd zijn.

Wordt die opleiding niet erkend dan?

De grootste vraag is, wie gaan die imams betalen. Dat is het grootste punt. Kijk die studie op de islamitische universiteit die wordt niet door de overheid betaald. Maar als je klaar bent met de studie heb je zelf geïnvesteerd in die studie, dan ben je imam. Dan heb je nog steeds geen werk, want wie gaat jou dan betalen? Want als jij die studie hebt gedaan dan werk je liever als geestelijk verzorger in een detentie-inrichting of in het leger, dan ga je naar een echte baan zoeken waar je gewoon een goed salaris krijgt. Want ik weet zeker dat El Moumni niet zo'n goede verdiener is. Er wordt wel geld gegeven, maar dat wordt niet zo goed geregeld. Je moet het zo zien, ze krijgen één bonus per jaar, na de ramadan, één bonus en daarnaast is het zo meestal, de meeste zijn vrijwilligers, die hebben een uitkering en hebben tijd over. Ik denk dat dat voor El Moumni ook geldt, maar dat weet ik niet zeker. Sommigen worden betaald door de Turkse overheid, de Saoedische overheid. Maar die krijgen ook een preek toegefaxt die ze moeten zeggen, dus daar zit heel wat afhankelijkheid in. En voor de rest is er geen een moskee die het heel goed georganiseerd heeft en zijn imam een salaris geeft met CAO etcetera. En ik denk dat dat het eerste probleem is. Kijk, de opleiding is geen probleem, die kan je ook in het buitenland volgen. Als je gewoon goed Nederlands spreekt en je hebt hier je VWO diploma gehaald kan je gewoon op een buitenlandse universiteit een vier of vijfjarige studie volgen en dan ben je gewoon een goede imam. En zo iemand, die heb je nog niet in Nederland. Ja, die hebben ze wel, maar niet in de moskee. Er zijn er ook heel veel die afgestudeerd zijn in Saoedi-Arabië, heel veel, want in Saoedi-Arabië krijgen ze ook een soort studiefinanciering, een beurs. Als je jonger bent dan drieëntwintig krijg je een beurs. Er zijn er heel veel die dat gedaan hebben en ook weer terug zijn gekomen, die hebben hun studie succesvol afgerond, maar meestal worden ze wat anders. Er zijn er die helemaal niet in dat vakgebied gaan werken. Ik ken bijvoorbeeld een Turkse imam die werkt als geestelijk verzorger in de Noordsingel, die gevangenis. En hij is ook afgestudeerd in Al Azhar in Egypte. Dat zijn mensen die ik dan toch wel het liefst als predikant wil zien in de moskee. En dan zou ik ook echt voor de imam naar de moskee gaan, maar zoals het nu is niet.

Als jij nou zelf tegen dingen aanloopt, problemen in het dagelijks leven of bijvoorbeeld vragen over het leven als moslim in het Westen, zoek je dan raad, steun of advies in de moskee?

Boeken of internet. En kijk, ik kan ermee omgaan, maar sommige mensen hier niet. En die schrijven dan toch een briefje naar de imam. Meestal tijdens de ramadan. Ze schrijven dan een briefje en daar heeft hij ook een boek van uitgebracht. In dat boek heeft hij een aantal van de meest gestelde vragen beantwoord. Maar wat hij dan doet is ook gewoon op internet kijken of in de boeken. Het is niet iemand die met zijn eigen structuur met zijn eigen kennis op zoek gaat naar de waarheid. Dat zijn de mensen die we nodig hebben. Want vaak komen er fatwa's van imams die zeggen van iets mag wel of iets mag niet terwijl ze het zelf niet onderzocht hebben. Dus die nemen bijvoorbeeld een schriftgeleerde vanuit Marokko bijvoorbeeld. En in Marokko zijn de omstandigheden anders. En daarom is een afgestudeerde predikant heel belangrijk, want die kan dat afmeten. Die kan zien, die kan

dingen overwegen. En iemand als El Moumni die gaat gewoon kijken wat er gezegd wordt en hij kijkt ook meestal naar Yoessoef al Qardawi. Hij kijkt meestal ook naar zijn jurisprudenties. Maar er zijn dingen die echt niet gebonden zijn aan of die niet van toepassing zijn in Nederland maar wel in Amerika, Engeland of Frankrijk. Maar in Nederland weer niet. Elk land heeft een andere cultuur. En dat merk je ook in de problemen die hij had met Nova toentertijd. Daar zag je dat duidelijk omdat Nederland staat bekend vanwege haar sympathie en begrip ten opzichte van homoseksuelen. In Amerika is dat bijvoorbeeld heel anders. Dus daarom geldt hier eigenlijk een andere manier van hoe je om moet gaan met bepaalde zaken. Kijk als je weet van, dit ligt heel gevoelig in Nederland, Nederland is bijvoorbeeld het eerste land waar homoseksuelen mochten trouwen, dan ga je daar ook anders mee om. Dan probeer je niet mensen te laten schrikken, je ziet ook gewoon na de rechtszaak dat er helemaal niks aan de hand was. Alleen hij had het gewoon op een hele verkeerde manier gezegd.

Daar zal hij dan ook wel van geleerd hebben hoop ik?

Dat denk ik zeker wel ja. Hij heeft nu wel geleerd om zijn mond dicht te houden. Want dat is het hem juist, vanaf dat moment zie je hem niet meer praten. Omdat hij het gewoon niet kan, omdat hij er ook niet voor opgeleid is. Hij heeft gewoon geen studie gevolgd. Als je een echte imamopleiding gaat volgen of Moufti wil worden, dan leren ze je ook omgaan met de media. En dat is ook bij predikanten in hun opleiding, krijgen ze ook gewoon een vak waarbij ze leren om te gaan met de media, met journalisten. En de meeste kunnen geen Nederlands praten, en dat is het grootste probleem. Dat is echt het grootste probleem en ik denk, als je wil dan moet je het leren maar ik denk niet bijvoorbeeld El Moumni hè, ik denk niet dat zo was toen hij hier kwam dat hij het niet wou. Maar hij kreeg de kans niet. Ik weet niet of je dat aan hem gevraagd hebt, maar hij heeft eerst drie of vier jaar gezeten in Straatsburg. En met de Franse taal had hij geen probleem, dat kon hij gewoon heel goed spreken. Maar toen hij in Nederland kwam is hij alleen maar in de moskee geweest. Moskee, thuis, moskee, thuis en dan tussendoor naar zijn familie in Marokko, dus hij kreeg geen kans. En het bestuur heeft het niet, normaal zou een bestuur zeggen, kijk, wil je imam worden, wil je aangenomen worden, dan is dit de voorwaarde, binnen twee jaar leer je de taal, klaar. Dat zijn allemaal dingen die erbij horen. En de overheid heeft ook weer een rol daarbij, die zegt, wij hebben al een cursus klaarstaan, dit zijn de boeken Maar ook omdat ze ervan uitgaan dat zo iemand het minimumloon salaris krijgt. Dus als je het voorbeeld zou nemen van El Moumni, is het zo gegaan. En dat is dan toch wel geen groot probleem voor de toekomst. Die imam's die komen nu niet meer, die mogen niet meer komen. En de imam's die hier zijn in Nederland kunnen niet betaald worden, de opleidingen worden ook niet betaald. Ik hoorde dat de Vrije Universiteit van Amsterdam die gaat er wat aan doen, maar in hoeverre zij dan ook de middelen hebben, want ze moeten ook docenten en hoogleraren hebben, waar haal je die vandaan? Bijvoorbeeld de islamitische universiteiten dat zijn vaak mensen die zelf in het buitenland zo'n universitaire opleiding hebben gedaan en dan hier hun eigen opleiding beginnen met hun eigen geld.

Hoe zouden de imams dan betaald moeten worden denk je?

Als je bijvoorbeeld kijkt naar België, in België is dat ook geregeld voor de moslims. Daar is zeg maar een raad, een koepelorganisatie, van alle moskeeën in België en dan wordt de raad of de voorzitter verkozen door de moslims, dus door middel van democratie. En die persoon krijgt dan een mandaat van de moslims en dan krijgt die organisatie een X bedrag van de overheid om de salarissen te betalen van de imams. En zo is het ook geregeld met de christelijke kerken, die zijn allemaal aangesloten bij de bond van de Nederlandse kerken, ik weet niet precies hoe dat heet, en die krijgen dan ook een bedrag waarmee ze de predikanten en dominees betalen. Bij de katholieke kerk is dat weer anders, die hebben weer een Europese koepelorganisatie. En die hebben het Vaticaan, daar zit ook heel veel geld. En die migrantenkerken die worden merendeels gewoon vanuit het buitenland gefinancierd en dan vooral de orthodoxe kerken. En wat sommige van die kerken hebben lijkt denk ik ook op de moslimproblemen, met het betalen van predikanten enzo. In Ridderkerk heb je nog geen eens een imam, ja, een parttime imam. Vier mensen en die zijn alle vier imam, ze hebben allemaal een baan daarnaast en dan hebben ze om de week heeft de ene dienst. En allemaal vrijwilligers, de hele moskee bestaat helemaal uit vrijwilligers. En dan licht en gas en elektriciteit, ze hebben hun eigen moskee gekocht, daar hebben ze ook wat leuks voor bedacht. Ze hebben aandelen gekocht met het geld van de gemeente en dat investeren ze dan weer.

Als je vaste bezoeker bent van een moskee is het toch ook de bedoeling dat je regelmatig geld geeft aan de moskee?

Ja, als je lid bent dan betaal je lidmaatschap. Dan betaal je een bedrag per jaar. De Nasr moskee haalt zo bijvoorbeeld veel geld binnen. Ze hebben geïnvesteerd in het gebouwtje daarnaast. Daar hebben ze nu huurwoningen van gemaakt, maar in hoeverre dat winst oplevert, dat weet ik niet. Dan hadden ze beter aandelen kunnen kopen, maar zover zijn zij niet. Ze zijn niet zo ontwikkeld om daar aan te denken. Gewoon huizen bouwen en verhuren dan kun je daarvan gewoon je vaste lasten betalen. Maar ik denk niet dat het zo'n succes is, behalve het winkeltje dan misschien. Om die huizen te bouwen hebben ze toch zeker een dik miljoen betaald en dat hebben ze gewoon allemaal uit de mensen zelf gehaald. Gewoon een inzamelactie gedaan en in een paar weken was dat rond. Zo snel gaat dat. En meer met het idee van laten we nou samen investeren in wat ernaast zit dan hoeven we de vaste lasten niet meer te betalen. En het belangrijkste is dat er gewoon transparantie is. De hele begroting enzo, alle kosten en uitgaven..

Je bedoelt, als je geld geeft aan de moskee wil je ook zien wat er mee gebeurt?

Ja, maar in de Marokkaanse cultuur ligt dat anders weet je. Als het hoofd van die stam het goed vindt en het gecontroleerd heeft dan is het goed, dan geef je hem gewoon een mandaat. Zo gaat dat daar, maar de jongeren die hebben dat niet. Die hebben zoiets van, als ik wat uitgeef, wil ik ook zien waar het naartoe gaat.

Dan moet er nog een hoop veranderen.

Nou ja, het kan ook altijd weer een kerk worden.

Dat was geloof ik ook de enige voorwaarde waarop het pand gekocht is, dat het altijd een gebedsruimte zou blijven.

Ja, het is heel opvallend. Alle moskeeën bijna waren vroeger kerken. Of een christelijke school of een kerk. Dat was ook hun enige mogelijkheid. Bedrijven, een ex-bedrijf ofzo kon je niet kopen, veel te duur.

Wat is voor jou nu de allerbelangrijkste reden om de moskee te bezoeken?

Puur vanuit je plicht doen.

Het gebed doen?

Ja. Het is zo dat in principe ben je verplicht als man zijnde om alle gebeden in de moskee te doen. Maar aan de andere kant is er ook jurisprudentie die zegt als de afstand groter is dan een X aantal meter dan hoeft dat niet. Maar dan is het vrijdaggebed nog steeds wel verplicht, dan moet je wel vrijdag komen. De reden dat ik het vrijdaggebed in de moskee doe is omdat het een verplichting is. Wat er allemaal bij komt kijken dat is gewoon, sociale contacten enzo, dat hoort er gewoon bij. Dat helpt je ook mee om elke keer echt te gaan.

Heb jij ook veel sociale contacten in of via de moskee?

Als ik nu naar de moskee gaat kom ik niet meer zoveel vrienden tegen als vroeger. Vroeger wel, maar nu niet meer. Gewoon omdat het daar te druk is. In ieder geval de mensen hier in de wijk die tref ik gewoon hier in de Marokkaanse vereniging, vanuit die zaal die gehuurd wordt. Aan de andere kant heb ik dan mijn vrienden en kennissen in de vereniging, dan komen we ook vaak bij elkaar. Dus dat is nu meer de ontmoetingsplek, niet de moskee. Niet meer, vroeger wel. Vroeger was dat wel zo'n beetje het geval, als je vrijdag het gebed had gedaan kwam je allemaal mensen tegen die je kende, dan was het van hén buurman, weet je wel. Dat was wel leuk, maar dat is niet meer. Als ik nu naar de Nasr moskee ga dan tref ik alleen maar mensen uit Spangen. Er komen ook niet zoveel mensen meer van afstand omdat het gewoon heel druk is daar.

Wat mij opvalt is, aan de ene kant zeg jij, de Nasr moskee doet het niet zo goed als andere moskeeën maar aan de andere kant blijft het toch ontzettend druk in die moskee. Heb jij daar een verklaring voor?

Er is geen alternatief. Of je moet naar Ridderkerk, maar daar kan je niet altijd heengaan. Dat is het grote probleem. Je hebt geen alternatief. Kijk, de Mevlana moskee zou wel een goed alternatief zijn als ze in plaats van Turks Nederlands zouden spreken. Dat zou op zich perfect zijn. Dan zou ik nooit meer naar de Nasr moskee gaan. Gewoon ook als protest, om te laten zien als jullie niks veranderen dan ga ik gewoon naar een andere moskee. Maar je hebt geen keus en je bent verplicht om naar de moskee te gaan. Je kijkt om je heen en afhankelijk van de tijd ga je naar de moskee en je gaat het liefste naar een moskee waar je het kan verstaan, dus... En in de Nasr moskee kan je tenminste zestig of zeventig procent van de hele preek verstaan dus dan ga je daar naartoe. En als je naar de Pakistaanse moskee gaat ja, de tweede preek is dan heel kort en dat lezen ze gewoon voor.

Dus als ik het goed begrijp, als jij naar een moskee zou kunnen gaan waar alle nationaliteiten welkom zijn en waar je de preek kan verstaan omdat die in het Nederlands is dan is het prima, dan maakt het soort moskee niet meer uit. Maar is er dan nog wel verschil tussen bijvoorbeeld een soennitische of een sjiietische moskee?

In Rotterdam zijn bijna geen sjiieten. De sjiieten bidden gewoon met de soennieten mee. Een Irakese vriend van mij die bidt gewoon overal, ook al is hij sjiiet. Zij zijn toch een kleine minderheid die dan niet een eigen moskee kunnen bouwen. En sommige sjiieten zijn dan weer annoenieten, dat is weer een heel ander soort geloof. Die hebben dan weer wel hun eigen moskeeën opgezet. Dat zijn de meerderheid als het gaat om sjiieten. Die hebben hun eigen ja, dat noem je niet meer een moskee. Dat is meer een prettent weet je. Binnen de islam worden ze gezien als een sekte. Omdat ze totaal afwijken van de hoofdstroom. Ze ontkennen de profeet Mohammed, dus dan zit je al wel heel ver weg. Je moet het zo zien, als een christen zegt van ja, ik geloof niet in Jezus, dan is hij geen christen meer. Toch zien ze zichzelf als sjiieten.

Vragen m.b.t. de maatschappelijke en sociaal-economische positie van de respondent

Ik zou ook graag wat dingen willen weten over jou zelf, leeftijd en werk enzo. Zou je daar iets over kunnen vertellen?

Ja, ik ben vijftientig. Ik werk op een basisschool, als ICT-coördinator. En ik volg nog een studie ook aan de hogeschool, Communicatie en Multimedia. Mijn hobby's zijn muziek, internet en even kijken... ja sport doe ik ook, ik zwem elke week. En verder, ik ben getrouwd.

Kinderen?

Nee, ik heb wel een zoon die mij al aan het opwachten is aan de poorten van het paradijs. Maar ik heb nu geen kinderen nee. Even kijken, wat kan ik nog meer over mezelf vertellen. Oja, als je kijkt naar de soennieten en de sjiieten en dan heb je zoveel splitsingen. Binnen de soennieten heb je ook weer verschillen, ook binnen de hoofdstroming. Je hebt vier wetscholen, afhankelijk van welke regio binnen Marokko. En ik behoor zeg maar, tenminste dat is mijn gedachte, tot de middenweg. Dat is zeg maar, een nieuwe stroming kan je het wel noemen. De islam belijden volgens de methode van de middenweg. We proberen altijd het midden te vinden in verschillende situaties. Het makkelijke nemen ook soms, maar ook een middenweg. Dus je probeert niet anderen te kwetsen.

Is die middenweg die jij beschrijft ook niet een vorm van aanpassen van de islam aan de omstandigheden in het Westen?

Nee absoluut niet. Juist niet. Kijk in de koran staat dat Allah heeft gezegd, jullie zijn het volk van het midden. Dat staat ook zo letterlijk in de koran. Dus jullie moeten voor het midden kiezen. Je moet niet het makkelijkste nemen en ook niet het moeilijkste. Want wat je nu ook vaak merkt, met het terrorisme en elf september etcetera, is dus wel dat er stromingen zijn, een nieuwe stroming die teruggaat naar de bron van het geloof. Die proberen, je kan ze wel zien als je Jehova's getuigen van de islam. De Jehova's getuigen hebben ook het idee van we moeten weer terug naar de bijbel, kijk wat in de bijbel staat, er staat in de bijbel dat er geen hel bestaat, nou dan bestaat er geen hel. Zo interpreteren ze ook de koran. En de koran wordt meestal algemeen geïnterpreteerd, maar vooral de soennah, de overlevering en de biografie van de profeet, die worden dan zo geïnterpreteerd dat je echt vast moet houden aan... dat is dan echt fundamentalisme hè. Dat zit aan de rechterkant en dan heb je ook de linkerkant, dat is echt een nieuwe geloof creëren, een nieuwe islam, alles mag, is goed. Je weet wel wat ik bedoel. En de middenweg die zit er tussen in en die probeert te kijken van wat geen kwaad kan voor jezelf, voor je maatschappij, voor je omgeving, voor je buurman. Bijvoorbeeld je bent een fel tegenstander van homoseksualiteit, waar we het net over hadden met El Moumni. In de middenweg respecteer je ook homoseksualiteit. Het kan bijvoorbeeld je buurman zijn. Het valt onder een andere jurisprudentie. Omdat de profeet zijn buurman altijd had gerespecteerd, de Joodse buurman, de christelijke buurman, misschien wel de homoseksuele buurman, dat kan je niet weten, want niet alles van zijn biografie is overgebracht. Maar toch, omdat je in de omgeving zit heb je respect. OK, het mag niet, je vindt het niet goed, je vindt het heel slecht voor de maatschappij, dat moet je ook kunnen zeggen hè, in de middenweg. Maar je kiest de middenweg omdat respect het belangrijkste is.

Dus respect staat in dit geval boven je afkeur van een bepaalde levensstijl?

Ja, dat is echt de middenweg bijvoorbeeld in deze optie. Er zijn ook heel veel andere dingen. Bijvoorbeeld, als we het hebben over rente. Volgens de schriften, koran en soennah, is het zo dat rente

verboden is. Dat wordt in boeken genoemd. Omdat de armen en armer van worden en de rijken rijker. Er zijn ook heel veel socialisten ook die dezelfde gedachte hebben, van rente is niet goed enzo. Bijvoorbeeld de anti-globalisten, die hebben ook dezelfde mening. In de middenweg dan is het zo, het is niet zo dat je een hypotheek neemt, een hypotheek is dus eigenlijk ook verboden. Voor de middenweg kiezen is, je neemt de islamitische hypotheek. Bijvoorbeeld in Engeland is dat mogelijk. Maar als dat er niet is en je kan nergens wonen, dan is het nood breekt wet, en dat is dan weer de middenweg. Want ja, je kan niet buiten in een tent gaan zitten, je kan niet huren voor een bedrag wat groter is dan een hypotheek, dus dan kies je toch voor een hypotheek. Maar dat geoorloofd niet het feit dat rente verboden is. Want dat is weer de andere kant, de linkerkant. Het is net politiek, dan heb je links en rechts en gewoon een middenpartij. Dat heeft ook te maken met hoe je de moskee ziet. Je hebt respect voor de gebedsruimte, maar naast de gebedsruimte organiseer je dan iets anders. Je kiest het allebei eigenlijk. Je hebt respect voor de gebedsruimte, maar ook voor jongeren die dan niet de hele dag in de gebedsruimte hangen, maar die naar buiten gaan om te klooiën... Dat zag je vroeger ook bij de Nasr, veel mensen kwamen naar de moskee en namen hun kinderen mee, al die jongens en meisjes namen ze mee naar de moskee en die dumpten ze dan daar gewoon in de moskee. Die hadden gewoon geen zin om de preek te horen en het gebed. Die gingen naar buiten, en wat gingen ze doen? Nu heb je daar dan de Albert Heijn enzo, en het is wel wat minder, want omdat het zo druk is nemen veel mensen hun kinderen niet meer mee. Maar dan zag je heel veel hangen op straat enzo. En sommigen komen helemaal niet uit die wijk. Die komen daar om te klieren en dan gaan ze weer terug. En dat is wel iets wat nadelig is voor jezelf en voor je maatschappij en voor de sociale omgeving. Dan kies je er toch voor om die kinderen gewoon thuis te houden of oppas te regelen.

Betekent de middenweg dan ook dat je ervoor zorgt dat jouw geloof geen belemmering voor je is in het dagelijks leven?

Wij moslims geloven dat God je beoordeelt op je omstandigheden niet strikt om de wet. In dat kader is het zo dat je dingen altijd moet afwegen tegenover elkaar. Je moet er niet van uit gaan dat iets mag, je moet er niet van uit gaan dat je iets goeds doet, maar je gaat kijken wat je er aan kan doen. Dan praat je met je werkgever erover, leg het die werkgever eerst uit. Meestal weten ze niet wat er gebeurd is, en dan gebeurt er iets en denken ze oh, gaat hij bommen maken ofzo. Dat heb je tegenwoordig hè. Heel vaak, doordat er gewoon geen informatie onderling wordt verstrekt.

Hoe gaat dat bij jou op je werk? Heb je daar bijvoorbeeld een aparte ruimte om te bidden?

Ik werk op een islamitische school, dus dat is geen probleem. Maar ik kan daar wel over meepraten. Het is wel zo dat je toch wel soms het gebed thuis doet en dan begin je gewoon wat later. Het moet wel hè, het is verplicht. De meeste moslims die kiezen daarvoor. Dat je één gebed doet voor je 's ochtends naar je werk gaat en als je dan uit je werk komt dat je dan de rest doet van de hele dag. Je kiest dan toch voor de middenweg. Je moet nooit je geloof dwingen aan de anderen of aan niet-gelovigen. Dat is dat respect gedeelte, je moet gewoon... het geloof is vrijblijvend voor de anderen en het accepteren van je geloof door anderen is ook vrijblijvend. Ook als iemand geen respect heeft voor jouw geloof moet je dat eigenlijk juist respecteren omdat je moslim bent. Als moslim hoor je juist te respecteren en als andere mensen je niet respecteren dan is dat hun probleem niet jouw probleem. En dat is in het geval van gebed. Maar verzekeringen bijvoorbeeld dat is ook weer wat. Verzekeren is ook iets wat eigenlijk islamitisch gezien niet geoorloofd is. Maar je bent verplicht om je auto te verzekeren hier in Nederland. Als je ondernemer bent, ben je verplicht om een particuliere verzekering te nemen. Dus dat zijn ook dingen waar jurisprudentie over is. Als je in een bepaald land daartoe verplicht bent bij wet moet je die wet ook respecteren. En meestal is het ook zo, dat was ook zo in de tijd van de profeet, als ze naar het buitenland gingen of als ze gingen emigreren, maakten ze afspraken met elkaar. Dan zeiden ze OK weet je, wij mogen ons geloof belijden en dan stemden ze dat op elkaar af. En zo is dat ook voor veel moslims in Nederland of in Europa, in het hele Westen. Je moet je geloof afstemmen, het is nooit zo dat je afstand moet doen van je identiteit of je geloof, dat kan niet. Er is overal wel een oplossing voor. En dat is de middenweg, dat is de oplossing.

Klinkt allemaal heel logisch zoals jij het vertelt.

Maar er zijn mensen die geloof niet zien als iets logisch. En ook wetenschappelijk gezien bestuderen ze de bronnen van de islam niet op een logische manier of filosofische manier. Ze bestuderen het gewoon echt juridisch, van dat staat er.

Je hebt al wat verteld over je sociale contacten. Als je nou kijkt naar de mensen om je heen, je vrienden en kennissen, wat voor mensen zijn dat?

Het zijn voornamelijk islamitische mensen, die zijn wel in de meerderheid. Dat wel. Maar niet Marokkaans. Ik werk dus ook op een islamitische school, daar zitten heel veel Turkse mensen, Hindoestaanse, Pakistaanse mensen. Een paar collega's, ook Nederlandse natuurlijk. En daarbuiten, de vereniging waar ik dan naartoe ga, dat zijn voornamelijk dan echt Arabische mensen.

Wat versta je onder Arabische mensen?

Nou Marokkaans, Irakees, Tunesisch etcetera. En kijk, je moet gewoon een binding hebben. Met de één heb je een binding omdat je hetzelfde geloof hebt, met de ander om je dezelfde taal spreekt. Daar draait het meestal om in het sociaal gebeuren van de mens.

Dus in je vrije tijd ga je naar die vereniging en je zwemt regelmatig, zijn er daarnaast nog dingen die je doet?

Ik ben bijna het belangrijkste vergeten. Ik ben een scout. Een scouting, we hebben nu al vijf jaar een groep, een scoutinggroep. We waren ook de allereerste multiculturele scoutinggroep van Nederland. In de zin dat er ook gewoon Marokkanen tussenzitten, voor het merendeel Marokkanen. Maar het belangrijkste is het behoud van onze moslimidentiteit.

Dus jullie zijn een scoutingvereniging voor moslimkinderen?

Ja, moslimscouts. We zijn ook aangesloten aan scouting Nederland. We hebben ook eigen spelprogramma's, salam-scouting. Er zijn ook Nederlandse groepen die ons spelprogramma gebruiken. En dat heeft niks met de islam te maken, alleen de verhalen, als je bijvoorbeeld kijkt naar de jungle-wand dan heb je allemaal van die beesten enzo, bamboe etcetera. En in ons spelprogramma draait het om Ibn Battuta. Dat was een soort Marco Polo van de Arabische wereld, die ging overal in elk land, en dan heb je in elk land andere dingen. De afgelopen jaren hebben we heel veel deelgenomen aan multiculturele scouting zeg maar.

De Kaapverdiaanse kerk hier in Delfshaven waar ik ook geïnterviewd heb, die hebben ook een eigen scoutinggroep gekoppeld aan de kerk.

Dertig jaar geleden had je ook aparte scoutinggroepen voor katholieken en protestanten, maar nu is dat allemaal één geworden. Binnen scouting Nederland heb je ook allemaal projectgroepen, interculturele projectgroepen, spelprogramma's voor kleine kinderen. En daar valt alles eigenlijk onder. Zodra je een das om hebt zit je wel aangesloten bij scouting Nederland. Het is wel in je voordeel voor groepen om lid te zijn van scouting Nederland, je krijgt dan ondersteuning, plekken waar je kan kamperen enzo.

Na wat er gebeurd is met Theo van Gogh enzo zijn we dus met alle multiculturele groepen in heel Nederland bij elkaar gekomen samen met de vrijwilligers van scouting Nederland en zijn we een projectgroep gestart, respect en begrip voor elkaar. En dan willen we ook dingen organiseren en naar elkaar toe gaan enzo. We hebben dus besloten dat we zoveel mogelijk dingen met elkaar doen omdat respect en begrip duidelijk te maken. Meer met elkaar praten, dat geldt niet alleen voor christenen met moslims maar ook moslims onderling. Dat je gewoon met elkaar praat over de problemen die er zijn en ook hoe je met spelprogramma's dat respect en begrip kan overbrengen bij de kinderen. Maar de Kaapverdiaanse rooms-katholieke kerk is ook heel anders dan een gewone Nederlandse katholieke kerk. Die zijn veel conservatiever en doen het gebed nog ouderwets. Heel saai eigenlijk, ik ben er zelf ook weleens geweest. De Nasr moskee zou je gewoon letterlijk kunnen vergelijken met een katholieke kerk. En een Turkse moskee is bijvoorbeeld meer te vergelijken met een protestante kerk of zo'n migrantenkerk zoals de Kaapverdiaanse. Veel activiteiten, zang enzo, muziek. Ze hebben ook meer er omheen dan alleen de gebedsruimte, computeren etcetera.

Hoe ervaar jij als moslim het leven in de Nederlandse samenleving en merk jij of er iets veranderd is sinds elf september en alles daarna?

Er is wel wat veranderd, maar wel begrijpelijk. Zoals Johan Cruijff ooit zei, alles heeft z'n voor- en z'n nadelen. Dat is nu wel het geval. Want we denken dat het slecht is, maar misschien is het wel goed. Want nu pas beginnen we wat meer met elkaar te praten. De discussie begint wel op te komen en vooral nu binnenkort met die imamopleidingen, moskeeën komen in het geding. Want ik ben echt aan het wachten van wanneer sluiten ze de Nasr moskee want dan worden ze eindelijk wakker, begrijp je. Soms denk ik dat stiekem wel. En het is niet goed als moslim zijnde om dat te denken, omdat er ook heel mensen daar het gebed doen en dan ineens nergens meer terecht zouden kunnen. Dat is wel een nadeel. Maar aan de andere kant is het wel een beetje opwakkeren dat eindelijk misschien het oude bestuur opzij gaat.

Dus je zit eigenlijk te wachten op de veranderingen die komen gaan?

En die verandering die loopt wel, het ontwikkelt wel, maar het gaat zo langzaam. En ik hoop dat dit, de maatschappelijke verandering die plaats heeft gevonden, een duwtje geeft aan die ontwikkeling. Dat het wat extra sneller gaat. Dit soort dingen duurt gewoon jaren. En als je kijkt naar de kerken, hoe ze hier vroeger waren in Nederland, die waren ook allemaal verdeeld. Dat is nog niet eens dertig jaar of veertig jaar geleden. Ze vonden wel eenheid, vormen wel één aanspreekpunt voor de overheid. Dat begin je nu bij de moskeeën wel een beetje meer te hebben, maar het gaat zo langzaam. Bijvoorbeeld het inspraakorgaan, wat doen ze nu, ze zijn al een jaar actief. Begrijp je, het gaat zo langzaam. En als er iets gebeurt dan worden ze daar een beetje wakker van. En dat heb je bijvoorbeeld bij El Moumni ook. Wat hem overkomen is, daar heeft hij gewoon een heel goed lesje van geleerd. En hij heeft ook een teken gegeven aan de volgende imam die wordt aangenomen, die moet gewoon een mediatraining krijgen. Hoor je iets wel te zeggen op zo'n manier, kwets je dan geen andere mensen? Maar hij dacht, ik praat, misschien er luistert niemand naar mij. Niemand kijkt naar Nederland drie, dat dacht hij. Maar toch, het wordt overgenomen in de kranten, niet zoveel mensen kijken, maar het wordt wel overal bekend.

Maar een imam die in Nederland is opgegroeid en die meer kennis heeft van de Nederlandse samenleving zou zo'n fout ook niet maken denk ik?

Nou... kijk maar naar Abdul-Jabbar van de Ven. Dat is een Nederlander nota bene. Die maakt dezelfde blunder ook weer weet je. Die laat gewoon iets door de anderen zeggen, wat hij helemaal niet wou zeggen. Het was niet zijn bedoeling om dat te zeggen maar die Knevel was zo bezig. Als je jezelf imam noemt dan hoor je gewoon een vak te hebben, mediatraining, om te leren hoe je omgaat met de media. En hij heeft het niet zo bedoeld, ik weet het zeker. Ik ken hem niet, maar ik weet het zeker, want ik heb het gezien, hij wou het niet zeggen.

Jij zou dus willen dat in de toekomst, of eigenlijk nu al, mediatraining gegeven wordt aan imams. Maar zou je voor de toekomst niet liever willen dat dat eigenlijk niet meer nodig zou zijn? Dat de media niet meer constant in de nek van de moslims zit?

Ze zeggen zelf, goed nieuws is geen nieuws. Nieuws is nieuws, dus dat blijft zo. De media blijft, alleen men moet gewoon leren om ermee om te gaan. Men moet soms dingen niet zo serieus nemen en zich niet gekwetst voelen. En dat heb je ook nu bij moslims. Kijk, vroeger was het zo met bijvoorbeeld Salman Rushdie die zei iets over die duivelsverzen, dat was zo erg oh. Later kwam Theo van Gogh, ach dorpsgek. Wie maakt er zich druk, alleen de mensen die laag ontwikkeld zijn of bepaalde stromingen waarin men alles neemt op het woord hè.

De extremisten?

En dat zie je ook wel aan de dader die dat gedaan heeft, die behoort ook tot die groepering. En dat is nou juist het punt, je moet er gewoon mee om leren gaan. Ik geef helemaal niet de schuld aan de media. En ja natuurlijk, sommigen hebben een agenda. En soms zeg ik, als ik mocht kiezen van welke media of welke omroep of zender het best functioneert in het kader van journalistiek, de gelijk zoeken en dinges, dan zou ik zeggen van Al Jazeera. Want die kijken ook gewoon naar beide kanten. Ze vertellen over de oorlog in Irak, dan kijken ze naar de kant van de Amerikanen, ze laten de Amerikanen praten. Maar bijvoorbeeld bij CNN, dan hoor je alleen die Amerikanen praten, die hebben een agenda. Er zijn ook heel veel andere zenders, Arabische zenders of islamitische zenders, die toch zeggen goed gedaan, want jullie blijven neutraal. En meestal omdat ze niet overheid gelinieerd zijn. Bijvoorbeeld Al Jazeera, daar werken ook de beste journalisten van de Arabische wereld. Dat geeft hun de positie dat ze dan neutraal kunnen blijven.

Als je nou naar jezelf kijkt, hoe zou je jezelf dan omschrijven? Als Marokkaan, als Nederlander, als moslim of als een combinatie van alles?

Moslim is geen etniciteit.

Wel een identiteit?

Nou als je zegt mijn etniciteit, dan zeg ik een Nederlandse Arabier.

Niet Marokkaans, maar Arabier?

Ja, Arabier. Want dat Marokko-gedoe... de taal boeit me nog wel, maar zoals de Nederlandse taal mij nog meer boeit. En mijn identiteit, dat is gewoon moslim. Daar zit niks naast. Want identiteit, kijk moslim-zijn daar zit alles in. Daar zit in dat je humanist bent, dat je socialist bent, dat je een scout bent ook, dat zit er ook in want je hoort gewoon je medemens te helpen, alle scoutingwetten zijn eigenlijk van toepassing op de islam. En zo kan je maar doorgaan, zo zijn er heel veel ideologieën die gewoon passen binnen de identiteit moslim-zijn.

Dat waren zo'n beetje al mijn vragen. Wil je nog iets toevoegen of is er nog iets waarvan je denkt waarom heeft ze dat niet gevraagd?

Ik heb je denk ik wel goed kunnen uitleggen van wat de problematiek is van de jongeren en de moskee. Dat is de boodschap dan. We hebben daar ook binnen de vereniging een mini-onderzoek naar gedaan. We hebben een enquête rondgegooid bij heel veel jongeren, via internet enzo. Toen was ook duidelijk dat er behoefte was bij jongeren aan of ondertiteling of koptelefoons in de moskee. Als tussenweg weet je. Maar het is niet dat ze dat in Marokkaanse moskeeën al hebben of dat ze daar aan zitten denken, maar er is toch behoefte aan onder de jongeren. Want de ene gaat naar de Turkse moskee, de andere naar de Marokkaanse, maar ze willen toch wel als ze daar zijn dat ze gewoon een bord hebben met ondertiteling ofzo, dat ze het daar vanaf kunnen lezen. Die preken worden van te voren voorbereid, die kunnen vertaald worden voor een X aantal euro per blad. En meestal is het anderhalf blad of twee bladen. Dus zo duur is het ook weer niet. En daarna de techniek alleen, ja, daar kun je vrijwilligers voor vragen. Dat hoeft niet duur te zijn, geen punt. Een projector voor tweeduizend euro ofzo. In zulk soort dingen moet je gewoon investeren. Dat vinden jongeren echt belangrijk hebben we opgemerkt via die enquête. En de grootste droom is dan gewoon een multiculturele moskee waar ze gewoon in het Nederlands preken. En waar de ontwikkeling heel snel is gegaan is in Frankrijk. Daar zie je ook dat jongeren heel actief zijn. De eerste preek wordt in het Frans gehouden en de tweede in het Arabisch. De langste preek is in het Frans. Maar daar is het ook zo dat die ouders en de eerste generatie allemaal Frans kunnen verstaan. En hier heb je dat niet, dus daar zit het conflict. In Amerika is de ontwikkeling ook heel snel gegaan. Maar in Nederland is het gewoon zo dat ook de mensen die naar Nederland zijn gekomen, dat zijn merendeels gastarbeiders. Onderontwikkeld, niet naar school geweest. Je zal het pas merken in de derde generatie, de echte ontwikkeling. Bijna zeventig procent in Marokko is analfabeet. Qua ontwikkeling zit er gewoon een generatie vertraging tussen in vergelijking met andere landen. En dat is nodig om begrip te wekken bij de niet-moslims. Om moslims te kunnen begrijpen moet je dit duidelijk maken. Want men denkt van, jullie horen gewoon aan te passen, maakt niet uit of je moslim bent of wat dan ook, wij passen ons aan, jullie ook. Maar we slepen wel een groot stuk ijzer aan ons voet mee, en dat is de eerste generatie. En een miscommunicatie is ook, er wordt niet gevraagd om je zo aan te passen dat je je alles aan jezelf anders maakt. Maar waar het om gaat, dat aanpassen dat kan niet in een individu zelf. Dat moet in een gemeenschap. En één derde van de gemeenschap, of misschien wel één tweede zelfs, bestaat uit eerste generatie Marokkanen die als analfabeet naar Nederland zijn gekomen en die hier nog de taal hebben geleerd vanuit hun eigen initiatief. De meeste hebben het echt uit eigen initiatief, mijn moeder die was zestig toen ze Nederlands ging leren. Ze is vijftientig jaar nu in Nederland, nooit is haar gevraagd om een cursus te volgen en nu ineens ging ze zelf op eigen initiatief de taal leren. En dan nog kan ze nooit deze maatschappij begrijpen, zal ze bijvoorbeeld nooit respect kunnen hebben voor homoseksuelen. Dat is ondenkbaar, dat moet ook begrepen worden. Dat moet je gewoon laten gaan, want het duurt nog geeneens drie decennia en dan is die hele generatie verdwenen. Waarom zou je nu investeren en moeite doen? Misschien in de jaren zestig of zeventig had het wel effect gehad.

Maar toen dacht de Nederlandse overheid nog dat ze terug zouden gaan.

Maar ze willen ook terug, alleen de kinderen willen niet terug.

Zou jij bijvoorbeeld in Marokko willen wonen?

Ik ben er wel eens op vakantie geweest, maar daar blijft het ook bij. Maar zij willen wel graag terug. Ze zijn daar opgegroeid, hun ouders liggen daar begraven. Banden, cultuur en ook de gezondheid. Zodra ze daar zijn en dan zijn ze beter, dan zijn ze hier en dan zijn ze ziek. Dan hebben ze reuma en allergieën en astma. Als ze daar zijn dan hebben ze helemaal nergens last van. Maar je bent ook opgegroeid in die milieu in die zon enzo. Maar ze kunnen niet gaan want ze kunnen hun kinderen niet achterlaten hier. Er zijn er heel weinig bij wie het lukt. En bij wie het lukt, die zijn ook ongelukkig, omdat ze gewoon geen kinderen hebben daar, geen kleinkinderen daar. Die komen één keer per jaar. En de sociale familiebanden zijn dan soms toch belangrijker dan het zonnetje daar. Dat maakt het hele probleem alleen maar moeilijker. Het is gewoon een kwestie van praten, je moet er gewoon met elkaar over praten. Dat mis je dan toch wel, waardoor zulke conflicten voorkomen. Ruzies en moorden en politieke partijen die helemaal nergens op slaan. Dat komt gewoon als gevolg van het niet praten met elkaar. En het is de verantwoordelijkheid van degene die het moet brengen, degene die de informatie heeft. OK, je kan zelf ook op onderzoek gaan, gewoon zelf boeken lezen of mensen vragen. Maar niet iedereen is zo initiatiefrijk. Als het gaat om informatie is het gewoon puur de schuld van de moslims,

dat is gewoon waar. En er zijn ook andere filosofen waar ik wat van gelezen heb en die hebben ook hele theorieën verzonnen hierover. Die hebben het heel goed uitgelegd, bijvoorbeeld Tariq Ramadan, een bekende Zwitserse, een Egyptenaar die in Zwitserland is geboren, en die zegt ook, de meeste problemen die er zijn, daarvoor ligt de verantwoordelijkheid maar de moslims. Maar kan je wel iemand verwijten die nooit op school is geweest? Maar het is niet altijd zo het geval. In Nederland als we het hebben over Marokkanen in Nederland, dan is dit het geval. Dat kun je ze niet kwalijk nemen en daarom vind ik het toch wel jammer dat altijd de Marokkanen worden afgewezen. Omdat de Turken toch wel wat ontwikkelder naar Nederland zijn gekomen, die hebben de taal geleerd, die kunnen lezen en schrijven. Maar die gastarbeiders uit Marokko die waren echt heel laag opgeleid. Die kwamen ook echt uit de bergen hè. Die waren nog nooit in de stad geweest, ze zeggen altijd, van de ezel naar het vliegtuig. Die personen die kan je niks verwijten. Maar je merkt ook, de Turkse moskeeën doen ook hun best, die zijn beter ontwikkeld enzo, proberen ook in dialoog te gaan, goede zelforganisaties.

Marokkaanse moskeeën staan ook wel bekend als vrij gesloten instellingen.

Maar die mensen weten ook niet wat PR is. Die kunnen nu misschien wel lezen en schrijven met heel veel moeite, maar het is te laat om hun nog uit te leggen wat PR is, en een website. Dat heeft helemaal geen nut, want zij zien daar ook het nut niet van in omdat ze zelf niet gebruik maken van die faciliteiten. En wat ik de moslimsgemeenschap het meeste verwijt is het gebrek aan transparantie. Dat is heel belangrijk. In Nederland is het onderdeel van de cultuur, je hoort transparant te zijn. Je hoort respect te hebben voor homo's en je hoort ook transparant te zijn en zo ook heel veel andere dingen. Als je een moskee gaat beginnen dan zou je eigenlijk eerst een marktonderzoek moeten doen en dan naar kerk gaan kijken hoe zij het doen, niet hoe zij bidden, want jij bidt op je eigen manier, maar hoe zij de boel organiseren, waar ze aan aangesloten zijn, dan ga jij hetzelfde ook doen met de moskee. Dat is het meest logische. Maar ja, die mensen waren helemaal niet zo ontwikkeld om die methodes toe te passen, om zo'n onderzoek te doen. Die zeiden gewoon, een moskee bouwen, geld inzamelen en als iemand belt, ik nie begrijp. Zo ging het vroeger. Vroeger was het nog erger, dan zie je bijvoorbeeld wanneer is er voor de eerste keer contact gekomen tussen de media en een moskee in Rotterdam? Dat was met El Moumni. Toen El Moumni kwam, hij was toch wel een beetje ontwikkeld, hij kwam uit een universiteitsstad, al heeft hij niet een universitaire studie gedaan, hij kwam wel uit een universiteitsstad met studenten om zich heen, was in Straatsburg geweest, een stad met heel veel ontwikkelde mensen, een heel bekende moskee ook. En dan belandt hij ineens in een moskee met allemaal gastarbeiders, begrijp je. Hij raakt ook de draad daar kwijt. En hij ging een beetje z'n gangetje terwijl hij ook helemaal niet doorhad hoe het hier in Nederland ging. En dat boekje van hem is best een succes geworden. Hij veroordeelt daarin bijvoorbeeld fraude, fraude met uitkeringsinstanties enzo. Dat werkt zo goed eigenlijk voor de overheid zo'n boekje. Maar dat zijn dingen die hij heeft geschreven omdat hij gewoon zag dat het gebeurt in de gemeenschap, het gebeurt gewoon heel veel. En mensen maken er misbruik van, en hij zag gewoon dat het verkeerd is. En alles wat verkeerd is of niet gepast is of gewoon niet hoort dat hoort in de islam ook niet als gepast. En dan kun je jurisprudenties, overleveringen van de profeet, verzen uit de koran citeren om aan te tonen dat fraude veroordeeld wordt. Er hoort gewoon een aanspreekpunt te zijn voor de media, een soort koepelorganisatie van moskeeën of een universiteit of wat dan ook, waarvan een woordvoerder ook uit kan leggen wat wel en niet gepast is. Daarom is het ook niet de schuld van de media. De media ziet geen transparantie, ziet geen ingangen. Kijk maar naar jou zelf, hoeveel moeite heeft het jou gekost om in contact te komen met een Marokkaanse moskee, en dat zegt al genoeg. En dat is mijn grootste verwijt aan de gemeenschap. Ze moeten gewoon de deuren openen, ze moeten gewoon transparant zijn en ze moeten niet bang zijn van de media. Je moet gewoon een mediatraining volgen, dat is alles. Alle politici, alle hoge functionarissen binnen bedrijven, alle mensen die in aanraking komen met de media die nemen een mediatraining. Die hebben een contractje liggen, van wil je dit eerst even tekenen, dan wordt het gewoon juridisch geregeld. Met scouting hebben we dat heel vaak gedaan. Zijn we vaak gevraagd voor interviews, dat was dan voor elf september. Maar ik denk nu dat we gewoon voorbereid naar een interview moeten gaan. Je moet gewoon iets meenemen, want voor je het weet wordt je in de krant gezet als trainingskamp van Bin Laden. Zij zoeken het slechte nieuws, dat is hun werk. En je kan je daar zelf juridisch of door mediatraining op aanpassen.

Bijlage 6

Overige verslagen

Verslag bijwonen van een dienst in de Kaapverdiaanse kerk

Bezoek aan de Kaapverdiaanse Kerk Onze lieve vrouw van de Vrede

Datum: 14-11-2004

Tijd: van 12.00 uur tot 13.15 uur

Vroeg opgestaan die zondag en ik was dan ook netjes rond kwart voor 12 bij de kerk in de Korfmakersstraat. Eunice en Ana hadden me gezegd op tijd te komen, anders zou ik geen zitplaats meer hebben. Het was al redelijk druk bij de ingang en in de kerk zelf toen ik aankwam. Ik zocht een plekje op een bankje helemaal achterin en had zo een goed overzicht. De mensen bleven toestromen. Er liep zelfs een mannetje rond speciaal om mensen op de nog beschikbare plekken te wijzen. De twee vrouwen hadden niets teveel gezegd, de kerk zat tot aan de nok toe vol alvorens de dienst begon. De muren van de kerk waren versierd met beelden en ook hingen er de delen van de kruisweg van Jezus. Opvallend was dat Jezus en ook Maria hier vaak met een donkere huidskleur worden afgebeeld. Heel anders dan wat ik gewend ben van afbeeldingen die ik elders gezien heb. Maar op zich is het ook wel logisch, mensen kunnen zich op deze manier beter identificeren met de belangrijkste personen uit de bijbelse geschiedenis, en wie zegt trouwens dat alle bijbelse figuren blank waren?

Toen de dienst begon kwam de pastor samen met drie misdienaars van achter uit de kerk naar het altaar gelopen. Het koor zong en bespeelde instrumenten. De volgorde in de dienst kwam mij niet geheel vreemd voor en was volgens mij identiek zoals ik die kende uit de tijd dat ik zelf nog wel eens naar de kerk ging in het dorp van mijn ouders. De pastor sprak Portugees of Kaapverdiaans, dus erg veel verstond ik er niet van. Kort na het begin van de dienst werden alle kinderen naar de kindernevendienst gestuurd. Ik overdrijf niet als ik inschat dat er toch zeker wel zo'n 100 kinderen en jongeren uit de kerkbanken opstonden om naar beneden te gaan voor de nevendienst. De pastor vervolgde en iedereen luisterde aandachtig. Tussendoor werden liederen gezongen onder muzikale begeleiding van het koor. Sommige delen die de pastor voorlas uit de bijbel werden daarna ook in het Nederlands opgelezen door andere mensen dan de pastor. De preek was helaas voor mij ook geheel in het Portugees. Wel kon ik er door woorden als "Theo van Gogh", "multiculturele samenleving" en "allochtoon, autochtoon" uit opmaken dat de preek betrekking had op de recente gebeurtenissen in Nederland. De pastor sprak vol overtuiging en ik vond het erg jammer dat ik niet precies begreep wat hij zei. Na het breken van het brood gingen de mensen ter communie. Niet iedereen ging en ik bleef zelf ook maar zitten. Uiteraard was ik vergeten klein geld mee te nemen, waardoor ik een niet al te goede beurt maakte bij de collecte.

Na het ter communie gaan zei de pastor nog iets waarop iedereen elkaar de hand ging schudden. Ik kreeg ook spontaan van iedereen handen toegestoken en heb er heel wat geschud, uiteraard een beetje vaag mompelend, want geen idee wat ze zeiden. Na afloop van de dienst verliet de pastor weer via het middenpad de ruimte, onderweg nog wat handenschuddend. Daarna verliet iedereen de kerk en werd er buiten vrolijk met iedereen gepraat, omhelst en nog meer handenschudden. Het was echt een sociale bedoeling.

Verslag bijwonen van een dienst in de Ethiopische kerk

Bezoek aan de Ethiopische kerk

Datum: 19 december 2004

Tijd: van 14.00 uur tot 18.00 uur

Na het interview met Sony had ik hem gevraagd of het goed was dat ik eens een dienst in zijn kerk bij zou wonen. Sony vond het geen probleem en juist leuk als ik een keertje langs zo komen. Ik besloot maar gelijk de eerstkomende zondag te gaan. Sony had me verteld dat de dienst om twee uur zou beginnen en tot vier uur zou duren. Van vier tot vijf zou er dan nog tijd zijn om koffie te drinken en te praten. Dus iets voor tweeën liep ik de kerk binnen (dit keer gelukkig wel met geld voor de collecte op zak). Op weg naar binnen kwam ik Sony toevallig tegen. Ik hoorde allemaal al gebeden vanuit de kerk komen dus ik vroeg Sony of de dienst misschien al begonnen was. Sony zei me dat het nu 'prayertime' was en dat ik gewoon alvast kon gaan zitten tot de dienst begon. Ik liep de ruimte binnen en er waren pas zo'n 5 á 6 mensen aanwezig. Deze mensen waren dus gekomen om voor de dienst te bidden. Het was wonderbaarlijk om te zien hoe de mensen in hun gebeden opgingen. Ze zaten allemaal geknield met hun hoofd en handen rustend op de stoelzitting. Sommigen prevelden zachtjes hun gebeden terwijl anderen het luidkeels uitschreeuwden. Eén vrouw leek wel in een soort van trance te geraken. Er kwamen langzaam meer mensen de kerk binnen die ook gingen bidden. Denk dat ik wel een half uur daar gewoon gezeten heb, luisterend en kijkend. Voor de dienst begon werd mij gevraagd of ik een vertaling wilde. Dat wilde ik uiteraard wel aangezien de dienst geheel in het Ethiopisch zou plaatsvinden. Ik kreeg een koptelefoon op en een vriendelijke, al wat oudere Ethiopische man zou de dienst voor mij in het Engels vertalen. De dienst leek totaal niet op enige andere kerkdienst die ik ooit had meegemaakt. Niet dat ik zoveel kerkdiensten heb bezocht, maar meestal gaat het toch volgens een bepaald patroon. Hier leek dat totaal te ontbreken. Het was me dan ook niet helemaal duidelijk wanneer we nou precies begonnen waren. Eén vrouw ging vooraan staan en hardop bidden tot God, iedereen luisterde, knikte en riep af en toe 'amen' of 'halleluja'. De vrouw ging helemaal op in haar gebed, greep naar haar hoofd en buik en het leek zelfs even of ze hilde. Helaas werd dit gedeelte nog niet voor mij vertaald, dus geen idee wat ze allemaal gezegd heeft. Daarna kwam Sony aan het woord en werd ik ook welkom geheten in de kerk. De dienst bestond verder uit heel veel gezang. Er was een koor van drie vrouwen en één man. Alle vier droegen zij een soort paarse toga. Ze werden begeleid door iemand op een keyboard. Er stond ook een beamer waarmee de teksten van de liedjes in het Ethiopisch geprojecteerd werden. Ik denk dat zeker meer dan de helft van de dienst bestond uit het zingen van liederen. En het was niet alleen het koor dat zong. Iedereen zong uit volle borst mee, er werd gedanst en geklapt. Ook waren er vrouwen die tijdens de liederen zo'n typisch Afrikaanse vrouwen-geluid maakten, wat je ook vaak op TV ziet. Sony gaf vol vuur een preek over de betekenis van de bijbel, luid sprekend met veel gebaren. Tussendoor ging er steeds af en toe iemand staan om 'amen' of 'halleluja' te roepen. Het was verbazingwekkend om te zien hoe de mensen opgingen in de dienst en de aanbidding van God. Uiteindelijk was het al bijna vijf uur toen de dienst tenslotte was afgelopen. Mensen schudden elkaars hand en omhelsden elkaar. Ook ik kreeg vele handen toegestoken en werd omhelsd. De man die de dienst voor me vertaald had vroeg me of ik 'the message' gekregen had. Heb 'm hartelijk bedankt voor het vertalen en maar in het midden gelaten of ik de ware boodschap ontvangen had. Na de dienst was er koffie en cake. Ook de kinderen, die tijdens de dienst in een andere ruimte bijbelles kregen, kwamen weer binnen en het was een gezellige drukte. Na nog een half uur met de vertaal-man gediscussieerd te hebben over het geloof en de betekenis van God ("Jesus is the answer to all your questions", "Life means nothing without God" etc. etc.), stapte ik om zes uur weer op mijn fiets naar huis. Een hele ervaring rijker.

Verslag bijwonen van de preek op vrijdag in de Somalische moskee

Bezoek aan de Somalische moskee

Datum: 24-12-2004

Tijd: van 12.30 uur tot 14.30 uur

Deze vrijdag zou de preek in het Nederlands zijn, dus ideaal voor mij om maar eens een moskee te bezoeken. Uiteraard ging ik via de vrouweningang naar binnen, zette ik mijn schoenen bij alle andere schoenen en trad ik de gebedsruimte binnen. Tot mijn verbazing bleek dit gewoon dezelfde ruimte te zijn waar ik het interview had gehouden met de twee bestuursleden van de moskee. Ik dacht toen dat het een soort van zijkamertje was, maar het bleek gewoon echt het vrouwengedeelte van de moskee. De ruimte was goed gevuld en verschillende vrouwen zaten geknield naar de muur toe te bidden. Allen hadden een hoofddoek op en velen waren ook in traditionele kleding. Er waren echter ook enkele vrouwen met kinderen en ook een goed aantal jonge en modern uitziende moslima's. Allen begroeten elkaar hartelijk, er werd gepraat en gelachen. Er stonden geen stoelen, de vloer was bedekt met kleden en iedereen zat op de grond. De ruimte had een soort van L-vorm en achter één van de muren bevond zich het mannengedeelte. Ook daar hoorde je mensen bidden en praten.

Ik wist dat er een preek zou komen maar had geen idee waar de spreker dan zou zijn. Plots klonk er geluid uit de luidsprekers en werd mij duidelijk dat de spreker in het mannengedeelte stond en dat de vrouwen slechts via de luidsprekers de preek konden horen. Het was vrij slecht verstaanbaar en ondanks dat de preek in het Nederlands was, was het voor mij niet gemakkelijk te volgen omdat de spreker voortdurend Arabische teksten tussendoor gebruikte. De inhoud van de preek kwam op het volgende neer: alleen goede intenties maken handelingen tot goede daden. Ik had eigenlijk wel iets spectaculairders verwacht, nou niet direct het aanzetten tot Jihad, maar iets fundamenteeler dan dit in ieder geval. Ik hoorde ook dingen terug die ik in de Ethiopische kerk gehoord had. Alleen werd daar gerefereerd aan God en de bijbel en hier was Allah perfect en de koran het boek met alle antwoorden. Aan het einde van de preek werd er hardop gebeden, zowel door de vrouwen als door de mannen (wat je ondanks de muur goed kon horen). Behalve het bidden werd daarbij ook steeds opgestaan en weer geknield. Na afloop werd er weer volop gepraat en mensen zochten elkaar op om bij te kletsen. Ook ik maakte kennis met enkele moslima's en ze waren allemaal bijzonder vriendelijk en ik voelde me zeer zeker niet onwelkom in de moskee (ook al was ik de enige zonder hoofddoek en duidelijk geen aanhanger van de islam).

Verslag bezoek aan de Marokkaanse moskee en interview El Moumni

Via via was ik aan het telefoonnummer van een Marokkaanse vrouw gekomen die contacten onderhield tussen een middelbare school in Rotterdam-West en de An Nasr moskee. Ik belde haar en legde uit dat ik een scriptie aan het schrijven en graag met de An Nasr moskee in contact wilde komen. Ze vertelde me dat het waarschijnlijk vrij lastig zou worden omdat ze niet zo enthousiast waren om mee te werken aan allerlei interviews of onderzoeken in verband met de beeldvorming in de media. Ze raadde me in eerste instantie aan het bij de Turkse moskee te proberen, daar kende zij ook iemand. Maar ik besloot nog even door te zetten en vroeg of ze het misschien toch wilde proberen. Enkele dagen later belde ik haar weer en kreeg ik het telefoonnummer van een man die iets deed in het bestuur van de moskee. Met hem maakte ik een afspraak op vrijdagmiddag. Om half drie stond ik keurig op de afgesproken plek. Uiteindelijk arriveerden er om kwart voor drie een groepje mannen waarvan één de man was waarmee ik eerder had gesproken. Ik werd hartelijk begroet en mocht mee naar binnen in de moskee. We liepen naar het vrouwengedeelte boven, er werden stoelen klaargezet en we namen plaats. Daar zat ik dan met vier mannen tegenover me, mijn interviewvragen bij de hand. Maar eerst werd er nog Marokkaanse thee gezet en wilden ze weten wat ik precies wilde vragen. De man die het woord deed was een jongeman, vlot gekleed, een beetje van mijn eigen leeftijd. Hij legde uit dat ze dachten dat ik inhoudelijke vragen over de islam ging stellen en daarom hadden ze hem gevraagd antwoord te geven, want hij wist daar klaarblijkelijk veel vanaf. Ik kreeg ook twee boekjes, een soort van 'islam voor beginners'. Net toen ik mijn vragen wilde gaan stellen was het bijna drie uur en begon de oproep tot het gebed, einde interview voor mij dus. We maakten een nieuwe afspraak voor de maandag daarop. Dus die maandag stond ik wederom bij de moskee op de stoep. Ik werd weer zeer vriendelijk ontvangen en dit keer mocht ik daar binnen in het mannengedeelte. Er werd mij verteld dat imam El Moumni zojuist was teruggekomen van een reis naar Saoedi-Arabië. Er werd mij aangewezen waar hij stond (midden in het mannengedeelte van de moskee). Ik wist niet precies wat nou de bedoeling was, maar ik mocht meelopen en dacht dat we alleen even zouden kennismaken (geen hand geven dacht ik nog). Maar al snel bleek dat de imam zelf mij te woord zou staan voor mijn interview. We liepen naar een kleiner kamertje naast het mannengedeelte en namen daar plaats. Dit keer zat ik daar dus met de imam, twee andere mannen en een tolk. Deze laatste hadden ze op de valreep vanuit het naastgelegen culturele centrum naar de moskee gehaald om te vertalen. Het interview verliep verder prima. De imam nam alle tijd om mijn vragen te beantwoorden. En het was een heel prettig en vriendelijk gesprek. Helaas werd het interview aan het eind onderbroken door de oproep tot het gebed en moest de imam weg. Ik heb dus niet alle vragen kunnen stellen maar vond het toch een hele ervaring om met een imam te spreken.